

Оксана Потимко

**Розвиток медицини
у Львові**

в XIV-XVIII ст.:

література,
проблеми,
дискусії

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
ІМ. М. С. ГРУШЕВСЬКОГО
ЛЬВІВСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ

ОКСАНА ПОТИМКО

**РОЗВИТОК МЕДИЦИНИ У ЛЬВОВІ В XIV-XVIII СТ.:
ЛІТЕРАТУРА, ПРОБЛЕМИ, ДИСКУСІЇ**

Львів 2012

УДК 94(477.83-25)"13/17":614.21

ББК ТЗ(4УКРЗ-2ЛЬВ)5+Р11(4УКРЗ-2ЛЬВ)22г

П-64

Потимко О. Розвиток медицини у Львові в XIV–XVIII ст.: література, проблеми, дискусії / Львівське відділення ІУАД ім. М. С. Грушевського НАН України. – Львів, 2012. – 214 с. – (Львівські історичні праці. Дослідження. Вип. 4)

ISBN 978-966-02-6500-4

У монографії досліджується історіографія медичної справи у давньому Львові. У аналітичному та дискусійному плані розглядається процес накопичення знань про розвиток харатативних закладів (шпиталів), установ цехової та позацехової медицини. Окремо вивчається санітарно-гігієнічний благоустрій середньовічного та ранньомодерного Львова. До книги додається “Словник архаїчних і маловживаних медичних термінів”.

Для науковців, викладачів, студентів, усіх, хто цікавиться історичним минулим Львова.

Науковий редактор
Мирон Капраль

Рекомендовано до друку

Вченою радою Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України (протокол № 1 від 28 лютого 2012 р.)

© Оксана Потимко, 2012

ISBN 978-966-02-6500-4

ЗМІСТ

Вступ	5
Розділ I	
Історіографія та джерела	7
1.1. Історія вивчення проблеми	7
1.2. Джерельна база дослідження	25
Розділ II	
Санітарно-гігієнічний благоустрій пізньосередньовічного та ранньомодерного Львова у висвітленні історичної науки XIX-XX ст.	31
2.1. Комунально-побутова мережа	31
2.2. Поширення епідемій	48
Розділ III	
Історіографічна оцінка розвитку медично-харитативної опіки у Львові XVI-XVIII ст.	62
3.1. Міські шпиталі	64
3.2. Шпиталі національних громад	92
Розділ IV	
Цехова і позацехова медицина Львова XIV-XVIII ст.: за матеріалами історіографії	121
4.1. Цехова медицина	122
4.2. Позацехова медицина	140
Висновки	150
Додаток:	
Словник архаїчних і маловживаних медичних термінів	154
Список використаних джерел та літератури	165
Іменний покажчик	198
Географічний покажчик	211

ВСТУП

Як це часто трапляється, зацікавлення історією медицини виникло цілком спонтанно. Автор, здобувши середню медичну освіту і пропрацювавши у відділенні торокальної хірургії¹ окружного військового шпиталю № 1120 Прикарпатського військового округу протягом 1987-1992 рр., висловила сумнів щодо епізоду з ектомією (вирізанням легені) відомого анархіста Нестора Махно на початку XX ст. Саме така інформація прозвучала на лекції з новітньої історії України для студентів історичного факультету Львівського національного університету ім. І. Франка, у якому, після раптової втрати зору, волею випадку навчалась автор монографії.

Миттєва зацікавленість спричинила хвилю тривалих пошуків, які в кінцевому результаті призвели до нестримного всеохоплюючого бажання глибше дослідити історичні тенденції становлення медицини на теренах Львова від давніх часів аж до поглинення міста Австрійською імперією. Сприятливими обставинами слугували здобуті спершу медична, а згодом – історична освіти. Їх випадкове заздалегідь не прогнозоване поєднання дозволило подолати низку труднощів, притаманних дослідженням на перетині двох наукових дисциплін.

Опрацювання теми відбувалося шляхом систематичного пошуку публікацій, що містили будь-яку інформацію про історію медицини давнього Львова. Оскільки пошук розпочався з нуля і на своїх початках не був ніким координований, тотальному прочитуванню піддавалось усе, що мало найменший натяк на дотичність до теми.

У процесі пошуку матеріалів виринали факти, які представляли інтерес в руслі досліджуваної теми, хоча й не були безпосередньо до неї прив'язані. Так, під час пошукової роботи у літературі та різного роду джерелах траплялися згадки про тих чи інших львівських медиків, часом зустрічалися терміни, що характеризували різні захворювання. На їх основі створено словник архаїчних і маловживаних медичних термінів, а також сформовано список львівських медиків XIV-XVIII ст. (вміщені у додатках до монографії).

Увесь відібраний під час пошукових робіт матеріал піддано клопіткому аналізу і згруповано за трьома напрямками, які органічно вписувалися у схему медичної справи: санітарний благоустрій, медично-харитативна опіка, цехова і позацехова медицина. При опрацюванні розділів застосовувався принцип послідовності, який дозволяв структурувати зібраний історіографічний матеріал за усталеною хронологічною періодизацією.

¹ Хірургія органів грудної клітки.

Відчутні проблеми виникли лише з структуруванням розділу, присвяченого шпитальництву: довільно описувані в літературі шпиталі не підпадали під логіку побудови текстового матеріалу монографії, потребуючи кардинально нового підходу. На підставі аналізу спільних і відмінних рис у діяльності львівських шпиталів XIV-XVIII ст. у монографії запропоновано докорінно нову класифікацію численних медично-харитативних осередків: за двома домінуючими критеріями – родом опіки та етноконфесійною приналежністю. Попередні дослідники при вивченні цієї ланки регіональної медицини застосовували безсистемний опис діючих у Львові філантропійно-лічних закладів або ж структурували їх за категорією пацієнтів чи за конфесійною ознакою, що спричиняло плутанину.

Напрацьований матеріал ліг в основу дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук, захищеного на кафедрі давньої історії України та архівознавства Львівського національного університету ім. І. Франка у 2007 р. Кандидатська дисертація стала основою монографічної праці, котра сьогодні потрапила до рук читача.

Новизна монографії зумовлена логічним структуруванням наукової роботи, введенням в обіг словника архаїчних і маловживаних медичних термінів, списку львівських медиків XIV-XVIII ст., комплектуванням повного списку джерел і літератури (включно до початку XXI ст.), систематизацією серії неопублікованих або розпорошених у літературі документів, принципово новою класифікацією львівських шпиталів, врешті – представленням авторських роздумів на спірні теми і накресленням перспективних напрямків наукових досліджень.

Автор висловлює вдячність своїй родині, яка терпляче допомагала у написанні наукової роботи, а також тим, хто долучився до виходу цього видання: доктору історичних наук М. М. Капралю, доктору медичних наук І. І. Даценко та ін.

Сподіваємось, книга знайде свого читача, а відтак стане корисною і спонукає до нових наукових дискусій.

РОЗДІЛ І ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА

1.1 Історія вивчення проблеми

Упродовж останнього часу в Україні неупинно зростає зацікавлення як локальною історією, так і історією медицини й, водночас, розширюється спектр дослідницьких проблем. Проте, поза увагою науковців залишається історіографічний контекст – визначення ролі та внеску дослідників у формування науково-теоретичних концепцій, без чого сповільнюється розвиток історичної науки.

З огляду на значну кількість праць з історії Львова загалом та історії медицини зокрема, виходячи з дослідницьких завдань порушеної теми, усі використані у роботі публікації поділено на шість груп. До першої віднесено бібліографічні видання з історії Львова та історії медицини; до другої – історіографічні публікації, присвячені розвитку медицини пізньосередньовічного та ранньомодерного Львова; до третьої – спеціальні розвідки з історії медицини Львова XIV-XVIII ст.; до четвертої – праці з історії медицини; до п'ятої – як спеціальні, так і узагальнюючі дослідження з історії Львова; до шостої – загальні праці з історії України, Польщі та країн Західної Європи.

Чільне місце при опрацюванні досліджуваної теми посідають віднесені до першої групи бібліографічні покажчики з історії Львова (Ю. Заяць, З. Будзінський, О. Шишка і О. Дзюбан)² та історії медицини (Д. Російський, О. Грандо і Л. Межиров)³.

Найповніший перелік структурованих за відповідними розділами публікацій з історії (у тому числі – медицини) пізньосередньовічного та ранньомодерного Львова зібрано в праці Ю. Заяця, машинопис якої зберігається у відділі бібліографії Львівської Національна наукової бібліотеки імені Василя Стефаника.

Найважливішою в контексті дослідження порушеної теми є друга група – історіографічні публікації з історії медицини Львова. Вперше (1938 р.) здобутки дослідників у вивченні проблем розвитку медицини

² Заяць Ю. Бібліографія історії міста Львова. Львів, 1948. Ч. 1. С. 1-150; Ч. 2. С. 151-316; *Budzyński Z. Bibliografia dziejów Rusi Czerwonej (1340-1772)*. Rzeszów, 1990. Т. I. 357 s.; *Шишка О., Дзюбан О. Військові поховання: Бібліографія // Галицька брама*. Львів, 1998. № 5-6 (53-54). С. 30-31.

³ *Росийский Д. История всеобщей и отечественной медицины и здравоохранения: Библиография (996-1954 гг.)*. Москва, 1956. 938 с.; *Грандо О., Межиров Л. Історія гігієни та санітарії на Україні (бібліографічний покажчик)*. К., 1964. 124 с.

пізньосередньовічного і ранньомодерного Львова підсумувала Л. Харевічова⁴. У праці дослідниці проаналізовано теоретичні надбання науковців XIX – першої третини XX ст. з різних напрямків санітарно-медичного благоустрою міста. Донині монографія Л. Харевічової залишається єдиною на місцевому ґрунті історіографічною публікацією, у якій порушено питання лічництва та медичного супроводу, санітарного благоустрою Львова. Допоміжне значення має стаття сучасного дослідника Я. Єшке, у якій висвітлено розвиток шпитальництва крізь призму польської медичної історіографії⁵.

Наступну, за ступенем важливості, групу репрезентують спеціальні розвідки з історії медицини Львова XIV-XVIII ст., які можна вважати безпосередніми носіями відомостей про розвиток історичної думки з проблеми. З огляду на різноманітність вміщеної у дослідженнях цієї групи інформації, її слід поділити на кілька структурних підгруп. До першої віднесено публікації, що характеризують санітарний благоустрій пізньосередньовічного та ранньомодерного Львова; до другої – дослідження, присвячені становленню і функціонуванню львівських шпиталів XIV-XVIII ст.; до третьої – праці, що висвітлюють розвиток у XIV-XVIII ст. цехової (аптекарі, цирульники) та позацехової (лікарі) медицини.

Публікації першої підгрупи інформують про різні напрямки санітарного благоустрою пізньосередньовічного та ранньомодерного Львова: спорудження комунальної мережі міста – водогінно-каналізаційну систему, заклади особистої гігієни, вуличне покриття (Л. Харевічова, О. Подражанський, П. Гранкін, У. Піхурко)⁶, виникнення кладовищ (В. Цесельський, Ю. Лям, Ю. Холодецький-Бялиня, А. Мединський, М. Бачинська, Б. Прендкувна, І. Німчук, В. Грабовецький, Е. Котарська, С. Ніця, О. Дзюбан, Л. Савіцький, П. Гранкін, М. Бандрівський, О. Друль, Г. Лупій,

⁴ *Charewiczowa Ł.* Historiografia i miłośnictwo Lwowa. Lwów, 1938. 291 s.

⁵ *Jeske J.* Dzieje szpitalnictwa w polskiej historiografii medycznej // *Szpitalnictwo w dawnej Polsce / Pod red. M. Dąbrowskiej i J. Kruppé.* Warszawa, 1998. S. 41-46.

⁶ *Charewiczowa Ł.* Lwów w odnowie 1766-1769 // *Studia lwowskie.* Lwów, 1932. T. XXXI-XXXII. S. 109-140; *Ejusd.* Wodociagi starego Lwowa. Lwów, 1934. 71 s.; *Подражанский А.* Санитарно-гигиенические мероприятия в городах западной Украины в XIV-XVII вв. // *Врачебное дело.* К., 1956. № 8. С. 885-888; *Гранкін П.* Про водопроводи єврейської дільниці середмістя // *Галицька брама.* Львів, 1997. № 10-11 (34-35). С. 27; *Піхурко У.* Львівські бруки (за матеріалами проекту шляхових покриттів і мощення пішохідних територій центральної частини Львова) // *Вісник інституту "Укрзахідпроектреставрація".* Львів, 2000. С. 23-30.

О. Шишка, І. Мельник, Ю. Смірнов і Я. Смірнова)⁷, поширення епідемій (Ю. Крашевський, А. Павліковський, З. Гроссек, Л. Харевічова, М. Горн, П. Гранкін)⁸.

Спеціальні розвідки з історії львівського шпитальництва XIV-XVIII ст. розкривають процеси зародження та функціонування міських (публічних)

⁷ *Ciesielski W.* Pomnikowe rysy z cmentarzy lwowskich. Lwów, 1890. Cz. I. 97 s.; *Lam J.* Lwów cmentarny // *Dziennik Polski*. Lwów, 1882. № 76. 2 IV; *Cholodecki-Białynia J.* Cmentarz Łyczakowski // *Tygodnik ilustrowany*. Lwów, 1911. № 44. 4 XI; *EjUSD.* Cmentarz Stryjski we Lwowie. Lwów, 1913; *Medyński A.* Ilustrowany przewodnik po cmentarzu Łyczakowskim. Lwów, 1937; *Baczyńska M.* Przewodnik po cmentarzach Łyczakowskim i Janowskim. Lwów, 1937; *Prendkówna B.* 150 lat historii cmentarza Łyczakowskiego // *Przegląd Krajoznawczy*. Lwów, 1938. № 10-12; *Німчук І.* Цвинтарі у Львові // *Краківські вісті*. Львів, 1943. 20 VI. Ч. 130 (868). С. 3; *Грабовецький В.* З історії Львівського некрополя // *Пам'ятники України*. К., 1970. № 3. С. 5-47; *Його ж.* Львівський некрополь // *Жовтень*. Львів, 1970. № 6. С. 124-137; *Kotarska E.* Cmentarz we Lwowie // *Gazeta Wyborcza*. 1997. 18 VIII. S. 12-13; *Niceja S. S.* Cmentarz Łyczakowski // *Opole*. Warszawa, 1983. № 2; *EjUSD.* Mord na Zboczach Kadeckim we Lwowie // *Opole*. Warszawa, 1983. № 4; *EjUSD.* Dzieje Łyczakowskiej Nekropolii // *Opole*. Warszawa, 1984. № 1-4; *EjUSD.* Cmentarz Łyczakowski we Lwowie 1786-1986. Wrocław, 1988; *EjUSD.* Łyczaków: dzielnica za Styksem. Wrocław, 1998. 570 s.; *Дзюбан О.* Доля козацьких поховань у Львові // *Ратуша*. Львів, 1992. 9 VI. № 60 (239). С. 2; *Sawicki L.* Mroczny cień Kajzerwaldu // *Semper Fidelis*. Wrocław, 1994. № 3 (20). S. 22; *Гранкін П.* Військові могили давнього Львова // *Галицька брама*. Львів, 1998. № 5-6 (53-54). С. 12-13; *Бандрівецький М.* Як був знищений козацький курган у Львові // *Просвіта*. Львів, 1998. 12 II. Ч. 1 (203). С. 10; *Друль О.* Цвинтарні символи // *Поступ*. Львів, 1998. № 181 (190). 29 IX. С. 8; *Лупій Г.* Львівський історико-культурний музей-заповідник "Личаківський цвинтар". Львів, 1998. 367 с.; *Шишка О.* З історії львівських кладовищ // *Галицька брама*. Львів, 1998. № 1 (37). С. 2-5; *Мельник І.* Готель на кістках // *Поступ*. Львів, 1999. 18 III. № 49 (305). С. 1; *Смирнов Ю.* Оточення римо-католицького кафедрального собору у XVII-XVIII ст. Кафедральний цвинтар у XVII ст. // *Галицька брама*. Львів, 1999. № 11-12 (59-60). С. 24-26; *Смирнов Ю., Смирнова Я.* Цвинтар при римсько-католицькому соборі у XVII ст. // *Історія релігії в Україні: Праці X-ї міжнародної наукової конференції*. Львів, 2000. Кн. II. С. 276-281.

⁸ *Kraszewski J.* Notatki lekarza w czasie norowego powietrza 1623 r. we Lwowie // *Athenaeum*. Wilno, 1850. T. II. S. 209-225; *Pawlikowski A.* Gruźlica we Lwowie. Lwów, 1889. 11 s.; *Grossek Z.* Zimnica we Lwowie. Lwów, 1914. 61 s.; *Charewiczowa Ł.* Kłęski zaraz w dawnym Lwowie. Lwów, 1930. 85 s.; *Horn M.* Epidemie na Rusi Czerwonej w latach 1600-1647 // *Studia historyczne*. Warszawa, 1968. R. XI. Z. 1 (40). S. 13-31; *Гранкін П.* Львівський танець смерті // *Галицька брама*. Львів, 1998. № 1 (37). С. 11, 16.

шпиталів (К. Расп, Ю. Скочек, О. Подражанський, Ф. Марковський, С. Малець, М. Слонь, О. Денис, В. Вуйцик, П. Гранкін, Л. Барг)⁹ та шпиталів національних громад Львова – поляків (В. Зембіцький, К. Левіцький)¹⁰, українців (І. Крип'якевич, М. Оборін)¹¹, євреїв (Г. Мерер¹²), вірмен (С. Баронч¹³).

Публікації третьої підгрупи відображають діяльність аптекарсько-го та цирульничого цехів (В. Лозінський, С. Рахвал, К. Венда, Л. Харевичова, О. Подражанський, М. Горн, Н. Сингалевиц, С. Гургула, Ю. Коваль, Л. Ходосевич і З. Паньків, Т. Арсенюк, Н. Бенюх, В. Чернов,

⁹ *Rasp K.* Opisanie zakładu dla mieszczan kalek u sw. Łazarza we Lwowie. Lwów, 1867. 27 s.; *Ejusd.* Beschreibung der Stiftungen des städtischen Burgerspitals St. Lazar in Lemberg. Wien, 1870. 40 s.; *Skoczek J.* Ze studjów nad średniowiecznym Lwowem // *Pamiętnik Historyczno-Prawny* / Pod red. P. Dąbkowskiego. Lwów, 1928. T. VI. Z. 3. 113 s.; *Подражанский А.* О гражданских больницах на Руси // *Советское здравоохранение*. Москва, 1953. № 1. С. 52-55; *Markowski F.* Szpital św. Stanisława z XV wieku we Lwowie // *Kwartalnik Architektury i Urbanistyki: Teoria i historia*. Warszawa, 1974. T. XVII. Z. 1. S. 67-78; *Малець С.* Століття оживають у камені // *Жовтень*. Львів, 1979. № 8. С. 144-147; *Słoń M.* Szpitale lwowskie w wiekach średnich // *Przegląd Historyczny*. Warszawa, 1995. T. LXXXV. S. 221-237; *Ejusd.* Hospitals in the city of Lwow in the Middle Ages // *Acta Poloniae Historica*. 1997. Warszawa, 1997. T. 75. S. 5-25; *Денис О.* Занедбана сторінка історії // *Галицька брама*. Львів, 1995. № 6. С. 8-9; *Denys O.* Szpital świętego Ducha we Lwowie // *Szpitalnictwo w dawnej Polsce* / Pod red. M. Dąbrowskiej i J. Kruppé. Warszawa, 1998. S. 173-184; *Вуйцик В.* Шпиталь і костел св. Лазаря у Львові // *Галицька брама*. Львів, 1998. № 11 (47). С. 13; *Гранкін П.* Жебраки, ченці, єпископи... (з історії шпиталю св. Лазаря) // *Галицька брама*. Львів, 1999. № 9-10 (57-58). С. 22-23; *Barg L.* Marian Aleksander Bładye i jego dysertacja "Szpital św. Ducha we Lwowie" // *Archiwum historii i filozofii medycyny*. Warszawa, 1999. T. ZII. Z. 1-2. S. 47-66.

¹⁰ *Ziembicki W.* Założenie klasztoru i szpitala oo. Bonifratrów we Lwowie. Lwów, 1932. // *Studia lwowskie*. Lwów, 1932. T. XXXI-XXXII. S. 387-405; *Lewicki K.* Dwa dokumenty Jana III dla bonifratrów we Lwowie // *Kwartalnik Historyczny*. Lwów, 1933. R. XLVII. T. I. S. 212-214.

¹¹ *Крип'якевич І.* Українські шпиталі у Львові в XVI-XVIII ст. // *Діло*. Львів, 1929. 5 VI (= Лікарський вістник. Львів, 1930. Рік VIII. Ч. 1. С. 15-19); *Оборин Н.* Львовские украинские шпитали XVI-XVIII века // *Советское здравоохранение*. Москва, 1958. № 4. С. 30-34.

¹² *Mehrer H.* Szpital Lwowskiej gminy wyznaniowej izraelickiej fundacji Maurycego Lazarusa. Lwów, 1906. 54 s.

¹³ *Barącz S.* Rys dziejów ormiańskich. Tarnopol, 1869. 318 s.

Х. Дорожовець)¹⁴, а також лікарів – представників позацехової медицини Львова XIV-XVIII ст. (С. Косьмінський, В. Зембіцький)¹⁵.

¹⁴ Łoziński W. Dyaryuszek moskiewski lwowianina z r. 1606 // Kwartalnik Historyczny. Lwów, 1894. R. VIII. S. 627-635; Rachwał S. Kasper Józefowicz, aptekarz lwowski w XVII wieku // Czasopismo Aptekarskie. Lwów, 1920. S. 86; Wenda K. Aptekarze dawnego Lwowa (spis w porządku alfabetycznym) // Nowe Czasopismo Aptekarskie. Lwów, 1920. R. II. S. 23-25; Charewiczowa Ł. Lwowskie organizacje zawodowe za czasów Polski przedrozbiorowej. Lwów, 1929. 194 s.; Подражанский А. Из истории аптечного дела во Львове // Аптечное дело. Москва, 1954. № 5. С. 43-45; Его же. Хирургическая помощь в г. Львове в XVI-XVIII вв. // Вестник хирургии. Ленинград, 1955. № 10. С. 133-137; Его же. Цеховая медицина Львова в XVI-XVIII вв. // Научные записки Ужгородского Государственного университета: Медицинский сборник. Львов, 1956. Т. XIX. С. 122-130; Hor M. Towarzysze cechów lwowskich w walce z wyzyskiem mistrzów w I połowie XVII w. // Kwartalnik Historyczny. Warszawa, 1959. R. LXVI. Z. 2. S. 379-403; Сингалевич Н. К истории развития аптечного дела во Львов // Аптечное дело. Москва, 1959. № 5. С. 81-87; Її ж. До історії розвитку аптечної справи у м. Львові та області // Фармацевтичний журнал. К., 1964. № 1. С. 65-70; Гургула С. Матеріали Львівського фармацевтичного музею // Фармацевтичний журнал. К., 1968. № 2. С. 91-96; 1969. № 1. С. 83-86; 1971. № 5. С. 88-93 (передрук у диспорному виданні: Лікарський вісник Українського Лікарського Товариства Північної Америки. Чикаго, 1970. Ч. 2 (57). С. 37-41); Її ж. На спогад про аптеку-музей у Львові. Львів, 1970. 2 с.; Її ж. З історії фармації // Фармацевтичний журнал. К., 1974. № 4. С. 80-82; Її ж. Гален і два коментарі його творів XVI сторіччя (з матеріалів аптеки-музею у Львові) // Фармацевтичний журнал. К., 1976. № 4. С. 87-89; Коваль Ю. Аптека-музей у Львові: Ілюстрований нарис. Львів, 1976. 47 с.; Його ж. Львівська аптека-музей // Жовтень. Львів, 1976. № 9. С. 143-147; Ходосевич Л., Паньків З. Аптека-музей у Львові: Путівник. Львів, 1989. 32 с.; Арсенюк Т. За стародавніми рецептами // Галицька брама. Львів, 1994. № 2. С. 5; Бенюх Н. Історія фармації Галичини (XIII-XX ст.). Львів, 1999. 215 с.; Чернов В. Таємниці львівського аптекарства // Літопис Червоної калини. Львів, 1994. № 7-9. С. 42-49; Його ж. Медицина, фармація і... алхімія // Галицька брама. Львів, 1997. № 10-11 (34-35). С. 26-27; Його ж. Середньовічний Львів: перехрестя медичних і фармацевтичних доктрин // Аптека Галицька. Львів, 2003. № 2 (95). С. 31-32; Його ж. Середньовічний Львів: екскурсія до аптеки // Аптека Галицька. Львів, 2004. № 5 (120). С. 26-27; Його ж. Аптекарі середньовічного Львова // Аптека Галицька. Львів, 2004. № 17 (132). С. 30-32; Дорожовець Х. Не бійтесь заглядати у травник // Аптека Галицька. Львів, 2003. № 20 (113). С. 29; Її ж. Аптека в камені, аптека з музами // Аптека Галицька. Львів, 2004. № 1-2 (116-117). С. 20-21.

¹⁵ Kościński S. Słownik lekarzów polskich. Warszawa, 1888. 666 s.; Ziembicki W. Przy-
pomnienie starego zdroju i starego o nim dzieła (Szkło i Syxt). Lwów, 1926. 13 s.

Кілька загальних досліджень¹⁶ з історії медицини пізньосередньовічного та ранньомодерного Львова стисло інформують про становлення та розвиток відразу усіх ланок санітарно-медичного забезпечення міста (В. Шумовський, С. Верхратський, Н. Бенюх, В. Чернов)¹⁷.

Вагоме значення спеціальних розвідок з історії медицини Львова XIV-XVIII ст. полягає у тому, що комплексно вони дозволяють конкретизовано простежити процес накопичення і розвитку історичних знань з теми.

Наступну – четверту – групу публікацій представляють праці з історії медицини. Чільне місце у цій групі посідають узагальнюючі статті та монографії з історії світової медицини, у тому числі – України та Польщі, опрацьовані самостійно або у співавторстві (Л. Гонсьоровський, М. Зеленєвський, Ю. Вайгель, Н. Новомбергський, Р. Вежбіцький, Г. Бегелейзен, В. Шумовський, Р. Кавецький і К. Балицький¹⁸, Ф. Бородулін, Б. Петров, С. Верхратський, П. Заблудовський, М. Кузьмін і Т. Сорокіна¹⁹,

¹⁶ Медицина й фармація у старому Львові // Український медичний архів. Чикаго, 1987. Ч. XI. С. 92-94.

¹⁷ *Szumowski W.* Galicya za Jędrzeja Krupińskiego, pierwszego protomedyka (1772-1783) // *Lwowski tygodnik lekarski* / Pod red. A. Becka, W. Sieradzkiego. Lwów, 1907. 21 s.; *Ejusz.* Galicya pod względem medycznym za Jędrzeja Krupińskiego pierwszego protomedyka 1772-1783. Lwów, 1907. 368 s.; *Верхратський С.* Из медицинского прошлого старого Львова и Западных украинских земель // *Врачебное дело*. К., 1956. № 1. С. 93-96; *Бенюх Н.* Исторические тенденции становления медико-санитарного обеспечения в Галичине в XIII-XVII вв. // *Провизор*. Харьков, 1999. № 20. С. 16-18; № 21. С. 41-42; *Чернов В.* Середньовічний Львів: епідемії, лікарі, аптекарі // *Аптека Галицька*. Львів, 2003. № 3 (96). С. 30-31; № 15 (108). С. 20-22; *Його ж.* Середньовічний Львів: аптекарі та шпиталі // *Аптека Галицька*. Львів, 2003. № 16 (109). С. 29-31.

¹⁸ *Gąsiorowski L.* Zbiór wiadomości do historii sztuki lekarskiej w Polsce od czasów najdawniejszych, aż do najnowszych. Poznań, 1839. Т. I. 394 s.; 1853. Т. II. 475 s.; 1854. Т. III. 710 s.; 1855. Т. IV. 415 s.; *Zieleniewski M.* O przesądach lekarskich ludu naszego. Kraków, 1845. 76 s.; *Weigel J.* Historia medycyny w wiekach średnich. Lwów, 1895. 276 s.; *Новомбергський Н.* Врачебное строение в до-Петровской Руси. Томск, 1907. 387 с.; *Wierzbicki R.* Historia słownictwa lekarskiego polskiego. Poznań, 1924. 51 s.; *Biegeleisen H.* Lecznictwo ludu polskiego. Kraków, 1929. 407 s.; *Szumowski W.* Historia medycyny filozoficznie ujęta. Kraków, 1935. Т. III. S. 389-676; *Ejusz.* Historia medycyny / Pod red. T. Bilikiewicza. Warszawa, 1961. 395 s.; *Кавецкий Р., Балицкий К.* У истоков отечественной медицины. К., 1954. 103 с.

¹⁹ *Бородулин Ф.* История медицины: Избранные лекции. Москва, 1961. 250 с.; *Петров Б.* Очерки истории отечественной медицины. Москва, 1962. 301 с.; *Верхратський С.* Історія медицини. К., 1974. 334 с.; *Верхратський С., Заблудовський П.* Історія медицини. К., 1991. 431 с.; *Заблудовський П.* История отечественной медицины. Москва, 1967. С. 29-43; *Кузьмин М.* Лекции по истории русской медицины.

В. Ренер, В. Крижанівський, А. Олеарчик і Р. Олеарчик, Я. Ганіткевич²⁰), а також колективами авторів²¹.

Фундаментальним дослідженням у цій ділянці вважається 4-томна монографія В. Шумовського, у якій систематично розкрито не лише процеси становлення медичної науки та освіти, але й усіх існуючих в межах давньої Польщі напрямків медичного обслуговування.

В окрему структурну підгрупу виокремлено праці з історії розвитку монастирської медицини давньої Русі (І. Анікін, Л. Горелова)²², зародження медичної освіти і науки в Україні та Польщі (Ю. Ростафінський, А. Біркенмаєр, О. Подражанський, І. Розгін, В. Плющ, С. Бабишин, Б. Криштопа, Г. Нудьга, Ю. Чорний)²³, формування медичної писемності

Москва, 1961. 46 с.; Кузьмин М., Сорокина Т. Медицина в древней Руси // Фельдшер и акушерка. Москва, 1984. № 12. С. 31-37.

²⁰ Ренер В. Історичні дані про початки медицини // Лікарський вісник Українського Лікарського Товариства Північної Америки. Чикаго, 1982. Ч. 1 (103). С. 37-39; Крижанівський В. Від скіфів до наших днів // Український медичний архів. Чикаго, 1987. Ч. XI. С. 79-81; Олеарчик А. До історії медицини та охорони здоров'я на Україні // Лікарський вісник Українського Лікарського Товариства Північної Америки. Чикаго, 1980. № 1 (96). С. 37-53; Олеарчик А., Олеарчик Р. Коротка історія медицини // Лікарський вісник Українського Лікарського Товариства Північної Америки. Чикаго, 1991. Ч. 3 (125). С. 3-75; Ганіткевич Я. До хронології становлення української медицини // Лікарський збірник: Нова серія. Львів, 1996. Т. III. С. 104-109; Його ж. Українська медицина: сутність, етапи становлення // Лікарський вісник Українського Лікарського Товариства Північної Америки. Чикаго, 2001. Ч. 1. С. 52-55; Його ж. Історія української медицини в датах та іменах. Львів, 2004. 366 с.

²¹ История развития медицины и здравоохранения в России: Обзор документальных материалов / Сост. Р. Мацкина, ред. Б. Петров. Москва; Ленинград, 1958. 98 с.; Матеріали до історії української медицини / Ред. кол.: В. Плющ, Р. Осінчук, Р. Сочинський та ін. Нью-Йорк; Мюнхен, 1975. Т. 1. 336 с.; Матеріали до історії української медицини / Упор. М. Семчишин. Чикаго, 1988. Т. II. 298 с.

²² Аникин И. Монастырская медицина древней Руси // Советское здравоохранение. Москва, 1991. № 11. С. 58-61; Горелова Л. Монастирська медицина Русі // Агапіт. К., 1996. № 4. С. 15-18.

²³ Rostafiński J. Medycyna na Uniwersytecie Jagellońskim w XV wieku: Szkic źródłowy i krytyczny. Kraków, 1900. 95 s.; Birkenmajer A. Historia nauk matematyczno-przyrodniczych i medycyny // Kwartalnik Historyczny. Lwów, 1937. R. LI. S. 425-434; Подражанский А. Краткий очерк развития медицинского образования и медицинской науки на Украине // Наукові записки Ужгородського Державного університету. Ужгород, 1954. Т. IX. С. 323-368; Розгін І. Матеріали до історії української ветеринарно-медичної науки // Лікарський вісник Українського Лікарського Товариства Північної Америки. Чикаго, 1963. Ч. 3 (30). С. 2-7; Плющ В. Нариси

(Ю. Ростафінський, Л. Змеєв, М. Лахтін, А. Беднарський, В. Зембіцький, колективна монографія під редакцією Ю. Шульца, Я. Шостак, Я. Туркало)²⁴.

Численну підгрупу складають спеціальні розвідки з історії шпитальництва (Ю. Стажевський, А. Маліновський, Т. Кліма, Л. Вахгольц, В. Зембіцький, С. Рудзький, Я. Тишкевич, С. Літак, М. Горн, М. Слонь)²⁵,

з історії української медичної науки та освіти: Кн. I (від початків української державности до 19 століття). Мюнхен, 1970. 342 с.; *Бабишин С.* Изучалась ли в школах древней Руси медицина? // Советское здравоохранение. Москва, 1975. № 12. С. 60-62; *Крыштопа Б.* Об истоках медицинского образования на Украине // Актуальные вопросы истории медицины в Украинской ССР: Сб. науч. тр. / Под ред. Б. Крыштопы. К., 1978. С. 59-68; *Нудьга Г.* Перші магістри і доктори: Українські студенти в університетах Європи XIV-XVIII століть // Жовтень. Львів, 1982. № 3. С. 89-101; *Його ж.* Студенти з України на лекціях у Галілея // Жовтень. Львів, 1987. № 5. С. 96-104; *Чорний Ю.* З історії медичної освіти на Україні // Український медичний архів. Чикаго, 1983. Ч. VI. С. 124-127.

²⁴ *Rostafinski J.* Porównanie t. zw. Zielników Falimirza, Spiczyńskiego i Siennika. Kraków, 1888; *Змеєв Л.* Русские врачебники: Исследование в области нашей древней врачебной письменности. Санкт Петербург, 1895. 273 с.; *Лахтин М.* Старинные памятники медицинской письменности. Москва, 1912. 177 с.; *Bednarski A.* Okulistyka ziołopisów polskich w XVI i na początku XVII wieku. Lwów, 1917. 38 s.; *Ziembicki W.* Szymona z Łowicza "Aemilius macer de herbarum virtutibus". Poznań, 1929. 7 s.; Медицина в памятниках латинской и греческой литературы / Под ред. Ю. Ф. Шульца. Москва, 1966. 271 с.; *Szostak J.* Zielnik Hieronima Spiczyńskiego z roku 1542 // Ze skarbca kultury. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1978. Z. 30. S. 5-36; *Ejusd.* Zielnik Marcina Siennika z roku 1568 // Ze skarbca kultury. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1979. Z. 31. S. 5-48.

²⁵ *Starzewski J.* Kilka uwag o szpitalnictwie niemieckim. Lwów, b/r. 21 s.; *Malinowski A.* Rys historyczny rozwoju instytucji dobroczynnych i szpitali w Polsce. Warszawa, 1887. 30 s.; *Klima T.* Historia szpitala i klasztoru Bonifratrów w Zebrzydowicach na 300-letni jubileusz. Wadowice, 1911. 66 s.; *Wachholz L.* Szpitale krakowskie 1220-1920. Kraków, 1921. T. I. 135 s.; 1924. T. II. 65 s.; *Ziembicki W.* Z dziejów naszego szpitalnictwa. Lwów, 1925. 14 s.; *Rudzki S.* Zarys historii szpitalnictwa wojskowego w Polsce. Warszawa, 1927. 142 s., foto; *Tyszkiewicz J.* Szpitale w Polsce średnowiecznej. O zakresie problematyki i inne uwagi // Szpitalnictwo w dawnej Polsce / Pod red. M. Dąbrowskiej i J. Kruppé. Warszawa, 1998. S. 33-39; *Litak S.* Szpitale w Polsce przedrozbirowei. Rozwoj i problematyka // Szpitalnictwo w dawnej Polsce / Pod red. M. Dąbrowskiej i J. Kruppé. Warszawa, 1998. S. 13-31; *Horn M.* Szpitalnictwo żydowskie w dawnej Rzeczpospolitej // Szpitalnictwo w dawnej Polsce / Pod red. M. Dąbrowskiej i J. Kruppé. Warszawa, 1998. S. 47-54; *Słoń M.* Szpitale średniowiecznego Wrocławia. Warszawa, 2000. 366 s.; *Ejusd.* Szpital w Polsce średniowiecznej – o zakresie problematyki raz jeszcze // Przegląd Historyczny. Warszawa, 2000. T. XCI. Z. 1. S. 101-106.

епідеміології (Я. Лернет, Е. Мункевич, С. Котвіц-Каліцький, Г. Мюльднер, А. Бергер, Г. Ковальський, Ю. Тхужницький, Л. Глюк, Є. Озаркевич, Ф. Гедройц, Ю. Вічковський, П. Кучера, А. Валявендер, С. Намачинська, Р. Верхрацький, Т. Сорокіна, М. Оборін, А. Карпінський)²⁶, анестезіології (А. Оларчик²⁷), фармації (Е. Свежавський і К. Венда, Б. Косковський, В. Отамановський, В. Луців, Р. Рембелінський і Б. Кузнicka, М. Озолина,

²⁶ *Lernet J.* Rozprawa o morze // Rocznik Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk. Warszawa, 1817. XI. 1-258; *Munkiewicz A.* Historia epidemji: Historia chorób nagminnych czyli epidemji, ułożona podług Haesera. B/m, b/r. S. 81-120; *Kotwicz-Kalicki S.* Cholera. Lwów, 1872. 75 s.; *Muldner H.* Przyczynek do historii i statystyki zarazy morowej. Kraków, 1879. 52 s.; *Berger A.* O cholery i środkach jej zwalczania. Rzeszów, 1887. 15 s.; *Kowalski H.* Cholera azyatycka, na podstawie dawniejszych i nowoczesnych wyników nauki. Tarnów, 1892. 74 s.; *Tchórznicki J.* Stary rękopis o dżumie // Zdrowie. Warszawa, 1892. T. VIII. № 3. S. 136-141, № 4. S. 184-189, № 5. S. 233-236, № 6. S. 276-280, № 7. S. 315-319; *Gluck L.* Przyczynek do historii trądu w Polsce. Kraków, 1897. 10 s.; *Озаркевич Є.* Досліди над пропасницею (malaria) // Збірник математично-природописно-лікарської секції Наукового Товариства імені Шевченка: Частина лікарська. Львів, 1898. Т. IV. Вип. 1. С. 1-17; *Його ж.* Недуги пошестні: Порадник гігієнічно-лікарський. Львів, 1911. 134 с.; *Giedroyc F.* Mór w Polsce w wiekach ubiegłych. Zarys historyczny. Warszawa, 1899; *Wiczkowski J.* Walka z gruźlicą w innych krajach a u nas. Lwów, 1913. 28 s.; *Kučera P.* Pouczenie o cholery azyatyckiej. Lwów, 1914. 15 s.; *Walawender A.* Badania kłesk elementarnych (metoda i znaczenie) // Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych / Pod red. F. Bujaka i J. Rudkowskiego. Lwów, 1931. T. I. S. 79-88; *Ejusz.* Kronika kłesk elementarnych w Polsce i w krajach sąsiednich w latach 1450-1586: Zjawiska meteorologiczne i pomory (z wykresami) / Z przedm. F. Bujaka. Lwów, 1932. T. I. Cz. 1. 112 s.; Cz. 2. 299 s.; *Namaczyńska S.* Kronika kłesk elementarnych w Polsce i w krajach sąsiednich w latach 1648-1696: Zjawiska meteorologiczne i pomory (z wykresami) // Badania z dziejów społecznych i gospodarczych / Pod red. F. Bujaka. Lwów, 1937. № 23. 236 s.; *Werchracki R.* Kłeski elementarne w Polsce w latach 1587-1647 // Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie / Pod red. P. Dąbkowskiego. Lwów, 1939. R. XVIII. S. 321-326; *Сорокіна Т.* Эпидемии в средние века // Фельдшер и акушерка. Москва, 1988. № 2. С. 54-58; *Оборін М.* Погляд на лікування хворих на чуму і профілактику її в Україні та в Росії у XVIII столітті // Агапід. К., 1998. № 9-10. С. 66-69; *Karpiński A.* W walce z niewidzialnym wrogiem. Warszawa, 2000. 449 s.

²⁷ *Оларчик А.* До історії анестезіології в Україні // Лікарський вісник Українського Лікарського Товариства Північної Америки. Чикаго, 1966. №. 3-4 (42-43). С. 19-32.

М. Сятиня²⁸, терапії (О. Дакура²⁹), хірургії (І. Дейнека, Ф. Мар'єнко)³⁰, офтальмології (Я. Лахс, А. Беднарський)³¹, народної медицини (Л. Пежина, Н. Осадча-Яната, О. Берест, Р. Засс, В. Плющ, З. Болтарович)³², курортології (М. Зеленецький, В. Зембіцький)³³, патанатомії та судово-медичної експертизи (Ф. Гедройц, П. Заблудовський)³⁴.

²⁸ Świeżawski E., Wenda K. Spis aptekarzy w dawney Polsce // Wiadomości Farmaceutyczne. Warszawa, 1887. T. XIV. № 6. S. 136-139; Koskowski B. Kobiety w aptekarstwie // Czasopis Towarzystwa Aptekarskiego. Lwów, 1897. № 16. S. 252-253; Ejusd. Nauka o przyrządzaniu leków i ich postaciach. Warszawa, 1925. 635 s.; Отамановський В. Перші аптеки на Україні // Фармацевтичний журнал. К., 1960. № 2. С. 60-67; Його ж. Розвиток аптечної справи на Україні з середини XVII до початку XIX ст. // Фармацевтичний журнал. К., 1963. № 6. С. 56-67; Луців В. Дещо про українське зільництво // Лікарський вісник Українського Лікарського Товариства Північної Америки. Чикаго, 1963. Ч. 2 (29). С. 18-21; Rembieliński R., Kuznicka B. Historia farmacji. Warszawa, 1972. 455 s.; Озолиня М. Об истории развития гомеопатической службы // Фармация. Москва, 1991. № 1. С. 65-66; Сятиня М. Історія фармації. Львів, 2002. 660 с.

²⁹ Дакура О. Стремління і здобутки теперішньої терапії // Збірник математично-природописно-лікарської секції Наукового Товариства імені Шевченка. Львів, 1898. Т. III. Вип. 1. С. 2-26.

³⁰ Дейнека І., Мар'єнко Ф. Короткі нариси з історії хірургії в Українській РСР. К., 1968. 254 с.

³¹ Lachs J. Kilka wiadomości o najdawniejszych okulistach polskich // Tygodnik lekarski. Lwów, 1921; Bednarski A. Historia okulistyki w Polsce w wieku XIII-XVIII. Lwów, 1928. 112 s.

³² Perzyna L. Lekarz dla włościan, czyli rada dla polspolstwa. Warszawa, 1932. 337 s.; Осадча-Яната Н. Українська народня медицина // Лікарський вісник Українського Лікарського Товариства Північної Америки. Чикаго, 1954. Ч. 2. С. 19-25; 1955. Ч. 1 (3). С. 9-15; 1955. Ч. 2 (4). С. 14-18; 1956. Ч. 2 (6). С. 8-15; 1957. Ч. 1 (7). С. 17-23; Берест О. Психіатрія в українській народній медицині // Лікарський вісник Українського Лікарського Товариства Північної Америки. Чикаго, 1963. Ч. 3 (30). С. 16-19; Засс Р. Народна медицина Київської Русі // Український медичний архів. Чикаго, 1986. Ч. X. С. 63-64; Плющ В. Народня медицина в Україні // Лікарський вісник Українського Лікарського Товариства Північної Америки. Чикаго, 1966. Ч. 1-2 (40-41). С. 2-10; Болтарович З. Українська народна медицина: історія і практика. К., 1994. 320 с.; Його ж. Народна медицина українців. К., 1999. 229 с.

³³ Zieleniewski M. Ilustrowany opis krajowych zakładów zdrojowo-kąpielowych hydropatycznych i klimatyczno-leczniczych (szkic naukowo-popularny). Kraków, 1894. 117 s.; Ziembicki W. Morszyn-zdrój: W czterechsetną rocznicę historycznego dokumentu (1538-1938). Lwów, 1938. 8 s.

³⁴ Giedroyc F. Ekspertyza lekarska w dawnych sądach polskich (do końca XVIII stulecia). Warszawa, 1896. 89 s.; Заблудовський П. Два века в патологической анатомии // Клиническая медицина. Москва, 1962. Т. 40. № 4. С. 152-155.

Значний інтерес представляють оригінальні розвідки про недуги та причини смерті деяких давньоруських князів і польських магнатів (В. Зембіцький, Я. Хмілевський, З. Кухович, Е. Ростворовський)³⁵, нетрадиційні засади практичної діяльності лікарів від епохи пізнього середньовіччя до сучасності (О. Берест, П. Джуль)³⁶, видатних українських медиків XVIII ст. (А. Олеарчик-Керенко³⁷), загальний стан здоров'я українців (С. Подолинський, Р. Осінчук)³⁸.

Тематичні дослідження з історії медичного назовництва відстежують архаїчні назви хвороб і причин смерті³⁹, а також етапи формування української медичної термінології (Г. Дидик⁴⁰).

³⁵ *Ziembicki W.* Zdrowie i niezdrowie Jana Sobieskiego: Studium historyczno-lekarskie. Poznań, 1931. 116 s.; *EjUSD. Sobiesciana: Przyczynki do pracy "Jan Sobieski jako myśliwy"*. Lwów, 1933. 75 s.; *EjUSD. Nieznana relacja o śmierci Jana III* // *Kwartalnik Historyczny*. Lwów, 1933. R. XLVII. T. I. S. 214-219; *EjUSD. Wstrzymanie wyjazdu Jana III na sejm w grudniu 1693* // *Kwartalnik Historyczny*. Lwów, 1933. R. XLVII. T. I. S. 576-580; *Хмілевський Я.* На що хворіли та від чого помирали деякі українські князі // *Лікарський вісник Українського Лікарського Товариства Північної Америки*. Чикаго, 1962. Ч. 2 (25). С. 21-28; *Kuchowicz Z.* Społeczne konsekwencje postępującej degeneracji możnowładztwa polskiego w XVII-XVIII w. // *Kwartalnik Historyczny*. Warszawa, 1969. R. LXXVI. Z. 1. S. 21-43; *EjUSD. Jeszcze o zdrowiu i niezdrowiu magnatów XVII-XVIII w.* // *Kwartalnik Historyczny*. Warszawa, 1970. R. LXXVII. Z. 2. S. 394-403; *Rostworowski E.* Zdrowie i niezdrowie polskich magnatów XVI-XVIII wieku // *Kwartalnik Historyczny*. Warszawa, 1969. R. LXXVI. Z. 4. S. 865-887.

³⁶ *Берест О.* Чудотворні лікарі, пророки і шарлатани // *Лікарський вісник Українського Лікарського Товариства Північної Америки*. Чикаго, 1964. Ч. 1 (32). С. 19-24; *Джуль П.* Співучасть лікарів у виконанні смертного вироку // *Лікарський вісник Українського Лікарського Товариства Північної Америки*. Чикаго, 1980. Ч. 4 (99). С. 230-231.

³⁷ *Олеарчик-Керенко А.* Видатні українські лікарі XVIII сторіччя // *Український медичний архів*. Чикаго, 1986. Ч. X. С. 59-62.

³⁸ *Подолинський С.* Життя і здоров'я людей на Україні. Женева, 1878. 243 с.; *Осінчук Р.* Стан здоров'я населення Західніх українських земель після приєднання їх до Австрії // *Лікарський вісник Українського Лікарського Товариства Північної Америки*. Чикаго, 1962. Ч. 3 (26). С. 2-12.

³⁹ *Mianownictwo chorób i przyczyn zgonów*. Warszawa, 1922. 127 s.

⁴⁰ *Дидик Г.* З історії формування медичної термінології // *Українська історична та діалектна лексика: Зб. наук. праць*. Львів, 1996. Вип. 3. С. 149-157; *Її ж.* Номінація конкретних захворювань людей в українських пам'ятках XVI-XVIII ст. // *Вісник Львівського університету: Серія філологічна*. Львів, 2000. Вип. 29. С. 102-109; *Дидик-Меуш Г.* З історії творення медичних найменувань // *Вісник Черкаського університету: Серія філологічні науки*. Черкаси, 2001. Вип. 25. С. 108-111; *Її ж.*

У монографії використано не лише праці з історії медицини, але й програмні підручники з дерматовенерології, застосування яких має консультативно-допоміжний характер (В. Кравченко⁴¹).

До п'ятої групи належать загальні та спеціальні праці з історії Львова. Процеси суспільного, економічного, духовного, національного розвитку пізньосередньовічного та ранньомодерного Львова сукупно висвітлені в узагальнюючих публікаціях з історії міста за хронологічно-тематичним принципом (Ю. Ходиніцький, Д. Зубрицький, І. Шараневич, А. Гіршберг, Ф. Паппе, Ю. Вічковський, А. Чоловський, В. Карпович, Ф. Буяк, І. Крип'якевич, О. Степанів, Й. Гронський, В. Вуйцик і Р. Липка, І. Федик, Б. Мельник, І. Мицько, О. Шишка, І. Качор і Л. Качор)⁴².

Зміни топологічної структури слова внаслідок появи нового (медичного) значення // *Ukrainistika na Prahu noveho století a tisíciletí: Problemy jazyka, literatury a kultury*. Olomouc, 2001. S. 107-109.

⁴¹ *Кравченко В.* Шкірні та венеричні хвороби. К., 1995. 302 с.

⁴² *Chodyncki J.* Historia stolecznego królestw Galicyi i Lodomeryi miasta Lwowa od założenia jego aż do czasów terażniejszych. Lwów, 1829. 466 s.; *Зубрицький Д.* Хроніка міста Львова: Львівські історичні пам'ятки / Пер. з пол. І. Сварника, наук. коментар М. Капраля. Львів, 2002. 601 с.; *Шараневич І.* Стародавний Львов (от року 1250-1350): Стародавние Галицкіи города. Львов, 1861. Ч. II. 118 с.; *Hirschberg A.* Z czasów niedoli i upadku // *Ustęp z dziejów miasta Lwowa*. Lwów, 1888; *Papee F.* Historia miasta Lwowa w zarysie. Lwów, 1894. 214 s.; *Wiczkowski J.* Lwów; jego rozwój i stan kulturalny oraz przewodnik po mieście. Lwów, 1907. 623 s.; *Czołowski A.* Lwów za ruskich czasów. Lwów, 1891. 42 s.; *Ejusd.* Historia Lwowa od założenia – do roku 1600: Lwów w obrazach. Przeszłość i terażniejszość. Lwów, 1925. 20 s.; *Ejusd.* Historia Lwowa od roku 1600 – do roku 1772: Lwów w obrazach. Przeszłość i terażniejszość. Lwów, 1927. 20 s.; *Карпович В.* Старий Львів // *Стара Україна*. Львів, 1924. № 6-8. С. 101-104, 1925. № 16. С. 88-92, 106-109; *Bujak F.* Z odległej i bliskiej przeszłości: *Studia historyczno-gospodarcze*. Lwów; Warszawa; Kraków, 1924. 325 s.; *Крип'якевич І.* Львів, його минувшина і теперішність. Львів, 1910. 64 с.; *Його ж.* Історичні проходи по Львові. Львів, 1991. 165 с.; *Степанів О.* Сучасний Львів. Львів, 1992. 141 с.; *Гронський Й.* Будні середньовічного Львова // *Жовтень*. Львів, 1981. № 10. С. 115-128, 1983. № 3. С. 99-107, № 4. С. 90-95, 1984. № 7. С. 95-101, № 8. С. 90-96; *Вуйцик В.* Львівський державний історико-архітектурний заповідник. Львів, 1979. 55 с.; *Вуйцик В., Липка Р.* Зустрічі зі Львовом. Львів, 1987. 175 с.; *Вуйцик В.* Вулицями Львова // *Галицька брама*. Львів, 1995. № 6. С. 4-5; *Федик І.* Сторінками історії Львова. Львів, 1999. Ч. 1. 71 с.; *Мельник Б.* З історії львівських вулиць. Львів, 1990. Вип. 1. 63 с.; Вип. 2. 46 с.; *Його ж.* Вулицями старовинного Львова. Львів, 2001. 270 с.; *Мицько І.* Королевич Лев Данилович та давній Львів (сторінки з книги) // *Галицька брама*. Львів, 2001. № 9-10 (81-82). С. 18-23; *Шишка О.* Наше місто – Львів: Посібник з

Аналогічне інформаційне навантаження несуть колективні монографії з історії Львова, окремі з яких присвячені ювілейним датам з нагоди святкування 700-річчя міста⁴³.

Чималу підгрупу публікацій складають спеціальні розвідки з історії Львова. Навіть поверхневий огляд праць цієї підгрупи засвідчує, що найчастіше до сфери зацікавлення науковців потрапляли питання етносоціального та демографічного розвитку національних громад міста – української (І. Крип'якевич, М. Капраль)⁴⁴, єврейської (М. Балабан, В. Меламед, Я. Хонігсман)⁴⁵, вірменської (С. Баронч, М. Кривонос⁴⁶).

Багато уваги дослідників приділено проблемам історії католицької (М. Дзедушицький, К. Відманн, С. Заленський, Т. Мюнніх, В. Абрагам, С. Шидельський, С. Заячковський, Т. Длугош, Ю. Крентош, Ю. Смірнов)⁴⁷

курсу "Львовознавство". Львів, 2002. Ч. I. 191 с.; *Качор І., Качор Л.* Львів крізь віки. Львів, 2004. 240 с.

⁴³ Наш Львів: Ювілейний збірник 1252-1952. Нью-Йорк, 1953.; Нариси історії Львова 1256-1956 / Під ред. І. Крип'якевича. Львів, 1956. 437 с.; Історія Львова / Ред. Ю. Сливка, Ф. Стеблій та ін. К., 1984. 414 с.; Львівщина: Історико-культурні та краєзнавчі нариси / Упор. та відпов. ред. Ю. Бірюльов. Львів, 1998. 390 с.

⁴⁴ *Крип'якевич І.* Львівська Русь в першій половині XVI ст.: Дослідження і матеріали / Упор. М. Капраль. Львів, 1994. 388 с.; *Капраль М.* Українська громада на вулиці Руській Львова в 1550-1585 роках // Вісник Львівського університету: Серія історична. Львів, 2002. Вип. 37/1. С. 145-160.; *Його ж.* Національні громади Львова XVI-XVIII ст. (соціально-правові взаємини). Львів, 2003. 439 с.

⁴⁵ *Balaban M.* Życie prywatne Żydów lwowskich na przełomie XVI i XVII wieku. Lwów, 1905. 19 s.; *EjUSD. Żydzi lwowscy na przełomie XVI i XVII wieku.* Lwów, 1906. 577 s., 188 s.; *EjUSD. Dzielnica żydowska jej dzieje i zabytki.* Lwów, 1909. 99 s.; *Меламед В.* Евреи во Львове (XIII – первая половина XX века): События, общество, люди. Львов, 1994. 263 с.; *Хонигсман Я.* Люди, годы, события: Статьи из нашей давней и недавней истории. Львов, 1998. 136 с.

⁴⁶ *Кривонос М.* Вірменські ремісники у Львові в XV-XVII ст. // Галицька брама. Львів, 1996. № 21-22. С. 11.

⁴⁷ *Dzieduszycki M.* Żywot Wacława Hieronima Sierakowskiego arcybiskupa Lwowskiego. Kraków, 1868. 303 s.; *Widmann K.* Kościół pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela we Lwowie. Lwów, 1869. 63 s.; *Zalewski S.* Kościół oo. Jezuitów we Lwowie pod wezwaniem śś. Apostołów Piotra i Pawła. Lwów, 1879. 35 s.; *Münnich T.* Kościół św. Jana Chrzciciela we Lwowie. Lwów, 1888. 3 s.; *Abraham W.* Początki arcybiskupstwa łacińskiego we Lwowie. Lwów, 1909. 64 s.; *Szydelski [S.]*. Archidiecezja Lwowska na synodzie w roku 1641. Lwów, 1910. 184 s.; *Zajączkowski S.* Z dziejów Katedry lwowskiej // Przegląd Teologiczny. Lwów, 1924. T. V. S. 41-55, 280-301; *Długosz T.* Relacje arcybiskupów lwowskich 1595-1794. Lwów, 1937. 219 s.; *Krętosz J.* Organizacja archidiecezji Lwowskiej obrządku Łacińskiego od XV wieku do 1772 roku. Lublin, 1986.

і православної (Ф. Лабенський, М. Голубець, А. Кос, В. Александрович, О. Падовська, І. Мицько)⁴⁸ церков.

Вагомими у вивченні національно-духовної ідентичності православного населення Львова є розвідки про такі пам'ятки як Успенська церква⁴⁹ (А. Копистянський⁵⁰) та засноване при ній Ставропігійське братство (Д. Зубрицький, О. Барвінський, І. Шараневич, А. Криловський, братчик, Я. Ісаєвич)⁵¹.

Окрему підгрупу репрезентують дослідницькі роботи з таких вузькотематичних напрямків: територіальний розвиток міста (Р. Могитич, В. Вуй-

Т. І. 366 с.; *Смирнов Ю.* Римсько-католицький кафедральний собор у XVII – першій половині XVIII ст. // *Історія релігії в Україні: Праці X-ї міжнар. наук. конф.* Львів, 2000. Кн. II. С. 267-275;

⁴⁸ *Лабенський Ф.* Русские церкви и братства на предградиях Львовских: Материалы по истории города Львова. Львов, 1911. 37 с.; *Голубець М.* Богоявленська церква на Галицькому передмісті // *Діло.* Львів, 1926. 29 VI. Ч. 141 (10818). С. 2-3; 30 VI. Ч. 142 (10819). С. 2-3; *Кос А.* Храм Івана Хрестителя у Львові // *Релігія в Україні: Дослідження. Матеріали.* Львів, 1994. Т. II. С. 75-78; *Александрович В.* П'ятницька церква та її пам'ятки // *Галицька брама.* Львів, 1997. № 3 (27). С. 14-15; *Падовська О.* Про існування церкви св. Теодора // *Історія релігії в Україні: Праці XII-ї міжнародної наукової конференції.* Львів, 2002. Кн. I. С. 312-315; *Мицько І.* Про деякі давні церкви Львова // *Семінарії "Княжі часи": Давній Львів.* Львів, 2003. С. 25-31.

⁴⁹ О начале Львовской городской церкви Успения Пресвятой Богородицы и судьбах ее даже до наших времен // *Временник института Ставропигийского с месящесловом на год високосный (переступный) 1864.* Львов, 1863. С. 69-74.

⁵⁰ *Копыстанский А.* Исторический очерк сооружения Ставропигийской Успенской церкви в Львове (по поводу 300-летнего юбилея ее освящения, состоявшегося 16 ст. ст. января 1631 г.). Львов, 1931. 48 с.; *Его же.* Дополнение к материалам относящимся к истории Львовского Ставропигиона в XVIII ст. / Оттиск из Временника на 1937 год. Львов, 1937. 19 с.

⁵¹ *Зубрицкий Д.* Летопись Львовского Ставропигиального братства. Львов, 1926. 197 с.; *Барвінський О.* Ставропігійське брацтво Успенське у Львові, его засноване, діяльність и значене церковно-народне. Львов, 1886. 82 с.; *Шараневич И.* Юрий Елияшевич. Львов, 1895. 36 с.; *Его же.* Николай Крассовский. Львов, 1895. 196 с.; *Крыловский А.* Львовское Ставропигиальное братство (опыт церковно-исторического исследования). К., 1904. 315 с.; *Братчик.* Культурная деятельность Львовской Ставропигии в XVI и XVII вв. // *Временник Ставропигийского института с месящесловом на обыкновенный год 1906.* Львов, 1906. С. 1-14; *Ісаєвич Я.* Архів Львівського братства // *Архіви України.* К., 1968. № 1. С. 88-93.; *Його ж.* Львівське Успенське братство, його школа і друкарня // *Львів: Історичні нариси* / Ред. Я. Ісаєвич, Ф. Стеблій, М. Литвин. Львів, 1996. С. 82-89.

чик, М. Долинська)⁵²; самоврядування Львова (А. Чоловський, Л. Фінкель, Р. Могитич, І. Сварник)⁵³; історія медичних шкіл Львова (В. Шумовський, І. Шапіро, О. Рузанов, М. Шегедин, колективна монографія під редакцією М. Павловського та ін.)⁵⁴ та освіта львів'ян загалом (Я. Птаський⁵⁵); формування старовинних книгозбірень (Ю. Фріц⁵⁶, Ю. Скочек⁵⁷); мистецтво й архітектура давнього Львова (Л. Уляновський, Т. Обмінський, Т. Маньковський)⁵⁸; генеза судово-медичної експертизи (А. Найда,

⁵² Могитич Р. Яким був стольний Львів: До суперечки про львівське будівництво XIII – XIV ст. // Дзвін. Львів, 1991. № 6. С. 128-134.; Його ж. Розвиток планувальної структури північно-західної частини львівського середмістя (до кінця XIV ст.) // Вісник інституту “Укрзахідпроектреставрація”. Львів, 2000. Ч. 11. С. 15-22.; Його ж. Будівництво Львова у XIII ст. // Галицька брама. Львів, 2001. № 9-10 (81-82). С. 6-8.; Його ж. Передмістя самоврядного Львова у першій половині XVII століття // Вісник інституту “Укрзахідпроектреставрація”. Львів, 2003. Ч. 13. С. 33-51; Вуйчик В. Територіальний розвиток міста Львова // Вісник інституту “Укрзахідпроектреставрація”. Львів, 1997. Ч. 8. С. 41-48.; Його ж. Галицька брама у Львові // Галицька брама. Львів, 1998. № 3 (39). С. 12-13; Долинська М. Йосифінська метрика як джерело для вивчення території львівських передмість // Семінарії “Княжі часи”: Давній Львів. Львів, 2003. С. 47-54.

⁵³ Czołowski A. Pogląd na organizację i działalność dawnych władz miasta Lwowa do 1848 r. Lwów, 1896. 64 s.; Finkel L. Memoriał Antoniego hr. Pergena, pierwszego gubernatora Galicyi, o stanie kraju // Kwartalnik Historyczny. Lwów, 1900. R. XIV. S. 24-43; Могитич Р. Розвиток міських функцій середньовічного Львова // Вісник інституту “Укрзахідпроектреставрація”. Львів, 1997. Ч. 8. С. 49-52; Сварник І. Міське самоуправління середньовічного Львова // Галицька брама. Львів, 1996. № 19. С. 8-9.

⁵⁴ Szumowski W. Początki szkoły medycznej we Lwowie // Tygodnik lekarski. Lwów, 1906. № 24-25; Шапіро И. Очерки по истории Львовского мединститута. Львов, 1959. 224 с.; Рузанов О. Львівське медичне училище. Львів, 1993. 63 с.; Шегедин М., Рузанов О. Львівський державний медичний коледж. Львів, 1998. 185 с.; Львівський Державний медичний інститут: 36. праць / Під ред. М. Павловського, І. Даценко, Л. Петрух. Львів, 1994. 328 с.

⁵⁵ Ptański J. Lwowianie w Nacyi Polskiej w Padwie // Kwartalnik Historyczny. Lwów, 1923. R. XXXVII. S. 346-357.

⁵⁶ Fritz J. Księgozbiory lekarzy lwowskich. Lwów, 1929. 16 s.

⁵⁷ Skoczek J. Lwowskie inwentarze biblioteczne w epoce renesansu: Zabytki piśmiennictwa polskiego. Lwów, 1939. T. IX. 485 s.

⁵⁸ Ulanowski L. Obraz najświętszej Maryi Panny matki Boskiej przez ś. Łukasza Ewangelistę malowany w kościele Bożego Ciała XX. Dominikanów we Lwowie łaskami i cudami słynący. Lwów, 1853. 281 s.; Obmiński T. Restauracje Katedry Lwowskiej (daw-

В. Нартіков)⁵⁹; станово-професійна структура населення (В. Лозінський, Я. Птаський, Ю. Скочек, М. Капраль)⁶⁰; кримінально-правові (С. Білостоцький, А. Козицький)⁶¹, військові (Ф. Яворський, Г. Гербільський, Є. Яцкевич, В. Шутой)⁶², духовні (М. Слонь⁶³), економічні (Л. Харевічова, Р. Зубик,

ne i dzisiejsze). Lwów, 1932. 22 s.; *Mańkowski T.* Dawny Lwów, jego sztuka i kultura artystyczna. Londyn, 1974. 422 s.

⁵⁹ *Найда А., Нартіков В.* 55 років діяльності Львівського обласного бюро судово-медичної експертизи // Лікарський збірник: Нова серія. Львів; Чикаго, 2000. Т. VIII. С. 61-67.

⁶⁰ *Łoziński W.* Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI i XVII wieku. Lwów, 1902. 432 s.; *Ptański J.* Walki o demokratyzację Lwowa od XVI do XVIII wieku // *Kwartalnik Historyczny*. Lwów, 1925. R. XXXIX. S. 228-257; *Ejusd.* Dokumenty objaśniające Quadragintawirat w Krakowie i we Lwowie // *Kwartalnik Historyczny*. Lwów, 1925. R. XXXIX. S. 315-317; *Skoczek J.* Studia nad patrycjatem lwowskim wieków średnich // *Pamiętnik Historyczno-Prawny* / Pod red. P. Dąbkowskiego. Lwów, 1929. T. VII. Z. 5. 73 s.; *Kapralski M.* Станово-професійна структура населення Львова у другій чверті XVI ст. (за матеріалами міських рахункових книг) // Україна в минулому. К.; Львів, 1994. Вип. VI. С. 7-34; *Його ж.* Демографія Львова XV – першої половини XVI ст. // Львів: Історичні нариси / Ред. Я. Ісаєвич, Ф. Стеблій, М. Литвин. Львів, 1996. С. 67-81.; *Його ж.* Власники нерухомості на львівських передмістях у другій чверті XVI ст. (за матеріалами чиншових реєстрів) // Вісник Львівського університету: Серія історична. Львів, 1997. Вип. 32. С. 188-198.; *Його ж.* Населення Підзамча та деканату св. Йоана на передмісті Львова наприкінці 50-х – на початку 70-х років XVI ст. (за матеріалами фінансових документів) // Вісник Львівського університету: Серія історична. Львів, 2000. Вип. 35-36. С. 469-493.

⁶¹ *Білостоцький С.* Провадження в кримінальних справах у Львівському лавничому суді XVI-XVIII століть // Вісник Львівського університету: Серія історична. Львів, 1998. Вип. 33. С. 80-85; *Козицький А., Білостоцький С.* Кримінальний світ старого Львова. Львів, 2001. 230 с.

⁶² *Jaworski F.* Obrona Lwowa 1655 r.: Wspomnienie dziejowe w 250 rocznicę oblężenia miasta przez moskali i kozaków. Lwów, 1905. 45 s.; *Гербільський Г.* Петро I в Західній Україні 1706-1707 рр. Львів, 1948. 95 с.; *Яцкевич Є.* Війська Хмельницького під Львовом // Жовтень. Львів, 1954. № 3. С. 101-107; *Шутой В.* Оборона Львова від шведської навали в 1704 році // Жовтень. Львів, 1955. № 2. С. 87-94.

⁶³ *Słoń M.* Wspólnoty religijne w XV-wiecznym Lwowie // *Studia nad dziejami miast i mieszczaństwa w średniowieczu*. Toruń, 1996. T. 1. S. 117-130.

С. Гошовський, В. Інкін, Я. Кісь, І. Лильо)⁶⁴ та моральні⁶⁵ аспекти розвитку Львова XIV-XVIII ст. Осібно (з огляду на жанрову тематику) розташовані історіографічні публікації львівських науковців (М. Капраль, Т. Гошко, І. Лильо, О. Щодра, О. Козубська)⁶⁶.

Цінність віднесених до п'ятої групи спеціальних розвідок з історії Львова зумовлена тим, що вони, по-перше, формують науково-осмислений підхід до розуміння низки пошукових проблем досліджуваної теми, і, по-друге, фрагментарно розкривають деякі моменти становлення і функціонування системи харитативного та санітарно-медичного забезпечення пізньосередньовічного і ранньомодерного Львова.

До шостої групи входять праці з історії України, Польщі та Західної Європи, що формують уявлення про низку порушених у монографії проблем в контексті загальноісторичних та локальних процесів. Публікації цієї групи, торкаючись питань розвитку медичної справи, орієнтують дослідника у таких тематично віддалених галузях: історія України (Д. Зубрицький, І. Шараневич, М. Грушевський, О. Бевзо, Я. Ісаєвич, Л. Бабенко)⁶⁷,

⁶⁴ *Charewiczowa Ł.* Handel średnowiecznego Lwowa. Lwów, 1925. 156 s.; *Zubyk R.* Gospodarka finansowa miasta Lwowa w latach 1624-1635 / Pod red. F. Bujaka. Lwów, 1930. 496 s.; *Hoszkowski S.* Ceny we Lwowie w latach 1701-1914 // *Badania z dziejów społecznych i gospodarczych* / Pod red. F. Bujaka. Lwów, 1934. T. 13. 243 s.; *Інкін В.* Нариси економічного розвитку Львова у XVIII столітті. Львів, 1959. 91 с.; *Кісь Я.* Промисловість Львова в період феодалізму (XIII-XIX ст.). Львів, 1968. 223 с.; *Лильо І.* Економічне становище міської служби Львова у 1730-1750 роках // *Вісник Львівського університету: Серія історична*. Львів, 1999. Вип. 34. С. 439-447.

⁶⁵ *Z dziejów rozpusy we Lwowie*. В/м, б/р. 111 s.

⁶⁶ *Капраль М.* Історіографія Львівського Успенського братства // *Україна в минулому*. К.; Львів, 1992. Вип. I. С. 54-71; *Гошко Т.* Маловідомі матеріали істориків Львова // *Україна в минулому*. К.; Львів, 1994. Вип. VI. С. 54-77; *Лильо І.* Проблеми господарського та фінансового життя Львова XVII-XVIII ст. у дослідженнях Львівської школи економічної історії першої половини XX ст. // *Вісник Львівського університету: Серія історична*. Львів, 1997. Вип. 32. С. 199-205; *Щодра О.* Дослідження з історії Львова у Львівському державному університеті імені Івана Франка в 1945-1998 рр. // *Львів: місто – суспільство – культура*. Львів, 1999. Т. III. С. 632-638; *Козубська О.* Львівський костел Марії Сніжної в історіографії // *Наукові зошити історичного факультету ЛНУ ім. І. Франка*. Львів, 2001. Вип. 4. С. 327-333.

⁶⁷ *Зубрицький Д.* Аноним гнезненский и Іоанн Длугош. Львов, 1855. 122 с.; *Шараневич І.* Гальшка княгиня Острожска. Львов, 1880. 198 с.; *Грушевський М.* Історія України-Руси в одинадцяти томах, дванадцяти книгах. К., 1993. Т. III. 586 с.; 1995. Т. VI. 670 с.; *Бевзо О.* Львівський літопис і Острозький літописець: Джерелознавче

Галицько-Волинського князівства (А. Петрушевич, І. Крип'якевич)⁶⁸, Польщі (В. Лозінський, Г. Самсонович)⁶⁹ та Австро-Угорської монархії (С. Шнюр-Пепльовський, Л. Фінкель і С. Гломбінський)⁷⁰; розвиток українського мистецтва⁷¹ та книгодрукування (Я. Запаско, Я. Ісаєвич)⁷²; діяльність церковних братств (І. Флеров, Я. Бардах, Я. Ісаєвич, А. Скалік)⁷³, монастирів (І. Крип'якевич⁷⁴) та католицької Церкви (В. Хотковський, В. Абрагам, Т. Трайдос)⁷⁵; історія вірмен, що проживали на теренах

дослідження. К., 1971. 199 с.; *Ісаєвич Я.* Боплан і його "Опис України..." // Жовтень. Львів, 1981. № 4. С. 52-88; *Бабенко Л.* Церковно-монастирське господарство як впливовий фактор економічного розвитку Київської Русі // Історія релігії в Україні: Праці XII-ї міжнар. наук. конф. Львів, 2002. Кн. I. С. 35-41.

⁶⁸ *Петрушевич А.* Сводная Галицко-русская летопись с 1600 по 1700 год. Львов, 1874. 700 с.; *Его же.* Сводная Галицко-русская летопись с 1700 до конца Августа 1772 г. Львов, 1887. Ч. 1. 329 с.; *Его же.* Дополнения ко сводной Галицко-русской летописи с 1700 по 1772 год. Львов, 1896. Ч. 2. 423 с.; *Крип'якевич І.* Галицько-Волинське князівство. Львів, 1999. 172 с.

⁶⁹ *Łoziński W.* Życie polskie w dawnych wiekach. Kraków, 1969. 286 s.; *Samsonowicz H.* Liczba i wielkość miast późnego średniowiecza Polski // Kwartalnik Historyczny. Warszawa, 1979. R. LXXXVI. Z. 4. S. 917-931.

⁷⁰ *Schnür-Peplowski S.* Obrazy z przeszłości Galicyi i Krakowa (1772-1858). Lwów, 1896. T. II. 400 s.; *Finkel L., Głabiński S.* Historia i statystyka monarchii Austriacko-Węgierskiej. Lwów, 1904. 84 s.

⁷¹ Історія українського мистецтва в шести томах: Мистецтво XIV – першої половини XVII століття / Ред. кол.: М. Бажан (гол. ред.) та ін. К., 1967. Т. II. 468 с.

⁷² *Запаско Я., Ісаєвич Я.* Пам'ятки книжкового мистецтва: Каталог стародруків, виданих на Україні (1701-1764). Львів, 1984. Кн. 2. Ч. 1. 132 с.; Кн. 2. Ч. 2. 128 с.; *Ісаєвич Я.* Українське книговидання: Витоки. Розвиток. Проблеми. Львів, 2002. 517 с.

⁷³ *Флеров И.* О православных церковных братствах, противоборствовавших унии в Юго-Западной России в XVI, XVII и XVIII столетиях. Санкт Петербург, 1857. 203 с.; *Bardach J.* Bractwa cerkiewne na ziemiach ruskich Rzeczypospolitej w XVI-XVII wieku // Kwartalnik Historyczny. Warszawa, 1967. R. LXXIV. Z. 1. S. 77-82; *Ісаєвич Я.* Братства та їх роль в розвитку української культури XVI-XVII ст. К., 1996; *Skalik A.* Ukraińskie żeńskie zgromadzenia zakonne w Polsce // Історія релігії в Україні. Львів, 2004. Кн. I. С. 519-525.

⁷⁴ *Крип'якевич І.* Середньовічні монастирі в Галичині // Записки чину Святого Василя Великого. Жовква, 1927. Пік III. Т. II. С. 70-104.

⁷⁵ *Chotkowski [W.].* Dzieje zniesienia klasztorów panieńskich. B/m, b/r. Ks. I. 431 s.; *EjUSD.* Historia polityczna dawnych klasztorów panieńskich w Galicyi 1773-1848. Kraków, 1905. 431 s.; *EjUSD.* Historia polityczna kościoła w Galicyi za rządów Maryi Terezy. Kraków, 1909. T. I. 444 s., T. II. 532 s.; *Abraham W.* Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Rusi. Lwów, 1904. T. I. 418 s.; *Traidos T.* Kościół katolicki na ziemiach

Речі Посполитої (С. Баронч⁷⁶); розвиток комунального господарства західноєвропейських міст і його взаємозв'язок з поширенням інфекційних захворювань (А. Кюнел, І. Кулішер)⁷⁷; суспільні наслідки епідемій та їх вплив на свідомість пізньосередньовічного європейця (А. Рутковська-Плахцінська, Ж. Делюмо, Б. Геремек, Ф. Арісс)⁷⁸; поширення харитативної опіки у Речі Посполитій⁷⁹. Перелічені публікації дозволяють відстежити відмінності у благоустрої європейських та українських міст, здійснити порівняльний аналіз санітарно-медичного забезпечення на конкретних територіях, сформувані загальне історичне тло розвитку України та країн Західної Європи в межах порушеної проблеми.

Отже, наявний комплекс груп історіографічних публікацій формує історичну картину досліджуваної теми, слугує підґрунтям встановлення повноти та достовірності вивчення вузлових аспектів дослідження, дозволяє виявити не до кінця розкриті питання.

1.2 Джерельна база дослідження

Розкриття теми монографічного дослідження стало можливим завдяки різноманітним за походженням, змістом, типом та значимістю історичним джерелам. З огляду на різний характер аналізованого матеріалу його поділено на дві групи: неопубліковані документи; опубліковані документи.

До неопублікованих документів зараховано матеріали трьох наукових інституцій – Центрального державного історичного архіву України у Львові (ЦДІАУЛ), Головного архіву давніх актів у Варшаві (АГАД), відділу

ruskich Korony i Litwy za panowania Władysława II Jagelly (1386-1434). Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź, 1983.

⁷⁶ Barącz S. Żywoty sławnych ormian w Polsce. Lwów, 1856. 486 s.; *EjUSD. Rys dziejów ormiańskich*. Tamopol, 1869. 318 s.

⁷⁷ Kuhnelt A. Ulice. Projektowanie, budowa i utrzymanie. Lwów; Poznań, 1925. 417 s.; Кулишер И. История экономического быта Западной Европы в 2-х томах / Изд. 8-е. Москва; Ленинград, 1931. Т. I. 322 с., Т. II. 452 с.

⁷⁸ Rutkowska-Płachcińska A. Dżuma w Europie Zachodniej w XIV w. – straty demograficzne i skutki psychiczne // *Przegląd Historyczny*. Warszawa, 1978. T. LXIX. Z. 1. S. 75-102; Delumeau J. Strach w kulturze Zachodu XIV-XVIII wieku. Warszawa, 1986. 435 s.; Geremek B. Litość i szubienica: Dzieje nędzy i miłosierdzia. Warszawa, 1989. 308 s.; Aries Ph. Człowiek i śmierć / Przeł. E. Bąkowska. Warszawa, 1992. 639 s.

⁷⁹ Charitas. Miłosierdzie i opieka społeczna w ideologii, normach postępowania i praktyce społeczności wyznaniowych w Rzeczypospolitej XVI-XVII wieku / Pod red. U. Augustyński i A. Karpinskięgo. Warszawa, 1999. 263 s.

рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника Національної академії наук України (ЛННБ ім. В. Стефаника).

У 52 фондї ЦДІАУЛ (Магістрат міста Львова) знаходиться реєстр заборгованостей міського шпиталю св. Духа за 1660-1667 рр., укладений, найімовірніше, провізором цього притулку⁸⁰, а також реєстри аптечних препаратів за 1606-1609 і 1658 рр.⁸¹

У 129 фондї ЦДІАУЛ (Ставропігійський інститут) зберігається письмове звернення львівського єпископа Гедеона Балабана (1587 р.) до православних його єпархії з закликом збирати кошти на будівництво Успенського комплексу зі шпиталем⁸², а також датований 1592 р. дозвіл львівського старости Миколи Гербурта на будівництво чоловічого та жіночого шпиталів при монастирі св. Онуфрія⁸³.

131 фонд ЦДІАУЛ (Пергаментні дипломи) містить статuti, що регламентують діяльність цехів цирульників та аптекарів у XVI-XVIII ст.⁸⁴ Збережені в АГАД у Варшаві документи подають інформацію про початковий етап становлення шпиталю боніфратрів у Львові⁸⁵.

До джерел першої групи належать також рукописи магістерських робіт, що зберігаються в однойменному відділі ЛННБ ім. В. Стефаника НАН України в теці "Фонд університету". У рукописах С. Брицького, А. Келбіцької, А. Валявєндєра, Р. Верхрацького, Х. Добруцької, С. Кохановської, Ф. Мрозіка, С. Намачинської, Й. Ничівни, І. Шевчука, Д. Моравіцької⁸⁶ йдеться про санітарний благоустрій міст, стихійні лиха,

⁸⁰ Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІАУЛ). Ф. 52, оп. 2, спр. 371, с. 438.

⁸¹ Там само. Спр. 256, с. 382-394; спр. 342, с. 491-512.

⁸² Там само. Ф. 129, оп. 1, спр. 83, с. 1-2.

⁸³ Там само. Спр. 201, с. 1.

⁸⁴ Там само. Ф. 131, оп. 1, спр. 587, 589, 607, 648, 797.

⁸⁵ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Archiwum Radziwiłłów. Dział spraw VIII. Sygn. 205. Akta luźne.

⁸⁶ *Bryckij S. Stan gospodarczy Lwowa w okresie wojny Północnej (1700-1721)* // Львівська Національна наукова бібліотека імені Василя Стефаника Національної академії наук України (далі – ЛННБ ім. В. Стефаника). Відділ рукописів. Ф. 132 (Львівський університет), спр. У-123. 16 аркушів; *Kelbicka A. Stosunki higieniczne w miastach polskich w średniowieczu* // ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 132 (Львівський університет), спр. У-136. 24 арк.; *Walawender A. Badania kłęsk elementarnych (metoda i znaczenie)* // ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 132 (Львівський університет), спр. У-120. 21 арк. (опубл. у: *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych* / Pod red. F. Bujaka i J. Rudkowskiego. Lwów, 1931.); *Ejusd. Kłęski elementarne w Polsce od roku 1506 do 1548* // Там само. Спр. У-11. 217 арк.

неврожаї, голод й спричинені цим епідемії та демографічні коливання середини XV-XVIII ст.

Документи другої групи висвітлюють політичні й економічні аспекти функціонування міських і парафіяльних шпиталів Львова та їхній устрій, характеризують гігієнічний стан міста, з'ясовують прізвища лікарів, аптекарів, цирульників, шпитальних провізорів. Інформація такого характеру опублікована у серійних виданнях: "Zbiór pamiętników historycznych o dawnej Polsce"⁸⁷, "Акты, относящиеся к истории Западной России"⁸⁸, "Pamiętniki do panowania Zygmunta III, Władysława IV i Jana Kazimierza"⁸⁹, "Pamiętnik dziejów polskich, z aktów urzędowych lwowskich i z rękopismów"⁹⁰, "Volumina legum"⁹¹, "Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России"⁹², "Akta Grodzkie i Ziemskie"⁹³, "Monumenta Poloniae

Рец. Р. Верхрацького. 24 арк.; *Werchracki R.* Kłęski elementarne za panowania Władysława IV (1632-1648) // Там само. Спр. У-47. 211 арк.; *Dobrucka H.* Kłęski elementarne w Polsce 1582-1632 // Там само. Спр. У-72. 44 арк. Рец. Я. Адлера. 16 арк.; *Kochanowska S.* Kłęski elementarne w Polsce 1450-1586 // Там само. Спр. У-94. 125 арк.; *Mrozik F.* Kronika klęsk elementarnych w Polsce i krajach sąsiednich // Там само. Спр. У-74. Ч. I. 131 арк.; Ч. II. 365 арк.; *Namaczyńska S.* Kłęski elementarne 1548-1586 // Там само. Спр. У-82. 245 арк.; *Nyczywna J.* Kłęski elementarne 1450-1586 // Там само. Спр. У-79. 143 арк.; *Szewczuk I.* Źródła do klęsk elementarnych w Galicji w okresie 1772-1848 // Там само. Спр. У-22. 51 арк.; *EjUSD.* Kłęski elementarne w Galicji 1772-1848 // Там само. Спр. У-121. 517 арк.; *Morawicka D.* Ludność miasta Lwowa od XVI-XIX na podstawie metryk kościołów parafialnych // Там само. Ф. 132 (Львівський університет), спр. У-112. 102 арк.

⁸⁷ Zbiór pamiętników historycznych o dawnej Polsce z rękopismów, tudzież dzieł w różnych językach o Polsce wydanych, oraz z listami oryginalnymi królów i znakomitych ludzi w kraju naszym / Zest. J. Niemcewicz. Lipsk, 1838. Т. I. 363 s.; 1839. Т. II. 355 s.; Т. III. 364 s.; Т. IV. 379 s.

⁸⁸ Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные археографической комиссией. Санкт Петербург, 1846. Т. I; 1848. Т. III; 1851. Т. IV.

⁸⁹ Pamiętniki do panowania Zygmunta III, Władysława IV i Jana Kazimierza / Wyd. K. W. Wójcicki. Warszawa, 1846. Т. I. 288 s.; Т. II. 235 s.

⁹⁰ Pamiętnik dziejów polskich, z aktów urzędowych lwowskich i z rękopismów / Zebr. S. Barącz. Lwów, 1855. 311 s.

⁹¹ Volumina Legum / Ed. J. Ohryzko. Petersburg, 1859. Vol. II; 1859. Vol. IV; 1860. Vol. V.

⁹² Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографической комиссией. Санкт Петербург, 1863. Т. I. 301 с., Т. IV. 276 с.; 1867. Т. V. 310 с.

⁹³ Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie (дали – AGZ). Lwów, 1872. Т. III; 1873. Т. IV; 1875.

historica”⁹⁴, “Pomniki dziejowe Lwowa z archiwum miasta”⁹⁵, “Diplomata statutaria a patriarchis orientalibus Confraternitati Staupigianae Leopoliensis”⁹⁶, “Monumenta Confraternitatis Staupigianae Leopoliensis”⁹⁷, “Жерела до історії України-Руси”⁹⁸, “Архив Юго-Западной России”⁹⁹, “Привілеї міста Львова (XIV-XVIII ст.)”¹⁰⁰, “Привілеї національних громад міста Львова (XIV-XVIII ст.)”¹⁰¹.

Відомості про шпиталі, санітарно-гігієнічний благоустрій давнього Львова, окремі аспекти діяльності аптекарського та цирульничого цехів розпорошені також у несерійних виданнях: “Das alte Recht der Armenier in Lemberg”¹⁰², “Urkunden zur Geschichte der Armenier in Lemberg”¹⁰³, “Акты, относящиеся к истории Южнозападной Руси”¹⁰⁴, “Юбилейное издание в память 300-летнего основания Львовского Ставропигийского братства”¹⁰⁵,

T. V; 1876. T. VI; 1878. T. VII; 1883. T. IX; 1884. T. X; 1909. T. XX; 1911. T. XXI; 1914. T. XXII; 1928. T. XXIII; 1931. T. XXIV.

⁹⁴ Monumenta Poloniae historica: Pomniki dziejowe Polski. Lwów, 1884. T. IV. 993 s.

⁹⁵ Pomniki dziejowe Lwowa z archiwum miasta. T. I: Najstarsza księga miejska 1382-1389 / Pod red. A. Czołowskiego. Lwów, 1892. 153 s.; Pomniki dziejowe Lwowa z archiwum miasta. T. II: Księga przychodów i rozchodów miasta 1404-1414 / Pod red. A. Czołowskiego. Lwów, 1896. 184 s.; Pomniki dziejowe Lwowa z archiwum miasta. T. III: Księga przychodów i rozchodów miasta 1414-1426 / Pod red. A. Czołowskiego. Lwów, 1905. 187 s.; Pomniki dziejowe Lwowa z archiwum miasta. T. IV: Księga ławnicza miejska 1441-1448 / Pod red. A. Czołowskiego i F. Jaworskiego. Lwów, 1921. 361 s.

⁹⁶ Diplomata statutaria a patriarchis orientalibus Confraternitati Staupigianae Leopoliensi a 1586-1592 data. Leopoli, 1895. T. II. 133 s.

⁹⁷ Monumenta Confraternitatis Staupigianae Leopoliensis, sumptibus Instituti Staupigiani edidit dr. Wladimirus Milkowicz. Leopoli, 1895. T. I. 960 s.

⁹⁸ Жерела до історії України-Руси: Материяли до історії Галичини / Зібр. і впор. С. Томашівський. Львів, 1898. T. IV. 412 s.

⁹⁹ Архив Юго-Западной России, издаваемый комиссией для разбора древних актов. К., 1904. Ч. 1. T. X; Ч. 1. T. XI; Ч. 1. T. XII.

¹⁰⁰ Привілеї міста Львова (XIV-XVIII ст.): Львівські історичні пам'ятки / Упор. М. Капраль. Львів, 1998. T. I. 639 s.

¹⁰¹ Привілеї національних громад міста Львова (XIV-XVIII ст.): Львівські історичні пам'ятки / Упор. М. Капраль. Львів, 2000. T. II. 575 s.

¹⁰² Bischoff F. Das alte Recht der Armenier in Lemberg. Wien, 1862. 50 s.

¹⁰³ Ejusd. Urkunden zur Geschichte der Armenier in Lemberg. Wien, 1864. 155 s.

¹⁰⁴ Акты относящиеся к истории Южнозападной Руси / Изд. А. С. Петрушевич. Львов, 1868.

¹⁰⁵ Юбилейное издание в память 300-летнего основания Львовского Ставропигийского братства. Львов, 1886. T. I.

“Relatio status almae archidioecesis Leopoliensis”¹⁰⁶, “Юбилейный сборник в память 350-летия Львовского Ставропигиона”¹⁰⁷, “Соціальна боротьба в місті Львові в XVI-XVIII століттях: Збірник документів”¹⁰⁸, “Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові 1233-1799”¹⁰⁹, “Історія Львова в документах і матеріалах: Збірник документів та матеріалів”¹¹⁰.

До опублікованих джерел також належать описи, хроніки, щоденники, листи, літописи, в яких з більшою чи меншою часткою інтенсивності згадуються практично усі складові санітарно-медичного розвитку пізньосередньовічного та ранньомодерного Львова. Сюди варто зарахувати адаптовані польською або українською мовами “Опис Львова” М. Груневега¹¹¹, “Опис міста Львова” Я. Альнпека¹¹², “Львівський літопис” М. Ганушевського¹¹³, хроніки Б. Зіморевича¹¹⁴ та Т. Юзефовича¹¹⁵. Практично усі перелічені праці доповнені попередніми коментарями і критичними зауваженнями перекладачів.

Джерельну базу дослідження розширюють опубліковані щоденники та листи Е. Лясоти, царя Федора Івановича, С. Кушевича, У. Вердума¹¹⁶.

¹⁰⁶ Pirawski T. Relatio status almae archidioecesis Leopoliensis / Ed. K. J. Heck. Leopoli, 1893. 206 s.

¹⁰⁷ Юбилейный сборник в память 350-летия Львовского Ставропигиона. Львов, 1936. Ч. 1. 284 с.

¹⁰⁸ Соціальна боротьба в місті Львові в XVI-XVIII століттях: Зб. документів / Під ред. Я. П. Кіся. Львів, 1961. 443 с.

¹⁰⁹ Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові 1233-1799 / Під ред. О. Купчинського, Е. Ружицького. К., 1972. 670 с.

¹¹⁰ Історія Львова в документах і матеріалах: Зб. док. і матер. / Упор. У. Я. Єдлінська, Я. Д. Ісаєвич, О. А. Купчинський та ін. К., 1986. 422 с.

¹¹¹ Ісаєвич Я. Найдавніший історичний опис Львова // Жовтень. Львів, 1980. № 10. С. 105-114; Його ж. Найдавніший історичний опис Львова // Україна давня і нова: народ, релігія, культура. Львів, 1996. С. 132-152.

¹¹² Rachwał S. Jan Alnpek i jego “Opis miasta Lwowa” z początku XVII wieku. Lwów, 1930. 56 s.; Опис міста Львова Яна Альнпека, присвячений читачеві – любителю науки / Пер. з пол. Р. Івасіва // Жовтень. 1986. № 3. С. 89-95.

¹¹³ Львівський літопис // Галицько-Волинський літопис: історико-літературна пам’ятка XIII ст. / Автор вступ. ст. і упорядник Р. Федорів. Львів, 1994. С. 169-200.

¹¹⁴ Зіморевич Б. Потрійний Львів / Пер. з лат. Н. Царьової. Львів, 2002. 223 с.

¹¹⁵ Józefowicz T. Kronika miasta Lwowa od roku 1634 do 1690, obejmująca w ogólności dzieje dawnej Rusi Czerwonej a zwłaszcza historia arcybiskupstwa lwowskiego w tejże epoce / Przeł. M. Piwocki. Lwów, 1854. 504 s.

¹¹⁶ Лясота Е. Щоденник / Пер. з нім. Г. Сварник та І. Сварника // Жовтень. Львів, 1984. № 10. С. 97-110; Лист от великого царя // Временник института Ставропи-

Зважаючи на дотичний характер занотованої у листах і щоденниках інформації, останні все ж проливають світло на окремі моменти розвитку львівської медицини XIV-XVIII ст. Особлива цінність цих джерел в тому, що їхніми авторами є безпосередні учасники описуваних подій.

Таким чином, огляд літератури та широка джерельна база дозволяють всебічно висвітлити історіографічні дискусії з проблем становлення та розвитку медицини пізньосередньовічного і ранньомодерного Львова в історичній літературі XIX-XX ст. Зазначені фактори дають змогу зробити окреслену проблему предметом наукового дослідження.

гийского с месяцесловом на год простой 1871. Львов, 1870. С. 129-130; *Кушевич С.* Листи зі Львова / Пер. І. Сварника // Жовтень. Львів, 1980. № 1. С. 119-127; № 2. С. 130-136; № 3. С. 99-106; № 4. С. 117-127; *Вердум У.* Щоденник подорожі, яку я здійснив у роки 1670, 1671, 1672... через королівство Польське... / Пер. з нім. І. Сварника // Жовтень. Львів, 1983. № 9. С. 87-99; № 10. С. 89-105.

РОЗДІЛ II

САНІТАРНО-ГІГІЄНИЧНИЙ БЛАГОУСТРІЙ ПІЗНЬОСЕРЕДНЬОВІЧНОГО ТА РАННЬОМОДЕРНОГО ЛЬВОВА У ВИСВІТЛЕННІ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ XIX-XX СТ.

Характерною рисою пізнього середньовіччя були спустошливі епідемії інфекційних захворювань – “мори”, значну роль у поширенні яких відігравали незадовільні санітарно-гігієнічні умови в містах. На “плідність” епідемій у Львові вплинули відразу кілька факторів: висока скупченість населення, замкнутість простору середмістя оборонними мурами, значна засміченість вузьких вуличок, наявність кількох кладовищ у центральній частині міста, несприятливі природньо-кліматичні умови (заболочена місцевість, вологість тощо).

Намагаючись утримати під контролем як епідемічну ситуацію в місті, так і статус Львова як столиці Руського воєводства, магістрат у XV ст. започаткував розбудову його комунальної мережі. Її складовими стали: ступінь очищеності міста, спорудження водогону та каналізації, брукування вулиць, будівництво нових лазень та ін. Загалом, потенціал економічного розвитку міста відобразив динаміку його санітарного устрою: якщо на початку XV ст. Львів з його порядковою та водопровідно-дорожньою службами виглядав цілком пристойно, то в наступний період цих нововведень виявилось недостатньо. Для покращення загальної ситуації були потрібні докорінні зміни як в інфраструктурі комунального господарства, так і в сфері медичного обслуговування.

2.1 Комунально-побутова мережа

Очищення міста. На несприятливі для Львова кінця XVI – початку XVII ст. санітарні умови звернув увагу німецький мандрівник М. Груневег, описуючи вигляд замиського валу, котрий “зростав... за рахунок сміття і будівельного лому”¹¹⁷. Ймовірно, подібна ситуація значно раніше склалася й у середмісті Львова, оскільки, за свідченням Д. Зубрицького, від 1525 р. додатковим джерелом фінансування порядкової служби стало ввізне мито (півгроша) з кожного возу при проїзді через одну з міських брам¹¹⁸. Нагляд за порядковою службою здійснював *tortor* – “майстер публічної

¹¹⁷ Груневег М. Опис Львова / Пер. з нім. Я. Ісаєвича // Жовтень. Львів, 1980. № 10. С. 113.

¹¹⁸ Зубрицький Д. Хроніка міста Львова: Львівські історичні пам'ятки / Пер. з пол. І. Сварника, наук. коментар М. Капраля. Львів, 2002. С. 134.

справедливості”, котрий займався вивезенням сміття і нечистот з міста. Книги магістрату вперше згадували про посаду ката у 1408 р.¹¹⁹ Опубліковані на межі XIX-XX ст. 2-3-й томи “Pomników dziejowych Lwowa” підтвердили виконання катом після 1408 р. відразу двох функцій – каральної та асинізаторської¹²⁰, а також донесли до сучасників імена тогочасних *tortores cerae*, *wachzlegir*: Крістан¹²¹, Мартін¹²², Петер¹²³, Томас де Ратгбер¹²⁴.

Праці інших істориків довоєнного періоду – Ф. Паппе¹²⁵, А. Чоловського¹²⁶, М. Балабана¹²⁷, В. Шумовського¹²⁸ – містили змістовні нотатки стосовно санітарного стану львівських вулиць. Так, М. Балабан сконцентрував увагу на благоустрої єврейської ділянки середмістя, згадавши про типовий для XVII ст. судовий процес з приводу вкрай незадовільного рівня очищення львівських вулиць¹²⁹. Загальні відомості про політичний і господарський стан Львова в роки Північної війни (1700-1721 рр.) містив рукопис Стефана Брицького, збережений у фондах ЛННБ ім. В. Стефаника¹³⁰.

Найповнішу інформацію на дану тему з відповідними науковими публікаціями вдалося зібрати у двох опублікованих в 1930 р. монографіях – “Kłęski zaraz w dawnym Lwowie” Л. Харевічової¹³¹ та “Gospodarka finansowa

¹¹⁹ *Зубрицький Д.* Хроніка... С. 67.

¹²⁰ *Pomniki dziejowe Lwowa z archiwum miasta. T. II: Księga przychodów i rozchodów miasta 1404-1414 / Pod red. A. Czołowskiego. Lwów, 1896. S. 73. № 210. В оригіналі: “...Cristanno tortori cere de exduccione funus et luti...”*

¹²¹ *Pomniki...* S. 2. № 5; S. 10. № 44; S. 103. № 276 etc.

¹²² *Ibid.* S. 9-10. № 42.

¹²³ *Ibid.* S. 112-113. № 299; S. 114. № 301.

¹²⁴ *Ibid.* S. 94. № 262; S. 107. № 289; S. 113. № 300 etc.

¹²⁵ *Papee F.* *Historia miasta Lwowa w zarysie.* Lwów, 1894. S. 48-49.

¹²⁶ *Czołowski A.* *Pogląd na organizację i działalność dawnych władz miasta Lwowa do 1848 r.* Lwów, 1896. S. 43, 45.

¹²⁷ *Balaban M.* *Żydzi lwowscy na przełomie XVI i XVII wieku.* Lwów, 1906. S. 15-16, 159-160.

¹²⁸ *Szumowski W.* *Galicya za Jędrzeja Krupińskiego, pierwszego protomedyka (1772-1783) // Lwowski tygodnik lekarski / Pod red. A. Becka, W. Sieradzkiego. Lwów, 1907. S. 65-66.*

¹²⁹ *Balaban M.* *Żydzi lwowscy...* S. 160.

¹³⁰ *Bryckij S.* *Stan gospodarczy Lwowa w okresie wojny Połnocnej (1700-1721) // Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України (далі – ЛННБ ім. В. Стефаника). Відділ рукописів. Ф. 132 (Львівський університет), спр. У-123. 16 аркушів.*

¹³¹ *Charewiczowa Ł.* *Kłęski zaraz w dawnym Lwowie.* Lwów, 1930. S. 12-14.

miasta Lwowa w latach 1624-1635” Р. Зубика¹³². У невеликі за обсягами тексти кожен з авторів включив увесь доступний на момент публікації фактаж, отриманий з архівних джерел та з досліджень попередників. За підрахунками Р. Зубика, на пургацію Львова у першій половині XVII ст. витрачалося заледве 0,3 % коштів від загальноміських видатків¹³³! Загалом, монографії Л. Харевічової та Р. Зубика донині залишаються єдиними роботами такого типу з огляду на вичерпну інформативність, спектр розроблених питань, доступність стилю та послідовність викладу.

Радянські дослідники О. Подражанський¹³⁴, А. Столмакова¹³⁵, Й. Гронський¹³⁶ не внесли якихось відчутних доповнень до раніше відомого матеріалу. Незначний виняток склала лише стаття О. Подражанського, яка, на противагу іншим працям, була не стільки фактографічно-констатуючою, скільки оглядово-інтерпретативною.

У 90-х рр. XX ст. вийшли друком кілька наукових публікацій автори яких, в рамках дослідження власної проблематики, порушили тему санітарного благоустрою Львова: І. Лильо¹³⁷ – з точки зору економічного, С. Білостоцький¹³⁸ – правового, Н. Бенюх та О. Потимко¹³⁹ – медичного контекстів.

¹³² Zubyk R. Gospodarka finansowa miasta Lwowa w latach 1624-1635 / Pod red. F. Buja-ka. Lwów, 1930. S. 229-234. Ілюструючи ступінь пургації міста в XVII ст., автор навів кілька найбільш характерних цитат з книг магістрату: R. 1625 “Miasto pełne gnojów, za co i od szlachty przymówka i, co większa, niezdrowie. Zgniłości i smród, proszą, aby były wywiezione”; R. 1634 “Na purganty wiele wydatku, a na sali tak cieknie, że żadnym sposobem od smrodu do izby 40 mężów wnijsć bez obrazu zdrowia nie można”.

¹³³ Zubyk R. Gospodarka... S. 234.

¹³⁴ Подражанский А. Санитарно-гигиенические мероприятия в городах Западной Украины в XIV-XVII веках // Врачебное дело. К., 1956. № 8. С. 888.

¹³⁵ Столмакова А. К истории санитарного благоустройства города Львова // К истории медицины на Украине. Львов, 1961. С. 132.

¹³⁶ Гронський Й. Будні середньовічного Львова // Жовтень. Львів, 1983. № 4. С. 93.

¹³⁷ Лильо І. Економічне становище міської служби Львова у 1730-1750 роках // Вісник Львівського університету: Серія історична. Львів, 1999. Вип. 34. С. 443-444, 446-447.

¹³⁸ Білостоцький С. Правові аспекти функціонування посади ката у Львові // Наукові записки Острозької академії. Острог, 1999. Т. II. Ч. 1. С. 208.

¹³⁹ Бенюх Н. Исторические тенденции становления медико-санитарного обеспечения в Галичине в XIII-XVII вв. // Провизор. Харьков, 1999. № 20. С. 17-18; Потимко О. Санітарний благоустрій Львова у XV-XVIII століттях: історичні тенденції становлення (за матеріалами фондів ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України) // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника: Зб. наук. праць. Львів, 2003. Вип. 11. С. 396-397, 399-400.

Зазначимо, що серед перелічених праць за глибиною наукового аналізу вирізнялася стаття львівського історика І. Лиля. З огляду на вищезгадане, літературу з теми можна охарактеризувати як “чисельно не переобтяжену”. Епізодичність фактів, котрі, як правило, мігрують з видання у видання, створюють враження залишкового принципу розробки порушеної теми.

Проблема санітарного благоустрою Львова стала предметом спеціальних досліджень у першій половині ХХ ст., після публікації низки джерельних збірок (“Ромнікі...”, “AGZ”). Тут слід відзначити праці Л. Харевічової, Р. Зубика, І. Лиля. Сьогодні тема залишається відкритою для подальшого дослідження.

Водогони і каналізація. Найдавніші письмові повідомлення про водопостачальну систему давнього Львова з’явилися всередині ХVІІ ст. Автором одного з них був Б. Зіморович, котрий зафіксував дату появи першого у місті глиняного водогону – 1407 р. та ім’я рурмістра – Петер Штехер¹⁴⁰. Приблизно тоді ж укладач “Львівського літопису” Михайло Ганушевський, описуючи події Хмельниччини, занотував епізод про застосовану козацьким військом, під час облоги Львова восени 1648 р., тактику – перетинання зовнішніх рур на передміських околицях¹⁴¹. Згодом хроніст ХVІІІ ст. Т. Юзефович дещо детальніше розглянув випадок з перерізанням водогінних труб в 1648 р.¹⁴²

Значні доповнення внесла “Хроніка” 1844 р. Д. Зубрицького. Історик, окрім згаданих у попередньому абзаці фактів, оприлюднив ще кілька цікавих епізодів. Як з’ясувалось, станом на 1452 р. мережею водозбірень і підземних каналів вже були охоплені площа Ринок та головні вулиці міста¹⁴³, а в 1614 р. джерельну воду за невелику платню подавали до помешкань окремих львів’ян¹⁴⁴. Для цього в 40-х роках ХVІІ ст. почали вживати глиняні труби, котрі згодом, як писав автор, виявились непридатними¹⁴⁵. Від экс-

¹⁴⁰ Зіморович Б. Потрійний Львів / Пер. з лат. Н. Царьової, наук. коментар І. Мицька. Львів, 2002. С. 75.

¹⁴¹ Львівський літопис // Галицько-Волинський літопис: історико-літературна пам’ятка ХІІІ ст. / Автор вступ. ст. і упорядник Р. Федорів. Львів, 1994. С. 198.

¹⁴² Józefowicz T. Kronika miasta Lwowa od roku 1634 do 1690, obejmująca w ogólności dzieje dawnej Rusi Czerwonej a zwłaszcza historia arcybiskupstwa lwowskiego w tejsze eposce / Przeł. M. Piwocki. Lwów, 1854. S. 119.

¹⁴³ Зубрицький Д. Хроніка... С. 97. Аналогічний факт з покликанням на Д. Зубрицького подав К. Бадєцький. Див.: Badecki K. Zaginione księgi średniowiecznego Lwowa: Studium rekonstrukcyjne. Lwów, 1927. S. 48.

¹⁴⁴ Зубрицький Д. Хроніка... С. 224.

¹⁴⁵ Там само. С. 260.

плуатації громадського водогону місто отримувало прибуток, що надходив до другої міської каси – т. з. “трубне”¹⁴⁶. Львів, окрім розгалуженої мережі водогонів, мав кілька кам’яних криниць; найдавнішу з них збудував близько 1589 р. Андрій Гарго з о. Хіос¹⁴⁷. Проте, криниць було недостатньо, аби забезпечити всіх мешканців міста у випадку зовнішньої загрози. Під час облоги 1648 р. львів’яни через гостру нестачу питної води змушені були “спрагу гасити водою, змішаною з огидним багном”¹⁴⁸. Досконалий предметно-тематичний показчик дозволяв дослідникам вільно орієнтуватися в об’ємному фактографічному матеріалі “Хроніки” Д. Зубрицького.

Видані А. Чоловським на зламі XIX-XX ст. 1-3-й томи “Pomników dziejowych Lwowa” містили низку цитат, що стосувалися розрахунків за послуги візника води, каналізатора та рурмістра. Окремі виписки з книг магістрату відстежували початок підготовчих робіт зі спорудження водогінно-каналізаційної системи давнього Львова, який припав на 1404 р.¹⁴⁹

Внесені публікацією цих джерел зміни відкорегували дати появи посад “magister canalium”¹⁵⁰ та “ductores aquae”¹⁵¹ – відповідно 1405 і 1406 рр., а також висвітлили імена перших львівських *wasserleyter* – Гануш (1404 р.)¹⁵², Петер Штехер (1405-1407 рр.)¹⁵³, Петер (1407, 1411 рр.)¹⁵⁴, Станіслав (1413 р.)¹⁵⁵, Миколай (1423, 1425, 1426 рр.)¹⁵⁶. Не менш ціка-

¹⁴⁶ Зубрицький Д. Хроніка... С. 27.

¹⁴⁷ Там само. С. 196.

¹⁴⁸ Там само. С. 279.

¹⁴⁹ Pomniki... Т. II. С. 3. № 16; С. 5. № 22 etc. Див.: *canale, canalia aquarum, pro ductione aquae, labor canalium, aedificatio canalium* etc.

¹⁵⁰ Ibid. Т. II. С. 19. № 75; С. 27. № 111; С. 49. № 155 etc; Т. III. С. 3. № 11; С. 4. № 14; С. 10-11. № 43 etc.

¹⁵¹ Ibid. Т. II. С. 39. № 137; С. 98. № 268; С. 117. № 308 etc. У предметному показчику 2-го тому див. також поклики на *ductio aquae, ductor aquae*.

¹⁵² Ibid. Т. II. С. 5. № 22. В оригіналі: “Muratori magistro Hannus data est I mrc. ad rationem de labore canalium”

¹⁵³ Ibid. Т. II. С. 19. № 76; С. 27-28. № 112; С. 29-30. № 115; С. 49. № 155. В оригіналі: “Exposita pro fonte canali de nouo facto per Petrum Stechchir”; “Registrum magistri canalium, videlicet Petri Stechir et Organiste”.

¹⁵⁴ Ibid. Т. II. С. 49. № 155; С. 104. № 281; С. 106-107. № 288. В оригіналі: “Petro Organiste pro ductione aque data est VI/2 sxg.”; “magistri canalium... Petri Stechir et Organiste”.

¹⁵⁵ Ibid. Т. II. С. 127. № 331. В оригіналі: “Datus est I frt. Stanislao ductori aque”.

¹⁵⁶ Ibid. Т. III. С. 95-96. № 333; С. 120. № 400; С. 131-132. № 428.

вими були згадки про візників (*wassirfurer*)¹⁵⁷ та носіїв (*wassirtragir*)¹⁵⁸, котрі постачали питну воду ще в XIV ст., і продовжували виконувати свої обов'язки у XV с. – паралельно з експлуатацією водоканалізаційної мережі. Таким чином, нововиявлені обставини дозволяли пересвідчитись у реальності функціонування міського водогону не від 1407 р., як наголошували хроністи попередніх століть, а трьома роками раніше – від 1404 р.

Список довоєнної історіографії завершила монографія Ф. Яворського “*Lwów za Jagiełły*” (надрукована у 1910 р.). На думку автора, розвинена водогінно-каналізаційна система (на тлі загального благоустрою Львова у XV ст.), по-перше, засвідчувала турботливе господарювання міської влади, і, по-друге, дозволяла порівняти Львів з передовими, на той час, німецькими містами. У невеликому фрагменті Ф. Яворський висвітлив кілька абсолютно нових деталей: оплата послуг рурмістра, яка припадала на день св. Прокопа (6 кіп грошів щорічно), наявність мурованих і дерев'яних криниць у середмісті на випадок облоги чи руйнування зовнішнього водогону та ін.¹⁵⁹

У міжвоєнний період з'явилась низка магістерських праць студентів Львівського університету, котрі мали на меті з'ясувати причини поширення епідемій на теренах Польщі та прилеглих землях в епоху пізнього середньовіччя. До таких праць належить рукопис Анелі Келбіцької, який інформує про розвиток водопровідної системи і брукування вулиць у містах середньовічної Польщі¹⁶⁰.

Поглиблене вивчення економічного становища давнього Львова характеризувала опублікована у 1930 р. монографія Р. Зубика, один з розділів якої висвітлював проблеми експлуатації міського акведуку¹⁶¹. За підрахун-

¹⁵⁷ Pomniki... Т. I. S. 6. № 28; S. 48. № 302; Т. II. S. 13. № 53; S. 14. № 56; S. 15. № 59; S. 44-45. № 147; S. 109. № 293; S. 119-120. № 314 etc. У документах згадані імена наступних *wassirfurer* (*woziwoda*): Фрічко (1382, 1385 pp.), Петір (Пашко, Петраш 1405-1408 pp.), Станіслав (1405, 1407, 1412 pp.), Ванчко (1412 p.).

¹⁵⁸ Ibid. Т. II. S. 12-13. № 52. У документі вказане ім'я “s. Ianke Wassirtegrir”.

¹⁵⁹ Jaworski F. *Lwów za Jagiełły: Opowiadania historyczne z 10 rycinami w tekście*. Lwów, 1910. S. 33-34. На с. 33 опечатка: Петер Штехер “zbiornik wodociagowy wybudował na nowo” не в 1415 р. (датую смерті рурміста вважається 1407 р.), а в 1405 р.

¹⁶⁰ Kelbicka A. *Stosunki higieniczne w miastach polskich w średniowieczu* // ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 132 (Львівський університет), спр. У-136. 24 арк.

¹⁶¹ Zubyk R. *Gospodarka...* S. 241-246.

ками автора, навіть у період економічного піднесення міста утримання водогону було збитковою справою¹⁶².

У 1934 р. вийшла друком перша (і єдина) монографія з історії львівських акведуків, опрацьована польською дослідницею Л. Харевічовою – “*Wodociągi starego Lwowa*”. Залучені авторкою архівні матеріали, публіковані джерела, дослідження інших науковців сприяли оформленню доти розрізнених фактів у цілісний хронологічно послідовний текст. Такий стиль викладу докорінно відрізнявся від усталених принципів написання історичних творів за взірцем хронік. Як наслідок, відомий раніше матеріал в інтерпретації Л. Харевічової набув нового звучання. Водночас новизною вирізнялись наведені у монографії зміст присяги водогінного майстра¹⁶³, імена рурмістрів другої половини XV ст.¹⁶⁴, випадки ушкоджень водогонів окремими особами¹⁶⁵, категорії звільнених від оплати громадян¹⁶⁶ тощо. Як зазначила Л. Харевічова – “за рівнем суспільної гігієни і часом її технічної реалізації Львів посідав третє місце серед польських міст”¹⁶⁷. Ґрунтова джерельна база, підбірка понад 20 тематичних документів, текстуальна інформативність у поєднанні з популярним стилем викладу наукового матеріалу, позитивно характеризували спеціальне дослідження Л. Харевічової. Львівським водогонам як невід’ємній частині санітарного благоустрою міста Л. Харевічова приділила увагу в іншій своїй монографії, присвяченій епідеміям та шляхам боротьби з ними¹⁶⁸.

Щойно за радянської доби розвиток водогінно-каналізаційної мережі Львова став об’єктом зацікавлення не лише істориків, але й вітчизняних медиків, що знаменувало появу перших російськомовних публікацій – С. Верхратського¹⁶⁹, О. Подражанського¹⁷⁰, А. Столмакової¹⁷¹. Серед перелічених особливої уваги заслуговували статті двох останніх авторів, в яких зроблено огляд усієї попередньої історіографії.

¹⁶² Zubyk R. Gospodarka... S. 245.

¹⁶³ Charewiczowa Ł. Wodociągi starego Lwowa. Lwów, 1934. S. 9.

¹⁶⁴ Ibid. S. 10.

¹⁶⁵ Ibid. S. 20-21.

¹⁶⁶ Ibid. S. 23.

¹⁶⁷ Ibid. S. 8.

¹⁶⁸ Charewiczowa Ł. Kłęski... S. 14-16.

¹⁶⁹ Верхратский С. Из медицинского прошлого старого Львова и Западных украинских земель // Врачебное дело. К., 1956. № 1. С. 93.

¹⁷⁰ Подражанский А. Санитарно-гигиенические... С. 886-887.

¹⁷¹ Столмакова А. К истории... С. 129-132.

Надрукований у 1961 р. збірник документів під редакцією Я. Кіся включав скаргу рурмістра Матія на передміщан, за псування ними водогінних цугів під час фортифікаційних робіт 1608 р.¹⁷²

Короткий, однак доволі інтригуючий епізод з історії міського водогону навів (на початку 1980-х рр.) відомий дослідник середньовічного Львова Й. Гронський. Виявилося, що у 1450 р. каналізаційні відводи отримав такий осередок антисанітарії, як люпанарій – будинок розпусти, розташований на ділянці середміського єврейського гетто¹⁷³.

На зламі ХХ-ХХІ ст. з'явилося декілька праць, автори яких при дослідженні економічного чи санітарного стану давнього Львова, торкнулися сфери функціонування водопостачальної системи міста. До них належать статті І. Лиля¹⁷⁴, Н. Бенюх¹⁷⁵, В. Оприска й О. Лека¹⁷⁶, О. Потимко¹⁷⁷, які, однак, практично не доповнили вже відомий матеріал. Винятком була лише стаття львівського дослідника П. Гранкіна про водогони єврейської дільниці середмістя, насичена цікавими фактами і побудована за хронологічно-тематичним принципом¹⁷⁸.

Таким чином, цілком підставовим є твердження про досить ґрунтовне висвітлення генези львівського водогону в історіографії ХVІІ-ХХ ст. Засадничими, у цьому сенсі, стали публікації кінця ХІХ – першої половини ХХ ст.: збірник документів “*Pomniki dziejowe Lwowa*”, монографії Р. Зубика “*Gospodarka finansowa miasta Lwowa w latach 1624-1635*” і Л. Харевичої “*Wodociągi starego Lwowa*”. Судячи з їх змісту, спорудження міської водогінно-каналізаційної системи розпочалося у 1404 р.; до цього часу питну воду доставляли візники та носії. Ці та інші праці відстежували різні аспекти функціонування львівського водогону впродовж наступних століть.

Львівські бруки. В “Описі Львова” М. Груневеґ пише, що наприкінці ХVІ ст. площа довкола Ринку вже була вимощена широким (на 4 особи)

¹⁷² Соціальна боротьба в місті Львові в ХVІ-ХVІІІ ст.: 36. документів / Під ред. Я. Кіся. Львів, 1961. С. 139-140.

¹⁷³ Гронський Й. Будні... // Жовтень. Львів, 1981. № 10. С. 121.

¹⁷⁴ Лильо І. Економічне... С. 442.

¹⁷⁵ Бенюх Н. Исторические... С. 17.

¹⁷⁶ Оприск В., Лек О. Найновіші археологічні розкопки княжого Львова // Галицька брама. Львів, 2001. № 9-10. С. 31. Останні археологічні розкопки, проведені у 2001 р. на пл. Галицькій, підтвердили наявність древніх каналів: саме тут було віднайдено кам'яний колектор ХVІІ ст., вимурований в оборонному рові.

¹⁷⁷ Потимко О. Санітарний... С. 398.

¹⁷⁸ Гранкін П. Про водопроводи єврейської дільниці середмістя // Галицька брама. Львів, 1997. № 10-11. С. 27.

тротуаром, “гладко викладеним тесаним камінням”¹⁷⁹. При такому детальному описі міста, М. Грунєвєг не ставив за мету відстежити історичне коріння того чи іншого процесу. Вперше це зробив Б. Зіморович, віднісши (щоправда, помилково) початок брукування громадських доріг до 1491 р.¹⁸⁰

Реальну дату мощення львівських вулиць кам’яним настилом – 1452 р. – встановив хроніст XIX ст. Д. Зубрицький¹⁸¹. На основі архівних джерел автор висвітлив низку цікавих моментів з історії міського бруку: ім’я брукаря XV ст. Мартина Верби та суму платні за виконану ним роботу¹⁸²; дату початку брукування бічних вуличок середмістя (1487 р.)¹⁸³; трасування хідників поза мурами Львова у XVII ст.¹⁸⁴; свідчення занепаду комунальної сфери Львова у XVIII ст.¹⁸⁵ і створення у 1766 р. спеціальної королівської комісії для ліквідації негативних наслідків недбалого господарювання¹⁸⁶. Загалом, полярність і новизна вміщеної у “Хроніці” Д. Зубрицького фактографії відкрила широку перспективу для майбутніх дослідників.

У XX ст. окремі оприлюднені Д. Зубрицьким дані неодноразово залучались науковцями різних галузей (В. Шумовським¹⁸⁷, К. Бадецьким¹⁸⁸, Л. Харевічовою¹⁸⁹ та ін.) при написанні власних праць. Однак розвинути той чи інший факт до рівня спеціального дослідження історикам початку XX ст. не вдалося.

Перші публікації з історії львівських бруків з’явилися у міжвоєнний період. У 1932 р. побачила світ ґрунтовна розвідка Л. Харевічової “Lwów w odnowie 1766-1769”, в якій відстежувались створення та діяльність “Królewskiej Komisji Brukowej”¹⁹⁰ очоленої Ігнацієм Цетнером. Як зазначила авторка, роботу комісії, її роль у реставрації комунальної сфери Львова (на тлі хронічної у XVIII ст. стагнації міського господарства) слід назвати реформаторською.

¹⁷⁹ Грунєвєг М. Опис... С. 113.

¹⁸⁰ Зіморович Б. Потрійний... С. 92.

¹⁸¹ Зубрицький Д. Хроніка... С. 97.

¹⁸² Там само. С. 103.

¹⁸³ Там само. С. 112.

¹⁸⁴ Там само. С. 238.

¹⁸⁵ Там само. С. 422-423.

¹⁸⁶ Там само. С. 436.

¹⁸⁷ Szumowski W. Galicya... S. 65.

¹⁸⁸ Badecki K. Zaginione... S. 48.

¹⁸⁹ Charewiczowa Ł. Klęski... S. 14.

¹⁹⁰ Ejusd. Lwów w odnowie 1766-1769 // Studia Lwowskie. Lwów, 1932. T. XXXI-XXXII. S. 109-140.

Опублікований у 1928 р. 23-й том “AGZ” містив низку постанов Вишньського сейму стосовно львівських доріг – їх стану та планів покращення¹⁹¹. Загальну, частково пов’язану зі Львовом інформацію технічного характеру внесла також монографія А. Кюнеля¹⁹².

У статтях науковців радянської доби (О. Подражанського¹⁹³, С. Верхратського¹⁹⁴, А. Столмакової¹⁹⁵), які, на жаль, не сприяли поглибленню тематики, лише конспективно відтворювалися тогочасні загальновідомі факти. Аналогічна ситуація була і з описово-узагальнюючими працями з історії Львова, характерною рисою яких став фрагментарний огляд поданого матеріалу¹⁹⁶.

Дещо покращила картину історіографія кінця ХХ – початку ХХІ ст. Згідно з припущенням Уляни Піхурко – авторки першої україномовної розвідки про львівські бруки, – традицію кам’яного мощення вулиць у середмісті можна зарахувати не до середини ХV ст., як про це свідчать архівні фоліанти, а до ранньомедієвістичного періоду в історії Львова¹⁹⁷. Принагідні згадки про стан брукування міських вулиць зустрічалися й у дослідженнях інших авторів: І. Лильо¹⁹⁸, О. Потимко¹⁹⁹, І. Качор та Л. Качор²⁰⁰.

Отож, проблема львівських бруків, тісно пов’язана з економічними факторами, лише зрідка привертала увагу вчених. Розгорнуту інформацію з історії львівських бруків вперше донесла “Хроніка” Д. Зубрицького. У ХХ ст. були опубліковані спеціальні розвідки Л. Харевічової, У. Піхурко. З огляду на це стан висвітлення даної проблеми в історіографії є вкрай негативним, адже донині вітчизняна історіографія так і не збагатилась жодною монографічною працею з історії львівських бруків.

¹⁹¹ AGZ. T. XXIII. S. 2-3. № 4; S 200. № 7; S 304. № 9; S 345. № 41; S 373. № 35.

¹⁹² Kuhnelt A. Ulice. Projektowanie, budowa i utrzymanie. Lwów; Poznań, 1925. S. 7-8.

¹⁹³ Подражанский А. Санитарно-гигиенические... С. 888.

¹⁹⁴ Верхратский С. Из медицинского... С. 93.

¹⁹⁵ Столмакова А. К истории... С. 132-133.

¹⁹⁶ Білецький С., Горн М. Система управління міста // Нариси історії Львова / Під ред. І. Крип’якевича. Львів, 1956. С. 61.

¹⁹⁷ Піхурко У. Львівські бруки (за матеріалами проекту шляхових покриттів і мощення пішохідних територій центральної частини Львова) // Вісник інституту “Укрзахідпроектреставрація”. Львів, 2000. Ч. 11. С. 23. Підставою для такого припущення став наведений А. Кюнгелем епізод про відкрите у 1913 р. під час земляних робіт архаїчне вуличне покриття з ламаного каменю на відтинку між пл. Ринок і вул. Вірменською.

¹⁹⁸ Лильо І. Економічне... С. 444. Однією з причин нищення бруківки автор назвав колісний шляхетський транспорт.

¹⁹⁹ Потимко О. Санітарний... С. 398-399.

²⁰⁰ Качор І., Качор Л. Львів-крізь віки. Львів, 2004. С. 48, 53, 69, 73.

Лазні. Очевидці львівських подій XVII ст. – М. Груневег, Б. Зіморович зафіксували на сторінках власних праць два вагомі факти: чисельність лазень, одна з яких діяла поблизу Єзуїтської хвіртки, друга – поруч з костелом Марії Сніжної²⁰¹, та прізвище тогочасного лазняра Бартоломея Кігнера, який мешкав на Глинянській вулиці²⁰².

Значно більше повідомлень про львівські лазні з'явилося у XIX – на початку XX ст. завдяки публікації архівних матеріалів та дослідженням Д. Зубрицького. У своїй “Хроніці” вчений повідомив про кілька лазень: королівську, поруч з францисканським монастирем (1422 р. передану у власність міста й позбавлену податків у 1547 р.²⁰³); міську, поблизу Єзуїтської хвіртки (1507 р. наділену капіталом Яна Кровицького²⁰⁴); дві передміські, одна з яких (на міському рові) у XV ст. належала вірменинові Аттабе²⁰⁵. Як зауважив історик, користування лазнями було справою не лише потрібною, але й побожною, а їх експлуатація – прибутковою для міста²⁰⁶.

Роботи наступників Д. Зубрицького – Ф. Паппе²⁰⁷, В. Лозінського²⁰⁸, Ф. Яворського²⁰⁹ мали більш принагідний характер, хоча й не були позбавлені оригінальних висновків. Ф. Яворський, наприклад, одним з перших розповів про медичний досвід лазнярів середньовічного Львова, у якому,

²⁰¹ *Груневег М.* Опис... С. 113; *Історія Львова в документах і матеріалах*: 3б. док. і матер. / Упор. У. Я. Єдлінська, Я. Д. Ісаєвич, О. А. Купчинський та ін. К., 1986. С. 63.

²⁰² *Zimorowic B.* Fundatio et patrimonium hospitalis s. Spiritus Leopoliensis. Leopoli, 1653. S. 69.

²⁰³ *Зубрицький Д.* Хроніка... С. 77, 153.

²⁰⁴ Там само. С. 120-121. Згідно з побожним задумом Яна Кровицького, починаючи від 1507 р. міською лазнею безкоштовно “що два тижні користувались усі вбогі та жебраки римської релігії”. Відтак ці публічні інституції поступово перетворились на місця, де надзвичай легко можна було заразитися від засилля страшенно брудних та завошивілих міських жебраків. Очевидно, саме це стало однією з причин поступового занепаду лазень у XVII-XVIII ст.

²⁰⁵ *Зубрицький Д.* Хроніка... С. 78-79, 228. Під 1618 р. Д. Зубрицький, на відміну від М. Груневега, згадував про три львівські лазні: одну – в місті, дві – на передмісті.

²⁰⁶ *Зубрицький Д.* Хроніка... С. 161. У 1556 р. дохід від експлуатації двох лазень становив 75 зл. 6 гр. і склав другу за розміром зібраних коштів статтю прибутків до місцевого бюджету.

²⁰⁷ *Papee F.* Historya... S. 48.

²⁰⁸ *Łoziński W.* Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI i XVII wieku. Lwów, 1902. S. 25.

²⁰⁹ *Jaworski F.* Lwów... S. 33, 37, 127.

на початку XV ст., практикував “свідомий багатьох таємниць лікарської справи” *balneator* Стогнев²¹⁰.

Чималу роль у розкритті порушеної теми відіграли такі фундаментальні видання джерел як “AGZ” і “Pomniki...”. Перше з них ввібрало привілеї стосовно королівської та двох передміських лазень²¹¹, про одну з яких – вірменську – ще до офіційної публікації самих документів згадував Д. Зубрицький.

Натомість виписки з книг магістрату, вміщені у 1-4-му томах “Pomników...”, занотували повідомлення про лазні кінця XIV – початку XV ст. (*balneum, balnea stuba, badestobe*)²¹², а також імена тогочасних *balneatores* (Франчко 1382 р.²¹³, Нічко 1383-1388 рр.²¹⁴, Пешко 1383-1387 рр.²¹⁵, Петер з Кракова 1382 р.²¹⁶, Мартін 1414-1417 рр.²¹⁷, Бучко 1424-1426 рр.²¹⁸, Стогнев 1422-1423 рр.²¹⁹).

Зауважимо, що надруковані в “AGZ” документи давали змогу змалювати – на прикладі розвитку конкретних львівських лазень – загальне історичне тло, тоді як цитати з “Pomników...” акцентували увагу на тих чи інших деталях у діяльності лазень загалом.

У міжвоєнний період питанням розвитку львівських лазень дотично займалися Р. Зубик і Л. Харевічова²²⁰. Якщо у першому випадку в поле зору автора потрапив економічний аспект діяльності лазень, то в другому – цілком побутовий контекст цієї проблеми.

За радянської доби дещо змінились пріоритети в опрацюванні даної теми. По-перше, у 50-х рр. XX ст. питанням генези львівських лазень зацікавились історики медицини, що дозволило розширити професійне коло

²¹⁰ *Jaworski F. Lwów... S. 37.*

²¹¹ AGZ. T. IV. S. 114-115; T. IX. S. 158; T. X. S. 4. № 53, S. 131. № 1991.

²¹² Pomniki... T. I. S. 1. № 4, S. 30-31. № 197, S. 120-121. № 727; T. III. S. 71-72. № 290, S. 76. № 297, S. 79-80. № 306 etc; T. IV. S. 254. № 2049. В оригіналі: “...dimidiam aream ex opposito balney stubae”, “...in plathea versus balniam stubam”.

²¹³ Pomniki... T. I. S. 7. № 34.

²¹⁴ Ibid. S. 15. № 90, S. 75. № 458, S. 109. № 662.

²¹⁵ Ibid. S. 14. № 86, S. 14-15. № 87, S. 53. № 330 etc.

²¹⁶ Ibid. S. 5-6. № 27.

²¹⁷ Ibid. T. II. S. 137. № 352; T. III. S. 9. № 40, S. 13-14. № 66, S. 25. № 124, S. 42. № 188.

²¹⁸ Ibid. T. III. S. 110. № 364, S. 118. № 396, S. 119. № 397 etc.

²¹⁹ Ibid. S. 71-72. № 290, S. 91. № 328, S. 93-95. № 332. В оригіналі: “...data et soluta Stognew balneatori I mrc. Polonic. pro eo, quod Dropan in cura habuit et vulnera ipsius sanauit, sub castro sibi illata”.

²²⁰ *Zubik R. Gospodarka... S. 124-126; Charewiczowa Ł. Kłeski... S. 17-18.*

фахівців. По-друге, порушена проблема розглядалася не лише в рамках загальної історії Львова, а й в межах її структурного підрозділу – санітарної культури міста. Саме у такому руслі напрацьовані статті О. Подражанського²²¹ та С. Верхратського²²².

Водночас публікації 60-80-х рр. XX ст. відкрили нові факти в діяльності львівських лазень. Приміром, з “Книги подорожувань” турецького мандрівника Евлії Челебі відомо, що у 70-х рр. XVII ст. у місті функціонували “шість пічних лазень”²²³. Кілька цікавих фрагментів, зокрема – про лазню “Плюта” на Краківському передмісті, оприлюднив львівський історик Й. Гронський²²⁴.

Виданий у період державної незалежності збірник привілеїв міста Львова вмщував повну версію двох згадуваних раніше документів, надрукованих латинською й українською мовами. Йшлося про дарчу Владислава II, відповідно до якої королівську лазню біля францисканського монастиря у 1422 р. передали у власність міста (дозволивши при цьому зводити нові подібні заклади), та про наступне звільнення цієї лазні від усіляких податків відповідно до привілею 1547 р.²²⁵

Цікавого висновку дійшов львівський вчений М. Капраль при порівнянні фінансового стану представників різних професійних осередків: не зважаючи на високу прибутковість лазень у XV-XVI ст. та широкий спектр надаваних бальнеаторами послуг, посада лазняря на той час (у соціально-му відношенні) належала до малопривабливих²²⁶.

Окрім вже згаданих статей, у 2003 р. побачила світ праця О. Потимко, де при вивченні санітарного благоустрою Львова розглядалася й діяльність місцевих лазень²²⁷.

Отже, проблема генези львівських лазень XIV-XVIII ст. донині залишилась практично не розкритою, про що свідчить відсутність спеціалізованих розвідок й тематичних статей. Поодинокі спроби вивчити дане питання припадають на радянську добу (О. Подражанський), хоча передумови

²²¹ Подражанский А. Санитарно-гигиенические... С. 885-886.

²²² Верхратский С. Из медицинского... С. 94.

²²³ Челеби Э. Книга путешествий (Извлечения из сочинения турецкого путешественника XVII века). Москва, 1961. Вып. 1. С. 75; Історія Львова в документах і матеріалах: 36. док. і матер. С. 87.

²²⁴ Гронський Й. Будні... // Жовтень. Львів, 1981. № 10. С. 115, 119; 1983. № 4. С. 92.

²²⁵ Привілеї міста Львова (XIV-XVIII ст.): Львівські історичні пам'ятки / Упор. М. Капраль. Львів, 1998. Т. I. С. 66-69, 291-294.

²²⁶ Капраль М. Демографія Львова XV – першої половини XVI ст. // Львів: історичні нариси / Ред. Я. Ісаєвич, Ф. Стеблій, М. Литвин. Львів, 1996. С. 77.

²²⁷ Потимко О. Санітарний... С. 400-401.

для цього були закладені значно раніше завдяки публікаціям “Хроніки” Д. Зубрицького, збірників архівних джерел (“AGZ”, “Pomniki...”). Водночас аналіз багатовікового історіографічного матеріалу дозволив виокремити дві концептуальні особливості: по-перше, високу популярність лазень у XIV-XVI ст., які (внаслідок економічного занепаду Львова) від кінця XVII ст. – протягом XVIII ст. перестали бути закладами громадського користування, і, по-друге, очевидну окремішність регіональних традицій на тлі панівного в Західній Європі середньовічного аскетизму та культу гріховності тіла.

Кладовища. Залишені хроністами XVII ст. писемні свідчення переповіли про три львівські кладовища: при катедральному костелі у середмісті²²⁸, та при костелах св. Войтеха і Марії Сніжної відповідно на Личаківському й Краківському передмістях²²⁹. З-поміж них лише фрагмент монографії Б. Зіморовича містив докладніший опис обставин виникнення у 1602 р. дитячого цвинтаря св. Войтеха на Личакові.

Значно більше інформації, атрибутованої критичним до неї підходом, з'явилося у XIX ст. Так, Д. Зубрицький вперше опублікував матеріали про вірменське, татарське, жидівське, українське (при Успенській церкві та монастирі св. Онуфрія), католицьке (при костелах Марії Сніжної та катедральному) кладовища²³⁰. Наведений автором фактаж вказував, що до найдавніших захоронень належало жидівське окописько, згадуване в документах вже під 1414 р.²³¹

Зацікавлення минувшиною Львова на зламі XIX-XX ст. викликало появу низки наукових розвідок, основним об'єктом яких став міський некрополь загалом та історія конкретних цвинтарищ зокрема. Так, у 1868 р. вийшла друком книга Мауриція Дзедушицького, автор якої при описі надгробків катедрального цвинтаря стверджував про давнішність цієї святині, закладеної, на його думку, наприкінці XIV ст.²³²

Історія єврейського окописька лягла в основу окремих розділів двох опублікованих на початку XX ст. монографій М. Балабана. В одній з них

²²⁸ Груневег М. Опис... С. 113.

²²⁹ Зіморович Б. Потрійний... С. 140-141, 146.

²³⁰ Зубрицький Д. Хроніка... С. 599 (див. рубрику “цвинтарі” у предметно-тематичному покажчику із зазначенням відповідних сторінок). Окремі віднайдені істориком факти вже зустрічались у праці Б. Зіморовича (йдеться про два католицькі кладовища при костелах Марії Сніжної та катедральному).

²³¹ Зубрицький Д. Хроніка... С. 72.

²³² Dzieduszycki M. Żywot Wacława Hieronima Sierakowskiego arcybiskupa Lwowskiego. Kraków, 1868. S. 114-115, 137, 145-146.

зроблено вдалий екскурс по кам'яних надгробках "judas mortuaria"²³³, в іншій – охарактеризовано статут єврейського погребового братства і виписано поховальний обряд давніх євреїв²³⁴.

Історіографію предмету збагатили також праці Ю. Ляма²³⁵, Й. Далецької²³⁶, Ю. Холодецького-Бялині²³⁷, в яких кладовища розглянуто під кутом зору їх історико-архітектурної оцінки. Принагідні нотатки про львівські цвинтарі зустрічались у працях Ф. Паппе²³⁸ та В. Лозінського²³⁹.

Розпочата ще в XIX ст. хвиля досліджень львівського некрополя продовжилася і в міжвоєнний період. У 30-х рр. XX ст. особливої популярності набуло видання ілюстрованих путівників по найбільших тодішніх кладовищах – Личаківському та Янівському²⁴⁰. Дебютували також україномовні публікації, присвячені цвинтарям давнього Львова²⁴¹. Власну лепту в скарбницю історіографії львівської некрополії внесли С. Заячковський²⁴², Л. Харевічова²⁴³, Т. Обмінський²⁴⁴.

²³³ *Balaban M.* Z historii Żydów w Polsce: Szkice i studia. Warszawa, 1920. S. 18-21. На думку М. Балабана, єврейський цвинтар неподалік Старого ринку існував у Львові ще за княжих часів.

²³⁴ *Balaban M.* Żydzi lwowscy... S. 541-543.

²³⁵ *Lam J.* Lwów cmentarny // *Dziennik Polski*. 1882. № 76. 2 IV.

²³⁶ *Dalecka J.* Na Łyczakowskim cmentarzu // *Dziennik Wileński*. Wilno, 1907. № 254.

²³⁷ *Cholodecki-Bialynia J.* Cmentarz Łyczakowski // *Tygodnik ilustrowany*. Lwów, 1911. № 44. 4 XI; *Ejusz.* Cmentarz Stryjski we Lwowie. Lwów, 1913. S. 10-34.

²³⁸ *Papee F.* Historia... S. 93-94.

²³⁹ *Łoziński W.* Patrycyat... S. 161.

²⁴⁰ *Baczyńska M.* Przewodnik po cmentarzach Łyczakowskim i Janowskim. Lwów, 1937; *Medyński A.* Ilustrowany przewodnik po cmentarzu Łyczakowskim. Lwów, 1937; *Prendkówna B.* 150 lat historii cmentarza Łyczakowskiego // *Przegląd Krajoznawczy*. Lwów, 1938. № 10-12.

²⁴¹ *Голубець М.* Богоявленська церква на Галицькому передмісті // *Діло*. 1926. 29 VI. Ч. 141. С. 2-3, 30 VI. Ч. 142. С. 2-3; *Круп'якевич І.* Історичні... С. 17, 62-67, 74, 76, 91, 97, 105-106, 113, 131, 138, 142-146, 148. У праці згадувались дитячий холерний цвинтар св. Войтеха, жидівський, Личаківський, Богоявленський, Стрийський, Городецький, Онуфріївський, П'ятницький, Теодорівський, Воскресенський та інші цвинтарі. Автор одним з перших оприлюднив давню історичну назву Личаківського кладовища – "піски", де ще в XVI ст. ховали померлих від пошестей.

²⁴² *Zajczkowski S.* Z dziejów Katedry Lwowskiej // *Przegląd Teologiczny*. Lwów, 1924. T. V. S. 295.

²⁴³ *Charewiczowa Ł.* Kłęski... S. 15.

²⁴⁴ *Obmiński T.* Restauracje Katedry Lwowskiej (dawne i dzisiejsze). Lwów, 1932. S. 16-19. Автор зазначив, що фарний цвинтар був єдиною святинею, чий гробівці згідно

Не менш щедрою на нові публікації стала радянська доба, візитною картою якої були описово-узагальнюючі праці І. Німчука, В. Грабовецького та ін.²⁴⁵ Фрагментарні нотатки про львівські кладовища зустрічались у роботі Б. Мельника²⁴⁶. Характерно, що саме в цей час генезою львівського некрополя зацікавилися польські дослідники С. Ніцея, А. Заблоцька²⁴⁷. Їх увага була прикута здебільша до Личаківського кладовища, історія котрого через зрозумілі причини висвітлювалась достатньо однобічно (особливо – у випадку С. Ніцеї).

Події 1990-х рр. (роковини пам'ятних дат тощо) породили низку науково-популярних статей, згрупованих за такою тематикою:

1. Військові поховання (О. Дзюбан, М. Бандрівський; П. Гранкін; О. Шишка й О. Дзюбан)²⁴⁸.

2. Цвинтарна символіка (О. Друль)²⁴⁹.

3. Кладовища давнього Львова: компілятивно-узагальнюючі праці (О. Шишка, П. Гранкін, Е. Котарська)²⁵⁰; розвідки про конкретні львівські кладовища (Г. Лупій, А-р; І. Мельник, О. Шишка, Й. Гельстон, Ю. Смирнов, Я. Смирнова, Л. Савіцький, С. Ніцея)²⁵¹.

декрету 1783 р. про ліквідацію кладовищ довкола храмів залишилися на місці їх первісного поховання.

²⁴⁵ Німчук І. Цвинтарі у Львові // Краківські вісті. Львів, 1943. 20 VI. Ч. 130. С. 3; Грабовецький В. З історії Львівського некрополя // Пам'ятники України. К., 1970. № 3. С. 45-47; Його ж. Львівський некрополь. Вікно в історію // Жовтень. Львів, 1970. № 6. С. 124-137.

²⁴⁶ Мельник Б. З історії львівських вулиць. Львів, 1990. С. 38.

²⁴⁷ Niceja S. S. Cmentarz Łyczakowski we Lwowie 1786-1986. Wrocław, 1988; Ejusd. Cmentarz Łyczakowski // Opole: miesięcznik społeczno-kulturalny. Opole, 1983. № 2; Ejusd. Dzieje Łyczakowskiej Nekropolii // Opole: miesięcznik społeczno-kulturalny. Opole, 1984. № 1-4; Ejusd. Mord na Zboczach Kadeckim we Lwowie // Opole: miesięcznik społeczno-kulturalny. Opole, 1983. № 4; Zabłocka A. Cmentarze // Spotkania z Zabytkami. Warszawa, 1984. № 2.

²⁴⁸ Дзюбан О. Доля козацьких поховань у Львові // Ратуша. Львів, 1992. 9 VI. № 60. С. 2; Бандрівський М. Як був знищений козацький курган у Львові // Просвіта. Львів, 1998. 12 II. Ч. 1. С. 10; Гранкін П. Військові могили давнього Львова // Галицька брама. Львів, 1998. № 5-6 (53-54). С. 12-13; Шишка О., Дзюбан О. Військові поховання. Бібліографія // Там само. С. 30-31.

²⁴⁹ Друль О. Цвинтарні символи // Поступ. Львів, 1998. 29 IX. № 181. С. 8.

²⁵⁰ Шишка О. З історії львівських кладовищ // Галицька брама. Львів, 1998. № 1 (37). С. 2-5; Гранкін П. Львівський танець смерті // Там само. С. 11, 16; Kotarska E. Cmentarz we Lwowie // Gazeta Wyborcza. Warszawa, 1997. 18 VIII. S. 12-13.

²⁵¹ Лупій Г. Львівський історико-культурний музей-заповідник "Личаківський цвинтар". Львів, 1998. С. 7-8; А-р. Дві книги про Личаківський цвинтар // Галицька

Отже, зацікавлення генезою львівських кладовищ спричинило потужну історіографічну хвилю. Кульмінація наукових досліджень даної тематики припала на другу половину XIX – першу половину XX ст., набравши наприкінці XX ст. здебільша популяризаторського характеру. В центрі уваги фахівців найчастіше опинялись три кладовища: Личаківське та Янівське як визначні історико-культурні пам'ятки давнини, а також Богоявленське, з яким пов'язані відомі військові події 1648 і 1695 рр.

Будинок розпусти. Перші повідомлення про львівський замтуз виявились достатньо інформативними. За свідченням Б. Зіморовича та Д. Зубрицького, у 1473 р. магістрат зруйнував будинок розпусти на вул. Зарванській (тепер – частина вул. Староєврейської), заснований “якимось купцем з Пергама”²⁵². Осілих у люпанарії блудниць та купця-новатора виселили за межі Львова. Згодом – у 1504 р. – внаслідок пожежі у південно-східній ділянці середмістя цей заклад перетворився на згарище²⁵³.

Судячи з акту 1473 р., існування у Львові будинку розпусти трактувалося як явище огидне і неприйнятне для тогочасного східноєвропейського поспільства. Проте, окрім моральних принципів, на суспільний організм часто впливали й економічні важелі, які нерідко виявлялись вагомішими за мораль. У цьому сенсі промовистим є епізод, зафіксований у 1906 р. М. Балабаном. Описуючи події кінця XVI – початку XVII ст., історик згадував про те, що зруйнований вогнем лупанарій перенесли до “wieży dla męczenników”²⁵⁴. Наголосимо, що епізод з переміщенням замтузу трапився приблизно через століття після публічного вигнання блудниць зі Львова.

брама. Львів, 1998. № 5-6 (53-54). С. 25; Мельник І. Готель на кістках // Поступ. 1999. 18 III. № 49. С. 1; Шишка О. Кладовище Онуфріївського монастиря // Галицька брама. Львів, 1998. № 1 (37). С. 12; Гельстон Й. Єврейський некрополь у Львові // Там само. С. 14-15; Смирнов Ю. Оточення римо-католицького кафедрального собору у XVII-XVIII ст. Кафедральний цвинтар у XVII ст. // Галицька брама. Львів, 1999. № 11-12 (59-60). С. 24-26; Смирнов Ю., Смирнова Я. Цвинтар при римсько-католицькому соборі у XVII ст. // Історія релігії в Україні: Праці X-ї міжнародної наукової конференції (Львів, 16-19 травня 2000 року). Львів, 2000. Кн. II. С. 276-281; Sawicki L. Mroczny cień Kajzerwaldu // Semper Fidelis. Wrocław, 1994. № 3 (20). S. 22; Niceja S. S. Łyczaków dzielnica za Styksem. Wrocław, 1998. 570 s.

²⁵² Зіморович Б. Потрійний... С. 86; Зубрицький Д. Хроніка... С. 109.

²⁵³ Зіморович Б. Потрійний... С. 96-97; Зубрицький Д. Хроніка... С. 117.

²⁵⁴ Balaban M. Żydzi lwowscy... S. 31. Дерев'яний будинок розпусти, розташований на території єврейського гетто, згорів під час пожежі 1571 р., див.: Меламед В. Еврей... С. 63.

В цей час опублікована ще одна брошура, текст якої, попри промовистий заголовок – “Z dziejów rozpusty we Lwowie”, містив лише статті повчально-публіцистичного гатунку про відповідну сторону життя львів'ян на початку ХХ ст.²⁵⁵

За результатами пошуків дослідникам ХХ ст. вдалося відкорегувати дату, від якої веде свій відлік історія львівського замтузу. Вагомий, для уточнення цієї межі, документ опублікував у 1927 р. К. Бадецький. Автор зазначив, що ще у 1450 р. спеціально для відведення стічних вод з люпанарію магістрат витратив 12 грошів²⁵⁶. Радянський історик-медієвіст Й. Гронський у цитованій вище розвідці вже під 1448 р. згадував безіменну господиню львівського “веселого закладу”²⁵⁷.

Отож, літератури з цієї теми (у звичному для фахівця розумінні) не існує. Зафіксовані у хроніках Б. Зіморовича, Д. Зубрицького нотатки висвітлили тільки окремі епізоди з історії львівського люпанарію: місце його розташування (єврейська дільниця середмістя) та орієнтовну дату заснування (40-і рр. ХХ ст.). Спорадичність фактів не дозволила витворити цілісну картину розвитку цього закладу, що залишає тему відкритою для дослідження.

2.2 Поширення епідемій

У боротьбі з пошесними недугами людство пройшло багатовіковий і жертвний шлях: від спостережень і фантастичних уявлень про їх причини, до появи у ХІХ ст. науково-обґрунтованих теорій виникнення епідемій. До кінця ХVІІІ ст. причини епідемій залишалися таємницею, хоча й відстежувався їх зв'язок з незадовільним санітарним станом населених пунктів, значним скупченням людей, міграцією тощо.

Не існувало й усталеної сьогодні дифініції конкретних захворювань: у літописах, хроніках масові пошесні недуги окреслювались загальним терміном “мор”, “повітря”²⁵⁸. Лише назви окремих клінічно виразних хвороб (чума, віспа, бігунка, колтун) знайшли своє місце на сторінках старих мануалів.

Першою репрезентативною пам'яткою давньої медицини став рукопис початку ХVІІ ст., автором якого вважався відомий львівський лікар та

²⁵⁵ Z dziejów rozpusty we Lwowie. B/m, B/r. 111 s.

²⁵⁶ Badecki K. Zaginione... S. 47. В оригіналі: “Anno 1450. Lupanar. Pro Canali in domum Lupanarium 12 g.”.

²⁵⁷ Гронський Й. Будні... // Жовтень. Львів, 1981. № 10. С. 121.

²⁵⁸ Див. “Словник застарілих і маловживаних медичних термінів” у додатках.

аптекарь Ян Альнпек – “Notatki lekarza w czasie morowego powietrza 1623 r. we Lwowie”. Дослідник цієї пам’ятки Ю. Крашевський після короткого джерелознавчого аналізу рукопису зацітував і прокоментував найцікавіші його фрагменти: клінічну картину чуми²⁵⁹, способи оберігання “contra pestum”²⁶⁰, методику тогочасної терапії²⁶¹, оригінальні рецепти²⁶² та ін. Виходячи з доволі точної симптоматики *pestis*, автор рукопису був досвідченим тогочасним медиком, хоча окремі моменти його лікувальної практики сьогодні видаються дивними. Симптоми ще одного пошесного захворювання, відомого під назвою “колтун” або *goscies*, Я. Альнпек навів у цитованому вище “Описі міста Львова”²⁶³.

Про незліченні мори, під час яких “птах, як летів през місто, то впал і здох”, згадували автори “Львівського літопису” М. Ганушевський²⁶⁴ і “Потрійного Львова” Б. Зіморевич²⁶⁵.

Аналогічний фактографічно-констатуючий зміст з деталізацією історичних і побутових обставин перебігу епідемій, хронологічний ряд котрих був суттєво пролонгований, мали монографії хроністів XVIII-XIX ст. Т. Юзефовича і Д. Зубрицького²⁶⁶.

З історичними працями вже згаданих дослідників контрастувала монографія Людвіка Пежини (надрукована у 1793 р.) – відомого знавця медицини, практикуючого лікаря, викладача хірургії у першому Львівському медичному колегіумі. Один з розділів свого трактату автор присвятив моровицям, їхньому запобіганню та способам лікування. У підручнику Л. Пежини відображено достатньо раціональні погляди наукової медицини другої половини XVIII ст. на генезу епідемій, динаміку їх розвитку (залежно від природніх факторів), подано низку оригінальних лікарських

²⁵⁹ Kraszewski J. Notatki lekarza w czasie morowego powietrza 1623 r. we Lwowie // Athenaeum. Wilno, 1850. T. II. S. 210.

²⁶⁰ Ibid. S. 212.

²⁶¹ Ibid. S. 210-211.

²⁶² Ibid. S. 212-213.

²⁶³ Альнпек Я. Опис міста Львова Яна Альнпека, присвячений читачеві – любителю науки / Пер. з пол. Р. Івасіва // Жовтень. Львів, 1986. № 3. С. 94. Колтун – зумовлене надзвичайною неохайністю захворювання волосся, котре супроводиться яскраво вираженими ревматоїдними симптомами.

²⁶⁴ Львівський літопис... С. 173, 176, 194, 198.

²⁶⁵ Зіморевич Б. Потрійний... С. 66, 68, 77, 81, 87-88, 104, 108, 115, 122, 127, 129-130, 134-135, 155-156, 158-159, 162, 168.

²⁶⁶ Józefowicz T. Kronika... S. 129, 140-141, 151, 225, 259, 422; Зубрицький Д. Хроніка... С. 90, 110, 154, 176, 195, 202, 238, 260, 293, 413, 415, 422.

рецептів. Для сучасного дослідника доступним є друге видання монографії Л. Пежини, опубліковане у Львові в 1932 р.²⁶⁷

При уважному аналізі вказаних праць простежувався наступний зв'язок: по-перше, зазвичай *pestilentia* йшла в парі з голодом, прогресуючи влітку й агонізуючи з настанням холодів²⁶⁸; по-друге, лише в небагатьох випадках, очевидно – при наявності яскравих клінічних ознак, загальнозживана формула “пошесть”, “мор” конкретизувалася терміном “чума”, “бігунка” тощо²⁶⁹; по-третє, набутий досвід, раціональні висновки тісно межували з фантасмагоричними уявленнями про суть самих епідемій²⁷⁰. У цьому ракурсі тільки монографія Д. Зубрицького була практично позбавлена власних попередніх текстів міфологічних нашарувань.

Наукове опрацювання історичної епідеміології фахівцями в галузі медицини розпочалося на початку XIX ст. Саме тоді вийшла перша тематична праця Яна Лернета “Rozprawa o morze”. Значну увагу автор приділив дослідженню епідемічних захворювань (їхнім проявам та способам запобігання зараженню) – з'ясуванню термінологічних засад і природи мору²⁷¹, причинам його блискавичної міграції²⁷², використавши польську й іноземну літературу. Розвідка Я. Лернета, не зважаючи на окремі помилки та неточне інтерпретування джерел, змальовувала з позиції медицини загальну картину епідемії.

Серед дослідників, праці яких частково зосереджувалися на проблемі пошесних захворювань, слід виділити доктора медицини Людвіка Гонсьоровського – автора 4-томної монографії “Zbiór wiadomości do historii sztuki lekarskiej w Polsce” (надрукована у 1839-1859 pp.). Охопивши архівний

²⁶⁷ Perzyna L. Lekarz dla włościan, czyli rada dla polskostwa. Warszawa, 1932. S. 204-207.

²⁶⁸ Зіморович Б. Потрійний... С. 66, 68 та ін. Історик влучно назвав чуму і голод “сестрами-фуріями”.

²⁶⁹ Львівський літопис... С. 198; Зіморович Б. Потрійний... С. 127, 129-130.

²⁷⁰ Зіморович Б. Потрійний... С. 168, У 1629 р. чергова спроба укласти унію співпала з початком морової пошесті. Як наслідок, епідемію почали ототожнювати з жінкою-унією, “привезеною в критому візку, куди князь хворий заховався”.

²⁷¹ Lernet J. Rozprawa o morze // Rocznik Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk. Warszawa, 1817. T. XI. S. 19, 90, 93, 97.

²⁷² Ibid. S. 28-32. Серед причин швидкого розповсюдження епідемій автор називав військові конфлікти, з'їзди шляхти та духовництва (сейми, сеймики, трибунали, капітули, синоди). Поруч з тим Я. Лернет висловлював хибну думку про те, що мор – це кара Божа за протекцію, яку надавали євреям шляхта і міщани (див. на с. 13), а також наслідок таких астрологічних проявів як зорепад, метеоритний дощ, затемнення сонця або місяця, згубний вплив Сатурна тощо (див. на с. 149).

матеріал і публіковані джерела, вчений розглянув генезу, перебіг та наслідки пошестей у їх взаємодії з розвитком інших галузей медицини; дослідив шляхи боротьби з епідеміями, реконструював їхню хронологію²⁷³. Донині видання Л. Гонсьоровського не втратило своєї пізнавальної цінності з огляду на повноту залучених джерел, бібліографічні та хронологічні покажчики, глобальне поєднання усіх аспектів лікувального мистецтва давньої Польщі.

Докорінно відрізнялась від праць Я. Лернета і Л. Гонсьоровського видана в 1845 р. розвідка Міхала Зеленецького “O przesądach lekarskich ludu naszego”. В її основі – опрацьовані автором зільники XVI-XVIII ст., хроніки М. Бельського та ін., тематично відібрані витяги з яких прояснювали погляди населення певної епохи на суть епідемій та шляхи боротьби з ними²⁷⁴.

У підсумку можна стверджувати, що зафіксовані у працях XVII – першої половини XIX ст. нотатки відіграли роль фактографічного сховища, до якого в майбутньому, при опрацюванні відповідної проблематики, неодноразово зверталися науковці різних галузей.

Цілком нових ознак набула історіографія другої половини XIX – початку XX ст. Визначальною рисою цього періоду стали: по-перше, видання архівних документів; по-друге, поступовий перехід від етапу накопичення до етапу критичного переосмислення зібраного матеріалу. З огляду на це, увесь масив літератури в рамках окресленого періоду, за змістово-стилевим критерієм, можна вписати у наступні чотири напрямки:

- 1) Видання архівних документів, джерелознавчі публікації.
- 2) Медичні видання профілактичного спрямування.
- 3) Дослідження про конкретні епідемічні захворювання.
- 4) Роботи з історії пошесних недуг.

Перший напрямок представлений такими виданнями: “Pamiętnik dziejów polskich”, “Pomniki dziejowe Lwowa”, “AGZ”²⁷⁵. Вміщені у них документи нерідко включали записи про *pestilencia* у Львові та її трагічні наслідки.

1898 року вийшла друком стаття Ю. Тхужницького “Stary rękopis o dżumie”, у якій практично повністю продубльовано оригінальний латинсько-польський текст давнього рукопису без будь-яких критичних зауваг

²⁷³ Gąsiorowski L. Zbiór wiadomości do historii sztuki lekarskiej w Polsce od czasów najdawniejszych aż do najnowszych. Poznań, 1839. T. I. S. 41-49, 70-85, 137-145 etc.; 1853. T. II. S. 44, 67-97 etc; 1854. T. III. S. 90 etc.

²⁷⁴ Zieleniewski M. O przesądach lekarskich ludu naszego. Kraków, 1845. S. 63-65.

²⁷⁵ Pamiętnik dziejów polskich, z aktów urzędowych lwowskich i z rękopismów / Zebr. S. Barącz. Lwów, 1855. S. 5-7, 36, 177, 180; Pomniki... T. IV. S. 31. № 30; AGZ. T. XV. № 3430; T. XX. S. 14, 472. № 216; T. XXI. № 47 (44); T. XXII. № 195 (2), № 245 (32), № 609 (2, 4); T. XXIII. № 188 (2), № 214 (4).

дослідника²⁷⁶. Рукопис, як про це свідчили покликання на Я. Альнпека в рецептурній частині тексту, походив з XVII-XVIII ст.

У XIX ст. тривалі військові конфлікти, стрімкий розвиток промисловості та сільського господарства (особливо – в галузі цукроваріння), технічний прогрес (поява залізничного транспорту) спричинили масове переміщення людських потоків. Перелічені фактори сприятливо вплинули на й так негативну епідемічну ситуацію, викликавши нову хвилю немилосердних пошестей, які миттєво охоплювали віддалені від епіцентру зародження території. Достатньо згадати епідемію холери 1830-1831 рр., третю (і останню) пандемію чуми 1894 р., пандемію грипу 1918 р. (“іспанку”)²⁷⁷. Намагаючись запобігти появі нових пошестей та мінімізувати кількість жертв, науковці другої половини XIX ст. вдалися до написання праць профілактичного спрямування. В результаті у 70-80-х рр. XIX ст. з’явилися невеликі за обсягом публікації, роль яких в мікробіології (до настання революції) важко переоцінити²⁷⁸. Змістове навантаження згаданих видань, котрі визначили другий історіографічний напрям, – це популяризація раціональної для свого часу системи протиепідемічних заходів.

²⁷⁶ *Tchórznicki J.* Stary rękopis o dżumie // *Zdrowie*. Warszawa, 1892. T. VIII. № 3. S. 136-141; № 4. S. 184-189; № 5. S. 233-236; № 6. S. 276-280; № 7. S. 315-319.

²⁷⁷ В історії людства відомі 6 пандемій холери, 3 пандемії чуми та безліч пандемій грипу. Батьківщиною холери є дельта р. Ганг, звідки захворювання караванними шляхами розповсюджувалось, набираючи форми епідемій, по азійському материка. Пандемії холери мали місце лише починаючи з XIX ст.: 1817-1823, 1826-1837, 1844-1859, 1865-1873, 1883-1896, 1902-1926 рр. Традиційно холера потрапляла на терени України через східні та південні кордони. Незвичний шлях зараження був зафіксований у 1830-1831 рр., коли збудник холери через західні кордони проник у Західну Україну, а вже звідти – вглиб країни. Перша пандемія чуми – “юстиніанова” чума – була зафіксована у Східній Римській імперії в XI ст. Друга пандемія – “чорна смерть”, поштовх якій дала столітня війна, панувала у XIV ст. (1347-1350 рр.) і протягом кількох років винищила майже чверть населення Європи. Третя пандемія почалася в 1894 р. у Гонконгу, охопивши понад сто портових міст світу. “Іспанка” – важка форма грипу, пандемія якого спостерігалась у 1918 р. під час Першої світової війни. Протягом 1918-1920 рр. вразила 500 млн осіб, з яких близько 20 млн померли.

²⁷⁸ *Instrukcja dla urzędów powiatowych i zwierzchności miejscowych na czas się lub wybuchu cholery epidemicznej*. Lwów, 1872. 10 s.; *Do mieszkańców. Ostrożności w czasie cholery*. Lwów, 1872. 7 s.; *Główne zasady dla zapobiegania i zwalczania zimnicy czyli tak zwanej malaryi*. B/m, b/r. 3 s.; *Berger A.* O cholerze i środkach jej zwalczania. Rzeszów, 1887. 15 s.; *Krótkie pouczenie o wykonywaniu końcowej dezynfekcji chat włościańskich po chorobach zakaźnych*. Lwów, b/r. 4 s.

Третій напрямок, що з'явився двома десятиліттями пізніше і хронологічно співпав з яскравими досягненнями в галузі мікробіології, знаменували праці Г. Ковальського, Є. Озаркевича, Ю. Вічковського²⁷⁹. Предметом їхнього зацікавлення стали актуальні для Галичини пошесні недуги: холера, малярія, туберкульоз.

Значно більший інтерес для історика медицини представляв четвертий напрямок, репрезентований іменами В. Сціборовського, С. Подолинського, Г. Мюльднера, Ф. Гедройця, Е. Мункевича, цитованих вище Ю. Вайгеля та Є. Озаркевича. З-поміж перелічених прізвищ більшої уваги заслуговували В. Сціборовський²⁸⁰, Ф. Гедройць²⁸¹, Г. Мюльднер – автори синтетичних розвідок про епідемії, їх генезу та шляхи подолання.

Так, автор монографії “Przyczynek do historyi i statystyki zarazy morowej” Г. Мюльднер, зібравши різноманітні історичні джерела і згадавши про кілька пошесних років у Львові²⁸², оприлюднив низку необхідних для порівняння показових фактів: чисельність епідемій у Франкфурті-на-Майні протягом 1313-1701 рр. (77 випадків!)²⁸³; нез'ясовані епізоди уникнення від зараження тих, хто перебував в епіцентрі мору²⁸⁴; застосований віденськими лікарями спосіб перевірки безпечності місць масового поховання жертв епідемії²⁸⁵; опис протичумного костюма²⁸⁶ та ін.

²⁷⁹ Kowalski H. Cholera azyatycka, na podstawie dawniejszych i nowoczesnych wyników nauki. Tarnów, 1892. 9 s.; Озаркевич Є. Досліди над пропасницею (malaria) // Збірник математично-природописно-лікарської секції Наукового Товариства імені Шевченка. Львів, 1898. Т. IV. Вип. 1. 17 с.; Wiczkowski J. Walka z gruźlicą w innych krajach a u nas. Lwów, 1913. 28 s.

²⁸⁰ Ściborowski W. Krótki rys historyczny chorób zaraźliwych i epidemicznych w Polsce do końca XVIII wieku // Pamiętnik Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego. 1861. T. XLV. № 3. S. 73-103.

²⁸¹ Giedroyc F. Mór w Polsce w wiekach ubiegłych. Zarys historyczny. Warszawa, 1899; Ejusd. Ochrona od zarazy morowej w Polsce (profilaktyka moru) w wiekach ubiegłych // Krytyka lekarska. Warszawa, 1899. R. III. № 2. S. 41-49; № 3. S. 79-83; № 4. S. 115-120; № 5. S. 153-162.

²⁸² Muldner H. Przyczynek do historyi i statystyki zarazy morowej. Kraków, 1879. S. 22-23, 26.

²⁸³ Ibid. S. 36.

²⁸⁴ Ibid. S. 43-44.

²⁸⁵ Ibid. S. 47-48.

²⁸⁶ Ibid. S. 49-50. Протичумний костюм взірця XVII ст. виглядав наступним чином: довге цератове плаття, закрите маскою обличчя, великі скляні окуляри, на носі – наповнений запашним корінням дзьоб, рукавиці та довга тростина-указка для контакту з хворим. Специфічний вигляд екіпірованих у такий спосіб лікарів дав поштовх називати їх “dzióbatymi lekarzami”.

Монографії С. Подолинського, А. Мункевича та Ю. Вайгеля містили детальний критично осмислений опис найбільш резонансних епідемій доби пізнього середньовіччя, серед яких: “чорна смерть”²⁸⁷, холера²⁸⁸, “антонів вогонь”²⁸⁹, скорбут²⁹⁰, колтун²⁹¹, сифіліс²⁹² тощо. Тексти цих праць не мали безпосередньої прив’язки до львівських подій, що, не применшувало їх значення з огляду на актуальність для наших теренів окремих пошесних недуг (чуми, колтуна, сифілісу). Майже ідентично побудована розвідка відомого львівського лікаря Є. Озаркевича “Недуги пошестні”, один з розділів якої присвячений проблемам вакцинації та способам боротьби з епідеміями²⁹³. Низка пов’язаних з моровицями подробиць біографічного та ситуативного характеру висвітлювалась у монографіях В. Лозінського²⁹⁴, В. Шумовського²⁹⁵.

Періодом не менш інтенсивного дослідження порушеної теми стали 20-30-і рр. ХХ ст. Про підвищений інтерес до проблем епідеміології та пов’язаних з нею явищ свідчать рукописи, оригінали яких збереглися в однойменному відділі ЛННБ ім. В. Стефаника під грифом “Фонд університету”. Навіть поверхневий огляд цих рукописів вказував на перенесення наукових акцентів у площину конкретних дисциплін: історії, географії, медицини тощо. В центрі уваги дослідників – стихійні лиха, неврожаї, голод, військові кампанії та, як наслідок, спричинені ними пошесті 1450-1772 рр.²⁹⁶

²⁸⁷ *Munkiewicz A.* Historia epidemji. B/m, b/r. S. 100-120; *Weigel J.* Historia medycyny w wiekach średnich. Lwów, 1895. S. 260-265.

²⁸⁸ *Подолинський С.* Життя і здоров’я людей на Україні. Женева, 1878. С. 104-106. Вміщений у праці матеріал стосувався ХІХ ст. і являв собою логічне продовження та доповнення до монографій Г. Мюльєра, А. Мункевича.

²⁸⁹ *Weigel J.* Historia... S. 255-256.

²⁹⁰ *Ibid.* S. 256-258.

²⁹¹ *Ibid.* S. 258-259.

²⁹² *Ibid.* S. 270-275; *Подолинський С.* Життя... С. 112-120.

²⁹³ *Озаркевич Є.* Недуги пошестні: Порадник гігієнічно-лікарський. Львів, 1911. С. 63-67, 91-121.

²⁹⁴ *Łoziński W.* Patrycyat... S. 92-94, 107-108, 143-144, 149, 325. Історик прокоментував роль і заслуги М. Кампіана, Я. Альнпека та їх нащадків у боротьбі з епідеміями 1623, 1625, 1704 рр.

²⁹⁵ *Szumowski W.* Galicya... S. 66-67, 103-113. Цитуючи слова першого протомедика Галичини Анджея Крупінського, В. Шумовський писав: “Naród był bezradny i porzestawał na pociechach religijnych...”

²⁹⁶ *Walawender A.* Badania klęsk elementarnych (metoda i znaczenie) // ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 132 (Львівський університет), спр. У-120. 21 арк. (опубл. у: *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych* / Pod red. F. Bujaka i J. Rudkowskiego. Lwów, 1931.); *Ejusz.* Klęski elementarne w Polsce od roku 1506 do 1548 //

Деякі з перелічених розвідок, що відзначалися глибиною наукового опрацювання матеріалу, переросли у самостійні видання, які стали знаковими для ХХ ст. Прикладом цього була опублікована в 1932 р. монографія Антоні Валявендера “Kronika klęsk elementarnych”, створена на основі застосованого автором критичного підходу до опрацювання писемних джерел минулого. Ламаючи стереотип написання історичної хроніки, А. Валявендер послідовно (метеорологічні явища – пошесті – їх вплив на господарське життя) відновив періодизацію епідемій впродовж 1450-1586 рр. в географічних межах тогочасних Польщі, Литви й України, спорадично згадуючи при цьому Львів²⁹⁷. Низка факторів – аналіз стану вивченості даної проблеми²⁹⁸, нестереотипізований синтез історії та географії, логічна привязка до метеорологічного і господарського чинників – дозволили поставити монографію А. Валявендера на одне з чільних місць у серії публікацій про епідемії.

Аналогічну структуру мала надрукована кількома роками пізніше “Kronika klęsk elementarnych” Станіслави Намачинської, котру також слід зарахувати до когорти найкращих²⁹⁹. Різниця між роботами А. Валявендера та С. Намачинської полягала лише в датуванні досліджуваного періоду (в останньому випадку – 1648-1696 рр.). Структурна однотипність обох монографій, які виростили з потужної серії згадуваних вище рукописів, дозволяли

Там само. Спр. У-11. 217 арк. + рец. Р. Верхрацького. 24 арк.; *Werchracki R.* Klęski elementarne za panowania Władysława IV (1632-1648) // Там само. Спр. У-47. 211 арк.; *Dobrucka H.* Klęski elementarne w Polsce 1582-1632 // Там само. Спр. У-72. 44 арк. + рец. Я. Адлера. 16 арк.; *Kochanowska S.* Klęski elementarne w Polsce 1450-1586 // Там само. Спр. У-94. 125 арк.; *Mrozik F.* Kronika klęsk elementarnych w Polsce i krajach sąsiednich // Там само. Спр. У-74. Ч. I. 131 арк. Ч. II. 365 арк.; *Namaczyńska S.* Klęski elementarne 1548-1586 // Там само. Спр. У-82. 245 арк.; *Nyczywna J.* Klęski elementarne 1450-1586 // Там само. Спр. У-79. 143 арк.; *Szewczuk I.* Źródła do klęsk elementarnych w Galicji w okresie 1772-1848 // Там само. Спр. У-22. 51 арк.; *Ejusd.* Klęski elementarne w Galicji 1772-1848 // Там само. Спр. У-121. 517 арк.

²⁹⁷ *Walawender A.* Kronika klęsk elementarnych w Polsce i w krajach sąsiednich w latach 1450-1586: Zjawiska meteorologiczne i pomory // *Badania z dziejów społecznych i gospodarczych* / Pod red. F. Bujaka. Lwów, 1932. № 10. S. 75, 78, 87, 91-92, 94-95.

²⁹⁸ *Ibid.* S. 21-23.

²⁹⁹ *Namaczyńska S.* Kronika klęsk elementarnych w Polsce i w krajach sąsiednich w latach 1648-1696: Zjawiska meteorologiczne i pomory // *Badania z dziejów społecznych i gospodarczych* / Pod red. F. Bujaka. Lwów, 1937. № 23. S. 76-78, 82, 86-87, 90, 93, 120-122, 124-127, 143-144, 160, 166, 182, 184, 189, 192-193, 203.

стверджувати про формування у 20-30-х рр. ХХ ст. спеціального напрямку в історичній школі професора Ф. Буяка³⁰⁰.

Засадничо-знаковою працею міжвоєнного періоду вважалася, неодноразово цитована у даному дослідженні, монографія Л. Харевічової “*Kłęski zaraz w dawnim Lwowie*”, видана 1930 р. Відмінність цієї роботи від “Хронік” А. Валявєндера і С. Намачинської полягала, по-перше, у її локальному характері, по-друге, кооперуванні авторкою історії та культури, і, по-третє, описово-узагальнюючій манері викладу. Поєднання цих компонентів дало змогу дослідниці зосередитись на висвітленні проблем формування загальної культури міста на засадах широкого розуміння терміну “культура” з наголосом на санітарно-епідеміологічному напрямку.

До нововведень Л. Харевічової належала деталізація окремих питань: імен морових патронів (Ян з Дуклі, св. Лаврентій, св. Станіслав Костка, св. Рох та ін.)³⁰¹; історичних реалій проникнення “чорної смерті” та прокази на терени Львова за доби пізнього середньовіччя³⁰²; обставин перебігу пошестей 1467, 1623, 1704 рр.³⁰³ тощо. Монографія Л. Харевічової була доповнена підставовим науковим апаратом, зокрема – хронологічною таблицею пошесних років у Львові³⁰⁴.

У 1930-х рр. вийшли друком ще кілька праць, вузькоспеціалізоване спрямування яких надавало їм додаткового значення при глибшому з’ясуванні окремих питань теми. Це такі медичні видання – підручник з історії медицини В. Шумовського³⁰⁵ та підручник для фармацевтів Я. Фабіцького³⁰⁶.

³⁰⁰ Саме професор Ф. Буяк у 1918 р. виступив з ініціативою наукового опрацювання хроніки “*kłęski elementarnych*” у Польщі. Див.: *Bujak F. Uwagi o potrzebach historii gospodarczej // Nauka Polska, jej potrzeby, organizacja i rozwój*. Warszawa, 1918. Т. I. S. 285.

³⁰¹ *Charewiczowa Ł. Kłęski...* S. 22-24.

³⁰² *Ibid.* S. 19-21.

³⁰³ *Ibid.* S. 21-22, 47-53, 67-68.

³⁰⁴ *Ibid.* S. 72. Л. Харевічова протягом 1287-1737 рр. зафіксувала у Львові 51 випадок появи епідемії, що є значно менше порівняно з країнами Західної Європи. Так, лише у Німеччині впродовж 1326-1500 рр. налічувалось 72 випадки пошестей (див.: *Кулишер И. История экономического быта Западной Европы*. Москва; Ленинград, 1931. Т. I. С. 174).

³⁰⁵ *Szumowski W. Historia...* S. 418-432. У вказаному розділі автор дослідив походження таких захворювань як сифіліс, антонів вогонь, колтун та ін., розглянувши проблему кризь призму аналізу історіографічного доробку.

³⁰⁶ *Fabicki J. Słownik preparatów biologicznych (surowice i szczepionki) najczęściej używanych w medycynie ludzkiej i weterynaryjnej*. Warszawa, 1931. S. 5.

Дотичне відношення до порушеної проблеми мав також рукопис 1933 р. Данути Моравицької, в якому відстежувалась чисельність населення Львова й амплітуда коливань її показників протягом XVI-XIX ст.³⁰⁷

Вітчизняна історіографія радянської доби суттєво поступається здобуткам попереднього періоду. Так, опубліковані в 50-60-х рр. XX ст. статті фахових істориків медицини С. Верхратського, А. Столмакової³⁰⁸ являли собою перетрактування монографії Л. Харевічової³⁰⁹. Виняток склала написана на основі архівних джерел розвідка Й. Гронського, автор якої перманентно розглянув передумови та обставини виникнення пошестей у середньовічному Львові³¹⁰.

Слушні зауваження щодо наслідків численних епідемій зробив також відомий дослідник економічної історії Львова Я. Кісь. За його підрахунками, низький рівень медичного забезпечення, значне забруднення міста, негативні природні фактори (вологість та ін.) зумовили високу смертність, особливо серед дітей віком до 5 років. У 1790 р. цей показник сягнув 60%³¹¹ (на підставі даних Д. Моравицької).

Відчутно результативнішою виявилась польська історіографія 60-80-х рр. XX ст. Визначальна риса публікацій цього періоду – перехід до поглибленого аналізу окремих питань (М. Горн, А. Рутковська-Плахцінська, М. Рабінович)³¹², зацікавлення новою проблематикою (Є. Боньчак, К. Улевич, С. Вшелякий)³¹³, узагальнюючо-інтерпретативна методика до-

³⁰⁷ *Morawicka D.* Ludność miasta Lwowa od XVI-XIX na podstawie metryk kościołów parafialnych // ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 132 (Львівський університет), спр. У-112. 102 арк.

³⁰⁸ *Верхратский С.* Из медицинского... С. 94; *Столмакова А.* К истории... С. 133-134.

³⁰⁹ Останнє зауваження більшою мірою стосувалось статті А. Столмакової.

³¹⁰ *Гронський Й.* Будні... // Жовтень. Львів, 1983. № 4. С. 94; 1984. № 8. С. 93.

³¹¹ *Кісь Я.* Промисловість Львова у період феодалізму (XIII-XIX ст.). Львів, 1968. С. 30.

³¹² *Horn M.* Epidemie chorób zaraźnych na Rusi Czerwonej w latach 1600-1647 // *Studia Historyczne*. 1968. R. II. Z. 1 (40). S. 13-31; *Hoszowski S.* Kłęski elementarne w Polsce w latach 1587-1648 // *Prace z dziejów Polski feudalnej ofiarowane Romanowi Grodeckiemu w 70 rocznicę urodzin / Pod red. Z. Budnowej i in.* Warszawa, 1960. S. 453-460; *Rutkowska-Plachcińska A.* Dżuma w Europie Zachodniej w XIV w. – straty demograficzne i skutki psychiczne // *Przegląd Historyczny*. Warszawa, 1978. T. LXIX. Z. 1. S. 75-102; *Rabinowicz M.* Życie codzienne w ruskim i rosyjskim mieście feudalnym. Warszawa, 1985; *Walawender A.* Obrona przed zarazami w Polsce na przełomie wieków średnich // *Archiwum historii medycyny*. Warszawa, 1957. № 1-2. S. 17-34.

³¹³ *Bończak J.* Epidemie w armiach. Krótki zarys historyczny. Warszawa, 1973; *Wszelaki S.* Zarys kliniki chorób zakaźnych. Warszawa, 1954; *Ulewicz K.* Początki kwarantanny

слідження (Ж. Делюмо, Б. Геремек)³¹⁴. Більшість названих праць мають дотичне відношення до порушеної теми, однак природньо заповнюють прогалини при опрацюванні проблематики, формуючи необхідне загальноісторичне тло.

Безпосередньо вимогам теми відповідала лише стаття Маурици Горна "Epidemie chorob zakaźnych na Rusi Czerwonej w latach 1600-1647". За підрахунками автора, з-поміж 23 червоноруських міст найчастіше на пошесні захворювання наражався саме Львів (7 разів упродовж окресленого періоду)³¹⁵. Окрім цього, у повоєнний період продовжилась публікація спеціально відібраних джерел з історії медицини³¹⁶.

Поступ у дослідях над історичною епідеміологією феодального Львова, ініційований польськими науковцями у 60-80-х рр. XX ст., продовжився після розпаду тоталітарної системи. У 1998 р. в науковій періодиці з'явилась стаття М. Оборіна, що відображала еволюцію методів лікування *pestilencia* крізь призму аналізу медичних трактатів XVIII ст.³¹⁷ Зауважимо, що зміст статті стосувався головно підросійської України, однак всеохоплюючий характер чуми та спільність проблем терапії актуалізували її для теренів Львова.

У 2000 р. вийшла друком монографія відомого польського історика медицини Анджея Карпінського "W walce z niewidzialnym wrogiem". Монографія була вдалою спробою проаналізувати концепцію дослідження епідемій в Речі Посполитій у XVI-XVIII ст., їх кореляцію з природніми катаклізмами, астрологічними прогнозами і прогресивними знаннями в галузі медицини; їхній вплив на економіку, демографію, політику та ін.

w europejskiej żegludze // Archiwum historii i filozofii medycyny. 1985. T. XLVIII. Z. 1. S. 47-50.

³¹⁴ Delumeau J. Strach w kulturze Zachodu XIV-XVIII wieku. Warszawa, 1986; Gere-mek B. Litość i szubienica. Dzieje nędzy i miłosierdzia. Warszawa, 1989.

³¹⁵ Horn M. Epidemie... S. 29.

³¹⁶ Wybór tekstów źródłowych do dziejów medycyny polskiej: Praca zbiorowa. Kraków, 1983.

³¹⁷ Оборін М. Погляд на лікування хворих на чуму і профілактику її в Україні та в Росії у XVIII столітті // Агапіт. К., 1998. № 9-10. С. 67. Як зазначав автор, базована на доктрині Томаса Сіденгама (Thomas Sydenham) суть патології чуми полягала у накопиченні в рідинах організму "гнилісних лужних їдокостей". Звідси брало свій початок так зване "випорожняюче" лікування (кровопускання, потогінні, проносні, блювотні, наривні та інші випорожняючі засоби – пурганти) у поєднанні з прийомом *per os* кислот і ртутних препаратів. Цей терапевтичний анахронізм, застосовуваний в європейській медичній практиці від XIV ст., був подоланий щойно в другій половині XVIII ст.

А. Карпінський детально розглянув такі недостатньо вивчені питання як типологія епідемічних захворювань³¹⁸, їх профілактика та лікування за різних умов³¹⁹, наслідки для суспільства загалом³²⁰.

Характеризуючи ментальність тогочасного населення, історик писав, що нерозуміння дійсних причин епідемій зумовило вкорінення в суспільстві принципу *causa moralis*, відповідно до якого хвороба – справедлива кара за людські гріхи.

Вагома підбірка джерел та літератури, бачення проблеми з погляду медицини, історії, культури тощо; акцентація саме на лікувальному факторі дозволили зарахувати монографію А. Карпінського до кращих праць новітнього часу.

На світанку ХХІ ст. вивченням історії епідемій на теренах феодального Львова займався український дослідник В. Чернов. В опублікованій у 2003 р. статті автор оприлюднив ряд цікавих фактів, зокрема – про запровадження у місті в 1587-1589 рр. посади “повітрієвого бургомистра”. Першим цю посаду обійняв Павло Єльонек, котрий застосував у боротьбі з чумою прогресивні для своєї епохи карантинні заходи (перекопування шляхів довкола Львова, тимчасове припинення торгівельних зносин та ін.)³²¹. В якості популярних під час мору лікувально-профілактичних засобів В. Чернов навів перелік витриманих в дусі епохи рецептурних приписів та порад “повітрієвого бургомистра” 1623 р. Яна Алембека: розведення на молоці бурштин, настояні на “оцті чотирьох розбійників” волоські горіхи тощо.

Отже, історія виникнення інфекційних захворювань впродовж XIV-XVIII ст. на теренах Львова висвітлена дещо краще порівняно з іншими питаннями монографії. Формування історіографії предмету розвивалося шляхом традиційного нагромадження фактажу (XVI – перша половина XIX ст.), критичного його переосмислення (друга половина XIX – початок

³¹⁸ Karpiński A. W walce z niewidzialnym wrogiem. Warszawa, 2000. S. 21-22, 44-52. Історик подав перелік пошесних захворювань, які найчастіше виступали у пізньосередньовічний і ранньомодерний час під спільним грифом *pestilentia, zaraza morowa*: чума, тиф плямистий і черевний, віспа, дизентерія, грип, туберкульоз, дифтерія, сифіліс та ін.

³¹⁹ Karpiński A. W walce z niewidzialnym... S. 184-189. Систему профілактичних заходів А. Карпінський згрупував за такими видами: акції перед, під час і після спалаху епідемії; індивідуальна профілактика.

³²⁰ Karpiński A. W walce z niewidzialnym... S. 193-295.

³²¹ Чернов В. Середньовічний Львів: епідемії, лікарі, аптекарі // Аптека Галицька. Львів, 2003. № 3 (96). С. 30-31.

XX ст.) та поглибленого аналізу зібраного матеріалу (XX ст.). Чітке розмежування етапів дослідження дозволило висвітлити прогрес у генезі концептуальних засад кожного з цих періодів: від фантазмагоричних уявлень про природу епідемій (методах лікування, що опералися на засади доктрини Т. Сіденгама), до появи перших раціонально обґрунтованих висновків та сциєнтичних теорій. Саме такий шлях еволюції наукової думки пройшли публікації Я. Альнпека, Б. Зіморовича, Д. Зубрицького, Л. Гонсьоровського, Л. Харевічової, А. Валявєндера, С. Намачинської, А. Карпінського та ін. Балансуючи на межі історії, медицини, культури, географії, названі науковці в більшій чи меншій мірі (локально – лише Л. Харевічова) розкрили порушену проблему. Попри це, тема надалі залишається відкритою для дослідження з причини неопрацювання низки питань: типології захворювань відносно конкретних дат поширення епідемій, їх реальних демографічних наслідків, неможливості ідентифікації окремих рецептурних приписів тощо.

* * *

У підсумку до другого розділу слід виокремити такі особні моменти: історичний та історіографічний. Досвід попередніх поколінь свідчив, що дотримання санітарно-гігієнічних норм суттєво знижувало ризик виникнення епідемій. У цьому сенсі початок XV ст. відзначився швидким розвитком комунальної мережі Львова, що відповідало духові епохи: започатковано будівництво водопроводу (1404 р.), каналізації (1405 р.), брукування вулиць (1479 р.), значну увагу приділено проблемам асинізації, лазнярства та ін. Міське управління в цей час перебувало в руках німецьких колоністів.

Проте загальний занепад Львова поступово позначився на незадовільному функціонуванні усього міського організму. За таких умов магістрат вживав різноманітні заходи – введення нових митних зборів, організації толок тощо; для нагляду за дотриманням санітарних норм у місті залучались навіть незвичні до такої роботи ціпаки.

Однак, для реального покращення санітарного стану були потрібні докорінні зміни в інфраструктурі комунального господарства, медичному обслуговуванні населення, розширенні території середмістя. Ці зміни наблизилися у 1772 р.: те, на що не спромоглася чи не наважилася польська влада, стало прерогативою австрійського уряду.

Новий устрій передбачав знесення усіх фортифікаційних споруд, ліквідацію наприкінці XVIII ст. семи міських кладовищ і заснування нових цвинтарів у сучасному розумінні цього слова. Поступово революційні здобутки в галузі науки і техніки, медичної освіти – відкриття Луї Пастера, Роберта Коха, Іллі Мечнікова – спричинили якісно нові підходи до методів

боротьби з пошесними захворюваннями, у тому числі – сприяли суттєвому покращенню епідемічної ситуації на теренах Львова.

Підсумовуючи історіографічний критерій проблеми, необхідно констатувати наступне. Науковому та науково-популярному вивченню історії санітарного благоустрою пізньосередньовічного і ранньомодерного Львова, розпочатому в XIX ст., передував етап нагромадження фактажу – основи для поглибленого вивчення порушеної теми. Наукова цінність опублікованих протягом XVI-XX ст. розвідок неоднозначна: від фрагментарних згадок (дане зауваження особливо актуальне в пункті “лазні”, “будинок розпусти” тощо), до відносно повноцінного висвітлення генези окремих складових комунальної мережі Львова (водопровід, кладовища, епідемії).

Як засвідчив аналіз, тема санітарно-гігієнічного благоустрою міста у XV-XVIII ст. збагатилася кількома безпосередньо (Я. Альнпек, Р. Зубик, Л. Харевічова, А. Столмакова, В. Грабовецький, У. Піхурко) або опосередковано (А. Валявендер, С. Намачинська, А. Карпінський) дотичними до даної проблеми дослідженнями. Проте, незначна кількість та вибірковість детально розкритих (з широкого загалу) питань залишають проблему відкритою для подальшого дослідження, вимагаючи активізації зусиль науковців різних галузей.

РОЗДІЛ III

ІСТОРІОГРАФІЧНА ОЦІНКА РОЗВИТКУ МЕДИЧНО-ХАРИТАТИВНОЇ ОПІКИ У ЛЬВОВІ XIV-XVIII СТ.

Етимологія терміну *hospitalis* (у перекладі з лат. – гостинний) зазнала суттєвих змін. Якщо спочатку шпиталями називали притулки для вбогих та неповносправних, то з часом ця назва закріпилась за військовими лікувальними установами (така традиція збереглась донині). Натомість медичні заклади винятково мілітарного характеру в пізньому середньовіччі йменувалися лазаретами, хоча первісне значення цього терміну мало зовсім інший характер: лазарети слугували притулками для хворих на проказу.

Аналізуючи наявний історіографічний матеріал, можна стверджувати, що ці інституції до кінця XVIII ст. практично не нагадували лічницю у звичному для сучасника розумінні. Усі тогочасні шпиталі виконували відразу три функції: лічниці, гостинного двору та притулку з переважуючою роллю останнього.

Таке твердження не безпідставне: за свідченням джерел, поняття “гошпітал”, “болница”, “странноприемница” стосувалися одного й того ж закладу і призначались для “вдовъ, сиротъ и вшелякихъ оуломныхъ и недостаточныхъ людей и на пріймованье странныхъ духовныхъ”³²², “*pauperibus infirmis*”³²³, а також “*wiekien obciążonych, i na fortune upadłych*”³²⁴.

Аналогічно їх трактував польський науковець Леон Вахгольц. Він зазначав, що шпиталем (*hospitale, hospitium*) називали будинки, які давали тимчасовий або постійний притулок мандрівникам (*hospitia, xenodochia*), вбогим (*ptochotrophia*), сиротам і знайдам (*brepho, orphanotrophia*), старцям (*gerontocomia, gerotrophia*) і нарешті – хворим (*nosocomia* чи *nosodochia*)³²⁵. Протилежною була точка зору його співвітчизника Яна Тишкевича³²⁶, який основною функцією середньовічного шпиталю вважав лічничу³²⁷.

³²² Акты относящиеся к истории Южнозападной Руси (далі – Акты) / Изд. А. С. Петрушевич. Львов, 1868. С. 150-151.

³²³ Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie (далі – AGZ). Lwów, 1873. T. IV. S. 95.

³²⁴ Chodźnicki J. Historia stołecznego królestw Galicyi i Lodomeryi miasta Lwowa od założenia jego aż do czasów terazniejszych. Lwów, 1829. S. 389.

³²⁵ Wachholz L. Szpitale krakowskie 1220-1920. Kraków, 1921. T. I. S. 21.

³²⁶ Tyszkiewicz J. Szpitale w Polsce średniowiecznej. O zakresie problematyki i inne uwagi // Szpitalnictwo w dawnej Polsce / Pod red. M. Dąbrowskiej i J. Kruppé. Warszawa, 1998. S. 37.

³²⁷ Власні критичні зауваги з цього приводу висловив сучасний польський історик Марек Слонь. Див.: Słon M. Szpital w Polsce średniowiecznej – o zakre-

Радянський історик медицини Борис Петров³²⁸ називав дві причини появи шпиталів: по-перше, зростання міст, що при значному згуртуванні населення створювало сприятливе середовище для поширення епідемій; по-друге, розширення економічних зв'язків, що стрімко збільшило чисельність мандрівних купців, котрі постійно перебували в дорозі.

За Б. Петровим, шпиталі виникали для ізоляції заразних хворих, надання допомоги подорожнім, а також для утримання старців та неповносправних³²⁹. Згаданий автор функцію притулку поставив на останнє місце, визначивши шпиталі власне як лікувальні заклади; при цьому також мінімізувався релігійний аспект. Натомість польський дослідник Александр Маліновський причину появи шпиталів вбачав у надмірному зростанні від XIV ст. чисельності жебраків³³⁰, і тісно пов'язував ці харитативні інституції з релігійним чинником.

Впродовж XIV-XVIII ст. шпиталі не становили прямої аналогії до сучасних лікарень, оскільки ступінь медичної допомоги у них була мінімальною. За виразом Александра Бладія³³¹ "лічниство у таких поліфункційних закладах представлялося наївним і скромним".

Практично до кінця XVIII ст. опіка над хворими, не зважаючи на поступове уконституювання світської медицини, була прерогативою церкви і перебувала в руках духовних осіб. Ще у пізньому середньовіччі з'явилося кілька жіночих та чоловічих шпитальних братств метою якого був догляд за хворими: св. Духа, боніфратрів, йоанітів, шариток, елізаветанок, темплеристів та ін. Такий стан справ на довгі століття визначив напрямки розвитку тогочасної медицини.

Усі львівські шпиталі XIV-XVIII ст. структуровано відповідно до двох критеріїв: характеру опіки та виду діяльності. За характером опіки вони поділялись на міські або публічні (діяли від XIV ст. під патронатом магістрату) та парафіяльні, або шпиталі національних громад (функціонували від XV-XVI ст. при відповідних монастирях, костелах, церквах), а за характером діяльності – на загальні та спеціалізовані. Згадані два типи лікувально-харитативних закладів обов'язково розташовувалися

sie problematyki raz jeszcze // *Przegląd Historyczny*. Warszawa, 2000. T. XCI. Z. 1. S. 101-106.

³²⁸ *Петров Б.* Очерки истории отечественной медицины. Москва, 1962. С. 175.

³²⁹ Там же.

³³⁰ *Malinowski A.* Rys historyczny rozwoju instytucyj dobroczynnych i szpitali w Polsce. Warszawa, 1887. S. 9.

³³¹ *Barg L.* Marian Aleksander Bładye i jego dysertacja "Szpital św. Ducha we Lwowie" // *Archiwum historii i filozofii medycyny*. Warszawa, 1999. T. LXII. № 1-2. S. 52.

при тій чи іншій сакральній споруді. Відрізняв їх лише один принцип – конфесійний, а відповідно – етнічний.

3.1 Міські шпиталі

Виокремлення такої інституції як *hospicium civitatis* стало можливим завдяки запровадженню магдебурзького права, яке регулювало питання публічної опіки. Відповідно до усталених правил, велася розбудова шпитального комплексу: поблизу міських мурів, осторонь від людських помешкань тощо. Продуманим було його внутрішнє планування: для хворих існувало окреме приміщення – *infirmaria hospitalis*.

Впродовж XIV-XVIII ст. у Львові діяли три³³² міські шпиталі: св. Духа, св. Станіслава і св. Лазаря. Перший з них знаходився у середмісті (пл. Івана Підкови)³³³, два наступні – відповідно на Краківському (в районі вул. І. Тиктора – С. Наливайка – Фурманської) і Галицькому (в районі вул. Коперніка, 27) передмістях.

Шпиталь св. Духа. Найдавнішим у середньовічному Львові вважається шпиталь св. Духа. Його історія відома чи не найкраще завдяки писемним, та археологічним джерелам.

Першу згадку про шпиталь зустрічаємо у найдавнішому описі міста здійсненого німецьким купцем та мандрівником Мартином Груневегом, котрий протягом 1582-1602 рр. мешкав у Львові. Рукопис М. Груневега, дослідженням та публікацією якого займався сучасний львівський історик Я. Ісаєвич, датований початком XVII ст. Порівнюючи церкву св. Духа з гданською, автор зазначав, що при ній був “добрий шпиталь”³³⁴.

Майже через століття інший іноземець – Ульріх фон Вердум, подібно до М. Груневега, не вдаючись до жодних подробиць, лише констатував факт існування у Львові в 1670 р. святодухівського притулку³³⁵.

До 1605-1606 рр. належить “Опис міста Львова” Яна Альнпека, опублікований Г. Брауном у 1618 р. в “Описі визначних міст світу”. Друге видання твору разом з перекладом польською мовою здійснив у 1930 р. Станіслав Рахвал; у 1980-х рр. з’явився україномовний переклад.

³³² У літературі побутує гіпотеза про існування від 1418 р. ще одного міського шпиталю – св. Єлизавети (вона розглядатиметься пізніше).

³³³ В дужках подаються сучасні назви вулиць і площ Львова.

³³⁴ Груневег М. Опис Львова / Пер. з нім. Я. Ісаєвича // Жовтень. Львів, 1980. № 10. С. 114.

³³⁵ Вердум У. Щоденник подорожі, яку я здійснив у роки 1670, 1671, 1672... через королівство Польське... / Пер. з нім. І. Сварника // Жовтень. Львів, 1983. № 9. С. 90.

Саме з опису Я. Альнпека бере свій початок традиція пов'язувати заснування шпиталю св. Духа з німецькими колоністами Львова. За свідченням Я. Альнпека, “вони (німці – О. П.) збудували з дерева перший костел... Марії Сніжної... на Краківському передмісті, а також шпиталь св. Духа”³³⁶.

Апелюючи до цієї тези, деякі польські та радянські дослідники³³⁷ схилялися до думки про генезу лічниці ще за княжої доби (XIII ст.) Хоча ця гіпотеза не отримала належної підтримки в історіографії, проте як робоча версія вона має повне право на існування аж до цілковитого спростування чи підтвердження.

Значно інформативнішим був рукопис³³⁸ 1653 р. Бартоломея Зіморовича, безпосередньо присвячений історії розвитку святодухівського притулку – “Fundatio et patrimonium hospitalis s. Spiritus Leopoliensis”. Після короткої історичної довідки про шпиталь автор зареєстрував його прибутки, поділивши їх на дві великі групи: від добродійних внесків міщан та від нерухомості. Як правило, фундовані кошти вкладалися в нерухомість, а на утримання бідняків використовували певний відсоток. Вдячні мешканці шпиталю повинні були згадувати своїх меценатів у щоденних молитвах. Жертвуючи певну суму на користь притулку, благодійник обов'язково окреслював умови її використання: на дрова для вбогих, на різдвяну трапезу тощо. Так, у 1642 р. цирульник Станіслав Каштеллі записав на шпиталь 571 зл. 12 гр., чинш з яких (11 зл.) повинен був витратитися на хірургічне лікування хворих³³⁹. Це єдиний натяк на реальну медичну допомогу; залишається нез'ясованим, чи цирульник перебував при шпиталі постійно, чи його запрошували за окрему платню. За текстом рукопису можна простежити непряму вказівку на кількість пацієнтів у притулку св. Духа – близько 80 осіб: саме стільки порцій м'ясних страв визначив у заповіті 1607 р. Ян Вольфович³⁴⁰.

Відстежуючи початки шпиталю, Б. Зіморович побіжно торкнувся проблеми подвійного його титулування³⁴¹: фундаційне підтвердження приту-

³³⁶ *Rachwał S.* Jan Alnpek i jego “Opis miasta Lwowa” z początku XVII wieku. Lwów, 1930. S. 11, 28; *Альнпек Я.* Опис міста Львова Яна Альнпека, присвячений читачеві – любителю науки / Пер. з пол. Р. Івасіва // Жовтень. Львів, 1986. № 3. С. 89.

³³⁷ *Jaworski F.* Lwów za Jagiełły. Lwów, 1910. S. 127; *Подражанский А.* О гражданских больницах на Руси // Советское здравоохранение. Москва, 1953. № 1. С. 52.

³³⁸ Опубл.: *Zimorowicz J.* Trzy dzieła / Wyd. K. J. Heck. Stryj, 1891. S. 42-72.

³³⁹ *Zimorowicz B.* Fundatio et patrimonium hospitalis s. Spiritus Leopoliensis. Leopoli, 1653. S. 47.

³⁴⁰ *Ibid.* S. 59.

³⁴¹ Цю ситуацію пояснили Д. Зубрицький, Ю. Скочек і, особливо докладно, А. Бладій.

лок св. Єлизавети (закладений ще за Казимира III) отримав у 1377 р. від Владислава Опольського (однак, статус намісника позбавляв цей документ легітимності) і в 1418 р. від папи Мартина V, а після побудови каплиці св. Духа перебрав на себе її відозву³⁴².

Ще одна праця цього ж автора – “Потрійний Львів” – відкрила дослідникам новий фактичний матеріал. Б. Зіморович писав, що незадовго до 1377 р. у Львові був закладений шпиталь св. Єлизавети “для утримання виснажених віком або пригнічених нещастями”, до якого “потім було приписано молільню під покровительством св. Духа”³⁴³. Як і його попередник Я. Альнпек, Б. Зіморович пов’язав цю подію зі стараннями німецьких осадників. Надто тісне приміщення міського шпиталю спонукало короля видати у 1408 р. привілей на його розбудову³⁴⁴. Завдяки щедрим дарункам львівських міщан,³⁴⁵ прибутки притулку св. Духа постійно зростали. Згодом це стало яблуком розбрату між магістратом та священниками святодухівського костелу, і спричинило тривалу суперечку щодо права патронату над шпиталем. Хоча у 1503 р. конфлікт був полагоджений, внаслідок чого “настоятель душами, а радні тілами вбогих надалі опікувалися”³⁴⁶, а в 1546 р.³⁴⁷ управління шпиталем остаточно перейшло до рук міської ради; однак чвари між світською та церковною владами продовжувались і в наступному столітті. Так, у 1624 р. архієпископ Ян Прухницький звинуватив радних міста, поміж якими були три доктори медицини, у непредставленні рахунків від опікунів шпиталю св. Духа³⁴⁸.

Таким чином, Б. Зіморовичу вдалося не лише відчутно доповнити недостатній вихідний матеріал про історію шпиталю св. Духа, виявити дискусійні питання, але й витворити власну схему викладу фактажу (підхоплену дослідниками наступних поколінь) за хронологічним і проблемним принципом.

Історики XIX ст. Ю. Ходиніцький³⁴⁹, Д. Зубрицький³⁵⁰ активно підтримали тезу Б. Зіморовича про постання шпиталю в 1377 р. (в оригіналі – незадовго

³⁴² *Zimorowic B. Fundatio...* S. 44. Зауважимо, що дати в рукописі проставлені на полях.

³⁴³ *Зіморович Б. Потрійний Львів* / Пер. з лат. Н. Царьової; наук. коментар І. Мицька. Львів, 2002. С. 67.

³⁴⁴ Там само. С. 75.

³⁴⁵ Там само. С. 74, 84.

³⁴⁶ Там само. С. 96.

³⁴⁷ Там само. С. 109.

³⁴⁸ Там само. С. 161.

³⁴⁹ *Chodynicky J. Historia...* S. 389.

³⁵⁰ *Зубрицький Д. Хроніка міста Львова: Львівські історичні пам’ятки* / Пер. з пол. І. Сварника, наук. коментар М. Капралю. Львів, 2002. С. 41.

до 1377 р.) під первісною відозвою св. Єлизавети. Обидва науковці дійшли згоди у тому, що після зведення в 1430 р. (за Д. Зубрицьким – у 1431 р.) при згаданому притулкові каплиці св. Духа її назва вкорінилась у посвяти шпиталю³⁵¹. У майбутньому (особливо у ХХ ст.) усі ці розбіжності довкола шпиталю викликали плутанину серед наукових кіл, яка, так і не стала предметом дискусій на сторінках фахових видань.

Не дивлячись на певну схожість, праці Ю. Ходиніцького та Д. Зубрицького не можна ставити на один щабель: якщо перша носить описово-узагальнюючий характер з усіма недоліками робіт такого типу, то друга – це фундаментальний твір, у якому вперше зроблено критичну переоцінку всього попереднього матеріалу, а також накреслено нові шляхи досліджень.

Так, у 1417 р. “рада міста звернулася до папи Мартина V з проханням, щоб він зі своєї ласки затвердив інститут під відозвою св. Духа... разом з його статутом. Глава церкви... доручив перемишльському єпископові відвідати цей шпиталь і, пересвідчившись, що в його устрої немає нічого хибного, видати таке підтвердження”³⁵². Цитований епізод важливий з двох причин: по-перше, він виказав світський характер шпиталю, який магістрат папською буллою прагнув вберегти від амбітних претензій духовної влади; по-друге, Д. Зубрицький ввів його в обіг на три десятиліття раніше офіційної публікації самого документа.

Історія святодухівського шпиталю досить детально відстежена в праці Карла Вільгельма Распа, що присвячена пізнішому закладу – притулку св. Лазаря. Датою першої згадки про шпиталь св. Духа він вважав 1375 р.³⁵³, підставою для чого слугували віднайдені при впорядкуванні архівних матеріалів документи. Однак, через брак давніших джерел К. Расп не визнав цю дату за остаточну.

Квінтесенцією роботи К. Распа стала зібрана автором джерельна база, яка дозволила скорегувати попередні висновки та порушити різні аспекти функціонування шпиталю: обов’язки провізорів³⁵⁴, баланс прибутків та витрат³⁵⁵, перелік добродійців³⁵⁶ та ін. Історик звернув також увагу на той факт, що у 1594 р. хворим, які покидали шпиталь після виздоровлення,

³⁵¹ Chodyncki J. *Historya...* S. 389; Зубрицький Д. *Хроніка...* С. 86.

³⁵² Зубрицький Д. *Хроніка...* С. 74.

³⁵³ Rasp W. *Opisanie zakładu dla mieszczan kalek u sw. Łazarza we Lwowie. Lwów, 1867. S. 5; Ejusd. Beschreibung der stiftungen des stadtschen burgerspitals st. Lazar in Lemberg. Wien, 1870. S. 6.*

³⁵⁴ Rasp W. *Opisanie...* S. 14; *Ejusd. Beschreibung...* S. 21.

³⁵⁵ Rasp W. *Opisanie...* S. 8; *Ejusd. Beschreibung...* S. 13.

³⁵⁶ Rasp W. *Opisanie...* S. 7; *Ejusd. Beschreibung...* S. 12-13.

виплачували по 2 зл.³⁵⁷ Як зауважив К. Расп, під час різноманітних урочистостей львівські міщанки та дружини райців власноруч готували страви для вбогих у шпиталі, а також всебічно обдаровували їх.

Можна лише здогадуватись, що слугувало причиною таких кроків – моральні принципи чи звичайний прагматизм. Адже, як пише Ф. Яворський, “ніхто не міг бути певним, що останні роки свого життя не доведеться провести у цій публічній інституції”³⁵⁸.

У перевиданих протягом 50-60-х рр. XIX ст. сеймових конституціях Речі Посполитої зрідка траплялися ухвали, які зачіпали інтереси шпиталю св. Духа. Так, відповідно до конституції 1607 р., село Скнулівок з чотирма його дворищами передали у довічне користування притулку³⁵⁹. Невдовзі це стало каменем спотикання між архієпископом та расцьким урядом³⁶⁰: у 1624 р. магістрат з дозволу короля продав Скнулівок Мартинові Кампіану, бажаючи цим винагородити славетного лікаря за його самопожертву під час епідемії 1623 р. Розпочалася справа, котра припинилася лише через три роки, коли за посередництва нунціатури архієпископ Ян Прухніцький “погодився на мир і зрікся претензій щодо управління шпиталем і рахунків”³⁶¹.

Наслідком активної пошукової роботи стало видання в останній третині XIX ст. двох серій архівних матеріалів – “Akta Grodzkie i Ziemskie” та “Pomniki dziejowe Lwowa”. Увесь комплекс документів, вміщений у першій з них, можна згрупувати за наступною тематикою:

1. Найдавніша згадка про шпиталь св. Духа, у якій йшлося про надання перемиському старості Бенькові ділянки у Львові *ex opposito [h]ospitalis* у 1375 р.³⁶²

2. Майнові записи міщан та шляхтичів (Тайчадина 1376 р.; Миколая Больча 1399 р.; Петер і Маргарети Ейзенгюттель 1403 р.; Яна Ходоровського 1457 р.; Миколая Блажея 1471 р.; Дороти Майзель 1495 р.)³⁶³ на користь

³⁵⁷ Rasp W. Opisanie... S. 28.

³⁵⁸ Jaworski F. Lwów... S. 37.

³⁵⁹ Volumina Legum / Ed. J. Ohryzko. Petersburg, 1859. Vol. 2. P. 447. № 76. Перше видання див.: Volumina Legum ab Anno 1550 ad Annum 1609: Acta Reipublicae Continens. Warszawa, 1733. Vol. 2. P. 1627. № 76.

³⁶⁰ Причини та перебіг цього конфлікту детально описали: Зубрицький Д. Хроніка... С. 235-237; Rasp W. Opisanie... S. 6-7, 15-19; Ejusd. Beschreibung... S. 8-11, 23-27.

³⁶¹ Зубрицький Д. Хроніка... С. 237.

³⁶² AGZ. 1883. T. IX. S. 1.

³⁶³ Ibid. 1872. T. III. S. 49-50, 133-134; 1873. T. IV. S. 11-13; 1875. T. V. S. 200-202; 1876. T. VI. S. 146-147; 1878. T. VII. S. 191-194.

притулку. В більшості випадків предметом дарчих виступала нерухомість – ґрунти, села (прибутки з них), а їх отримувачем – “... люди з усілякими вадами, вбогі, безпорадні, неповносправні та незрячі, котрі хворіють у шпитальній інфірмарії св. Духа...”³⁶⁴.

3. Суперечка між духовною та світською владами про верховенство над шпиталем св. Духа.³⁶⁵ Перший документ такого ґатунку датувався 1423 р., хоча коріння цих незгод сягали до межі XIV-XV ст.

4. Привілей 1444 р. на будівництво при шпиталі нової школи³⁶⁶.

5. Папська булла Мартина V, видана у Констанції в 1418 р.³⁶⁷ райцям міста Львова на підтвердження їх прав як опікунів шпиталю св. Єлизавети.

Цей останній документ викликав найбільший інтерес: його публікація та різночитання оригінального тексту започаткували гіпотезу про існування у Львові чотирьох публічних притулків³⁶⁸: св. Духа, св. Єлизавети, св. Станіслава, св. Лазаря. Чергове припущення не набуло поширення серед наукових кіл, оскільки діяльність такої установи як міський шпиталь св. Єлизавети не могла залишитися не поміченою, що абсолютно не відобразилося в історіографії³⁶⁹.

Привілей 1418 р. витворив дві дисонуючі в історичній думці течії. Прихильники першої, аргументованої (Б. Зіморевич, Д. Зубрицький, К. Расп, пізній Ф. Яворський, Ю. Скочек, А. Бладій, О. Потимко), виступали за тожність шпиталю св. Духа – св. Єлизавети, а, отже, за побутування трьох публічних харитативних інституцій. Натомість прихильники другої (ранній Ф. Яворський, С. Верхратський, Ю. Крентош, М. Слонь) налічували у Львові чотири такі заклади.

³⁶⁴ Ibid. T. IV. S. 11. В ориґіналі – “...defectibus supplendis pauperum hominum ut pote infirmorum, claudorum, cecorum et aliarum, qualiumcumque miserabilium personarum, in infirmaria hospitalis ad Sanctum Spiritum, in civitate Lemburgensi...”

³⁶⁵ Ibid. T. III. S. 185-186; T. IX. S. 207-209, 210-213.

³⁶⁶ Ibid. T. V. S. 135-136. Український переклад див.: Привілеї міста Львова (XIV-XVIII ст.): Львівські історичні пам’ятки / Упор. М. Капраль. Львів, 1998. Т. I. С. 94-96.

³⁶⁷ Ibid. T. IV. S. 94-95.

³⁶⁸ Jaworski F. Lwów... S. 127; *Верхратский С.* Из медицинского прошлого старого Львова и западных украинских земель // Врачебное дело. К., 1956. № 1. С. 93; *Krętosz J.* Organizacja archidiecezji Lwowskiej obrządku Łacińskiego od XV wieku do 1772 roku. Lublin, 1986. S. 264; *Słoń M.* Szpitale lwowskie w wiekach średnich // Przegląd Historyczny. Warszawa, 1995. T. LXXXV. Z. 1-2. S. 223.

³⁶⁹ За кілька років до офіційної публікації привілею 1418 р. М. Дзедушицький коротко згадував про “szpital ś. Elżbiety dla kobiet”. Див.: *Dzieduszycki M.* Żywot Wacława Hieronima Sierakowskiego arcybiskupa Lwowskiego. Kraków, 1868. S. 116.

Насправді привілей 1418 р. мав підтверджувальний характер і був правовим тлом³⁷⁰ для діяльності шпиталю, а його поява – вимушеним кроком міської ради в боротьбі проти церковної влади. Зазіхання на таку гегемонію почалося після спорудження при шпиталеві костелу св. Духа (перша згадка про нього датувалася 1399 р.³⁷¹, більш як на два десятиліття пізніше появи самого притулку).

Апелюючи до упорядкованої Александром Чоловським і Францішеком Яворським 4-томної збірки “Pomniki dziejowe Lwowa”,³⁷² названий шпиталь слугував орієнтаційним пунктом в топографії середньовічного Львова і, головне, був єдиним у середмісті філантропійним закладом. На підтримку цих міркувань свідчила відсутність присвяти у його назві – закономірність, властива останній третині XIV ст.³⁷³: “ex opposito hospitalis”, “super hospitale”, “circa hospitale”³⁷⁴ і т. д. Ймовірно, від часу заснування шпиталь функціонував автономно, тобто був позбавлений сусідства храму (за винятком невеличкої каплиці), який і давав назву притулку.

Про появу якої-небудь присвяти можна говорити починаючи від кінця XIV ст.: лише в 1399 р. у назві шпиталю вперше з’явилась відозва “s. Spiritus”, а в 1418 р. – “s. Elisabethe”. Тому пропонований для останньої третини XIV ст. термін “міський шпиталь” найточніше віддзеркалював би тогочасні історичні реалії.

Вміщені у “Pomnikah” виписки з фінансових книг першої половини XV ст. простежували надання *pauperibus in hospitali* певних грошових сум

³⁷⁰ Лише виданий королем (або папою) привілей на заснування нового шпиталю мав юридичну силу. Тому попередній (1377 р.) акт Владислава Опольського як намісника створював прецедент для духовництва, в руках якого традиційно для того часу перебувала опіка над хворими і вбогими.

³⁷¹ AGZ. T. III. S. 133.

³⁷² Pomniki dziejowe Lwowa z archiwum miasta. T. I: Najstarsza księga miejska 1382-1389 / Pod red. A. Czołowskiego. Lwów, 1892; Ibid. T. II: Księga przychodów i rozchodów miasta 1404-1414 / Pod red. A. Czołowskiego. Lwów, 1896; Ibid. T. III: Księga przychodów i rozchodów miasta 1414-1426 / Pod red. A. Czołowskiego. Lwów, 1905; Ibid. T. IV: Księga ławnicza miejska 1441-1448 / Pod red. A. Czołowskiego i F. Jaworskiego. Lwów, 1921.

³⁷³ При порівнянні з іншими джерелами (AGZ) ця закономірність зникла наприкінці XIV ст., хоча в цитованій праці вона простежувалась аж до середини XV ст., підтверджуючи цим монопольне у середмісті Львова становище шпиталю св. Духа.

³⁷⁴ Pomniki... T. I. S. 6. № 29; S. 64. № 391; S. 82. № 501; S. 87. № 530.

(IX s³⁷⁵g. minus I frt., V s³⁷⁶g. i т. д.)³⁷⁶, імена опікунів та провізорів шпиталю – “spitelmeister”³⁷⁷ (Клеменс Чедліч 1415 р.³⁷⁸, Матіс Чедліч 1426 р.³⁷⁹, Мартин Кромер 1440 р.³⁸⁰, Лоренц Больч 1447 і 1448 рр.³⁸¹) тощо.

Історіографія ХХ ст. започаткувала нові інтерпретаційні підходи – як позитивні, так і негативні – до розуміння окресленої проблематики. У книзі Францішека Яворського, один з розділів якої присвячений площі св. Духа, розглянуто історію однойменного шпиталю, з легкої руки автора названого “дідівською республікою”³⁸². Історик зазначав, що спочатку цей заклад під первісною присвятою св. Єлизавети призначався для “чужих бездомних прибульців”, а після побудови костелу св. Духа перебрав відповідну назву і, відтак, слугував притулком для “покинутих міщанських вдів та самотніх старих панянок”³⁸³. Це суперечило дещо ранішому твердженню дослідника, у якому говорилося про шпиталі св. Духа та св. Єлизавети як про два абсолютно різні заклади, котрі майже одночасно функціонували в мурах міста “для легкохворих, старців та калік”³⁸⁴ (йдеться про вже згадувану нами гіпотезу стосовно 4-х міських шпиталів).

У названій вище статті (про святодухівську площу) Ф. Яворський навів розпорядження міської влади від 22 березня 1780 р. щодо зруйнування за-непалого шпитального комплексу³⁸⁵.

У дослідженнях довоєнного періоду притулок св. Духа згадувався лише принагідно, що аж ніяк не применшувало їх наукового значення. Так, наприклад, Владислав Лозінський у 1902 р. вперше встановив факт перебування в 1660 р. у святодухівському притулку 80 вбогих³⁸⁶ (згодом про це ми подавали раніше, посилаючись на опис Б. Зіморовича). У свою

³⁷⁵ Скороченнями *sxg.*, *frt.* Позначені грошово-лічильні одиниці копа та фертон.

³⁷⁶ *Pomniki...* Т. II. S. 45-46. № 149; S. 65-66. № 193; S. 81. № 232 та ін.; Т. III. S. 16. № 77; S. 34. № 162; S. 101-102. № 344; S. 102. № 345; S. 134-135. № 433 та ін.; Т. IV. S. 2. № 8; S. 15. № 103; S. 31. № 230 та ін.

³⁷⁷ Вперше цей термін з'явився у 1446 р., див.: *Pomniki...* Т. IV. S. 254. № 2050.

³⁷⁸ *Pomniki...* Т. III. S. 16. № 77.

³⁷⁹ *Ibid.* Т. III. S. 134. № 433.

³⁸⁰ *Pomniki...* Т. IV. S. 2. № 8.

³⁸¹ *Ibid.* Т. IV. S. 254. № 2050; S. 283. № 2347.

³⁸² *Jaworski F. O szarym Lwowie.* Lwów, 1917. S. 105.

³⁸³ *Ibid.* S. 103.

³⁸⁴ *Jaworski F. Lwów...* S. 127.

³⁸⁵ *Ejusd. O szarym...* S. 109.

³⁸⁶ *Łoziński W. Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI i XVII wieku.* Lwów, 1902. S. 25.

чергу, А. Чоловський, досліджуючи діяльність міської влади, вказав на розподіл наприкінці XVI ст. адміністративних функцій кожного з членів магістрату³⁸⁷, з-поміж яких обирали двох провізорів до шпиталю, та про повноваження синдика (адвоката), одним з його обов'язків була опіка над сиротами та бідними³⁸⁸.

Як стверджував Владислав Абрагам, ще у 1407 і 1423 рр. керівництво притулком св. Духа належало офіціалові; згодом (мабуть, у 40-х рр. XV ст.) це право перейшло до катедрального капітулу³⁸⁹. За свідченням іншого історика церкви Стефана Шидельського, львівський синод 1641 р. затвердив рішення віддати шпиталь під нагляд єпископа та капітулу, в зв'язку з численними фінансовими порушеннями його опікунів³⁹⁰. Цей же автор висловив оригінальну версію стосовно долі шпиталю св. Єлисавети³⁹¹.

У 3-у розділі монографії Юзефа Скочека "Зі студій над середньовічним Львовом" порушено різні аспекти діяльності святодухівського притулку. Матеріал побудовано на інтерпретації та співставленні опублікованих першоджерел, що дозволило історикові детально розробити окреслені питання: стосунки духовної та світської влади, суперечка 1489 р. щодо скерування прибутків від праці двох селян на користь ректора, а не мешканців шпиталю тощо.

В основі цієї статті – вже згадуваний акт 1418 р. Ю. Скочек, наслідуючи своїх попередників (Б. Зіморовича, Д. Зубрицького, К. Распа), тяжів до думки про ідентичність шпиталю св. Духа і св. Єлисавети, покликаючись при цьому на пізніший напис на звороті оригінального документа – "hospitalis Elisabethe nunc vero Sancti Spiritus"³⁹². Як писав автор, "інтерпретація змісту привілею 1418 р. дозволяє майже вичерпно розглянути початки шпиталю та його правове становище"³⁹³.

³⁸⁷ Czołowski A. Pogląd na organizację i działalność dawnych władz miasta Lwowa do 1848 r. Lwów, 1896. S. 21-22.

³⁸⁸ Ibid. S. 41.

³⁸⁹ Abraham W. Początki arcybiskupstwa łacińskiego we Lwowie. Lwów, 1909. S. 54, 62.

³⁹⁰ Szydelski [S.]. Archidiecezja Lwowska na synodzie w roku 1641. Lwów, 1910. S. 177-178.

³⁹¹ Ibid. S. 56. Покликаючись на акти капітулу за 1647 р., Шидельський обережно ототожнив шпиталь св. Єлисавети з Бучацьким, назву якого він вивів від прізвищ доброчинців.

³⁹² Skoczek J. Ze studjów nad średniowiecznym Lwowem // Pamiętnik Historyczno-Prawny / Pod red. P. Dąbkowskiego. Lwów, 1928. T. VI. Z. 3. S. 93. Див.: AGZ. T. IV. S. 95.

³⁹³ Ibid. S. 94.

Історик висловив низку аргументованих припущень щодо постанови притулку не раніше як Казимир III³⁹⁴ захопив Львів, та королівського патронату над шпиталем до 1546 р.³⁹⁵. Нетрадиційно підійшов автор до епізоду з закладанням (у 1444 р.) школи при святодухівському шпиталі: головну причину такого кроку він вбачав у намірі львівських міщан звільнитися з-під впливу церкви³⁹⁶.

Зазначимо, що сучасний польський історик Марек Слонь скептично поставився до статті Ю. Скочека, наголошуючи на помилковій прив'язці акта 1418 р. до шпиталю св. Духа³⁹⁷.

Надбанням міжвоєнного періоду стала дисертація Мар'яна Александра Бладія "Шпиталь св. Духа у Львові", висунена в 1939 р. на здобуття вченого ступеню доктора медицини³⁹⁸. Для дослідників ця робота залишалась незнайомою аж до її публікації наприкінці 1990-х рр. Послідовно викладений А. Бладієм за хронологічно-проблемним принципом матеріал містив кілька вартісних моментів. Так, новаторською стала введена в текст "Ординація" XVI ст.³⁹⁹, у якій прописано права й обов'язки мешканок (!) шпиталю⁴⁰⁰.

А. Бладій на основі папського привілею 1418 р. логічно пояснив сентенцію стосовно тотожності шпиталів св. Духа – св. Єлизавети⁴⁰¹ та усі пов'язані з цим перипетії. Умовною датою його заснування автор вважав 1365 р.⁴⁰² Розширення джерельної бази, обґрунтовані висновки, доступність стилю свідчили про високу наукову цінність дисертації А. Бладія.

Наступна праця, на перший погляд, не має безпосереднього зв'язку з темою дослідження. Йдеться про цитовану вище монографію Л. Вахгольца "Краківські шпиталі 1220-1920", яка дала змогу порівняти два однойменні заклади Львова і Кракова, а також пролила світло на діяльність братства

³⁹⁴ Skoczek J. Ze studjów... S. 93.

³⁹⁵ Ibid. S. 96.

³⁹⁶ Ibid. S. 99.

³⁹⁷ Słoń M. Szpitale... S. 221.

³⁹⁸ Цей намір так і не вдалося втілити в життя у зв'язку з трагічною смертю автора під Катинню в 1940 р.

³⁹⁹ Barg L. Marian... S. 59-60.

⁴⁰⁰ Про феміністський характер цього закладу побіжно згадував Ф. Яворський (Jaworski F. O szarym Lwowie. Lwów, 1917. S. 11). Натомість акти кінця XIV – початку XV ст. свідчили, що шпиталь св. Духа надавав пристановище хворим і вбогим обох статей.

⁴⁰¹ Barg L. Marian... S. 54-55.

⁴⁰² Ibid. S. 53.

св. Духа – найбільшої та найактивнішої в Європі шпитальної спільноти. Вступаючи до братства, його члени присягали “присвятити себе Богові, діві Марії та нашим панам хворим, до останніх днів свого життя бути їх слугами”⁴⁰³.

Проте, для нас цікавим є такий епізод: львівський притулок, поставши завдяки старанням міщан, після зведення костелу св. Духа став об’єктом запеклих суперечок між духовною та світською владами. Можливо, цю ситуацію спровокували монахи спеціально створеного у 1070 р.⁴⁰⁴ шпитального братства св. Духа, котрі прибувши до Львова претендували на звичне для них одноосібне управління шпиталем. Духовна влада, як це можна зрозуміти з кількохсотрічної суперечки з магістратом, не мала жодного наміру здавати свої позиції в ділянці лічництва. Спонукою цьому слугували рішення Триденського собору⁴⁰⁵, доповнені постановами Пьотрковського (1551 р.) і Львівського (1641 р.) синодів⁴⁰⁶. Однак у даному випадку духовною владою не враховувалась одна важлива особливість: у більшості міст Польщі *hospicia* поставали на тлі добре розвиненої церковної організації, але ще не сформованої міської структури, тоді як у Львові спостерігалася кардинально протилежна картина.

Уточненню деяких спірних моментів у розвитку міських шпиталів Львова (їх чисельності⁴⁰⁷, стану забезпечення⁴⁰⁸ тощо) сприяли видані Теофілом Длугошем “*Relacje arcybiskupów lwowskich 1595-1794*”. У світлі окресленого вище конфлікту між двома гілками влади найбільш показовою та безкомпромісною була реляція 1640 р. Станіслава Гроховського⁴⁰⁹.

⁴⁰³ Wachholz L. Szpitale... S. 12.

⁴⁰⁴ Weigel J. Historia medycyny w wiekach średnich. Lwów, 1895. S. 119.

⁴⁰⁵ Згідно постанови Триденського собору 1543-1563 рр. єпископи зобов’язувались візитувати шпиталі, а їх керівники щорічно звітувати про діяльність і фінансовий стан цих установ. Див.: Krętosz J. Organizacja... S. 260.

⁴⁰⁶ Szydelski [S.]. Archidiecezya... S. 53, 57.

⁴⁰⁷ Długosz T. Relacje arcybiskupów lwowskich 1595-1794. Lwów, 1937. S. 4. Rel. 1595; S. 97. Rel. 1640.

⁴⁰⁸ Ibid. S. 4. Rel. 1595; S. 28. Rel. 1600; S. 97. Rel. 1640.

⁴⁰⁹ Документ починається цитатою наступного змісту: “Є [у Львові]... три громадські шпиталі, але прибуток з їхніх добр отримує львівський магістрат і розпоряджається за власним бажанням; і [райці] зволікають багато років, відмовляючись тепер зробити [тобто повернути в духовну юрисдикцію]. Якщо Апостольський престол мандатом не примусить [райців], багато шкоди зазнають згадані шпиталі...”. Див.: Długosz T. Relacje... S. 97.

Незначний фактичний матеріал ввела в обіг надрукована Каролем Бадецьким⁴¹⁰ підбірка документів (1927 р.), яка частково перегукувалася з попередніми публікаціями джерел⁴¹¹. Принагідні нотатки про свято-духівський притулок зустрічались також в роботах І. Крип'якевича⁴¹², Л. Харевічової⁴¹³ та ін.

Ідеологічна заангажованість радянської доби відобразилась не надто плідною історіографією (з цього періоду походить 4 статті), спричинивши, все-ж, появу кількох міфів. Так, випадкова неточність Миколи Оборіна при цитуванні твору Я. Аल्पека спровокувала хибне уявлення про дату виникнення (1372 р.), та локалізацію притулку св. Духа (поблизу костелу Марії Сніжної). Автор, зокрема, зазначав, що “після придушення поляками повстання русинів у 1372 р. німцями був збудований на Краківському передмісті... костел Марії Сніжної та при ньому⁴¹⁴ шпиталь св. Духа”⁴¹⁵. Окрім допущеної хиби при прочитанні оригінального тексту, незрозумілим залишилось походження фундаційної дати – 1372 р., про яку ані польський, ані латиномовний варіанти “Опису” не згадували.

Можна стверджувати, що перша повоєнна пошукова хвиля (50-і рр. ХХ ст.) не спромоглася вийти за межі попередніх надбань, пропускаючи навіть вже відомі факти. Ужгородський історик медицини Олександр Подражанський найдавнішим майновим записом на шпиталь св. Духа, закладений, на його думку, “руськими ремісниками та купцями-міщанами”⁴¹⁶, вважав дарчу 1403 р., оминаючи при цьому відомі на той час акти 1376 і 1399 рр. Сергій Верхратський, як уже згадувалось, тяжів до

⁴¹⁰ *Badecki K. Zaginione księgi średniowiecznego Lwowa: Studium rekonstrukcyjne. Lwów, 1927.* У праці опубліковані виписки з міської 1402-1459 рр., рахункової 1414-1459 рр. та лавничої 1401-1440, 1449-1470, 1487-1514 рр. книг.

⁴¹¹ Пор.: *Badecki K. Zaginione...* S. 17. № 9; S. 19. № 22; S. 24. № 58; S. 32. № 94; S. 33. № 97 та ін.

⁴¹² *Крип'якевич І.* Львівська Русь в першій половині XVI ст.: Дослідження і матеріали / Упор. М. Капраль. Львів, 1994. С. 180. № 332; *Його ж.* Історичні проходи по Львові. Львів, 1991. С. 66.

⁴¹³ *Charewiczowa Ł. Kłęski zaraz w dawnym Lwowie. Lwów, 1930.* S. 27-28.

⁴¹⁴ В оригіналі – “...parochialem Sanctae Mariae Deiparae ligneam, quae nunc in suburbio Cracoviensi dicto sita est et hospitale Sancti Spiritus...”. Див.: *Rachwał S. Jan Alnpek...* S. 11.

⁴¹⁵ *Оборин Н.* Львовские украинские шпитали XVI-XVIII века // Советское здравоохранение. Москва, 1958. № 4. С. 30.

⁴¹⁶ *Подражанский А.* О гражданских... С. 52.

думки про існування у Львові чотирьох міських шпиталів, найстарший з яких постав у 1377 р. під відозвою св. Єлизавети⁴¹⁷.

Друга – більш вдала, хвиля архівної пошукової роботи почалася після проведених у 1978 р. на пл. Івана Підкови археологічних розкопок⁴¹⁸. Результатом яких стала публікація насиченої новим фактажем статті Софії Малець про святодухівський притулок. Авторка вперше залучила картографічний матеріал⁴¹⁹, що дало змогу реконструювати внутрішнє планування шпитальних будівель, в основі яких лежала “система невеликих приміщень (у 1667 р. їх було 22)”⁴²⁰.

Опираючись на архівні книги, дослідниця навела ще один цікавий факт, який досі ніде не фігурував: “Після пожежі 1734 р. до старого шпиталю добудували три поверхи зі “станцями”⁴²¹, що складалися з кімнати, кухні, коридору. Їх винаймали приїжджі за відповідну плату”⁴²². Цілком ймовірно, що економічний занепад Львова у XVIII ст. позначився на діяльності шпиталю, поглибивши більш прибуткову його функцію – гостинного дому.

Загалом, статтю С. Малець можна вважати єдиним поступом радянської історіографії. Додамо, що ця робота містить низку накреслених, але нерозвинутих питань: соціальний склад пацієнтів, витрати на ремонт тощо.

Поважна джерельна база лягла в основу монографії Юзефа Крентоша, у якій на тлі релігійної тематики розглядалися питання львівського шпитальництва XV-XVIII ст. Щоб вберегти *hospicia* від різноманітних зловживань, їх, відповідно до рішень В'єнського (1311-1312 рр.) і, особливо, Триденського (1543-1563 рр.) соборів, віддано у підпорядкування церкви⁴²³. Не дивлячись на це, львівський притулок надалі залишався світською інституцією, у якій духовній владі належало лише право *cura animarum*. Таке твердження цілком узгоджувалося з декретом 1627 р. папського нунція у Варшаві⁴²⁴.

⁴¹⁷ *Верхратский С.* Из медицинского... С. 93.

⁴¹⁸ Результати цих археологічних розкопок так і не були опубліковані. Див.: *Малець С.* Спомин про нереалізовані ідеї з площі св. Духа... // Галицька брама. Львів, 1995. № 6. С. 11.

⁴¹⁹ Вперше картографічний матеріал використав у своїй дисертації львівський дослідник Александр Бладій, однак до 1990-х рр. ця робота залишалась невідомою.

⁴²⁰ *Малець С.* Століття оживають у камені // Жовтень. Львів, 1979. № 8. С. 146.

⁴²¹ Станци – розписані фресками Рафаеля покої папи Юлія II у Ватикані. В нашому випадку – призначені для відпочинку кімнати з настінними розписами.

⁴²² *Малець С.* Століття...

⁴²³ *Krętosz J.* Organizacja... S. 260.

⁴²⁴ *Ibid.* S. 272.

Результативним на нові здобутки виявився період державної незалежності. Започатковане наприкінці 90-х рр. ХХ ст. видання “Привілеї міста Львова”, упорядковане львівським дослідником Мироном Капралем, містить показовий з правової точки зору документ. Йдеться про вперше опублікований у збірнику привілей Сигізмунда I⁴²⁵, згідно якого до 1546 р. патроном шпиталю вважався король, відтак це право перейшло до повноважень магістрату. Акт 1546 р. промовисто свідчив про світський характер святодухівського притулку: за церковними канонами, право патронату над шпиталями належало лише фундаторам цих закладів та їх спадкоємцям⁴²⁶.

Оперуючи вже відомими джерелами та інтерпретуючи їх в дусі сучасних концепцій, польський історик М. Слонь здійснив глибокий різносторонній аналіз діяльності шпиталю св. Духа. Заслугою автора є ретельне вичитування першоджерел XIV-XVII ст., що дало змогу ввести в обіг новий фактаж і зробити несподівані, проте цілком аргументовані висновки. Так, часто статус мешканця шпиталю визначався не його вбогістю, а втратою суспільного становища⁴²⁷.

Споріднену думку про станову градацію пацієнтів притулку М. Слонь висловив у іншій своїй статті⁴²⁸. Важливо, що до появи посади провізора в 1446 р.⁴²⁹ обов’язки останнього від 1406 р. здійснював “*tutor infirmorum*”⁴³⁰.

Гіпотетичним виглядає припущення М. Слоня про спорудження на Краківському передмісті нового шпиталю св. Єлизавети для “сторонніх прибульців” та його ототожнення з лепрозорієм св. Станіслава⁴³¹.

Археологічно-архітектурний аналіз шпиталю св. Духа, доповнений ілюстративним матеріалом – планами, схемами, ліг в основу публікацій львівської дослідниці Оксани Денис⁴³². Відкрита під час археологічних

⁴²⁵ Привілеї... Т. I. С. 277-280. У 1576 р. Стефан Баторій передав право патронату над шпиталем св. Духа міському капітулу. Див.: *Rasp W. Opisanie...* S. 21; *Ejusd. Beschreibung...* S. 30-31.

⁴²⁶ *Krętosz J. Organizacja...* S. 271.

⁴²⁷ *Słoń M. Szpitale...* S. 229.

⁴²⁸ *Ejusd. Wspólnoty religijne w XV-wiecznym Lwowie* // *Studia nad dziejami miast i mieszczaństwa w średniowieczu. Toruń, 1996. T. I. S. 120.*

⁴²⁹ *Ejusd. Szpitale...* S. 226.

⁴³⁰ *Ejusd. Szpitale...* S. 225.

⁴³¹ *Ejusd. Szpitale...* S. 235.

⁴³² Денис О. Занедбана сторінка історії // Галицька брама. Львів, 1995. № 6. С. 8-9; *Denys O. Szpital świętego Ducha we Lwowie* // *Szpitalnictwo w dawnej Polsce / Pod red. M. Dąbrowskiej i J. Kruppé. Warszawa, 1998. S. 173-184.*

розкопок готична кладка переконливо свідчила про кілька фаз будівництва шпиталю, найдавніша з яких датувалась першою половиною XIV ст.⁴³³

Сенсаційне, як видається спочатку, повідомлення містилось в одній зі статей Романа Могитича. Йдеться про фундаційний привілей 1356 р. шпиталю св. Духа, відпис якого зберігся у фондах ЦДІАУЛ⁴³⁴. В дійсності вказане дослідником джерело являло собою реєстр заборгованостей за 1660-1667 рр.; про заснування першого міського притулку укладач документа (за всіма ознаками – тодішній провізор шпиталю) інформував лише мимохідь⁴³⁵.

Своєрідну спробу компіляції усіх попередніх надбань здійснила молодий науковець Оксана Потимко⁴³⁶. Популяризації порушеної теми сприяли оглядового змісту статті Володимира Чернова⁴³⁷ та Олександра Шишки⁴³⁸.

Таким чином, в історичній думці XVII-XX ст. виокремились дві опонуючі течії – прихильники версії тотожності шпиталю св. Духа – св. Єлизавети (Б. Зіморевич, Д. Зубрицький, К. Расп, пізній Ф. Яворський, Ю. Скочек, А. Бладій, О. Потимко) та її противники (ранній Ф. Яворський, С. Верхратський, Ю. Крентош, М. Слонь). Ключовим моментом у діяльності притулку стала тривала суперечка між духовною та світською владами, перша з яких не задовільнялась роллю наставника в справах *cura animarum*. Сутність цього конфлікту полягала у намірі міського капітулу, неодноразово підтриманого архієпископом, перебрати на себе повноцінне керівництво шпиталем св. Духа у відповідності з традиційними канонічними принципами тогочасної Європи. Ці дві особливості (подвійне титулування та суперечка за право верховенства) вирізняли львівський

⁴³³ Денис О. Занедбана... С. 8; Denys O. Szpital... S. 181.

⁴³⁴ Могитич Р. Розвиток планувальної структури північно-західної частини львівського середмістя (до кінця XIV ст.) // Вісник інституту "Укрзахідпроектреставрація". Львів, 2000. Ч. 11. С. 15-16, 21.

⁴³⁵ Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІАУЛ). Ф. 52, оп. 2, спр. 371, с. 438. На початку документа вміщена наступна лаконічна фраза: "1356. Spital fundowany od Casimirza krola."

⁴³⁶ Потимко О. Шпиталі Львова під опікою магістрату (XIV-XVIII ст.) // Лікарський збірник: Нова серія. Львів; Чикаго, 2002. Т. X. С. 38-50. Беззастережно прийнявши точку зору М. Оборіна і не звірившись з першоджерелом, авторка припустилась помилки, оприлюднюючи 1372 р. як дату постанови шпиталю св. Духа.

⁴³⁷ Чернов В. Середньовічний Львів: аптекарі та шпиталі // Аптека Галицька. Львів, 2003. № 16 (109). С. 29-31. При цитуванні заповіту 1607 р. Яна Вольфовича допущено неточність: перелічені тут страви подавались мешканцям шпиталю не щодня, а лише на Різдво.

⁴³⁸ Шишка О. Наше місто – Львів: Посібник з курсу "Львовознавство". Львів, 2002. Ч. I. С. 95.

шпиталь св. Духа як з-поміж аналогічних європейських інституцій, так і з-поміж решти громадських притулків міста.

Окремо слід наголосити, що, порівняно з достатньою джерельною базою, історіографія предмету дещо обмежена. Не дивлячись на це, наявний науковий доробок дозволяє детально простежити цілісну картину розвитку святодухівського шпиталю.

Шпиталь св. Станіслава. Наступним за часом заснування був шпиталь св. Станіслава – єдиний у місті лепрозорій⁴³⁹, у якому знаходили пристанище прокажені. Розташовувався він між сучасними вулицями І. Тиктора, С. Наливайка та Фурманською – на колишньому Краківському передмісті.

Перші короткі згадки дозволили скласти уявлення про вигляд лепрозорію та чисельність його хворих. З опису М. Груневега дізнаємось, що наприкінці XVI ст. при мурованій церкві св. Станіслава був “добрий шпиталь, але дерев’яний”⁴⁴⁰.

Не менш вагома інформація містилася у листі писаря львівського магістрату Самуїла Кушевича, складеному після облоги міста козацько-татарськими військами восени 1648 р. У цьому листі від 4 листопада 1648 р. С. Кушевич зазначав, що “ворог мусив відступати з вогню, марно і безжально вбивши... тридцять [чоловік] у шпиталі св. Станіслава”⁴⁴¹. В опис визвольної війни 1648 р. на українських землях, хроніст XVII – початку XVIII ст., канонік римо-католицького капітулу Ян Томаш Юзефович⁴⁴² до історичного нарису львівського лепрозорію додав нові штрихи, розвиваючи епізод про нічне пограбування костелу св. Станіслава євреєм-

⁴³⁹ Термін “лепрозорій” походить від латинської назви прокази – *lepra*. Протягом століть народна уява витворила ряд синонімів цього захворювання, які влучно відобразили характерні його риси: *lepra arabum*, *lepra orientalis*, кримська хвороба, фінікійська хвороба, “ледача смерть”, “лисяча короста”, хвороба св. Лазаря та ін. Див.: Большая Медицинская Энциклопедия (далі – БМЭ) / Под ред. Б. Петровского. Изд. 3-е. Москва, 1980. Т. 13. С. 34.

⁴⁴⁰ Груневег М. Опис... С. 111.

⁴⁴¹ Жерела до історії України-Руси: Матеріяли до історії Галичини / Зібр. і впор. С. Томашівський. Львів, 1898. Т. IV. С. 98-99; Історія Львова в документах і матеріалах: 36. док. і матер. С. 79. Дослідникам відомі три копії листів С. Кушевича, найповніша з яких зберігається в Ягеллонській бібліотеці Кракова; саме вона лягла в основу наведених тут видань. Дві неповні копії цих листів знаходяться у відділі рукописів ЛННБ ім. В. Стефаника й у фондах ЦДІАУЛ. Див.: Сварник І. “Листи зі Львова” та їх автор // Жовтень. Львів, 1980. № 1. С. 117-118.

⁴⁴² Józefowicz T. Kronika miasta Lwowa od roku 1634 do 1690, obejmująca w ogólności dzieje dawnej Rusi Czerwonej a zwłaszcza historia arcybiskupstwa lwowskiego w tejsze epoce / Przeł. M. Piwocki. Lwów, 1854. S. 119.

неофітом Матій у 1641 р.⁴⁴³ Як стверджував автор, за цей зухвалий вчинок вихреста Матеуша було спалено на вогнищі, а єврейську громаду міста зобов'язано сплатити магістратові 2000 зл. штрафу.

Значно цікавішою була цитата Т. Юзефовича, в якій шпиталь на Краківському передмісті названо “вельми бідним”⁴⁴⁴, що виразно контрастувало на тлі двох інших публічних притулків Львова. З точки зору сучасника, така ситуація видається абсурдною: фінансове забезпечення лепрозорію св. Станіслава, невиліковно хворі пацієнти якого потребували інтенсивної допомоги, в кінцевому результаті виглядало катастрофічно мізерним, тоді як шпиталі св. Духа та св. Лазаря мали відносно добру матеріальну підтримку, хоча кількість хворих тут була значно меншою. Чим пояснити таке незвичне для нас зміщення акцентів?

По-перше, жертвуючи тому чи іншому шпиталеві, львів'яни керувались не лише турботою про ближніх. Спонукою до дії часто слугувала загроза самим опинитись у цих притулках, а також страх перед смертю, вірніше – перед очікуваним страшним судом. Як правило, такі пожертви носили цілком прагматичний характер; їх чисельність стрімко зростала в роки морових пошестей чи природних катаклізмів.

По-друге, у ставленні до прокажених, особливо в Західній Європі, чітко проступали дві крайнощі: від фанатичного захоплення аж до спалення на вогнищі⁴⁴⁵. У середньовіччі лепру визнавали не стільки захворюванням, скільки покаранням за гріхи. За свідченням російського історика медицини Тетяни Сорокіної⁴⁴⁶, суспільство зрікалося цих недужих, позбавляло їх права мешкати у місті, успадковувати майно та ін.; навіть у середовищі церкви прокажених умовно вважали мертвими ще за життя⁴⁴⁷.

Обидві ці обставини, а також тогочасна ментальність, особистісна мотивація і суспільний статус ураженого лепрою дозволяють висловити наступне припущення: заледве чи можна було розраховувати на прощення власних гріхів, офіруючи свої збереження тим, кого зреклась навіть церква... Проте це лише припущення, яке вимагає глибшого аналізу.

Сформульоване припущення узгоджувалося з описаним Д. Зубрицьким випадком, коли наприкінці XVII ст. коронний гетьман Ян Станіслав Яблоновський

⁴⁴³ Józefowicz T. Kronika... S. 43-44. Див. також: Козицький А., Білостоцький С. Кримінальний світ старого Львова. Львів, 2001. С. 128.

⁴⁴⁴ Józefowicz T. Kronika... S. 43.

⁴⁴⁵ Szumowski W. Historia medycyny / Pod red. T. Bilikiewicza. Warszawa, 1961. S. 164-167.

⁴⁴⁶ Сорокіна Т. Эпидемии в средние века // Фельдшер и акушерка. Москва, 1988. № 2. С. 55.

⁴⁴⁷ Зокрема, при вступі до лепрозорію прокажених відспівували під час панахиди.

“присвоїв собі шпитальний ґрунт”, внаслідок чого костел та притулок св. Станіслава “зазнав великих збитків у своїх прибутках”⁴⁴⁸. В результаті 40-річного процесу ділянка землі залишилася власністю Яблоновських; костелові сплатили лише 300 зл. компенсації при реальній заборгованості 1640 зл.⁴⁴⁹

Певну фактологічну цінність представляли інші нотатки з “Хроніки” Д. Зубрицького. Так, опертий на цитованому вище заповіті 1607 р. Яна Вольфовича⁴⁵⁰ запис наводив на думку про відносно сталу⁴⁵¹ в XVII ст. чисельність мешканців лепрозорію – не більше 40 чоловік. Наступні згадки підтверджували факт існування шпиталю св. Станіслава у 1495 р.⁴⁵², а також фіксували ім’я фундатора цього закладу – Фелікс Балучинський⁴⁵³, уникаючи при цьому будь-яких подробиць стосовно особи самого засновника⁴⁵⁴.

Отже, до середини XIX ст. історія шпиталю висвітлювалася лише фрагментарно. На її підставі важко дійти висновку про час постання закладу, характер його діяльності чи контингент пацієнтів.

Лише завдяки опублікованій у 1868 р. – польською, а в 1870 р. – німецькою мовами праці К. Распа, вперше з’явилася можливість відстежити початки шпиталю св. Станіслава та його функціонування. За свідченням історика, ця харитативна інституція постала не раніше 1404 р., відколи певна ділянка на Краківському передмісті стала пристанищем хворих на лепру; саме тут зведено будинок, довкола якого на значній відстані зберігалися санітарні обмеження⁴⁵⁵.

Залишивши питання про час заснування лепрозорію відкритим, К. Расп, тим не менше, зорієнтував майбутніх дослідників на конкретний

⁴⁴⁸ Зубрицький Д. Хроніка... С. 124. Докладно причини таких дій та перебіг справи Яблоновського пояснив В. Расп, див.: *Rasp W. Opisanie...* S. 23-25; *EjUSD. Beschreibung...* S. 35-37.

⁴⁴⁹ Зубрицький Д. Хроніка... С. 124. Правдива сума боргу складала 1562 зл. 15 гр. Див.: *Rasp W. Opisanie...* S. 24; *EjUSD. Beschreibung...* S. 36.

⁴⁵⁰ Зубрицький Д. Хроніка... С. 214.

⁴⁵¹ В. Лозінський налічував станом на 1660 р. 40 хворих у шпиталі св. Станіслава. Див.: *Łoziński W. Patrycyat...* S. 25. Вище під 1648 р. згадувалось про 30 осіб у цьому ж закладі (див. на с. 19).

⁴⁵² Зубрицький Д. Хроніка... С. 114. Мова йде про заповіт Дороти Майзель, який надавав город “pro alio hospitali sancti Stanislai extra muros civitatis sito...” (оригінал документу див.: AGZ. T. VII. S. 191-194).

⁴⁵³ Зубрицький Д. Хроніка... С. 124.

⁴⁵⁴ Після 3-денної облоги Львова у 1509 р. волоським господарем Богданом, Ф. Балучинський власним коштом відновив каплицю св. Станіслава, за що отримав право презентації першого шпитального каплана. Див.: *Rasp W. Beschreibung...* S. 14; *EjUSD. Opisanie...* S. 23.

⁴⁵⁵ *Rasp W. Opisanie...* S. 8; *Rasp W. Beschreibung...* S. 13.

хронологічний відтинок часу (1404-1463 pp.⁴⁵⁶). Використовуючи попередньо напрацьовану схему викладу зібраного матеріалу за проблемно-хронологічним принципом, автор подав також список доброчинців шпиталю, реєстр його прибутків, витрат та ін.

Уточненню дати першої письмової згадки про лепрозорій сприяла публікація кількох документів у 3-му і 4-му томах “Pomników dziejowych Lwowa”. На їх основі рамки окресленого К. Распом періоду вдалось обмежити 1441 р., а за деякими припущеннями – навіть 1425 р.⁴⁵⁷ Так, у 1441 р. під час епідемії чуми Мартін, син Григорія, заповів “для поживи прокажених... перед Краківською брамою 24 копи”⁴⁵⁸. Це єдиний приклад, коли пацієнти шпиталю фігурували як *leprous*. В усіх інших випадках лепрозорій св. Станіслава згадувався як “spital der armen sichen”⁴⁵⁹; найдавніший такий запис датований саме 1425 р.⁴⁶⁰

⁴⁵⁶ Під 1463 р. В. Расп навів наступну виписку з актів магістрату: “Hans von Grodig vorweser der sichen vor dem krokschen Thor” (у перекладі – Ганс з Городка керівник [опікун] хворих за Краківською брамою). Див.: *Rasp W. Opisanie... S. 8; Ejusd. Beschreibung... S. 13.* Знаменно, що мешканців лепрозорію трактовано тут як *sichen* (чахнути, нидіти, марніти, хиріти), а не *krank* (хворий) чи більш традиційним терміном *aussatzig* або ж *leprous* (прокажений).

⁴⁵⁷ До такої ж думки схилились Ф. Яворський, Л. Харевічова, М. Слонь. Зокрема, Ф. Яворський писав, що “цих нещасних [у шпиталі св. Станіслава] міський писар називає “*arme sichen*””. Див.: *Jaworski F. Lwów... S. 127; Charewiczowa Ł. Kłeski... S. 27; Słoń M. Szpitale... S. 234.*

⁴⁵⁸ *Pomniki... T. IV. S. 31. № 230.* В оригіналі – “...pro civis infirmorum leprosororum foras ciuitatem, ante portam Cracouiensem XXIV sxg.”

⁴⁵⁹ *Pomniki... T. III. S. 123. № 408; T. IV. S. 15. № 103; S. 150. № 1098; S. 244. № 1953.* Переконаність у тому, що визначення *des armen sichen* вживалося лише по відношенню до хворих на Краківському передмісті й асоціювалося з мешканцями лепрозорію, базується на наступних засадах. Відомо, що до початку XVII ст. у Львові діяли два міські шпиталі – св. Духа та св. Станіслава, хоча жоден документ з “Pomników...” не зафіксував власної назви цих установ. Судити про паралельне існування двох різних інституцій можна лише на основі розмежування їх профілю, котрий визначався статусом пацієнтів. З огляду на це припускаємо, що терміни *sichen*, *armen sichen*, *leprous* властиві для вузькоспеціалізованого притулку св. Станіслава, тоді як для закладу загального типу, яким був шпиталь св. Духа, характерні більш нейтральні визначення на взірець *infirmus*, *pauperis*, *armut*. В кожному разі, коли йшлося про власне хворих у святодухівському притулку, джерела нотували їх як *pauperis in infirmario hospitalis* (див.: *Pomniki... T. III. S. 102. № 345*).

⁴⁶⁰ *Ibid. T. III. S. 123. № 408.* У документі йшлося про Стенцеля, котрий заборгував шпиталеві певну суму грошей: “Stenczel... ist her schuldig X schog czum spital den armen sichen”. Оприлюднюючи 1425 р. як дату першої згадки про шпиталь

У наведених К. Распом покликах висвітлювались імена доброчинців шпиталю св. Станіслава – Ніклос Краузе і Мартін (1441 р.), Лоренц Больч (1446 р.), а також його опікунів – Мартін Фімаргт (1443 р.), Ганс з Городка (1463 р.). Суцільний ланцюг німецьких прізвищ дозволяє говорити про т. з. “тевтонський слід”⁴⁶¹ в історії львівського лепрозорію. Очевидно, засновниками, а можливо – першими пацієнтами цього закладу були саме етнічні німці.

До аналогічного висновку наприкінці XIX ст. дійшов фаховий лікар Леопольд Глюк. Він стверджував, що на терени Центрально-Східної Європи лепра потрапила разом з німецькими осадниками. В якості непрямого доказу Л. Глюк навів той факт, що перші лепрозорії в Польщі з’явилися на західних її кордонах, звідки поступово мігрували у східному напрямку⁴⁶². Темпи зростання їх чисельності вказували на пік захворюваності в XV ст. За підрахунками сучасного польського історика Станіслава Літака, кількість лепрозоріїв у XIII-XV ст. в Польщі сягнула 80⁴⁶³ (для порівняння: у Франції – близько 2000 з-поміж 19000 діючих у Європі загалом)⁴⁶⁴.

10-й том “Актів гродських і земських” вмістив документ від 13 березня 1510 р., про забезпечення Сигізмундом I костелу св. Станіслава⁴⁶⁵. У

св. Станіслава, ми відштовхувалися від наведеного В. Распом визначення *sichen* та прив’язці останнього до Краківського передмістя (див. примітку 134).

⁴⁶¹ Власний погляд на цю проблему мав радянський історик медицини О. Подражанський (див.: *Подражанский А. О гражданских...* С. 52). На його думку, проказу занесли до Львова купці з Туреччини та Аравії. Таке припущення піддається спростуванню відразу в кількох площинах, найголовнішою з яких є наступна. Зараження лепрою відбувається від хворої людини внаслідок тривалого побутового контакту (інкубаційний період її складає від 3-5 до 10 і більше років). Лепра вважається малоконтагіозною інфекцією, за умови якої вирішального значення набуває саме тривалий контакт. З огляду на це, тимчасове перебування східних купців у Львові не представляло серйозної загрози для місцевих мешканців: ризик заразитись проказою практично дорівнював нулю. Див.: *Кравченко В. Шкірні та венеричні хвороби*. К., 1995. С. 83-84.

⁴⁶² *Gluck L. Przyczynek do historyi trądu w Polsce. Kraków, 1897. S. 9.*

⁴⁶³ *Litak S. Szpitale w Polsce przedrozbirowej. Rozwój i problematyka // Szpitalnictwo w dawnej Polsce / Pod red. M. Dąbrowskiej i J. Kruppé. Warszawa, 1998. S. 14.*

⁴⁶⁴ *Charewiczowa Ł. Kłęski... S. 24-25; Сорокина Т. Эпидемии... С. 55; Szumowski W. Historia... S. 164* (останній автор налічував у Франції біля 4 тис. лепрозоріїв).

⁴⁶⁵ *AGZ. Lwów, 1884. S. 15. № 227.*

решті праць кінця XIX – початку XX ст. (Ф. Паппе⁴⁶⁶, Ф. Яворський⁴⁶⁷, І. Крип'якевич⁴⁶⁸, Ю. Вайгель⁴⁶⁹, С. Шидельський) шпиталеві відводилась другорядна роль, хоча деякі з них містили цінні зауваження (І. Крип'якевич, С. Шидельський). Так, С. Шидельський зазначав, що в 1642 р. притулок св. Станіслава вилучено з-під юрисдикції міста й передано під нагляд костелу, поштоvhом до цього стала візитація архієпископа С. Гроховського та виявлені фінансові зловживання⁴⁷⁰.

Розширенню досліджуваної проблематики сприяла монографія Л. Хареви́чової, один з розділів якої присвячений шпиталеві св. Станіслава. Розглядаючи різні моменти в розвитку цього закладу – дату заснування (не пізніше 1425 р.)⁴⁷¹, перетворення на епідемічний притулок (до 1547 р.)⁴⁷², авторка вперше описала традиційну церемонію вступу прокажених до лепрозорію⁴⁷³. Дискусійним залишилось твердження дослідниці про численні пожертви на користь шпиталю св. Станіслава⁴⁷⁴: як констатували видані у 1937 р. реляції львівських архієпископів, ця інституція завжди вирізнялася недостатнім фінансовим забезпеченням⁴⁷⁵.

⁴⁶⁶ *Papee F. Historya miasta Lwowa w zarysie. Lwów, 1894. S. 46, 95, 111.*

⁴⁶⁷ *Jaworski F. Lwów... S. 126-127.*

⁴⁶⁸ *Крип'якевич І. Історичні... С. 129; Його ж. Львівська Русь... С. 120. У датованій 1492 р. цитаті шпиталь св. Станіслава вперше фігурував під власною назвою: "...ex opposito ecclesie hospitalis sancti Stanislai..."*

⁴⁶⁹ *Weigel J. Historya... S. 119-123. Автор розглянув діяльність заснованого в 366 р. братства св. Лазаря, члени якого опікувались прокаженими.*

⁴⁷⁰ *Szydelski [S.]. Archidiecezya... S. 178. Див. також: Krętosz J. Organizacja... S. 272.*

⁴⁷¹ *Charewiczowa Ł. Kłęski... S. 26.*

⁴⁷² *Ibid. S. 28.*

⁴⁷³ *Ibid. S. 26-27. Церемонія відбувалася за усталеною схемою: родичі супроводили хворого до шпитальної брами, відтак він потрапляв до рук духовних осіб. Його кропили свяченою водою і вели до костелу, де прокажений займав призначене для небіжчика місце. Під час святої меси виконувався реквієм, далі на кладовищі імітували його поховання. Після цього хворому вручали т. з. "шати Лазаря" (суцільна чорна накидка з нашитими на грудях білими знаками, каптур якої був облямований широкою білою смугою), рукавиці, дерев'яну тріскачку, особистий посуд, торбину на кілочку для збирання пожертв. Після такого обряду прокажений вважався відлученим від суспільства та церкви, а лепрозорій назавжди залишався єдиним його пристановищем. В літературі зустрічається дещо відмінний у деталях обряд. Див.: *Энциклопедический словарь / Изд. Ф. Брокгауз, И. Ефрон. Санкт Петербург, 1898. Т. XXV. С. 381.**

⁴⁷⁴ *Charewiczowa Ł. Kłęski... S. 27.*

⁴⁷⁵ *Długosz T. Relacje... S. 4. Rel. 1595.*

Суттєві доповнення до наведеної Л. Харевічовою церемонії вступу до лепрозорію внесла праця польського історика медицини Владислава Шумовського⁴⁷⁶, перше видання якої з'явилося у 30-х рр. ХХ ст.

Про тісний зв'язок церковної організації зі шпитальництвом побіжно згадував Ю. Скочек⁴⁷⁷. Слушне зауваження стосовно появи в ХVІІ ст. у притулку св. Станіслава постійного хірурга зробив О. Подражанський⁴⁷⁸.

Два документи, опубліковані в 1961 р. у збірнику під редакцією Ярослава Кіся, повідомляли про кримінальну ситуацію на шпитальних юридиках у 1643 р.⁴⁷⁹

Завершеним цільовим дослідженням – черговим після розвідок К. Раппа та Л. Харевічової – слід вважати статтю Фелікса Марковського, в якій лепрозорій св. Станіслава розглядався в історично-архітектурному руслі. Залучені автором плани та схеми дозволили реконструювати вигляд усього шпитального комплексу. Він обіймав невелику як для передмістя ділянку розміром 80х120 м і включав збудований в готичному стилі кам'яний костел, дві дерев'яні будівлі притулку площею приблизно 10х40 м та 10х12 м, презбітерій, плебанію, службове приміщення, трупарню, а також кладовище. Один з двох шпитальних будинків – менший за розміром – розташовувався осторонь від інших і, на думку автора, слугував притулком для найважчих хворих, які потребували цілковитої ізоляції та постійного догляду⁴⁸⁰. Ще одним позитивним моментом у роботі Ф. Марковського став огляд джерел та історіографії у вступній частині статті⁴⁸¹.

Кардинально інші принципи аналізу історіографічного матеріалу виокремлювали роботи М. Слоня: автор вибудовував свій текст не на звиклій констатації фактів (характерній для позитивізму), а на їх інтерпретації. Так, замість традиційної канонічної фундації шпиталю св. Станіслава, початки лепрозорію М. Слонь пов'язав з осілою на Краківському передмісті групою прокажених⁴⁸². Опираючись на публіковані джерела, історик висловив здогад про одночасне існування двох

⁴⁷⁶ *Szumowski W. Historia... S. 164-165.* Перше видання цього твору див.: *Szumowski W. Historia medycyny filozoficznie ujęta. Kraków, 1930-1935. T. I-III. 676 s.*

⁴⁷⁷ *Skoczek J. Ze studjów... S. 93-94.*

⁴⁷⁸ *Подражанский А. О гражданских... С. 55.*

⁴⁷⁹ Соціальна боротьба в місті Львові в ХVІ-ХVІІІ ст.: 36. документів / Під ред. Я. Кіся. Львів, 1961. С. 266-277, 280-283.

⁴⁸⁰ *Markowski F. Szpital św. Stanisława z XV wieku we Lwowie // Kwartalnik Architektury i Urbanistyki: Teoria i historia. Warszawa, 1974. T. XVII. Z. I. S. 71-72.*

⁴⁸¹ *Ibid. S. 67-68.*

⁴⁸² *Słoń M. Szpitale... S. 234-235.*

абсолютно різних інституцій – шпиталю св. Станіслава та лепрозорію⁴⁸³, а також про обмежену можливість участі їх мешканців у щоденній літургії через потребу власноруч дбати про хліб насущний⁴⁸⁴. Винесені на розгляд науковців міркування М. Слоня здатні започаткувати дискусію серед зацікавлених кіл.

Протягом останнього десятиліття з'явилося кілька україномовних праць львівських дослідників П. Гранкіна⁴⁸⁵, О. Потимко⁴⁸⁶. Окремі звістки про шпиталь траплялися в роботах Бориса Мельника⁴⁸⁷.

Таким чином, історіографію предмету можна назвати відносно насиченою. У розпорядженні дослідників є три повноцінні статті, безпосередньо присвячені розвитку шпиталю св. Станіслава – К. Распа, Л. Харевічової, Ф. Марковського. Решта праць мають дотичне відношення до теми, а вміщений у них фактичний матеріал носить спорадичний характер. Такий стан дослідженості проблеми не спромігся викликати дискусію серед науковців, здатну стимулювати нову хвилю архівних пошуків. Засновки дискусійності з'явилися лише в статтях польського історика М. Слоня кінця 90-х рр. XX ст. З огляду на це в діяльності львівського лепрозорію залишається більше запитань, аніж відповідей. До числа досі нез'ясованих слід зарахувати наступні проблеми: віковий, статевий та етнічний ценз мешканців шпиталю; наявність медичної опіки та її рівень; стан матеріального забезпечення шпиталю, особливо на початковому етапі; нарешті, ймовірність ідентичності лепрозорію і шпиталю св. Станіслава. Ці та багато інших питань потребують поглиблених наукових студій.

⁴⁸³ *Słoń M.* Szpital... S. 235. На думку автора, лепрозорій міг бути філією шпиталю св. Станіслава.

⁴⁸⁴ *Słoń M.* Wspólnoty... S. 120-121.

⁴⁸⁵ *Гранкін П.* Трагічне й комічне над Полтвою // Галицька брама. Львів, 1998. № 2 (38). С. 5.

⁴⁸⁶ *Потимко О.* Шпиталі... С. 38-50; *Її ж.* Львівський шпиталь-лепрозорій св. Станіслава // Наукові зошити історичного факультету. Львів, 2005. Вип. 7. С. 47-57; *Її ж.* Проказа у середньовічному Львові // Аптека Галицька. 2004. № 5 (120). С. 24-25; *Її ж.* Лепрозорій св. Станіслава у Львові у XV ст. // Український інформаційний бюлетень здоров'я. Львів, 2004. № 3. С. 6-9. Дві останні статті висвітлюють не лише історичну, але й медичну сторони порушеної проблеми: найновіші статистичні дані щодо поширеності лепри у світі, її осередки прокази по регіонах, стан захворюваності в Україні.

⁴⁸⁷ *Мельник Б.* З історії львівських вулиць. Львів, 1990. Вип. 2. С. 44; *Його ж.* Вулицями старовинного Львова. Львів, 2002. С. 245.

Шпиталь св. Лазаря. Третій міський притулок – “лазарет” – розташовувався між нинішніми вулицями П. Грабовського та Ф. Колесси на тодішньому Галицькому передмісті. Ця пам’ятка епохи ренесансу, споруджена у першій чверті XVII ст. (1621 р.)⁴⁸⁸, збереглась донині. Не дивлячись на очевидну “перевагу”⁴⁸⁹, шпиталь св. Лазаря так і не дочекався окремого монографічного дослідження.

Залишені авторами XVII ст. письмові свідчення формували уявлення про початки комплексу св. Лазаря, а також про його чималі розміри. Так, Б. Зіморевич інформував про перенесення закладу для убогих у 1618 р. з Калічої гори на більш залюднений Сокільницький гостинець⁴⁹⁰. Згідно повідомлення історика, серед вміщених до шпиталю учасників Хотинської кампанії 1621 р., котрі, вочевидь, стали першими його пацієнтами, “...понад дві тисячі людей пішли до володінь Лібітини”⁴⁹¹.

За скрупульозними підрахунками С. Кушевича, під час вересневої 1648 р. облоги Львова від рук козацько-татарських нападників “...У лазареті сто дев’ятнадцять осіб марно та безжально загинули”⁴⁹². На основі наведеної у цитаті кількості пацієнтів (119 чоловік) можна припустити, що досліджуваний шпиталь у півтора рази перевищував притулок св. Духа та втричі – лепрозорій св. Станіслава, і був, очевидно, найбільшою публічною лічною інституцією у тодішньому Львові.

На початку 70-х рр. XVII ст. “великим і гарним” шпиталь св. Лазаря видався чужинцеві У. Вердуму⁴⁹³.

Хроніст XVIII ст. Т. Юзефович основну увагу зосередив на невідомих доти внутрішніх проблемах притулку. Зокрема, він описав конфлікт 1642-1646 рр. між домініканцями з одного боку, та капітулом і братством

⁴⁸⁸ Про це свідчить фундаційна плита з написом, вмурована в огорожу колишнього притулку св. Лазаря від вул. Коперніка, 27. Текст напису опубл.: *Szydelski [S.]. Archidysecezu... S. 55* (додаток 6). Дещо ранішу дату – 1618 р. (за іншими даними – 1620-1640 рр.) – подав Орест Мацюк, покликаючись на відповідну бібліографію. Див.: *Мацюк О.* Пам’ятки оборонного будівництва Львова (короткий історіографічний огляд) // Львів: місто – суспільство – культура. Львів, 1999. Т. 3. С. 121.

⁴⁸⁹ Нагадаємо, що шпиталі св. Духа та св. Станіслава розібрано наприкінці XVIII ст.

⁴⁹⁰ *Зіморевич Б.* Потрійний... С. 148.

⁴⁹¹ Там само. С. 156. “Піти до володінь Лібітини” – померти.

⁴⁹² *Жерела...* Т. IV. С. 99; *Історія Львова в документах і матеріалах: 36. док. і матер.* С. 79.

⁴⁹³ *Вердум У.* Щоденник... С. 90.

св. Ружанця – з другого⁴⁹⁴. Висловлюючи взаємні претензії, обидві сторони прагнули перебрати на себе керівництво шпиталем, та контроль над його прибутками. Для поладження суперечки, яка, за висловом автора, “велася з особливим запалом”, знадобилось втручання папського нунція та римської курії (декрет від 14 березня 1646 р.)⁴⁹⁵.

У рамках окресленого конфлікту Т. Юзефович розглянув також справу колишнього монаха Фелікса Раковського (Радковського), котрого, після заміни чернечої сутани вбранням світського капелана, давніші співслужителі-домініканці “з галасом гвалтовно зі шпиталю витягли”⁴⁹⁶.

Наступні півтора століття, через відсутність наукових напрацювань, виявилися абсолютно безплідними в плані історіографічної інформативності. Нової конкретики не внесла навіть “Хроніка” Д. Зубрицького, у якій лише продубльовано накреслені Б. Зімовичем факти⁴⁹⁷.

Перша розвідка з історії шпиталю св. Лазаря була опублікована Садоком Барончем у 1855 р.⁴⁹⁸ Написана вона не у форматі давніх хронік, а в притаманному XIX-XX ст. реконструктивно-описовому стилі викладу наукового матеріалу, з власними коментарями автора та його суб’єктивним

⁴⁹⁴ *Józefowicz T. Kronika... S. 58-78.* Безпосереднім засновником шпиталю св. Лазаря був член братства св. Ружанця Марек Шарфенбергер, який водночас входив до складу львівського магістрату. Тоді членство у цьому братстві вважалося престижним, і об’єднувало багатьох видатних міщан Львова. Братство св. Ружанця, не зважаючи на світський характер, існувало при домініканському монастирі. Звідси штучно створений подвійний патронат над шпиталем св. Лазаря, котрий викликав низку суперечок. Домініканці прагнули звільнити світських провізорів шпиталю, яких обирало братство св. Ружанця, з-під контролю архієпископа, мотивуючи свій намір тим, що саме братство збудувало й утримує цей притулок. У свою чергу, архієпископ та капітул посилялися на постанову Триденського собору, яка надавала їм право візитації шпиталів, на синодальні декрети, а також на те, що серед фундаторів шпиталю св. Лазаря був архієпископ Я. Прухніцький; ще одним їхнім аргументом стало право верховенства, згідно з яким капітул призначав провізорів шпиталю і приймав від них щорічну фінансову звітність. Підкреслимо, що цього разу розбрат відбувався в середовищі самого духівництва – білого та чорного. Про братство св. Ружанця див.: *Kreśtosz J. Organizacja... S. 283.*

⁴⁹⁵ *Józefowicz T. Kronika... S. 77.*

⁴⁹⁶ *Ibid. S. 62-64.* Див. також: *Szydelski [S.] Archidyeczezya... S. 138-140.*

⁴⁹⁷ *Зубрицький Д. Хроніка... С. 228, 232.* Йшлося про перенесення шпиталю св. Лазаря на вул. Сокільницьку, яке історик датував 1619 р., а також трагічні події 1621 р. – наслідок турецько-польської війни 1620-1621 рр.

⁴⁹⁸ *Pamiętnik dziejów polskich, z aktów urzędowych lwowskich i z rękopismów / Zebr. S. Barącz. Lwów, 1855. S. 268-281.*

баченням окремих подій. Автор розвідки, оперуючи латиномовними документами XVII-XVIII ст., максимально повно висвітлив початковий етап становлення притулку, довівши його історію до середини XVIII ст. Основна думка цитованої роботи – намагання утвердити чільну роль домініканців у заснуванні шпиталю св. Лазаря та їхню правонаступність на цей заклад.

Значно інформативнішим з історії притулку св. Лазаря було дослідження К. Распа. Автор збудував розповідь на підставі витягів з архіву, що дозволило ввести в обіг новий матеріал. В результаті історики вдалося відстежити заснування та первісний вигляд притулку⁴⁹⁹; назвати імена його фундаторів (Марек Шарфенбергер, Ян Прухніцький, братство св. Ружанця та ін.)⁵⁰⁰, будівничих і благодійників⁵⁰¹; на тлі правових актів 1634 та 1642 рр. послідовно розкрити причини, перебіг і завершення конфлікту між домініканцями та капітулом⁵⁰² тощо.

Як зазначив К. Расп, внаслідок взаємної згоди між спадкоємцями М. Шарфенбергера та братством св. Ружанця в 1618 р. управління шпиталем перейшло до братчиків спільно з магістратом. Договір 1618 р., підтверджений Владиславом IV у 1634 р., обумовлював мету шпиталю св. Лазаря: “аби вбогі, хворі та виснажені люди, в гноях по вулицях лежачи, не поневірялись, ані, кров’ю Христа окуплені, не по-християнському вмирали”⁵⁰³.

Такий перебіг справ не задовільняв домініканців, які в 1642 р. домоглися у того ж таки короля нового диплома. Опираючись на дарований привілей, ченці цього ордену поступово заволоділи не тільки правом *cura animarum*, але й можливістю контролювати шпитальні рахунки. Лише посередництво верховних органів влади католицької церкви у 1646 р. поклало край тривалому безладу.

Новизна роботи К. Распа зумовлена не лише повнотою викладу, але й цілком несподіваною (до певної міри – приголомшливою) звісткою суто медичного характеру. Йдеться про шклівський філіал святолазарівського притулку – *szpital kapielowy*, у якому в якості ефективного терапевтичного засобу застосовувались кількогадинні сірководневі ванни. Щороку подіб-

⁴⁹⁹ *Rasp W. Opisanie... S. 10; Ejusd. Beschreibung... S. 16.* На початку XVII ст. Марек Шарфенбергер власним коштом збудував на Калічій горі два дерев’яні будинки: один для хворих, інший – для шпитальної служби та ксьондза.

⁵⁰⁰ *Rasp W. Opisanie... S. 12; Ejusd. Beschreibung... S. 18.* Шпиталь св. Лазаря, поставши завдяки добровільним пожертвуванням, мав також низку фундацій. Останні застерігали львівському магістратові та капітулові право нагляду за шпиталем.

⁵⁰¹ *Rasp W. Opisanie... S. 13-14; Ejusd. Beschreibung... S. 20.*

⁵⁰² *Rasp W. Opisanie... S. 12-13; Ejusd. Beschreibung... S. 18-20.*

⁵⁰³ *Rasp W. Opisanie... S. 11-12; Ejusd. Beschreibung... S. 18.*

ний курс терапії тривалістю чотири тижні проводився 20-ом пацієнтам зі шпиталю св. Лазаря⁵⁰⁴. Цей факт вигідно вирізняв лічницю з-поміж інших медично-харитативних інституцій Львова.

У 10-му томі “Актів гродських і земських” анотовані згадувані К. Распом привілеї 1634 та 1642 рр. з вказівками на відповідні архівні фонди ЦДІАУЛ. Це два документи від 5 серпня 1634 р.⁵⁰⁵, згідно яких король визнав права домініканців на шпиталь св. Лазаря і прийняв під власну протекцію братство св. Ружанця, та підтверджувальний привілей від 10 жовтня 1642 р.⁵⁰⁶, адресований цьому ж братству.

Вукладеній Ф. Паппе наприкінці ХІХ ст. “Історії міста Львова” містилася вже відома інформація про шпиталь св. Лазаря. Однак автор (в одній з цитат) закликав переглянути прийняту в історичній думці версію щодо причин перенесення шпиталю на Сокильницький гостинець⁵⁰⁷. Оповідаючи про забудовану дворами патриціїв Калічу гору як про залюблену для відпочинку околицю Львова, Ф. Паппе зазначав, що “заради здорового повітря та лікування” перебували тут “різні особи сенаторського стану” і навіть сам король Ян Казимир⁵⁰⁸.

Можливо, саме прагнення закласти в районі Калічої гори міщанський осередок стало прихованою причиною переміщення шпиталю. Не останню роль відіграло й сусідство костелу Марії Магдалини, якому братство св. Ружанця доручило духовну опіку над убогими зі шпиталю.

Відчутну лепту в розуміння конфлікту між домініканцями та капітулом вніс на початку ХХ ст. С. Шидельський. Автор об’єктивно розглянув позицію кожного учасника процесу, послуговуючись цитованими вперше

⁵⁰⁴ *Rasp W.* Opisanie... S. 20; *Ejusd.* Beschreibung... S. 28-29. Перший опис шклівської водолічниці здійснив у ХVІІ ст. львівський лікар Еразм Сикст, див.: *Ziembicki W.* Przypomnienie starego zdroju i starego o nim dzieła (Szkło i Syxt). Lwów, 1926. S. 10; *Kapral M., Gąsiorowski S.* Sykst Erazm (ok. 1570-1635) // *Polski słownik biograficzny*. Warszawa; Kraków, 2009. Т. XLVI/2. Z. 189. S. 207-210.

⁵⁰⁵ AGZ. Lwów, 1884. Т. X. S. 232. № 3758, 3759. Видання не містить тексту привілеїв.

⁵⁰⁶ AGZ. Lwów, 1884. Т. X. S. 252. № 4111.

⁵⁰⁷ Офіційно перенесення шпиталю пояснювалось незручним доступом до Калічої гори, а також вердиктом медиків про “нездорове повітря” цієї місцевості. Ініціатором заходу виступило братство св. Ружанця. Як можна зрозуміти зі слів Б. Зіморовича, Д. Зубрицького, В. Распа, дії братства були продиктовані турботою про вбогих: окрім здорового повітря, залюдненіший Сокильницький гостинець мав би покращити достаток шпиталю. Декотрі пізніші дослідники відхилили запропоновану “гуманістичну” версію (див. примітку 197).

⁵⁰⁸ *Pappee F.* Historia... S. 97.

уриwkами з актів консисторії та королівських привілеїв 1634 і 1642 рр.⁵⁰⁹ С. Шидельський також роз'яснив мотиви, якими керувались домініканці у своїх претензіях на адміністрування шпиталем, знявши з них звинувачення у призвідництві суперечки⁵¹⁰ (ця думка поставала у творах Т. Юзефовича і К. Распа). Крім того, однією з непрямих підстав конфлікту слід вважати рішення львівського синоду 1641 р.: останній “затвердив відкриття нового шпиталю та створені при ньому фундації, доручивши капітулові старанно дбати про добросовісне керівництво закладом та опікуватись ним щиро”⁵¹¹.

Розвідкою С. Шидельського дослідницькі ресурси науковців ХХ ст. вичерпались: історіографія наступних восьми десятиліть⁵¹² не збагатилась жодною працею, безпосередньо присвяченою шпиталеві св. Лазаря. У 20-30-х рр. ХХ ст., щоправда, з'явилися роботи, які, маючи дотичне відношення до теми, додали ряд нових фактів.

Так, І. Крип'якевич повідомив про існування на Калічій горі приблизно від 1450 р. добре організованої громади калік та старців⁵¹³. За матеріалами реляції архієпископа Ян Прухніцького можна твердити про діяльність притулку на Соkільницькому гостинці вже з 1619 р.⁵¹⁴, тобто через рік після його перенесення з Калічої гори. Ймовірно, розташовувався він у тимчасовому дерев'яному приміщенні, оскільки мурувати шпиталь почали щойно 1621 р. Цікаво, що в документі лазарет фігурував як *nosocomium* замість традиційного *hospicium*.

Про характер медичної допомоги у шпиталі згадував фаховий лікар Вітольд Зембіцький при описі шклівської оздоровниці⁵¹⁵. В іншій своїй

⁵⁰⁹ Szydelski [S.]. Archidiecezya... S. 55-60.

⁵¹⁰ Ibid. S. 58. Братство св. Ружанця базувалось при домініканському костелі Божого Тіла; закладений ним шпиталь, природньо, мав підлягати наглядові домініканців. Саме до такого висновку підводить С. Шидельський. Всупереч цьому вище ми наводили не менш вагомні аргументи на користь світського управління шпиталем (див. примітку 177).

⁵¹¹ Szydelski [S.]. Archidiecezya... S. 56.

⁵¹² У середині 80-х рр. ХХ ст. цю тенденцію дещо “розбавила” монографія Ю. Крентоша. Автор, покликаючись на працю С. Шидельського, кількома словами переповів дату заснування шпиталю (помилково вказавши 1622 р.) та ім'я патрона – братство св. Ружанця. Цілком новою була лише інформація про обраних у 1634 р. сеньорів цього братства з переліком їх прізвищ та посад. Див.: *Krętosz J. Organizacja...* S. 264, 271, 285.

⁵¹³ Крип'якевич І. Історичні... С. 117.

⁵¹⁴ Długosz T. Relacje... S. 71. Rel. 1619: “...his quartum modo nosocomium sub titulo s. Lazari...”

⁵¹⁵ Ziembicki W. Przypomnienie... S. 10-11. В основу цього видання ліг рукопис Еразма Сикста (див. примітку 181).

праці цей автор повідомив про долю “лазарету” після 1783 р., відколи до нього стягнуто калік зі щойно перетвореного на загальну міську лічницю монастиря піярів⁵¹⁶. Напрошується висновок, що впродовж ХІХ ст. шпиталь св. Лазаря функціонував винятково як притулок для неповносправних.

Умови вживання водопровідної води цим закладом наведені в опублікованому Л. Харевиною договорі від 26 квітня 1623 р.⁵¹⁷ Останні два епізоди свідчили про хороше фінансове забезпечення притулку та про його розважливе господарювання.

Призупинені на початку ХХ ст. наукові пошуки відновились щойно в 90-х рр., відколи у періодиці почали з’являтися публікації з історії шпиталю св. Лазаря. Як правило, їх зміст перегукувався з текстами попередників⁵¹⁸. Єдиним винятком стала стаття Володимира Вуйцика⁵¹⁹, у якій дослідник зосередився на історично-архітектурному аналізі шпиталю. За характером та новизною введеного в обіг фактажу ця робота виразно контрастувала з усіма попередніми дослідженнями. Так, В. Вуйчик розглянув вигляд і топографію комплексу св. Лазаря, доповнивши їх ілюстративним матеріалом, оприлюднив прізвища провізорів (Марко Острогорський, Мальхер Паскович – від 1616 р.; Валентин Вільчек, Амброзій Прихильний, Іоан Покорович – від 1620 р.), описав внутрішнє оздоблення костелу тощо.

До статті В. Вуйцика цікавих подробиць додав П. Гранкін⁵²⁰. Зокрема, автор чітко висловився стосовно “філантропійних” мотивів перенесення шпиталю з Калічої гори на Сокільницький гостинець, вбачаючи причину цих дій у власній вигоді львівських патрициїв – членів братства св. Ружанця.

Отже, шпиталь св. Лазаря відрізнявся від аналогічних інституцій Львова одразу кількома рисами: наявністю власної водолічниці, окремішнім патронатом (братство св. Ружанця), масштабністю, особливим піклуванням. Перераховані критерії дозволяють назвати цей заклад привілейованим.

Натомість історіографічна ситуація виглядає недостатньо органічною: у диспозиції дослідників сьогодні є лише розвідки К. Распа, Т. Юзефовича

⁵¹⁶ *Ziembicki W.* Kartka z dziejów naszego szpitalnictwa. Lwów, 1925. S. 3.

⁵¹⁷ *Charewiczowa Ł.* Wodociągi... S. 47-48. Дослідниця розглянула кілька характерних для того часу випадків псування шпитальних рур львівськими передміщанами, зумовлених дорожнечою води. Див. вказану працю на с. 19.

⁵¹⁸ *Потимко О.* Шпиталі... С. 38-50; *Мельник Б.* З історії... Вип. 2. С. 34.

⁵¹⁹ *Вуйчик В.* Шпиталь і костел св. Лазаря у Львові // Галицька брама. Львів, 1998. № 11 (47). С. 13.

⁵²⁰ *Гранкін П.* Жебраки, ченці, єпископи... (з історії шпиталю св. Лазаря) // Галицька брама. Львів, 1999. № 9-10 (57-58). С. 22-23.

та В. Вуйчика. Разюча обмеженість літератури предмету спричинила надзвичайно вузьку проблематику розроблених шляхів дослідження. З огляду на це відкритою залишається перспектива напрацювання нових змістовних досліджень. Додатковим стимулом є той факт, що шпиталь св. Лазаря діяв протягом XIX ст., а, отже, збереглися необхідні документальні матеріали.

3.2 Шпиталі національних громад

Окрему групу складали шпиталі національних громад Львова, які поділялись за етно-конфесійною ознакою і об'єднували нужденних в межах певного релігійного групування – парафії. Від *hospicia civitate* вони відрізнялись кількістю пацієнтів (4-20 осіб)⁵²¹, станом забезпечення, патронатом, функціональним призначенням. Зазвичай такі заклади являли собою притулки, однак іноді їхня діяльність прирівнювалася до класичної тогочасної профільованої монастирської лічниці⁵²².

Поява цієї групи шпиталів – католицьких, братських (українських православних), вірменських, єврейських – припала на XV ст., а їх найбільший розквіт – на XVII ст. Ймовірно, коріння медично-харитативної опіки у Львові сягали княжої доби, хоча невиразні спроби дослідити це питання поки-що не дали результату⁵²³.

Нез'ясованою виявилася й проблема чисельності шпиталів національних громад Львова впродовж XIV-XVIII ст. Беручи до уваги твердження Лариси Горелової про те, що “жоден монастир на Русі не будувався без шпитальних палат”⁵²⁴, а також враховуючи деякі власні спостереження⁵²⁵,

⁵²¹ Засадничою особливістю парафіяльних шпиталів була їх поліваріативність: від невеличкої палати-келії всередині монастиря до окремої прибудови поблизу храму.

⁵²² Прикладом може бути шпиталь при монастирі боніфратрів, котрий споруджувався виключно з лікувальною метою і мав у розпорядженні призначеного королем цивільного лікаря.

⁵²³ Заледве чи можна припустити, що у княжому Львові при великій кількості сакральних споруд не було жодного притулку для хворих. У літературі (медичній) фігурує лише шпиталь при домініканському костелі Йоана Хрестителя, ніби-то заснований Констанцією в 1270 р. Історики донині сперечаються стосовно витоків цієї легенди (її амбіційність доволі очевидна) та реальність згаданої фундації. Виникає питання: якщо при єдиному католицькому костелі у Львові XIII ст. існував шпиталь, то чи не було подібних закладів при православних храмах міста?

⁵²⁴ Горелова Л. Монастирська медицина на Русі // Агапіт. К., 1996. № 4. С. 18.

⁵²⁵ Від VI ст. лікуванням хворих на заході займалися духовні особи, переважно монахи. Саме вони ініціювали створення шпиталів при монастирях (*kseno-*

схиляємось до думки, що кількість шпиталів мала б відповідати кількості сакральних споруд на теренах міста. Але чи було так насправді?

Реальна історіографічна картина відобразила цю тенденцію лише частково, зафіксувавши на сторінках видань близько двадцяти парафіяльних притулків. З них на окреме дослідження спромоглися тільки шпиталі боніфратрів, сестер милосердя, канонічок та св. Успіння; решта притулків висвітлені мінімально або ж згадуються принагідно.

З огляду на це питання про чисельність приналежних національним громадам Львова *hospicia* залишається відкритим. Заповнити цю прогалину зможуть цілеспрямовані пошуки серед тих архівних матеріалів, які висвітлювали діяльність релігійних установ Львова до кінця XVIII ст.

Католицькі шпиталі. Львова частка притулків національних громад припадала на шпиталі латинського обряду, які створювались при костелах і монастирях. Аналіз публікованих джерел та історіографії XVII-XX ст. показав, що до кінця XVIII ст. у Львові діяли шпиталь Йоана Хрестителя, шпиталь св. Лаврентія, шпиталь боніфратрів, шпиталь св. Петра і Павла, шпиталь св. Мартина, шпиталь бернардинців, шпиталь для духівництва, шпиталь сестер милосердя, шпиталь канонічок.

Шпиталь Йоана Хрестителя. Історична довідка про перший у Львові лікувальний заклад виринула на поверхню завдяки кільком публікаціям у медичних виданнях кінця 90-х рр. XX ст. Їх авторка – Наталя Бенюх (фармацевт за фахом), повідомила, що найдавніший у місті шпиталь був заснований дружиною князя Лева – Констанцією, при домініканському костелі Йоана Хрестителя в 1270 р. Як зазначила дослідниця, “цей перший

dochia, nosocomia). Особливо інтенсивно цей процес тривав після хрестових походів. Аналогічна тенденція спостерігалась і на Русі: перший притулок для лікування хворих та перебування неповносправних збудував у 1070 р. Феодосій Печерський. При цьому чималу роль у становленні церковної медицини відіграли, приміром, бенедиктинці: славнозвісні лікарські школи в Монте-Кассіно, Салерно, Монтпельє засновані монахами цього ордену. Головна мета бенедиктинців – медична та харитативна діяльність. Враховуючи віяння заходу, подібна ситуація мала б спостерігатися й у Львові. Однак жодне наукове дослідження не згадувало про шпиталь при монастирі бенедиктинців, відсутність якого мало ймовірна. Провівши паралель між наведеними фактами, вищезгаданим зауваженням Л. Горелової, а також призначенням духовних братств, можна дійти висновку, що практично кожен церковний осередок мав би опікуватися хоча б кількома хворими чи неповносправними. Див.: *Weigel J. Historya...* S. 95-103; *Плющ В.* Нариси з історії української медичної науки та освіти. Кн. I: Від початків державності до 19 століття. Мюнхен, 1970. С. 13.

медичний осередок княжої доби проіснував до 1480 р., коли його дерев'яні споруди згоріли під час пожежі (пізніше на цьому місці було зведено величний Домініканський собор і монастир)”⁵²⁶.

Занотований фрагмент міг би претендувати на історичну правду, якби не його відверто легендарний характер. Правдивість наведеного переказу спростовують наступні аргументи.

По-перше, беззастережно послуговуючись доступним матеріалом і не зауважуючи очевидних суперечностей, Н. Бенюх поєднала в єдиний клубок Домініканський собор та приналежний домініканцям костел Йоана Хрестителя – дві абсолютно різні архітектурні споруди, розташовані на значній відстані одна від одної⁵²⁷.

По-друге, анонсує звітку на межі з відкриттям, авторка не підтвердила її необхідними в таких випадках покликами. Тривалі спроби відшукати легендарне першоджерело залишилися безрезультатними.

По-третє, фахові історики й архітектори (Кароль Відманн⁵²⁸, Тадеуш Мюнніх⁵²⁹, Анна Кос⁵³⁰ та ін.), розвідки яких безпосередньо присвячені костелові Йоана Хрестителя, не залишили жодних сумнівів щодо ймовірності заснування Констанцією притулку. Навіть таке “зацікавлене” джерело XV ст. як “Життя св. Кінги”, описуючи добродійність Констанції, замовчувало існування шпиталю, що однозначно можна трактувати як відсутність останнього⁵³¹.

Нарешті, по-четверте, перші письмові свідчення про костел Йоана Хрестителя зустрічалися щойно під 1371 р.⁵³² і 1375 р.⁵³³

⁵²⁶ Бенюх Н. Історія фармації Галичини (XIII-XX ст.). Львів, 1999. С. 19; *Ее же*. Исторические тенденции становления медико-санитарного обеспечения в Галичине в XIII-XVII вв. // Провизор. Харьков, 1999. № 20. С. 16.

⁵²⁷ Домініканський костел розташовувався на території т. з. “локаційного Львова” (сучасна пл. Музейна, 1), тоді як костел Йоана Хрестителя – під Замковою горою біля дороги, що веде до Високого замку (сучасна пл. Старий Ринок).

⁵²⁸ Widmann K. Kościół pod wezwaniem Jana Chrzciciela we Lwowie. Lwów, 1869. S. 25-61.

⁵²⁹ Münnich T. Kościół św. Jana Chrzciciela we Lwowie. Lwów, 1888. S. 1-3.

⁵³⁰ Кос А. Храм Івана Хрестителя у Львові // Релігія в Україні: Дослідження. Матеріали. Львів, 1994. Т. II. С. 75-78.

⁵³¹ Vita et miracula Sanctae Kyngae ducissae Cracoviensis / Wyd. W. Kętrzyński // Monumenta Poloniae historica. Lwów, 1884. Т. IV. S. 716.

⁵³² AGZ. Lwów, 1870. Т. II. S. 4-5; Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові: 1233-1799 / Під ред. О. Купчинського, Е. Ружицького. К., 1972. С. 30. № 8.

⁵³³ Каталог... С. 31. № 12.

Виходячи з цього, науковцями донині обговорюються питання про реальність існування костелу в XIII ст. За влучним висловом А. Кос, “початковий період історії храму св. Івана Хрестителя – то царина легенд і переказів”⁵³⁴.

Можливо, творцем міфу про фундований Констанцією шпиталь виступив у XVII ст. канонік катедрального костелу Т. Піравський⁵³⁵. Переказ цього автора, очевидно, базувався на сфальсифікованій домініканцями у XVI ст. грамоті князя Лева, датованій 1270 р. Однак визнаний у науковому світі архівіст А. Чоловський ще наприкінці XIX ст. остаточно спростував раннє походження княжого диплому, виразно розкривши мотиви його фальсифікації⁵³⁶. До речі, текст грамоти 1270 р. не згадував про існування шпиталю Йоана Хрестителя⁵³⁷.

Впроваджений Н. Бенюх в науковий обіг фрагмент стосовно найдавнішого медичного осередку Львова встиг дати перші “плоди”. Так, професор Львівського медуніверситету Ярослав Ганіткевич підхопив і “покривив” тезу дослідниці, назвавши Констанцію донькою князя Лева⁵³⁸.

Таким чином, історія шпиталю Йоана Хрестителя оповита міфами та легендами. Причиною цього є вільне поводження з історичними фактами, некритичне ставлення до використовуваного матеріалу, оприлюднення заздалегідь неперевіраних даних. Усі ці обставини, а також недостатність джерел княжої доби дають підстави говорити про сумнівність існування фундованого Констанцією притулку.

Шпиталь св. Лавренція. Ця лічниця, розташована на колишньому Глинянському передмісті (сучасна вул. Личаківська, 26), має давню традицію⁵³⁹. Перша письмова згадка про кам’яну “церковцю Лавренція і при

⁵³⁴ Кос А. Храм... С. 75.

⁵³⁵ Судячи з переліку використаних Н. Бенюх джерел та літератури, праці Т. Піравського їй не знайомі.

⁵³⁶ Czołowski A. Lwów za ruskich czasów. Lwów, 1891. S. 30-33.

⁵³⁷ Ulanowski L. Obraz najświętszej Maryi Panny matki Boskiej przez ś. Łukasza Ewangelistę malowany w kościele Bożego Ciała XX. Dominikanów we Lwowie łaskami i cudami słynący. Lwów, 1853. S. 9-10.

⁵³⁸ Ганіткевич Я. Історія української медицини в датах та іменах. Львів, 2004. С. 16.

⁵³⁹ “Hospitale s. Laurentii”, що став прототипом пізнішого шпиталю боніфратрів, відомий від 1536 р. Шпиталь і монастир боніфратрів закладено щойно в 1659 р., а у 1783 р. – передано під австрійський гарнізонний госпіталь. Зараз на цьому місці функціонує Центральний Військовий Клінічний шпиталь № 1120 Західного оперативного командування.

ній дерев'яний шпиталь", вимурований на межі XVI-XVII ст., належить М. Груневегу⁵⁴⁰.

Цитату німецького мандрівника підтвердила реляція 1600 р. архієпископа Яна Соліковського: притулок св. Лаврентія, даючи пристановище вбогим та хворим, діяв у цей час під опікою цеху гончарів⁵⁴¹.

Ліричною оповіддю доповнив інформацію про шпиталь Б. Зіморович розповідаючи про вміщену в стовбурі дуба ікону св. Лаврентія, котра зцілювала хворих на сухоти. Цей епізод змусив магістрат у 1536 р. звести на місці паломництва одноіменний костел⁵⁴². В іншій праці дослідник повідомляв про осілих на шпитальних грунтах чиншовиків⁵⁴³.

Цим історіографічні відомості про притулок св. Лаврентія вичерпуються, хоча історія цього закладу знайшла своє продовження в діяльності шпиталю боніфратрів.

Шпиталь боніфратрів. Під власним ім'ям шпиталь боніфратрів⁵⁴⁴ вперше зустрічався в "Хроніці" Т. Юзефовича. Автор повідомляв про фундований Яном Собеським у 1659 р. монастир та шпиталь братів милосердя, призначений для утримання 8 хворих, а також про передання цьому закладові костелу св. Лаврентія з усім майном⁵⁴⁵. Можливо, до 1693 р. діяв давніший притулок св. Лаврентія, оскільки, як зауважує Т. Юзефович, саме цього року вимуровано новий шпиталь⁵⁴⁶.

⁵⁴⁰ Груневег М. Опис... С. 112.

⁵⁴¹ Długosz T. Relacje... S. 26. Rel. 1600.

⁵⁴² Зіморович Б. Потрійний... С. 105. Знаменно, що історик трактував цей заклад як притулок св. Лаврентія, хоча на момент написання книги (злам 60-70-х рр. XVII ст.) вже була відома фундація шпиталю боніфратрів – 1659 р. Пояснення слід шукати у затримці зі спорудженням нової лічниці братів милосердя.

⁵⁴³ Zimorowic B. Fundatio... S. 58, 67.

⁵⁴⁴ Характеризуючи шпиталь боніфратрів, заснований лише 1659 р., деякі автори помилково виводили його початки від 1536 р. – дати постанови притулку св. Лаврентія. Однак варто пам'ятати, що шпиталь боніфратрів і шпиталь св. Лаврентія – це дві абсолютно різні інституції, перша з яких всього лише стала продовженням другої. Абсурдність твердження про заснування шпиталю боніфратрів у 1536 р. очевидна ще й тому, що сам орден виник щойно у 1538 р.

⁵⁴⁵ Józefowicz T. Kronika... S. 233.

⁵⁴⁶ Справді, якби шпиталь боніфратрів було відчинено в рік його фундації – 1659 р., то Б. Зіморович на межі 60-70-х рр. в XVII ст. не мав би жодних підстав трактувати його як притулок св. Лаврентія.

Праці першої половини XIX ст. (Ю. Ходиніцький⁵⁴⁷, Д. Зубрицький⁵⁴⁸) лише віддзеркалили попередньо відомі факти. Натомість друга половина XIX ст. відчутно збагатила відомостями історію шпиталю. Так, у “*Dodatku tygodniowym przy Gazecie Lwowskiej*” за 1856 р. Францішек Волянський надрукував підтверджувальний диплом 1685 р. Яна Собеського для шпиталю боніфратрів у Львові⁵⁴⁹.

Цей перший, з відомих нам, друкований документ ввібрав у себе значну частку фундаційного диплома 1659 р., водночас розширивши попередні привілеї шпиталю – право варити пиво, меди та горілку, вживати водопровідну воду на потреби лічниці тощо⁵⁵⁰.

Збірник сеймових конституцій Польщі – “*Volumina Legum*” – ввів до обігу деякі доповнення первісного привілею, датовані 1685 та 1690 рр.⁵⁵¹

Завдяки зарегестованим в “Актах гродських і земських” двом дипломам Яна Собеського за 1685 і 1695 рр. стало відомо, що від 1695 р. боніфратри користувались послугами Людвіка Валер’яна Алембека – особистого лікаря короля⁵⁵².

Як зауважив А. Маліновський, король “доручив їм [боніфратрам] опікуватися військовими”⁵⁵³. Останні, виконуючи місію свого ордену⁵⁵⁴,

⁵⁴⁷ *Chodynicki J. Historia...* S. 389-390.

⁵⁴⁸ *Зубрицький Д. Хроніка...* С. 141, 398. Історик помилково датував заснування монастиря боніфратрів 1690 р. замість 1659 р. Майже через століття цю помилку повторив В. Шумовський. Див.: *Szumowski W. Galicya pod względem medycznym za Jędrzeja Krupińskiego, pierwszego protomeyka 1772-1783. Lwów, 1907. S. 69.*

⁵⁴⁹ *Wolański F. Lwów. Rok 1659, 1662, 1663, 1672, 1683, 1685, 1736, 1741, 1781, 1782 i 1807 // Dodatek tygodniowy przy Gazecie Lwowskiej. Lwów, 1856. № 36. S. 150; № 37. S. 154; № 38. S. 158; № 39. S. 162; № 40. S. 166; № 41. S. 170.* Мова документу латинська і польська.

⁵⁵⁰ *Ibid. № 38. S. 158; № 39. S. 162.*

⁵⁵¹ *Volumina Legum / Ed. J. Ohryzko. Petersburg, 1860. T. V. S. 352. № 38; S. 380. № 42.*

⁵⁵² AGZ. T. X. S. 354. № 5929; S. 373. № 6262. Привілей 1685 р., оголошений Ф. Волянським (див. вище), підтверджував і доповнював згадувану вже фундацію 1659 р. (формальний крок, пов’язаний з тим, що на момент фундації Ян Собеський обіймав посаду коронного гетьмана). Привілеєм 1695 р. для обслуги шпитальних хворих призначався кваліфікований медик.

⁵⁵³ *Malinowski A. Rys...* S. 10.

⁵⁵⁴ Брати милосердя, *bene fratelli (fratres misericordiae Beati Joannis de Deo)* – шпитальний закон, заснований в Іспанії св. Яном Божим (Жуан Кіндад) у 1538 р. і затверджений папою Пієм V в 1572 р. п. н. “брати милосердя”. Члени цього братства зобов’язувалися дожиттєво опікуватись вбогими хворими найрізноманітнішого профілю, в т. ч. психічнохворими. Уславились лікувальною практикою, зокрема на

обслуговували не лише християн, але й мусульман. З цього приводу Людвіг Фінкель, описуючи напад татар на Львів у 1695 р., навів надзвичайно цікавий запис учасника цих подій (ксьондза Бомзата) про готовність боніфратрів надавати медичну допомогу пораненим туркам⁵⁵⁵.

Розглядаючи шпиталь як “притулок для людей, котрих спіткала якась пригода в подорожі”⁵⁵⁶, Ф. Паппе назвав його опікунів – цех гончарів та поворозників⁵⁵⁷. Рескриптом Йосипа II від 30 червня 1783 р., на який вказав Юзеф Вічковський в укладеному для учасників 10-го з’їзду лікарів путівника по Львові, колишню монастирську лічницю перетворено на австрійський військовий шпиталь⁵⁵⁸.

Ще один вкрай важливий факт засвідчила реляція 1773 р. першого губернатора Галичини графа Йогана Антоні Пергена, про яку згадав польський історик церкви Владислав Хотковський: пункт 19 вказаної реляції зазначав, що серед величезної маси галицьких шпиталів реальною опікою над хворими займалися лише боніфратри, отримуючи на виконання своєї місії цільово скеровані владою кошти⁵⁵⁹.

Остання плідна хвиля досліджень припала на 20-30-і рр. XX ст. Полковник Стефан Рудзький, вивчаючи військове шпитальництво Польщі, зачитував виписки відповідні до теми його дослідження з привілеїв 1659 та 1685 рр.⁵⁶⁰, ілюструючи текст фотознімками початку XX ст.

У 1932 р. була опублікована перша (і єдина)⁵⁶¹ розвідка з історії львівського шпиталю “*Ordinis B. Joannis Dei*”, опрацьована істориком медицини В. Зембіцьким. Спираючись на архівні фонди, дослідник

полях битв. Детально про історію ордену див.: *Klima T. Historia szpitala i klasztoru bonifratrów w Zebrzydowicach na 300-letni jubileusz. Wadowice, 1911. S. 5-11; Podręczna encyklopedia kościelna / Pod red. Z. Chełmickiego. Warszawa, 1905. T. V-VI. S. 108.*

⁵⁵⁵ *Finkel L. Napad tatarów na Lwów w roku 1695 // Kwartalnik Historyczny. Lwów, 1890. R. IV. S. 474-475.*

⁵⁵⁶ *Papee F. Historia... S. 92.*

⁵⁵⁷ *Ibid. S. 95.*

⁵⁵⁸ *Wiczkowski J. Lwów; jego rozwój i stan kulturalny oraz przewodnik po mieście. Lwów, 1907. S. 284, 317.*

⁵⁵⁹ *Chołkowski W. Historia polityczna kościoła w Galicji za rządów Maryi Teresy. Kraków, 1909. T. I. S. 55.*

⁵⁶⁰ *Rudzki S. Zarys historii szpitalnictwa wojskowego w Polsce. Warszawa, 1927. S. 6, 9-10.*

⁵⁶¹ Як зазначив В. Зембіцький, 12 травня 1926 р. Б. Януш на засіданні лікарської наукової комісії виголосив доповідь на тему: “Ян Собеський як засновник військового шпиталю у Львові” (праця не була надрукована).

відтворив розвиток інституції від її виникнення у 1659 р. до касати ордену боніфратрів 2 жовтня 1785 р. Автор ввів до обігу повний текст диплома Яна Собеського від 19 серпня 1659 р.⁵⁶², а також сфокусував увагу на маловідомих фактах: прізвищах репрезентантів братства на момент ухвали привілею (Мельхіор Майоровський, Грегор Поліцький)⁵⁶³; мотивах датування акта 1659 р. (фундація приурочена 30-літньому ювілею Яна Собеського 17 серпня 1659 р.)⁵⁶⁴; переліку рукописних, архівних і публікованих джерел⁵⁶⁵; дарчих короля та інших осіб⁵⁶⁶; перипетій з будівництвом шпитального приміщення в 1693 р.⁵⁶⁷ тощо. Історик також описав зовнішній вигляд диплома 1659 р. та охарактеризував іконографію 1-ї його сторінки⁵⁶⁸.

Загалом, робота В. Зембіцького за своєю науковою вартістю заслуговує найвищої оцінки.

Відгуком на монографію В. Зембіцького стала стаття Казимира Левицького, у якій автор оприлюднив невідомі його попереднику королівські надання⁵⁶⁹. Йдеться про два оригінальні документи Яна Собеського за 1688 і 1692 рр. Один з них, датований 1692 р., виразно свідчив на користь військового профілю лічниці братів милосердя.

Завершила цей період цитована вище праця Т. Длугоша. Видані ним реляції львівських архієпископів стверджували кілька важливих деталей. По-перше, під час візитації 1731 р. шпиталь боніфратрів виконував місію лічниці для убогих хворих без наголосу на соціальному статусі – військові чи цивільні⁵⁷⁰. По-друге, на момент візитації 1790 р. шпиталь братів милосердя вже припинив свою діяльність⁵⁷¹.

⁵⁶² *Ziembicki W. Założenie klasztoru i szpitala oo. Bonifratrów we Lwowie. Lwów, 1932. S. 1-3.* Згідно волі фундатора, шпиталь призначався для 8 хворих.

⁵⁶³ *Ziembicki W. Założenie klasztoru... S. 4.*

⁵⁶⁴ *Ibid. S. 9.*

⁵⁶⁵ *Ibid. S. 10-11.* До речі, саме В. Зембіцький вперше наголосив на помилці Д. Зубрицького стосовно дати закладення шпиталю боніфратрів у 1690 р. (див. на с. 13).

⁵⁶⁶ *Ziembicki W. Założenie klasztoru... S. 11-13.*

⁵⁶⁷ *Ibid. S. 13-14.*

⁵⁶⁸ *Ibid. S. 4-9.*

⁵⁶⁹ *Lewicki K. Dwa dokumenty Jana III dla bonifratrów we Lwowie // Kwartalnik Historyczny. Lwów, 1933. R. XLVII. T. I. S. 212-214.*

⁵⁷⁰ *Długosz T. Relacje... S. 110. Rel. 1731. В оригіналі: ...ecclesia tituli s. Laurentii ad aedes conventus Fratrum s. Joannis Dei, bonifratellorum nuncupatorum, ubi est hospitale pro pauperibus infirmis*

⁵⁷¹ *Długosz T. Relacje... S. 129. Rel. 1790.*

Деякі доповнення, у тому числі – щодо бачення ролі шпиталю, внесла радянська історіографія. Так, серед медичних кіл притулок боніфратрів однозначно вважався лічницею для хворих з ментальними вадами⁵⁷². Вагомим здобутком цього періоду став опублікований О. Купчинським та Е. Ружицьким регест фундаційного привілею Яна Собеського, затверджений 26 вересня 1659 р. архієпископом Яном Тарновським⁵⁷³. Польському науковцеві Тадеушу Маньковському вдалося уточнити дату зведення комплексу боніфратрів, спроектованого французьким інженером Беноітом – 1688-1696 рр.⁵⁷⁴

Підсумок попередніх напрацювань здійснив Ю. Крентош, зібравши у своїй монографії найважливіші факти з історії шпиталю боніфратрів⁵⁷⁵.

Таким чином, історіографія XVII-XX ст. доволі детально розкрила генезу шпиталю боніфратрів (до 1659 р. – св. Лаврентія). Окрім хронік XVII-XVIII ст., цьому сприяла публікація низки документів (Ф. Волянський, К. Левицький, “AGZ”), а також ґрунтовна монографія В. Зембіцького.

Суперечності при трактуванні різними авторами профілю цієї лічниці (шпиталь для убогих, військова лічниця, притулок для психічнохворих), пояснюються відповідними зацікавленнями кожного дослідника. Вочевидь, насправді діяльність братів милосердя проявлялась у багатьох керунках, а тому всі три варіанти мають право на існування.

Шпиталь св. Петра і Павла. Інформація про цей харитативний осередок мінімальна: реляція архієпископа Ян Прухницького за 1619 р. згадувала його як нещодавно заснований⁵⁷⁶.

Виходячи з назви притулку, останній мав би знаходитись на Личакові при костелі св. Петра і Павла. Проте костел св. Петра і Павла на Личакові

⁵⁷² *Верхратский С.* Из медицинского... С. 93; *Маслов Е.* Из истории психиатрии в западных областях УССР // К истории медицины на Украине. Львов, 1961. С. 223-224. Твердження цих науковців не позбавлені глузду: з історії ордену боніфратрів відомо, що Ян Божий був “в’язнем” психіатричної клініки в Гренаді. Однак сфера діяльності шпиталю боніфратрів охоплювала значно ширші кола недужих, про що йшлося вище.

⁵⁷³ Каталог... С. 455. № 912.

⁵⁷⁴ *Mańkowski T.* Dawny Lwów, jego sztuka i kultura artystyczna. Londyn, 1974. S. 296.

⁵⁷⁵ *Krętosz J.* Organizacja... S. 268, 273, 321-322. Застережемо майбутніх дослідників від необережного поводження з покликаннями Ю. Крентоша, які у випадку зі шпиталем боніфратрів не завжди відповідають дійсності.

⁵⁷⁶ *Długosz T.* Relacje... S. 71. Rel. 1619. В оригіналі: “S. Petri et Pauli cum hospitali recens erecto”.

був фундований Миколаєм та Уршулею Бегановськими щойно у 1656 р.⁵⁷⁷ З'ясував істину Станіслав Заленський у монографії, присвяченій львівським єзуїтам⁵⁷⁸. Не маючи на меті описувати історію шпиталю св. Петра і Павла (про цей заклад у праці не згадано), автор доніс до читача місце розташування однойменного костелу – північно-західна частина середмістя поблизу монастиря єзуїтів.

Логічним видається висновок, що достатньо швидко вкорінення нового ордену (костел, монастир, лічниця, аптека, споруджені на початку XVII ст.) свідчить на користь глобальних далекоглядних намірів єзуїтів.

Отже, генеза шпиталю св. Петра і Павла при монастирі єзуїтів, існування якого не підлягало сумніву, потребує ґрунтового дослідження, зокрема – підняття пласту архівних матеріалів з метою реконструкції історії розвитку цієї харитативної інституції.

Шпиталь св. Мартина. В історіографії не існує єдиної думки з приводу дати закладення цієї доброчинної інституції, що діяла на Краківському передмісті. Перша спроба докладно відстежити ситуацію довкола фундованого у 1657 р. Александром Зборовським шпиталю для 12-и відставних і поранених військових при монастирі кармелітів взутих належала Т. Юзефовичу⁵⁷⁹. Як з'ясував хроніст, акт 1657 р. мав датований 12 липня 1650 р. і підтверджений королем Яном Казимиром та архієпископом Станіславом Гроховським прототип, знищений подіями Хмельниччини.

Всупереч цьому, Д. Зубрицький датував заснування шпиталю св. Мартина двома десятиліттями раніше, тобто 1637 р.⁵⁸⁰ Однак, як зазначив М. Капраль у коментарі до “Хроніки” Д. Зубрицького, “з кількох підтверджених грамот різного часу не можна встановити точну дату фундації, оскільки оригінальні документи були втрачені у 1650 р.”⁵⁸¹

Справді, впорядкований у 70-х рр. XX ст. О. Купчинським та Е. Ружицьким “Каталог пергаментних документів ЦДІАУЛ” містив затверджений 17 липня 1658 р. архієпископом Тарновським диплом, котрий підтвердив

⁵⁷⁷ Mańkowski T. Dawny... S. 293; Krętosz J. Organizacja... S. 315.

⁵⁷⁸ Załęski S. Kościół oo. Jezuitów we Lwowie pod wezwaniem śś. Apostołów Piotra i Pawła. Lwów, 1879.

⁵⁷⁹ Józefowicz T. Kronika... S. 231-233. Фундацію шпиталю св. Мартина, на утримання якого Александр Зборовський записав власні ґрунти на Краківському передмісті та суму 10 000 зл., у 1658 р. затвердив архієпископ Ян Тарновський.

⁵⁸⁰ Зубрицький Д. Хроніка... С. 254. Історик повідомив, що колоністи на шпитальних ґрунтах св. Мартина творили окрему юрдику, виключену з-під міської влади.

⁵⁸¹ Там само. С. 472.

кілька попередніх привілеїв стосовно костелу та шпиталю св. Мартина⁵⁸². Хоча найдавніший з них датований 11 червня 1645 р., проте, як зазначалось вище, через втрату оригінальних грамот цей ланцюг залишається хронологічно незавершеним. Тим не менше, саме від часу публікації "Хроніки" Д. Зубрицького в літературі запанувала впроваджена істориком фундаційна дата – 1637 р.⁵⁸³

Кілька важливих уточнень до історії шпиталю вніс у ХХ ст. польський історик Ю. Крентош. По-перше, в ролі засновника шпиталю св. Мартина він назвав Яна Скальського; Александр Зборовський, згідно твердження автора, у 1658 р. лише розширив початковий капітал притулку. По-друге, шпиталь призначався не просто для відставних і поранених жовнірів, а для "wojskowych szlacheckiego pochodzenia"⁵⁸⁴. По-третє, Ю. Крентош вперше вказав дату ліквідації цієї харитативної інституції – 1783 р.

Отже, незначний за обсягом науковий доробок, не зважаючи на окремі суперечності, дозволив в загальних рисах відтворити історію шпиталю св. Мартина для військових.

Шпиталь для духівництва. Як свідчила "Хроніка" Т. Юзефовича, у 1659 р. Ян Тарновський видав розпорядження якомога швидше звести шпиталь для хворих ксьондзів, призначивши на цю справу 10 000 зл.⁵⁸⁵ Чи намір архієпископа був зреалізований – залишається загадкою.

Прояснив ситуацію у 1910 р. С. Шидельський. Ця єдина на сьогоднішній день авторська розвідка, оперта на оригінальних документах, розкрила низку цікавих моментів з історії шпиталю для духівництва. Так, для Львівської архієпископії створення такого типу інституцій ухвалено на синоді 1641 р.⁵⁸⁶ До заснування притулку пристарілі та немічні священники тимчасово перебували при костелі Марії Сніжної. Очевидно, це первісне пристановище на Краківському передмісті існувало вже у 1647 р., оскільки

⁵⁸² Каталог... С. 453-454. № 910.

⁵⁸³ *Malinowski A. Rys...* S. 11 (дослідник помилково вказав 1638 р.); *Szumowski W. Galicya...* S. 68; *Подражанский А. О гражданских...* С. 54. Перераховані тут автори згадували про шпиталь св. Мартина лише принагідно. Крім того, деякі цікаві факти з історії цілого комплексу св. Мартина подав Ю. Ходиніцький. Див.: *Chodynicky J. Historya...* S. 377-378.

⁵⁸⁴ *Krętosz J. Organizacja...* S. 268.

⁵⁸⁵ *Józefowicz T. Kronika...* S. 231.

⁵⁸⁶ *Szydeliski [S.]. Archidiecezya...* S. 45-46. Шпиталь для духівництва, котрим керували відразу троє провізорів, мав доволі суворі правила. Приміром, за порушення дисципліни мешканців після трикратного попередження проганяли з притулку (див. на с. 50).

саме цього року “chorum u Fary Lwowskiey Oycom” належалося 30 зл. з “anniwarsarzu Sieniawskich”⁵⁸⁷.

Остаточню шпиталь для духівництва постав 2 вересня 1667 р. завдяки клопотанню Яна Тарновського. Спеціально для цієї мети була закуплена ділянка у середмісті поблизу катедрального костелу. За характером шпиталь більше нагадував притулок, ніж власне лікувальну установу. Хворих приймали за згодою архієпископа виключно з кола духовних осіб. Діяв притулок “dla słabych i steranych pracą księży” впродовж кількох десятиліть. Як зазначив С. Шидельський, близько 1723 р. на його місці закладено духовну семінарію⁵⁸⁸.

Своєрідним екстрактом з попередніх праць із залученням деяких нових джерел стала монографія Ю. Крентоша, у якій лаконічно розкрито основні етапи розвитку львівського шпиталю для духівництва – його генезу, форми прибутків, обов’язки препозита тощо⁵⁸⁹.

Отже, історична наука XVIII-XX ст. висвітлила лише початковий період діяльності цього закладу, залишивши без уваги низку інших моментів – кількість пацієнтів, стан забезпеченості та ін.). Водночас можна стверджувати, що шпиталь для духівництва вирізнявся кількома особливостями – корпоративною замкнутістю, наявністю трьох (а не двох, як це прийнято традиційно) провізорів.

Шпиталь бернардинців. Опосередковане повідомлення про “інфірматорію отців бернардинців”, котрому у 1647 р. з універсалу Сенявських припало 50 зл., належить С. Шидельському⁵⁹⁰. Сумніваючись у категорії обслуговуваних бернардинцями хворих (монахи-законники чи цивільні мешканці), автор, попри це, схилився до думки, що ченці надавали потужну допомогу й світським особам, з протестацією проти чого виступив львівський цех аптекарів⁵⁹¹.

Ця єдина в своєму роді цитата С. Шидельського, хоча й викликала більше запитань, ніж відповідей, все ж засвідчила низку важливих обставин. По-перше, дана установа потрактована не узагальнюючим визначенням *hospitalis*, а конкретним терміном *infirmaria*, що вказувало на її лічне спрямування. По-друге, присутність цього лікувального центру в стінах монастиря бернардинців, згромадження яких спеціально не займалося

⁵⁸⁷ Szydelski [S.]. Archidiecezya... S. 46-47.

⁵⁸⁸ Ibid. S. 51-52. Після ліквідації притулку хворі та немічні ксьондзи знайшли пристановище в шпиталях боніфратрів та сестер милосердя.

⁵⁸⁹ Krętosz J. Organizacja... S. 267-268.

⁵⁹⁰ Szydelski [S.]. Archidiecezya... S. 46-47.

⁵⁹¹ Ibid. S. 47. Описаний тут випадок буде розглянуто в розділі “Цехова медицина”.

медичною практикою, підтвердило наведене вище припущення про те, що кожен храм мав би виконувати аналогічну функцію. По-третє, шпиталь для лікування хворих міг діяти при монастирі бернардинців від часу його заснування, тобто від 1460 р., а не від дати першої згадки про цю лічницю.

Шпиталь сестер милосердя. Об'єднання сестер милосердя з'явилося у Львові в 1741 р. завдяки шляхтичеві Францішеку Яну Завадзькому, котрий виділив 60 000 зл. на будівництво шпиталю разом з костелом св. Вінцентія. Повноцінну інформацію про цей заклад подав Ю. Ходиніцький. Автор детально охарактеризував планування шпитальних приміщень, котрі включали вісім кімнат для пацієнтів обох статей, аптеку, монастирську трапезну тощо⁵⁹².

Початок ХХ ст. стимулював другу пошукову хвилю. Так, унікальні дані навів В. Хотковський у трьох окремих монографіях, присвячених історії жіночих монастирів у Галичині на перетині XVIII-XIX ст. Дослідник зазначив, що головною вимогою для подальшого функціонування того чи іншого монастиря слугував обраний ним керунок – медичний або ж освітній. *Soeurs de la Charite* (шаритки), доглядаючи хворих (у т. ч. невиліковних), тим самим застерегли власне майбутнє⁵⁹³. Показово, що лічниця шариток фігурувала як дім сестер милосердя, котрий об'єднував шпиталь і школу (В. Хотковський наголосив на доцільності утримання школи поблизу лікарні)⁵⁹⁴.

Як зазначав автор в іншій своїй праці, сестри милосердя, котрі, поряд з боніфратрами, дійсно турбувалися про хворих, не зводячи функції шпиталю до ролі притулку, водночас не мали достатнього фінансового забезпечення з боку влади, існуючи в основному за рахунок милостині⁵⁹⁵.

Значно об'ємніший матеріал про шпиталь сестер милосердя знаходимо у третій монографії В. Хотковського – “Історія політична давніх жіночих монастирів у Галичині 1773-1848”. Використовуючи хронологічний принцип, автор публікації поетапно відстежив такі епізоди у розвитку шпиталю: цісарський декрет 1782 р. щодо сплати 2000 флоренів на утримання хворих; чисельність шпитальних пацієнтів (будинок сестер милосердя призначався для 36 сиріт і 70 хворих, тоді як реальна їх кількість сягала відповідно 60 і 200 осіб); візит австрійського монарха Йосипа II до лічниці шариток у 1783 та 1786 рр.; фінансовий баланс закладу; створення

⁵⁹² Chodźnicki J. Historia... S. 395-396.

⁵⁹³ Chotkowski [W.]. Dzieje zniesienia klasztorów panieńskich. B/m, b/r. S. 100-101, 155-158.

⁵⁹⁴ Ibid. S. 155-156.

⁵⁹⁵ Ejusd. Historia polityczna kościoła... S. 55.

на базі шпиталю в 1793 р. клініки медфакультету Львівського університету; оплата шпитального хірурга Антоні Стіллера наприкінці XVIII ст.⁵⁹⁶

Цікаво, що у лічниці сестер милосердя не могли перебувати особи з ментальними вадами, а також невиліковно хворі арештанти: згідно наказу Йосипа II (1786 р.), для таких пацієнтів створювались спеціальні урядові лазарети⁵⁹⁷.

Загалом, змістова насиченість саме третього (за часом написання) дослідження В. Хотковського надала йому першість, тоді як обидві цитовані вище роботи автора несли лише додаткове інформативне навантаження.

Суттєвішу інформацію про шпиталь сестер милосердя вніс Ю. Вічковський. Опис цього автора повністю охоплював XIX ст., називаючи прізвища останніх керівників лічниці, кількісний склад пацієнтів (120 осіб) та ін⁵⁹⁸.

Ця харитативна інституція славилась добрим фінансовим підґрунтям, про що згадав фаховий лікар В. Шумовський⁵⁹⁹. Видана в цей період "Загальна церковна енциклопедія" містила корисну інформацію про початки згромадження шариток, а також про їхню появу на теренах Польщі⁶⁰⁰.

Останній акорд до історії розглядуваного шпиталю належав Ю. Крентошеві. Залучивши в науковий обіг нові джерела та монографії, дослідник оприлюднив той факт, що станом на 1772 р. у львівському домі сестер милосердя працювали 11 монахинь⁶⁰¹.

Отже, за визнанням австрійських можновладців, шпиталь *soeurs de la charite* належав до однієї з двох чинних лікувальних установ Львова. У невеликому історіографічному доробку, який належить авторам польського походження, чільне місце посіли монографія В. Хотковського, а також компілятивна розвідка Ю. Вічковського. Порівняно з іншими харитативними осередками (за винятком шпиталю боніфратрів), історія лічниці шариток розкрита достатньо скрупульозно. Очевидно, ця обставина пояснюється достатньо пізнім походженням шпиталю і, відповідно, збереженістю документів про його діяльність. Жоден з дослідників, щоправда, не вказав місця розташування шпиталю, а також дати його ліквідації⁶⁰².

⁵⁹⁶ Chotkowski W. Historia polityczna dawnych klasztorów panieńskich w Galicyi 1773-1848 na podstawie akt cesarskiej kancelaryi nadwornej. Kraków, 1905. S. 311-337.

⁵⁹⁷ Ibid. S. 320.

⁵⁹⁸ Wiczowski J. Lwów... S. 321-323.

⁵⁹⁹ Szumowski W. Galicya... S. 69.

⁶⁰⁰ Podręczna encyklopedia kościelna / Pod red. Z. Chełmickiego. Warszawa, 1912. T. XXXV-XXXVI. S. 270-274.

⁶⁰¹ Krętosz J. Organizacja... S. 330.

⁶⁰² Шпиталь сестер милосердя знаходився на Краківському передмісті при костелі св. Вінцентія, згодом його перенесено до колишнього монастиря реформатів.

Шпиталь канонічок. Перша⁶⁰³ ґрунтовна розвідка про шпиталь канонічок св. Августина належала вже згадуваному В. Хотковському. Знаходився цей заклад відразу ж за Єзуїтською хвірткою на колишній вул. Сикстуській (сучасна вул. Дорошенка) і призначався для 10 хворих. На думку автора, закладена 1763 р. Терезою Бекерською лічниця, термін експлуатації якої обмежився двома неповними десятиліттями, була зачинена всупереч волі цісарської канцелярії у 1782 р.

В. Хотковський логічно довів незаконність такої акції, підтверджуючи свої висновки відповідними аргументами – витягами з фундаційного акта 1763 р., цитатами з протоколів губерніального уряду тощо⁶⁰⁴. Додамо, що на сьогоднішній день ця розвідка залишається єдиною і найбільш вичерпною.

Деякі доповнення внесла праця Ю. Крентоша: як зазначив дослідник, канонічки св. Августина, що прибули до Львова 23 березня 1763 р. з Кракова, були жіночим відгалуженням шпитального ордену св. Духа (звідси походить їх друга назва – духачки)⁶⁰⁵. Ю. Крентош уточнив дату зведення шпиталю канонічок – 1765 р.

Отже, кількісно обмежений історіографічний матеріал дозволив лише у загальних рисах відтворити короткотривалий розвиток львівського шпиталю канонічок св. Августина.

Православні шпиталі. Традиційно вважається, що генеза цих інституцій припала на XVI ст. – період найбільшого розквіту православних братств⁶⁰⁶. На відміну від католицьких, функціональний спектр братських шпиталів (за винятком Успенського) значною мірою обмежувався роллю притулку. Як свідчать актові документи, провізорами українських шпиталів були православні міщани, а від 1753 р. – “мужі латино-уніати”⁶⁰⁷.

У 1990-х рр. монастир сестер милосердя св. Вінцентія відбудовано за новою адресою – вул. Сельських. Продовжуючи давню традицію, черниці утримують в монастирі кількох важкохворих.

⁶⁰³ Вперше про шпиталь канонічок *de Saxia* сповістив Ю. Ходиніцький, називаючи дату його фундації та ім'я засновниці. Див.: *Chodynicky J. Historia... S. 394.*

⁶⁰⁴ *Chotkowski [W.]. Dzieje... S. 105-108; Ejusd. Historia polityczna dawnych klasztorów... S. 105-108.*

⁶⁰⁵ *Krętosz J. Organizacja... S. 327.*

⁶⁰⁶ Ця дата може мати значно давніше коріння, оскільки у XVI ст. зафіксована перша письмова згадка про шпиталь Успенського братства, що аж ніяк не дорівнює даті заснування самого філантропійного закладу.

⁶⁰⁷ Привілеї національних громад міста Львова (XIV-XVIII ст.): Львівські історичні пам'ятки / Упор. М. Капраль. Львів, 2000. Т. II. С. 112-116.

Чисельність цих закладів достовірно не відома. У літературі описані лише п'ять лічниць при православних церквах Львова. Однак випадкові історіографічні дані підтвердили присутність принаймні ще двох шпиталів. Так, Олександр Барвінський в одній зі своїх розвідок кінця XIX ст. засвідчив існування шпиталю Теодорівського братства⁶⁰⁸, а цитована раніше Н. Бенюх – “асклепійон” при церкві св. Юра⁶⁰⁹.

Виходячи з реальної історіографічної картини, предметом дослідження вітчизняних науковців стали наступні православні харитативні заклади: Успенський (Онуфріївський) шпиталь, Богоявленський шпиталь, Благовіщенський шпиталь, Миколаївський шпиталь, П'ятницький шпиталь.

Успенський (Онуфріївський) шпиталь. Перше письмове свідчення про цей заклад сягнуло початку XVII ст.: описуючи Львів кінця XVI ст. та спиняючись на огляді передміських церков, німецький мандрівник М. Груневег згадав й приналежний українцям шпиталь⁶¹⁰. Усі факти (час написання праці, топографічні ознаки тощо) дозволяють стверджувати, що йшлося про шпиталь при Онуфріївському монастирі, перенесений на Краківське передмістя з вул. Руської у 90-х рр. XVI ст.

Більш як через два століття Ю. Ходиніцький уточнив крайню межу відліку історії Онуфріївської лічниці – 1591 р.⁶¹¹

Нового фактажу додали дві публікації Д. Зубрицького – “Хроніка міста Львова” і “Літопис Львівського братства”. У першій автор зафіксував грамоти Сигізмунда III від 15 жовтня 1592 р. (остання дозволяла львівським русинам утримувати шпиталь)⁶¹².

Натомість друга містила конкретні, хоча й розпорошені епізоди, що стосувалися ключових моментів розвитку братського харитативного осередку. Наприклад, зруйнований під час облоги Львова 1655 р. Онуфріївський притулок відбудовано у 1662 р., про що свідчила цитата з “Літопису” братства: “Поновлено кам'яний шпиталь при Онуфріївському монастирі. Утримано 1844 зл. і 9 гр.”⁶¹³

⁶⁰⁸ Барвінський О. Ставропигійске брацтво Успенське у Львові, его заснованє, діяльність и значенє церковно-народне. Львов, 1886. С. 40-41.

⁶⁰⁹ Бенюх Н. Історія... С. 20.

⁶¹⁰ Груневег М. Опис... С. 112.

⁶¹¹ Chodunicki J. Historia... S. 345.

⁶¹² Зубрицький Д. Хроніка... С. 201.

⁶¹³ Зубрицький Д. Летопись Львовского Ставропигиального братства. Львов, 1926. С. 76. Зауважимо, що вміщений у книзі матеріал вимагає критичного підходу шляхом співставлення з іншими джерелами.

Важко переоцінити значення архівно-пошукової роботи, втіленої в археографічних виданнях другої половини ХІХ ст. Зібрану в них документальну базу можна згрупувати за наступними категоріями:

1. Письмові звернення до православних з закликами зібрати кошти на будівництво Успенського комплексу зі шпиталем “для вдовъ, сиротъ и вшелякихъ оуломныхъ и недостаточныхъ людей и на пріймованье странныхъ духовныхъ” (Антіохійського патріарха Йоакима 1586 р.⁶¹⁴; Львівських єпископів Гедеона 1587 р.⁶¹⁵ та Ієремії Тисаровського 1590 р.⁶¹⁶; Київського митрополита Михайла 1592 р.⁶¹⁷; митрополита Діонісія і членів Успенського братства до царя Федора Івановича та російських сановників 1592 р.⁶¹⁸).

2. Заповіти членів братства, відсотки з яких спрямовувались “честнымъ вдовицамъ и ихъ сиротамъ, на болницу, на шпиталь и на посторонныхъ гостей, до страннопріємници” (Костянтина Корнякта 1604 р.⁶¹⁹, Гаврила і Варвари Лангиш 1636 р.⁶²⁰, Григорія і Ксенії Попович 1641 р.⁶²¹, Михайла Альвізія 1645 р.⁶²², Василя Григоровича 1663 р.⁶²³, Василя Леоновича 1669 р.⁶²⁴ та ін.).

⁶¹⁴ Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные археографической комиссией (далі – АЗР). СПб., 1848. Т. III. С. 301-302; Юбилейное издание в память 300-летнего основания Ставропигийского братства. Львов, 1886. Т. I. № LXXXIV; Monumenta Confraternitatis Stauropigianae Leopoliensis, sumptibus Instituti Stauropigiani edidit dr. Wladimirus Milkowicz (далі – MCS). Leopoli, 1895. Т. I. S. 119-120. Див. також: Історія Львова в документах і матеріалах: Зб. док. і матер. С. 48; Привілеї... Т. II. С. 504-505.

⁶¹⁵ Временник Ставропигийского Института с месяцесловом на год високосный (переступный) 1884, имеющий 366 дней. Львов, 1884. С. 144-145; Юбилейное издание... № LXXXV; MCS. S. 144. Оригінал документа див.: ЦДІАУЛ. Ф. 129 (Ставропигійський інститут), оп. 1, спр. 83, арк. 1-2.

⁶¹⁶ Акты. С. 149-153; *Братчик*. Культурная деятельность Львовской Ставропигии в XVI и XVII вв. // Временник Ставропигийского Института с месяцесловом на обыкновенный год 1906. Львов, 1906. С. 6.

⁶¹⁷ АЗР. СПб., 1851. Т. IV. С. 42; MCS. S. 327-328, 329-330.

⁶¹⁸ АЗР. Т. IV. С. 47-51; Юбилейное издание... № XCI, XCII, XCIII, XCIV.

⁶¹⁹ Акты. С. 174-182. Окремою графою у заповіті Константина Корнякта занотовано: “...на шпиталь до болници для тяжко хорыхъ золотыхъ пять”.

⁶²⁰ Архив Юго-Западной России, издаваемый комиссией для разбора древних актов (далі – АЮЗР). К., 1904. Ч. 1. Т. XI. С. 124-126, 211, 690.

⁶²¹ Там же. Т. XII. С. 346.

⁶²² Там же. С. 346.

⁶²³ Там же. С. 347.

⁶²⁴ Там же. С. 348.

3. Статути братств, цілями яких передбачалась допомога німеч-ним, хворим, старцям та ін. (Успенського 1586 р.⁶²⁵; Онуфріївського 1633 р.⁶²⁶).

4. Дозвіл на будівництво чоловічого і жіночого шпиталів при монастирі св. Онуфрія (київського митрополита Михайла Рогози 1591 р.⁶²⁷; львівського старости Миколи Гербурта 1592 р.⁶²⁸).

5. Дотації, скеровані для відбудови братського шпиталю (російським царем Федором Івановичем 1592 р.⁶²⁹; Віленським братством, посадовими особами Великого князівства Литовського 90-і рр. XVI ст.⁶³⁰; Константином Корняктом 1600 р.⁶³¹).

6. Грамота польського короля Владислава IV від 11 березня 1637 р. про звільнення “зубожілого шпиталю релігії грецької... від усіляких податків, чиншів та повинностей”⁶³².

7. Прізвища опікунів Успенського (Онуфріївського) шпиталю⁶³³.

8. Шпитальний бюджет, вміщений у книгах прибутків та витрат братства (“вступне” при зарахуванні до притулку⁶³⁴; кошти від продажу спадку померлих⁶³⁵; “бабські” та “дідівські” пушки⁶³⁶ тощо).

⁶²⁵ Акты. С. 101-108; MCS. S. 113-119; *Diplomata statutoria a patriarchis orientali-bus Confraternitati Stauropeigianae Leopoliensi a 1586-1592 data*. Leopoli, 1895. Т. II. С. 3-15. Див. також: Історія Львова в документах і матеріалах: 3б. док. і матер. С. 47-48; Привілеї... Т. II. С. 500-504.

⁶²⁶ Устав братства Свято-Онуфриевского или так званого меньшого, при монастыр-ской церкви во Львове стоящего под покровительством Львовского Успенско-Ставро-ропигиального братства / Изд. А. С. Петрушевич. Львов, б/г. С. 1-17.

⁶²⁷ Акты. С. 138-141; MCS. S. 269-271. Митрополитові під час його короткого візиту до Львова братчики показали “кгрунты и материи немало наготовленои на шпитал мужеский и женский, на странноприемницу и болницу”.

⁶²⁸ MCS. S. 368; Оригінал документу див.: ЦДІАУЛ. Ф. 129, оп. 1, спр. 201, арк. 1.

⁶²⁹ Временник института Ставропигийского с месяцесловом на год простой 1871. Львов, 1871. С. 129; Юбилейное издание... № XCIX; MCS. S. 374.

⁶³⁰ Юбилейное издание... № XCVII, XCVIII.

⁶³¹ Там же. № CIV.

⁶³² АЮЗР. Т. X. С. 143-144.

⁶³³ Там же. Т. XI. С. 67, 71, 72, 74, 79, 82, 91, 104-105, 123, 140, 145, 148, 149, 167, 193, 203, 205, 260-261, 465; Т. XII. С. 171, 220, 255, 289, 301. Повний список провізорів можна подивитися у цитованих далі статтях І. Крип'якевича, М. Оборіна та О. Потимко.

⁶³⁴ АЮЗР. Т. XI. С. 679, 680, 682, 683, 688, 690, 691.

⁶³⁵ Там же. С. 679, 681, 682, 690.

⁶³⁶ Там же. С. 299-301, 679, 680-683, 688-691.

9. Позашпитальна доброчинна діяльність Ставропігії (вбогим і немічним, які не завжди могли знайти пристановище у притулку, братство дарувало кошти на ліки, турбувалось про одиноких тощо)⁶³⁷.

Закладені археографічними виданнями підвалини поступово дали перші паростки. До їх числа слід віднести “Временники Ставропигийского института”, які виходили впродовж 1864-1915, 1923-1939 рр. і вміщували на своїх сторінках відповідні документи та розвідки, а також синтетичні або системно-узагальнюючі праці Івана Флерова⁶³⁸, Ісидора Шараневича⁶³⁹, Амвросія Криловського⁶⁴⁰ та Івана Крип’якевича⁶⁴¹.

Серед перелічених особливої уваги заслуговує монографія галицького історика, працівника бібліотеки Київської духовної академії А. Криловського, у якій зібрано і майстерно згруповано чималий фактичний матеріал стосовно філантропійної діяльності Ставропігії. Історик, зокрема, вперше опублікував привілей 1653 р. Яна Казимира, згідно якого польський король взяв під свій захист Успенське братство з усіма його правами і маєтками (у т. ч. шпиталем)⁶⁴². Бездоганий науковий апарат, широкий спектр охопленого матеріалу дозволили зарахувати роботу дослідника до числа фундаментальних.

⁶³⁷ АЮЗР. Т. XI. С. 65, 75, 92-93, 96, 107, 124, 158, 341, 353, 527, 619, 621, 631; Т. XII. С. 245, 249, 284-285, 294. Про це свідчили наступні цитати: “даровали Губиной Лукашевой на лѣкарство дѣвчинѣ еи”, “на выживеня и опатреня убогимъ и недолужнымъ...”, “Янѣи Сауловичовой... абы въ еи хоробѣ поратовати... давати... на каждый тыждень зъ скринки братскои”, “нищимъ, кгда хоровали, далисьми копу”.

⁶³⁸ Флеров И. О православных церковных братствах, противоборствовавших унии в Юго-Западной России в XVI, XVII и XVIII столетиях. Санкт Петербург, 1857. С. 80-81, 146-147.

⁶³⁹ Шараневич И. Николай Крассовский. Львов, 1895. С. 61, 127, 129, 136; *Его же*. Юрий Елияшевич. Львов, 1895. С. 15. Автор назвав тих провізорів братського шпиталю, прізвища яких не ввійшли до АЮЗР, а також джерела фінансування цього закладу – легації львівських міщан, котрі “печалились... о належитое заосмотрение хорых и болезнующих” (див.: Шараневич И. Николай... С. 71, 82).

⁶⁴⁰ Крыловский А. Львовское Ставропигиальное братство (опыт церковно-исторического исследования). К., 1904. С. 212-218. Дослідник використав попередні напрацювання А. Петрушевича, І. Шараневича, В. Мільковича, а також джерельну базу X-XII тт. АЮЗР, у виданні яких він приймав участь.

⁶⁴¹ Крип’якевич І. Львівська Русь... С. 153. № 228. Віднайдений істориком документ – заява вірменки Уршулі Даньцьової про продаж ділянки біля руського шпиталю – дозволяв стверджувати про існування Успенської лічниці на вул. Руській в 1522 р.

⁶⁴² Крыловский А. Львовское... С. 153-155 (додаток). Переклад українською мовою див.: Привілеї... Т. II. С. 67-68.

Перша стаття, головним об'єктом вивчення якої став Успенський при-тулок, з'явилася з-під пера І. Крип'якевича у 1929 р.⁶⁴³ Характеризуючи давні гуманітарно-лічнічі традиції у Львові, історик надзвичайно детально розглянув усі аспекти діяльності першого українського шпиталю: етапи його розвитку, чисельність і склад пацієнтів, їх щоденний раціон, побутові та гігієнічні умови.

Оригінальність статті І. Крип'якевича, написаної, вочевидь, на основі АЮЗР, полягала у її вичерпній інформативності, ґрунтовності, а водно-час – доступності стилю.

На відміну від розвідки А. Криловського, стаття І. Крип'якевича за манерою викладу значно прийнятніша для розуміння, хоча й позбавлена такого атрибуту як наукові посилання.

Опублікована у міжвоєнну добу монографія Ю. Скочека “Інвентарі львівських бібліотек епохи ренесансу” містила повідомлення про медичну літературу, якою володіли деякі члени Ставропігії⁶⁴⁴.

У 50-і рр. ХХ ст. у медичній періодиці вийшли друком відразу дві статті, центральне місце в яких займав шпиталь Успенського братства. Одна з них, авторство якої належало О. Подражанському, попри її ідеологічну заангажованість, не позбавлена певної наукової цінності⁶⁴⁵.

Значно більший інтерес представляє друга стаття, укладена львівським дослідником М. Оборіним⁶⁴⁶. Цю роботу вирізняли критичний огляд історіографії, ретельно вивірені покликання, залучення нових матеріалів. Проте слід констатувати, що в цих та наступних схожих за тематикою статтях дотримувалася (з незначними варіаціями) запропонована І. Крип'якевичем схема викладу досліджуваного матеріалу.

⁶⁴³ Крип'якевич І. Українські шпиталі у Львові в XVI-XVIII ст. // Діло. Львів, 1929. 5 VI. Ч. 123 // Лікарський вістник. Львів, 1930. Рік VIII. Ч. 1. С. 15-19. Короткий витяг з цієї статті ввійшов до “Історичних проходів по Львові”, див.: Крип'якевич І. Історичні... С. 139-140.

⁶⁴⁴ Skoczek J. Lwowskie inwentarze biblioteczne w epoce renesansu: Zabytki piśmiennictwa polskiego. Lwów, 1939. Т. IX. S. 392-400, 419. У книгозбірні члена Успенського братства Константина Мезапети знаходились “Медикохімічна фармакопея”, твори Галена, зільник, “Салернська школа медицини”, у бібліотеці іншого братчика Романа Стрілецького – трактат італійського вченого та лікаря XVI ст. Джіроламо Кардано.

⁶⁴⁵ Подражанский А. О гражданских... С. 53-55. Адресоване у 1592 р. “останньому нащадкові св. Володимира” – царю Федорові Івановичу звернення про допомогу на будівництво Успенського комплексу зі шпиталем автор мотивував тим, що у “важкий час українське населення звертало свої погляди на Схід до свого старшого брата – Московської Русі”.

⁶⁴⁶ Оборин Н. Львовские... С. 31-32.

Винятком стала присвячена братському руху книга Ярослава Ісаєвича, у якій вперше фігурувало ім'я Пилипа Ляшковського – лікаря, котрий у 1642 р. підтримував зв'язок з братством⁶⁴⁷.

Серію наукових розвідок з історії Успенського шпиталю завершила стаття О. Потимко⁶⁴⁸. Максимально згрупувавши попередні досягнення історичної науки і не порушуючи традиційну схему викладу, авторка дещо доповнила вже відому канву: розширила список провізорів лічниці, уточнила час постання нового Онуфріївського притулку, подала деякі статистичні міркування та ін.

Таким чином, історіографія Успенського шпиталю представлена невеликими за обсягом, але змістовними роботами українських дослідників А. Криловського, І. Крип'якевича, М. Оборіна, а також таким базовим джерельним виданням як X-XII тт. "АЮЗР". Кожна з цих праць знаменувала певний хронологічний проміжок у формуванні історіографічної науки – довоєнний, міжвоєнний і т. д. На підставі перелічених вище праць можна зробити висновок про високий рівень висвітлення проблеми, за винятком лише одного її аспекту – медичного, який потребує докладнішого вивчення. Характерно, що тема братських шпиталів досі не знайшла прихильників серед європейських науковців.

Богоявленський шпиталь. Розташовувався цей заклад на Галицькому передмісті на перетині сучасних вулиць Фредра та князя Романа (поблизу поліклініки № 4). Фактографія шпиталю Богоявленського братства, порівняно з Успенським, відчутно бідніша.

Первісними у плані інформативності виявились збірки публікованих джерел кінця XIX – початку XX ст., які донесли наступні епізодичні повідомлення про шпиталь:

1. Статут Богоявленського братства 1591 р., згідно якого "предмещане Львовскіи Галицкои Брами, ктитори храма святого Богоявленія..." почали

⁶⁴⁷ Ісаєвич Я. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI-XVIII ст. К., 1966. С. 67-68, 118-119; Його ж. Львівське Успенське братство, його школа і друкарня // Львів: Історичні нариси. Львів, 1996. С. 88.

⁶⁴⁸ Потимко О. Братські шпиталі Львова XVI-XVIII ст. // Наукові зошити історичного факультету Львівського Національного університету ім. І. Франка. Львів, 2003. Вип. 5-6. С. 49-53; Її ж. Братські шпиталі Львова XVI-XVIII ст. // Наукові записки інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського: Збірник праць молодих вчених та аспірантів. К., 2005. Т. 10. С. 97-116; Її ж. Шпиталь Успенського братства у Львові в XVI-XVIII ст. // Наукові записки Острозької академії: Серія "Історичні науки". Острог, 2006. Вип. 6. С. 113-125.

“болницю убогих своїх посьщати и строити. Нищимъ... милостыню по силѣ своей давати... въ напастехъ, и въ бѣдахъ, и въ недужѣхъ братіи своей помогати”⁶⁴⁹.

2. Дозвіл закласти броварню, оскільки “госпіталь не чѣмъ содержать” (короля Михайла на право курити горілку 1671 р.⁶⁵⁰; короля Яна III на право варити пиво 1677 р.⁶⁵¹).

Незначні доповнення про внутрішній устрій Богоявленського шпиталю, контингент його мешканців внесла у 1911 р. праця священника Федора Лабенського, присвячена передміським братствам Львова⁶⁵².

Представлені роботи, котрими вичерпувалась довоєнна історіографія, не могли сформувати загальну картину розвитку цієї інституції, часом створюючи хибне уявлення безпосередньо про шпиталь. З них, приміром, впливало, що братство у 1591 р. лише мало намір будувати лічницю, на утримання якої вже через кілька десятиліть бракувало коштів. Проте, як встановив у 20-х рр. ХХ ст. І. Крип'якевич, Богоявленський шпиталь існував задовго до появи братства – у 1538 р.⁶⁵³. Саме ж братство, за висловом автора, належало до заможніших, оскільки володіло броварнею, робітнею домовин та фруктовим садом⁶⁵⁴.

Опублікована у 1958 р. стаття М. Оборіна об'єднала відомий на той час фактаж з історії найдавнішого на львівських передмістях братського шпиталю, вказавши всі необхідні поклики⁶⁵⁵.

Дещо розширеніший опис Богоявленського притулку з'явився на початку ХХІ ст. під авторством О. Потимко⁶⁵⁶.

Суттєвих змін чи доповнень дві останні розвідки не внесли, створивши, водночас, певні зручності для майбутніх дослідників.

⁶⁴⁹ MCS. S. 279-280; АЮЗР. Т. Х. С. 70-71.

⁶⁵⁰ АЮЗР. Т. Х. С. 315-318.

⁶⁵¹ Там же. Т. Х. С. 733-736.

⁶⁵² Лабенский Ф. Русские церкви и братства на предградиях львовских. Материалы по истории города Львова. Львов, 1911. С. 26, 29. Як зазначав автор, у тогочасному Львові функціонування братських шпиталів при православних церквах мало неабияке значення: вони “были большим благодеянием для русской черни в XVI-XVII веках, ибо русских больных в польские шпитали принимать не хотели”.

⁶⁵³ Крип'якевич І. Українські... С. 15. Окрім дати першої письмової згадки, жодної докладнішої інформації про Богоявленський шпиталь історик не навів.

⁶⁵⁴ Крип'якевич І. Історичні... С. 105.

⁶⁵⁵ Оборин Н. Львовские... С. 32.

⁶⁵⁶ Потимко О. Братські... // Наукові зошити... С. 49-54; Її ж. Братські... // Наукові записки... С. 97-116.

Отже, історіографія Богоявленського шпиталю бере свій початок лише з кінця XIX ст. і характеризується, по-перше, відсутністю окремих праць щодо генези зазначеного закладу, по-друге, змістово-текстуальною обмеженістю. Значні прогалини в історії цієї лічниці не дозволяють судити про її характер, розміри, дату ліквідації та ін.

Благовіщенський шпиталь. Розташований на Краківському передмісті в районі теперішньої вул. Городоцької, 33. Благовіщенський шпиталь вперше згадувався в праці І. Шараневича під 1606 р. у зв'язку з пожертвуванням "30 флоренів польських"⁶⁵⁷. Відтоді вказана дата (1606 р.) запанувала в науковій літературі.

Дослідники наступних генерацій – Ф. Лабенський⁶⁵⁸, І. Крип'якевич⁶⁵⁹, М. Оборін⁶⁶⁰, О. Потимко⁶⁶¹, не спростувавши віднайдену їх попередником часову межу, розбудовували свій матеріал за рахунок опису Благовіщенського комплексу.

Отже, поодинокі згадки в історичній та медичній літературі XIX-XX ст. дозволяють судити лише про час постановня і топографію неіснуючого нині Благовіщенського шпиталю.

Миколаївський шпиталь. Релігійно-благодійний осередок, локалізований на Краківському передмісті при церкві св. Миколая, донині не отримав окремої публікації. Поодинокі епізоди з його історії знайшли відображення на сторінках кількох праць.

Інформацію про орієнтовну дату постановня цього закладу вперше подано в АЮЗР. Донедавна вважалося, що Миколаївський шпиталь закладено у 1672 р.⁶⁶². Підставою для такого висновку слугувала грамота львівського старости Яна Мнішка. Припускаємо, що останній функціонував вже у 1611 р. (як свідчить привілей Сигізмунда III⁶⁶³), даровані Миколаївському братству⁶⁶⁴ ґрунти призначались на потреби церкви та шпиталю.

⁶⁵⁷ Шараневич І. Гальшка княгиня Острожска. Львов, 1880. С. 193.

⁶⁵⁸ Лабенский Ф. Русские... С. 25.

⁶⁵⁹ Крип'якевич І. Українські... С. 15.

⁶⁶⁰ Оборин Н. Львовские... С. 32. Автор помилково датував постановня Благовіщенського шпиталю 1542 р., переплутавши його з роком отримання братського статуту.

⁶⁶¹ Потимко О. Братські... // Наукові зошити... С. 49- 53; Її ж. Братські... // Наукові записки... С. 97-116.

⁶⁶² АЮЗР. Т. X. С. 806.

⁶⁶³ Там же. Т. X. С. 803.

⁶⁶⁴ Зауважимо, що наданий єпископом Макарієм Тучапським 1544 р. статут Миколаївського братства не містив згадки про намір заснувати шпиталь, див.: Акты, относящиеся к истории Южнозападной Руси. Львов, 1868. С. 3-6; MCS. S. 13-14.

Характер відповідного фрагменту з грамоти Сигізмунда III наштовхує на думку, що притулок при церкві св. Миколая (враховуючи вік храму) міг існувати задовго до 1611 р.

Наведені дані тематично вичерпали інформацію про Святомиколаївський шпиталь. Усі наступні публікації (Ф. Лабенський⁶⁶⁵, І. Крип'якевич⁶⁶⁶, М. Оборін⁶⁶⁷, О. Потимко⁶⁶⁸) у певній мірі популяризували порушену проблему, не наповнюючи вже відомий матеріал новою інформацією.

Доповнення внесла лише монографія М. Капралія, видана у 2003 р.: описуючи єврейсько-українські погроми 1641 р. на Краківському передмісті, історик розглянув інцидент з розбитим розп'яттям у притулку св. Миколая, у якому на той час мешкало подружжя Жолковичів⁶⁶⁹.

Отже, фрагментарність вилученої з наявних праць інформації не дозволяє сформувати загальну картину розвитку шпиталю св. Миколая, очікуючи предметних наукових студій.

П'ятницький шпиталь. Єдине повідомлення про цю інституцію, що знаходилась на Краківському передмісті при церкві св. Параскеви П'ятниці, належить М. Оборіну. Покликаючись на фонди Львівського музею українського мистецтва, автор стверджував про існування вказаного шпиталю в 1743 р.

Справді, вміщені в ювілейному збірнику на честь 350-річчя Львівської Ставропігії актові джерела згадували лише чотири діючі у 1722 р. православні притулки – Онуфріївський, Миколаївський, Богоявленський та Благовіщенський⁶⁷⁰. З огляду на це історія шпиталю св. Параскеви залишається відкритою для дослідження.

Вірменські шпиталі. Значно менше відомостей збереглося про медично-харитативні установи вірменської діляниці Львова. На підставі

⁶⁶⁵ Лабенский Ф. Русские... С. 25. Саме цей дослідник ввів до обігу дату першої письмової згадки про шпиталь св. Миколая як дату його заснування – 1672 р.

⁶⁶⁶ Крип'якевич І. Українські... С. 15.

⁶⁶⁷ Оборин Н. Львовские... С. 32. Як зазначив автор, з неопублікованого акта, віднайденого професором І. Крип'якевичем у 1957 р., впливало, що ще 1623 р. братство планувало "будувати дім під школу та шпиталь для хворих та німечних людей".

⁶⁶⁸ Потимко О. Братські... // Наукові зошити... С. 49-53; Її ж. Братські... // Наукові записки... С. 97-116. В останній статті зібрано ширший матеріал щодо історії Святомиколаївського осередку.

⁶⁶⁹ Капраль М. Національні громади Львова XVI-XVIII ст. (соціально-правові взаємини). Львів, 2003. С. 233.

⁶⁷⁰ Юбилейный сборник в память 350-летия Львовского Ставропигиона. Львов, 1936. С. 41.

історіографічного доробку XVII-XX ст. можна стверджувати про функціонування двох вірменських шпиталів – при соборі св. Богородиці у середмісті, та церкві св. Анни і Якова на Краківському передмісті. Однак, крім констатації факту існування лічниць, жодної докладнішої інформації ці праці не внесли.

Шпиталь св. Богородиці. Про розміщений неподалік величного собору св. Богородиці притулок для вірмен вперше згадував німецький мандрівник М. Груневег – при описі екстер'єру цього храму⁶⁷¹. Жодних додаткових подробиць автор не сповістив.

У 60-х рр. XIX ст. опублікували, підготовлені професором Львівського університету Фердинандом Бішоффом, збірники грамот вірменської громади міста, котрі вміщували два дотичні до теми документи. Згідно королівського декрету 1600 р., представники вірменської нації могли володіти 73-ма кам'яницями у середмісті (окрім пл. Ринок); до них не входили деякі публічні будівлі, у т. ч. – шпиталь⁶⁷².

Показово, що оригінали перших писемних свідчень – спогаду М. Груневега і акта 1600 р. – датувались зламом XVI-XVII ст. В період перебування М. Груневега у Львові (межа XVI-XVII ст.) шпиталь, ймовірно, налічував не одну сотню літ. Пересвідчитись у давності гуманістичної традиції дозволив другий документ – затверджений 1519 р. Сигізмундом I кодекс, котрий ввібрав у себе предковічні правові та моральні принципи вірменського народу. Один з розділів кодексу – “Про шпиталі” – передбачав “покарання без милосердя” за привласнення лікарняними провізорами майна чи коштів убогих.

Слідом за Ф. Бішоффом декрет 1519 р. опублікував у перекладі польською мовою церковний історик, вірменин за національністю Садок Баронч⁶⁷³ (у 2000 р. з'явився україномовний переклад).

Остання звістка про цей шпиталь припала на 1869 р. Описавши під 1748 р. пожежу вірменського катедрального собору і жіночого монастиря та наступну їх відбудову, С. Баронч під 1750 р. згадав про купівлю Домініком Яськевичем за 1000 зл. кам'яниці на шпиталь для вбогих і пілігримів⁶⁷⁴.

Цілком вірогідно, що зруйнований вогнем комплекс не підлягав реставрації, результатом чого й стало придбання нового приміщення. За іншими

⁶⁷¹ Груневег М. Опис... С. 114.

⁶⁷² Bischoff F. Urkunden zur Geschichte der Armenier in Lemberg. Wien, 1864. S. 95-97.

⁶⁷³ Ejusd. Das alte Recht der Armenier in Lemberg. Wien, 1862. S. 36; Barącz S. Rys dziejów ormiańskich. Tarnopol, 1869. S. 242-243; Привілеї... Т. II. С. 239.

⁶⁷⁴ Barącz S. Rys... S. 138.

міркуваннями, подібна акція мала на меті розширити релігійно-благодійний осередок вірменської громади середмістя. Точнішу відповідь зможе дати перегляд оригінальних документів з історії шпиталю св. Богородиці.

Отже, відсутність спеціальних розвідок з даної проблематики відкрила вкрай негативну картину: сьогоdnішній стан історичної науки не в змозі відповісти на низку запитань стосовно заснування, розвитку та фінансування вірменського шпиталю при катедральному соборі.

Шпиталь св. Анни і Якова. Як повідомив цитований вище С. Баронч, міщанин Львова кінця XVI ст. – вірменин Богдан Доновакович придбав за готівку “дві кам’яниці, фільварок на Краківському перед св. Станіславом і вимурував вірменський шпиталь”⁶⁷⁵. Можливо, саме до нього надходили прибутки від млина, набутого шпиталем у 1611 р.⁶⁷⁶ Хоча автор не подав присвяти нової лічниці, проте прив’язка до Краківського передмістя дозволяє ототожнити останню з притулком при храмі св. Анни і Якова.

Дослідник, висвітлив ще одну значущу деталь: серед фундаторів вірменської лічниці на передмісті він назвав Миколая Бернатовича, котрий записав на шпиталь і церкву св. Анни і Якова свій фільварок під Збоїськами⁶⁷⁷. Аналогічний факт майже через півтора століття переповів історик радянської доби Йосип Гронський.

Отже, кількісно обмежені та епізодично занотовані звістки про шпиталь св. Анни і Якова донесли до відома дослідників фрагментарні повідомлення щодо дати постанови, прізвищ фундаторів, орієнтовного стану забезпечення цього закладу.

Єврейські шпиталі. З літератури відомо, що обидві єврейські громади Львова – на Краківському передмісті та у середмісті – мали власний лічний осередок – гекдейш. Однак недостатність інформації про ці заклади дозволила лише зазирнути в суть проблеми, не розкриваючи її глибинної природи.

Перші повідомлення про єврейський шпиталь припали на початок XX ст. При описі заснованої в 1903 р. клініки ім. Мауриція Лазаруса (вул. Раппопорта, 8) її керівник Генрик Мерер, демонструючи давність традицій, згадав і про шпиталь міського гетто на вул. Боїмів (тепер Староєврейська).

⁶⁷⁵ Barącz S. Rys... S. 116-117; *EjUSD. Żywoty sławnych ormian w Polsce*. Lwów, 1856. S. 80.

⁶⁷⁶ *EjUSD. Rys...* S. 118.

⁶⁷⁷ *EjUSD. Żywoty...* S. 70; Гронський Й. Будні середньовічного Львова // Жовтень. Львів, 1983. № 3. С. 107; Літопис Червоної калини. Львів, 1991. № 2. С. 53.

Глибший ретроспективний стрибок здійснив апологет львівського єврейства Майер Балабан. Розглядаючи історію своєї громади, автор сповістив про викуплену Мордехаєм Ісаковичем у 1601 р. стару кам'яницю Соколовську на вул. Жидівській (тепер Івана Федорова): саме тут, поруч з синагогою, планувалося спорудити гекдейш⁶⁷⁸.

Як зазначив (майже через століття) інший львівський історик Володимир Меламед, перша письмова згадка про цей шпиталь датувалася 1628 р.; всередині XVIII ст. його перенесено до одного з будинків у кінці вул. Староєврейської⁶⁷⁹. Окрім цього, дослідник принагідно згадав й про передміський гекдейш.

Таким чином, історія єврейських притулків пізньоренесансного та новочасного Львова спеціально не досліджувалась. Огляд історіографії відкрив вкрай непривабливу картину: досі не написано жодної розвідки з даної проблематики. Інформацію фрагментарного характеру, котра не дала змоги навіть поверхнево відстежити розвиток єврейських лічниць, донесли лише загальні праці з історії львівських іудеїв.

* * *

Підсумовуючи все сказане, слід наголосити на наступних моментах. По-перше, описані в історіографії XVII-XXI ст. 23 міські та парафіяльні шпиталі, репрезентуючи окрему ланку в системі медичного забезпечення пізньосередньовічного і ранньомодерного Львова, водночас виявили внутрішньоорганізаційну неоднорідність відразу за кількома ознаками: функціональною, конфесійною, кількісною. Всупереч двом останнім, функціональний фактор є найбільш межово розмитим та дискусійним. Проблемою при цьому залишається не стільки чисельність шпитальних пацієнтів (від 4-8 до 80-120 осіб) чи градація їх за етно-віросповідним фактором, скільки превалювання у кожному конкретному випадку однієї з трьох функцій шпиталю – лічниці, притулку, гостинного дому. Як показала практика, домінантною виявилась роль притулку, іноді з його корпоративною замкненістю (шпиталь св. Мартина для військових, шпиталь для духівництва). Лише зрідка у діяльності шпиталів переважала функція лічниці (шпиталь боніфратрів, шпиталь сестер милосердя).

⁶⁷⁸ *Balaban M.* Żydzi lwowscy na przełomie XVI i XVII wieku. Lwów, 1906. S. 64-65.

⁶⁷⁹ *Меламед В.* Евреи во Львове (XIII – первая половина XX века): События, общество, люди. Львов, 1994. С. 81, 189-190. Окрема єврейська лічниця існувала впродовж 1628-1939 рр., змінюючи час від часу свою адресу: вул. Жидівська (1628 р.), вул. Староєврейська (середина XVIII ст.), вул. Шпитальна (1804 р.), вул. Раппопорта (1903 р.).

По-друге, актуальність порушеної у розділі проблеми зумовлена достатньо поверхневою розробленістю теми і, як наслідок, відчутним браком відповідних наукових публікацій. Головний підсумок нинішнього етапу наукових студій – цілковита відсутність завершеного монографічного дослідження з історії львівського шпитальництва XIV-XVIII ст.

Попри це, історіографічну спадщину даної теми збагатили різнопланові (за науковою вартістю та обсягом) статті. У більшості випадків сферою зацікавлення авторів цих розвідок ставали міські (або, як їх ще називали – публічні) медично-харитативні заклади – шпиталь св. Духа, св. Станіслава, св. Лазаря (К. Расп, Л. Харевічова, Ф. Марковський, С. Малець, О. Денис, М. Слонь), а також найбільші лічнічі осередки католицької та православної громад Львова – шпиталі боніфратрів, сестер милосердя, канонічок св. Августина, св. Успіння (В. Хотковський, В. Зембіцький, І. Крип'якевич, М. Оборін). Як правило, авторами публікацій виступали польські, значно рідше – вітчизняні дослідники (за винятком студій з історії братських шпиталів).

Слід констатувати, що повноцінно задіяним в історіографії виявився лише невеликий відсоток львівських шпиталів; решта згадувалась принагідно чи побіжно. Суперечливість підходів щодо датування, чисельності, фінансового становища, характеру діяльності окремих шпиталів підтверджують необхідність опрацювання всього обсягу збережених матеріалів – наративних, археологічних.

РОЗДІЛ IV

ЦЕХОВА І ПОЗАЦЕХОВА МЕДИЦИНА ЛЬВОВА XIV-XVIII СТ.: ЗА МАТЕРІАЛАМИ ІСТОРІОГРАФІЇ

Віддавна лікувальною практикою займалися волхви, зелійники, травознаї, лічці, зубоволоки, повитухи – спадкоємці медичних традицій Давньої Русі.

У Львові епохи пізнього середньовіччя і ранньомодерної доби офіційними носіями медичних знань вважались аптекарі, цирульники та лікарі. Представники двох перших ремесел об'єднувались у цехи, тоді як лікарі практикували зосібна. Першим виник цех цирульників (1578 р.), майже через три десятиліття – цех аптекарів (1609 р.).

На розвиток львівської медицини і фармації, особливо з середини XVI ст., значний вплив мали об'єктивні зовнішні культурно-історичні фактори. Серед них чільне місце посіли європейські гуманістичні тенденції. Право йменуватися доктором медицини (лікарем) давала університетська освіта. Натомість аптекарі та цирульники здобували професійні знання у цехах шляхом набуття досвіду в процесі тривалої щоденної практики.

За мірками тогочасної суспільної думки, найбільш соціально-престижним вважався фах лікаря; дещо нижче на щаблях суспільної ієрархії перебували аптекарі, нарешті – цирульники. Таке розташування професій у ієрархічній драбині не завжди відповідало обсягові медичної допомоги, яка надавалась представниками кожного з трьох ремесел: повсякчасно практикували лише цирульники, тоді як лікарська допомога у більшості випадків зводилась до складання астрологічних прогнозів для своїх пацієнтів. У названій трійці аптекарі посідали проміжне становище, підпорядковуючись докторам медицини, за прописами яких вони готували ліки, і домінуючи над цирульниками, професія котрих вважалась менш престижною, хоча й була достатньо високооплачуваною.

Медицина доби феодалізму практично не знала різниці між лікарями, котрі займалися лікуванням внутрішніх захворювань, та хірургами, чії знання скеровувались на лікування зовнішніх недуг. Згідно з європейськими мірками епохи пізнього середньовіччя, лише доктори медицини, котрі володіли університетським дипломом, вважались лікарями. Натомість цирульники, робота яких була тісно пов'язана з основним принципом первісної промисловості – “рукодінням” – належали до категорії ремісників. Захопившись схоластикою середньовічних університетів, лікарі поступово відійшли від практичної медицини. Водночас не обтяжені схоластичним вченням хірурги виконували ту частину медичних послуг, якими

нехтували лікарі. Остаточне злиття обох видів медицини – внутрішньої та зовнішньої – відбулося у XVIII ст., коли, поруч з індивідуальним учнівством, було дозволено створювати школи для підготовки освічених хірургів. Поступово практична хірургія, недоречно відірвана від медичної науки, повернулась у її лоно, зробивши медицину ціліснішою.

Ці та інші моменти діяльності львівських медиків – лікарів, аптекарів, цирульників – відобразила література предмету, комплектування якої впродовж XVII–XXI ст. відбувалось за принципом планомірного зростання (у випадку з аптекарями) або ж за принципом другорядності (у випадку з цирульниками та, найбільш виразно – докторами медицини).

4.1 Цехова медицина

Дифініція *contubernium* (цех), особливо на прикладі львівських аптекарів, достатньо умовна. Якщо представники класичних промислових цехів відповідали традиційним уявленням про ремісництво як кустарну галузь виробництва, то носії аптекарського фаху одночасно належали до когорти купців, медиків і ремісників, тобто представляли поліфункціональне згромадження об'єднаних спільною справою осіб. В цьому випадку терміни “корпорація” або “товариство” значно точніше відображали б суть та існуючий стан справ у цехах львівських аптекарів і цирульників.

Умовними можна назвати також дати виникнення цирульничого й аптекарського цехів, що не завжди співпадали з часом дійсного зародження конкретного професійного об'єднання, і були зорієнтовані на датування найбільш раннього збереженого статуту, котрий не обов'язково був першим. Як правило, кожен наступний статут послідовно підтверджував обумовлені у попередньому документі права та обов'язки членів цеху, а тому, віднайти в архівних фондах первісний статут часто видавалося неможливим. Наочним прикладом такої сентенції стало побутування в історіографії двох думок стосовно дати виникнення цеху цирульників – 1512 і 1578 рр., хоча найдавніший збережений у фондах ЦДІАУЛ статут цього товариства датований саме 1578 р. Що ж стосувалось генези цеху аптекарів, окремі дослідники (Я. Кісь)⁶⁸⁰ у своїх працях завбачливо оминали доволі спірне питання про дату його виникнення та єдино правильну назву цієї інституції.

У середньовічних латинських анналах аптеки (у перекладі з грецької *apothēke* – комора) номінувались термінами *apotheca* або *officina aromatica*. Звідси брав свій початок усталений для доби пізнього середньовіччя

⁶⁸⁰ Кісь Я. Промисловість Львова в період феодалізму (XIII–XIX ст.). Львів, 1968. С. 152–153.

та ранньомодерного часу титул аптекарів – ароматарій. Сама назва аптек визначала внутрішню сутність цих інституцій, що поєднували в собі функції крамниці та спеціально облаштованого закладу, у якому можна було придбати лікувальні засоби – антидоти, зілля, теріак, трунки тощо.

Перші ароматарії з'явились у Львові ще в XIII ст. Ймовірно, вони мали німецьке чи вірменське походження. Відчутний поштовх для розквіту аптечного ремесла дало так зване “право складу”, надане Львову в 1372 р. польською королевою Ядвігою: транзитна торгівля східними товарами (корінням, прянощами, зіллям, ласощами та ін.) помітно збагатила місцевих *apothecariorum*. Як наслідок, на початку XVII ст. у 30-тисячному Львові налічувалось 15 аптекарів; поступовий занепад міста зменшив їх кількість до 7 (в 1772 р.). З плином часу вплив гуманістичних тенденцій сприяв тому, що в XVI-XVII ст. аптекарі без освіти торгували як звичайні крамарі, тоді як аптекарі з університетськими знаннями практикували як доктори медицини.

Аптечне ремесло у Львові мало ручний, а згодом – напівручний характер, і не було спроможним задовільнити потреби населення у лікарських засобах. У первісних львівських аптеках-лавках лікарську сировину просто змішували в певних пропорціях за приписом лікаря. Приблизно від середини XVI ст., відповідно до поглядів Парацельса, з цієї сировини вже намагались видобути “лікувальну сутність”. Саме тому в аптеках XVI-XVIII ст. розпочалась епоха експериментів: лікарську сировину просмажували, розтоплювали, розчиняли, екстрагували водою, спиртом, оліями тощо. Постійний пошук призвів до того, що поступово аптеки перетворилися на справжні хімічні лабораторії. Тісне поєднання наукових знань, досвіду та експерименту сприяло модернізації аптечної справи і стимулювало формування окремої галузі медицини – фармації.

На відміну від лікарів чи аптекарів, цирульники через часті міжусобні конфлікти на ґрунті внутрішньоцехової конкуренції не користувались такою повагою у суспільстві як представники двох перших медичних напрямків. Помітний вплив на формування тогочасної суспільної думки щодо хірургів внесло їх ставлення до освіти: як зазначав О. Подражанський, згідно зі статутами цеху цирульників, навіть елементарна освіта для них не була обов'язковою⁶⁸¹. Хірургів розцінювали як ремісників, вимага-

⁶⁸¹ Подражанский А. Цеховая медицина Львова в XVI-XVIII вв. // Научные записки Ужгородского государственного университета: медицинский сборник. Львов, 1956. Т. XIX. С. 124; Его же. Хирургическая помощь в г. Львове в XVI-XVIII вв. // Вестник хирургии. Львов, 1955. № 10. С. 134-135.

ючи лише одного – володіння технікою операцій. Постулат щодо атрибуції цирульників як неосвічених ремісників вкорінився на сторінках більшості публікацій з даної проблематики.

Показовим у цьому сенсі є фрагмент зі статуту цирульників 1687 р., котрий свідчив про адекватне реагування членів цеху на назрілі вимоги повсякдення, і суперечив твердженню О. Подражанського: “Оскільки це ремесло цирульників найбільше полягає в оздоровленні людських тіл, чистого лікуванні ран, язв та цього роду хворіб та інфекцій, тому хочемо, щоб згаданий цех не приймав до свого грона простих людей, які жодним чином не можуть ні читати, ні писати, а тільки таких хай приймають, що можуть добре читати та писати, тим самим розуміти (ремесло)”⁶⁸². Як бачимо, у цитованому фрагменті йдеться про обов’язкову наявність у членів цеху основ грамотності, хоча жодною мірою не згадується про спеціальну медичну освіту.

Аптекарі. Хроністи XVII ст. Т. Піравський і Б. Зіморович, окрім декількох цікавих подробиць з життя тогочасних *apothecariorum*, зафіксували у власних працях імена давніх львівських аптекарів: Сигізмунда, Александра (XV ст.), Матій (XVI ст.)⁶⁸³, Яна Лоренцовича⁶⁸⁴, Симона Войші⁶⁸⁵, Яроша Вендельського⁶⁸⁶, Андреаса Ланга⁶⁸⁷, Блажея Філіповича (XVII ст.)⁶⁸⁸.

Жоден з двох авторів не визначив рівня професійної майстерності, медичної активності та суспільної значимості аптекарів у комплексі “лікар – аптекар – цирульник”. Лише Б. Зіморович принагідно зауважив, що припроваджений у 1467 р. до Львова лікар Сигізмунд був “менше потрібний без аптеки”, аніж запрошений через два десятиліття аптекар Александр⁶⁸⁹.

⁶⁸² ЦДІАУЛ. Ф. 131, оп. 1, спр. 797.

⁶⁸³ Зіморович Б. Потрійний Львів / Пер. з лат. Н. Царьової. Львів, 2002. С. 91, 118–119. Історик помилково назвав лікаря Сигізмунда (1467 р.) та аптекаря й лікаря Александра (1490 р.) першими львівськими медиками.

⁶⁸⁴ Pirawski T. Relatio status almae archidioecesis Leopoliensis / Ed. K. J. Heck. Leopoli, 1893. S. 101, 104.

⁶⁸⁵ Ibid. S. 101.

⁶⁸⁶ Ibid. S. 72, 102; Zimorowic B. Fundatio et patrimonium hospitalis s. Spiritus Leopoliensis. Leopoli, 1653. S. 54.

⁶⁸⁷ Зіморович Б. Потрійний... С. 161. У 1624 р. аптекар Андреас Ланг продав отруту, використану для вбивства іншої людини. За цей вчинок аптекаря (можливо – цілком невинного) було страчено згідно тогочасних норм міського права.

⁶⁸⁸ Zimorowic B. Fundatio... S. 53, 59.

⁶⁸⁹ Зіморович Б. Потрійний... С. 91.

Нез'ясованими залишалися також питання практичної діяльності представників цієї професії, названих Т. Піравським термінами *apothecarius* та *aromatarius*, а також їхня відповідність усталеним сьогодні медичним вимогам до аптекарства. У цьому сенсі показовими стали неопубліковані реєстри аптекних препаратів, які зберігаються в ЦДІАУЛ.

Судячи з переліку товарів, відправлених Мартином Спитеком і Станіславом Колачковичем у 1606-1609 рр. до Москви⁶⁹⁰, а також з реєстру аптекаря Петра Глушинського 1658 р.⁶⁹¹, відсоток власне лікувальних засобів у цьому списку складав мізерну частку від загальної кількості пряностей, солодошів та інших товарів.

З огляду на цей промовистий факт можна стверджувати, що аптекарство у давньому Львові було справою не стільки медичною, скільки бізнесово-кондитерською, а термін *aromatarius* найбільш точно позиціонував з носіями цього фаху. Відомий львівський історик В. Лозінський стверджував, що до кінця XVII ст. аптеки функціонували здебільша саме як сучасні цукерні.

На противагу свідченням попередників, описані у XVIII ст. (каноніком катедрального костелу Т. Юзефовичем) фрагменти висвітлили медичну сторону діяльності аптекарського цеху Львова. Йшлося, зокрема, про такі епізоди: суперечка 1642 р. між світськими та монастирськими аптекарями стосовно обслуговування останніми хворих поза межами своїх духовних осередків⁶⁹²; винесене королем Казимиром у 1658 р. рішення про ревізію усіх львівських аптек, а також свідoctв ароматаріїв⁶⁹³; дозвіл, за певних

⁶⁹⁰ ЦДІАУЛ. Ф. 52, оп. 2, спр. 256, с. 382-394. Коментуючи перший серед збережених у фондах ЦДІАУЛ реєстр аптекних товарів 1606 р., автор присвяченої саме цьому питанню спеціальної розвідки В. Лозинський влучно назвав окремі з аннотованих там ліків "кабалістичними". Очевидно, йшлося про такі препарати як "палець Гермеса", "мазь католика", "легенева дірка", масло "філософське", "мазь пілігримів", "мазь Марціала", "вірменська кулька", "калабрійська манна" тощо.

⁶⁹¹ ЦДІАУЛ. Ф. 52, оп. 2, спр. 342, арк. 491-512.

⁶⁹² *Józefowicz T. Kronika miasta Lwowa od roku 1634 do 1690, obejmująca w ogólności dzieje dawnej Rusi Czerwonej a zwłaszcza historia arcybiskupstwa lwowskiego w tejszej epoce / Przeł. M. Piwocki. Lwów, 1854. S. 68-69.* Конфлікт тривав між представниками світської гілки львівського аптекарства – з одного боку, та бернардинами й єзуїтами – з другого. Дослідники наступних поколінь досить детально прояснили суть цієї незгоди.

⁶⁹³ *Józefowicz T. Kronika... S. 228.* Першу постанову про ревізію аптек видав у 1524 р. король Сигізмунд I. Згідно з нею, ревізувати аптеки зобов'язували докторів медицини. Можливо, цитований вище реєстр 1658 р. аптекаря Петра Глушинського являв собою один з прикладів здійснюваного магістратом саме цього року акту ревізування аптек.

умов (для потреб хворих) торгувати ліками у святкові та вихідні дні, виданий міськими урядовцями в 1677 р.⁶⁹⁴

Кілька десятків давніх рецептів, котрими послуговувались медики XVIII ст., представив виданий у Каліші в 1793 р. підручник Л. Пежини “Лікар для селян”⁶⁹⁵. Кожен з 77-ми наведених рецептів містив не лише прописи способів приготування тих чи інших (часом вельми оригінальних) ліків, але й відповідну прив’язку в тексті стосовно їх використання. Зауважимо, що написана фахівцем в галузі медицини праця Л. Пежини завдяки медичному спрямуванню склала яскравий виняток на тлі досліджень історичного змісту.

Значне фактографічне навантаження несла опублікована у 1844 р. “Хроніка” Д. Зубрицького, в якій автор, на основі критичного підходу до зібраного матеріалу, суттєво розширив відомості про львівських аптекарів XV-XVIII ст. Серед оприлюднених істориком даних – звістки про першого місцевого ароматарія Василя Русина (1445 р.)⁶⁹⁶, ординацію цеху аптекарів (1609 р.)⁶⁹⁷, привілеїв на набуття українцями права на рівні з поляками здобувати фак аптекаря (1713 р.)⁶⁹⁸ тощо. Як зазначив Д. Зубрицький, у феодальному Львові, попри пануючий тоді правовий нігелізм, аптекарів суворо карали не лише за незаконний продаж отрути стороннім особам, але й за фальшування воскових свічок лоєм⁶⁹⁹.

Загалом, дослідники XVII – першої половини XIX ст. – Т. Піравський, Б. Зіморевич, Т. Юзефович, Л. Пежина, Д. Зубрицький – мали на меті якомога повніше відтворити і зберегти для нащадків події минулого, не зупиняючись при цьому на детальному розкритті якоїсь конкретної проблеми, у даному випадку – історії львівського аптекарства.

⁶⁹⁴ *Józefowicz T.* Kronika... S. 387. Згідно з привілеєм 1677 р., засилля купецьких яток на вулицях і площах міста спонукало владу заборонити торгівлю промисловими товарами і продуктами у святкові та вихідні дні. Виняток зроблено лише для аптекарів, засвідчуючи цим кроком ненавмисний поворот до трактування аптек як закладів лічництва.

⁶⁹⁵ *Perzyna L.* Lekarz dla włościan, czyli rada dla pospolstwa. Warszawa, 1932. S. 289-315.

⁶⁹⁶ *Зубрицький Д.* Хроніка міста Львова: Львівські історичні пам’ятки / Пер. з пол. І. Сварника, наук. коментар М. Капраля. Львів, 2002. С. 95-96. Як і у випадку з Б. Зіморевичем, цитоване в тексті твердження Д. Зубрицького хибне. Реальні прізвища перших львівських аптекарів донесли праці пізніших дослідників.

⁶⁹⁷ *Зубрицький Д.* Хроніка... С. 217.

⁶⁹⁸ Там само. С. 419.

⁶⁹⁹ Там само. С. 223, 238. Відповідно до тогочасного законодавства, незаконний продаж отрути передбачав смертну кару, тоді як фальшування свічок каралось грошовим стягненням.

Відмінних рис набула історіографія другої половини XIX – початку XX ст.: саме в цей період з'явилися не лише насичені відповідним фактажем збірки публікованих джерел, але й перші поодинокі спроби ґрунтовніше розкрити порушену тему. Достатньо згадати надруковану в 1894 р. статтю В. Лозінського “*Dyaryuszek moskiewski lwowianina z r. 1606*”, в якій автор на матеріалах лише однієї архівної справи розкрив суть судового процесу 1610 р. між компаньонами – аптекарями Станіславом Колачковичем і Мартином Спитеком⁷⁰⁰.

Окрім цитованого за архівним оригіналом звіту про перебування Станіслава Колачковича у Москві в 1606 р. з метою реалізації вантажу аптечних товарів, В. Лозінський оприлюднив власні спостереження щодо ведення львівським ароматарієм медичної практики⁷⁰¹.

У праці “*Życie polskie w dawnych wiekach*” В. Лозінський при описі побуту поляків оприлюднив кілька цікавих подробиць щодо таких тісно пов'язаних з фармацією епізодів, як спосіб комплектування домашньої аптечки, магічний вплив дорогоцінного каміння на здоров'я їх власників, атрибутування ще на початку XVIII ст. кави та чаю як суто медичних препаратів⁷⁰². Як стверджував історик, панацеєю від будь-яких недуг, універсальним лікувальним засобом проти усіх захворювань був теріак Мітрідата, до складу якого входили 64 інгредієнти.

Кілька не менш цікавих моментів знайшли відображення на сторінках статті фахових істориків фармації Е. Свежавського і К. Венди⁷⁰³. Розглядаючи генезу аптек впродовж XIV-XVI ст. на теренах Польщі, дослідники зауважили наступний аналог. У 1425 р. львівські перекупники користувались гербом, який істотно не відрізнявся від датованого 1629 р. гербу французьких аптекарів⁷⁰⁴. Був цей прецедент випадковим збігом обставин чи все ж існував невідстежений корпоративний зв'язок між місцевими та французькими (європейськими) аптекарями – залишилось не відомо.

⁷⁰⁰ *Łoziński W. Dyaryuszek moskiewski lwowianina z r. 1606 // Kwartalnik Historyczny. Lwów, 1894. R. VIII. S. 627-635.*

⁷⁰¹ *Ibid. S. 630.* З цього приводу В. Лозінський писав: “Будучи лише простим аптекарчиком, [Станіслав Колачкович] не вагаючись офірував москвитинам лікарські послуги, рятуючи від смерті важкохвору дитину котрогось могутнього боярина...”

⁷⁰² *Łoziński W. Życie polskie w dawnych wiekach. Kraków, 1969. S. 103, 144, 224.*

⁷⁰³ *Świeżawski E., Wenda K. Spis aptekarzy w dawnej Polsce // Wiadomości Farmaceutyczne. Warszawa, 1887. T. XIV. S. 136-139.*

⁷⁰⁴ *Ibid. S. 137.*

Ще один фахівець в галузі медицини – В. Шумовський – в опублікованій у 1907 р. монографії “*Galicja pod względem medycznym*” проаналізував якісний і кількісний стан львівських аптек після входження Галичини до складу Австрійської імперії, оприлюднив список тогочасних міських аптекарів, окреслив наміри нової влади щодо врегулювання та стабілізації цінової політики в регіоні⁷⁰⁵. На основі опрацювання ряду санітарних патентів 70-х рр. XVIII ст. автор послідовно розкрив кроки уряду на шляху реформування сфери медичного обслуговування.

Коротку ілюстративну інформацію про домінуючу специфіку ремесла аптекарів як крамарів-ароматаріїв містила праця Ф. Яворського⁷⁰⁶.

Додаткову інформацію надали також збірники джерел кінця XIX – початку XX ст. – опрацьовані А. Чоловським і Ф. Яворським “*Pomniki dziejowe Lwowa*” та Й. Немцевичем “*Zbiór pamiątek historycznych o dawnej Polsce*”. Судячи з відтворених завдяки цитатам з “*Pomników...*” імен, первісні львівські аптекарі, по-перше, мали етнічно німецьке або польське походження, і, по-друге, прибували переважно з Кракова⁷⁰⁷ – торговельного форпосту на півдні Польщі: Маргарета (1383 р.)⁷⁰⁸, Григорій з Кракова (1387 р.)⁷⁰⁹, Пауль з Кракова (1442-1445 рр.)⁷¹⁰.

Допоміжне значення мала вміщена у другому з перелічених вище видань “*Tała korzeni i trunków*”, котра зорієнтовувала дослідників у затверджених на Пьотрковському сеймі 1524 р. цінах на деякі види аптечного асортименту⁷¹¹.

⁷⁰⁵ *Szumowski W. Galicja pod względem medycznym za Jędrzeja Krupińskiego, pierwszego protomedyka 1772-1783. Lwów, 1907. S. 60-65, 99-100.* За підрахунками дослідника, в середині 70-х рр. XVIII ст. у Львові функціонували 8 аптек: 5 – світських, 2 – монастирські, 1 – військова. 3-поміж усіх фахово підтвердити набутий диплом аптекаря зумів лише Томаш Зенткевич.

⁷⁰⁶ *Jaworski F. Królowie polscy we Lwowie. Lwów, 1906. S. 54-55, 72.*

⁷⁰⁷ Це фактично підтверджувало попередні висновки Е. Свежавського та К. Венди, згідно з якими саме Краків посідав чільне місце за часом постанови перших аптек та їх чисельністю; другим у цьому списку значився Львів. Див.: *Świeżawski E., Wenda K. Spis... S. 137.*

⁷⁰⁸ *Pomniki dziejowe Lwowa z archiwum miasta. T. I: Najstarsza księga miejska 1382-1389 / Pod red. A. Czołowskiego. Lwów, 1892. S. 12. № 66.* В оригіналі: “*Eodem die et iudicio Wolfharth Pyzicz de Cracouia super bona mobilia et immobilia Iohannis Balzant ex parte propria et ex parte sororis sue Margarethe apotecarye XXXVIII sexagenas interdixit et est secundus*”.

⁷⁰⁹ *Pomniki... S. 87. № 529.*

⁷¹⁰ *Ibid. T. IV. S. 89. № 695; S. 203. № 1592-1593, S. 211. № 1664.*

⁷¹¹ *Zbiór pamiątek historycznych o dawnej Polsce z rękopismów, tudzież dzieł w różnych językach o Polsce wydanych, oraz z listami oryginalnemi królów i znakomi-*

Зосередивши увагу на відразу двох датованих 1524 р. документах Сигізмунда I, один з яких дозволяв ревізувати аптеки, інший – врегулював ціни на аптечні товари, можна припустити, що постання протягом одного лише року двох змістово трактованих в єдиному ключі постанов було не випадковим. Вірогідно, появу цих постанов спричинили численні зловживання з боку тогочасних ароматаріїв.

Нові напрямки зацікавлення з'явилися в історіографії 20-30-х рр. XX ст., внаслідок чого відчутно розширився спектр напрацьовуваних проблем. Так, цитований у попередньому абзаці польський історик медицини К. Венда задався ціллю максимально відновити список львівських аптекарів XIV-XVIII ст. Результатом багаторічної роботи автора стала опублікована в 1920 р. стаття "*Aptekarze dawnego Lwowa*", у якій в алфавітному порядку подані прізвища 31-го львівського аптекаря в сукупності з коротким історично-біографічним коментарем про кожного⁷¹². Запропонований К. Вендою перелік залишився відкритим для досліджень на той випадок, якщо котрийсь з наступників науковця відшукає серед архівних документів нові імена аптекарів давнього Львова.

У міжвоєнний період вийшли друком перші праці історіографічного та джерелознавчого характеру. Йдеться про надруковану в 1929 р. монографію Л. Харевічової "*Lwowskie organizacje zawodowe*", в якій авторка ретельно проаналізувала генезу аптекарського цеху Львова крізь призму критичного огляду тематичної літератури⁷¹³. За підрахунками Л. Харевічової, перші *apothecae* були зареєстровані у Львові в XIV ст., а найбільша чисельність аптек – 15 – припала на початок XVII ст. Підкреслимо, що монографія Л. Харевічової досі залишилась єдиним такого гатунку ґрунтовним дослідженням з історії цеху аптекарів.

Джерелознавчий зміст мала стаття відомого історика медицини, фахового лікаря В. Зембіцького. Автор описав датований 1532 р. львівський

tych ludzi w kraju naszym / Zebr. J. Niemcewicz. Lipsk, 1859. T. IV. S. 56. Не підлягає сумніву, що необхідність появи "Таху..." була спричинена зловживаннями з боку аптекарської гільдії Польщі, підтвердженими наступним фрагментом з датованої 1524 р. ухвали Сигізмунда I: "...niektórzy kupcy... przywłaszczają sobie monopolia na aromata, korzenie i wina, i owe ze szkodą ludzi zbyt przedawają wysoko, tem bardziej iż używanie korzeni większem jest w Państwach naszych, niż w innych..."

⁷¹² Wenda K. *Aptekarze dawnego Lwowa* (spis w porządku alfabetycznym) // *Nowe Czasopismo Aptekarskie*. Lwów, 1920. R. II. S. 23-25.

⁷¹³ Charewiczowa Ł. *Lwowskie organizacje zawodowe za czasów Polski przedrozbiorowej*. Lwów, 1929. S. 165-167.

екземпляр зільника Шимона з Ловіча, порівнюючи його з дещо пізнішим вроцлавським примірником⁷¹⁴.

Додаткове фактографічне навантаження несла праця К. Бадецького⁷¹⁵, у якій автор під 1445 р. занотував архівну цитату про Василя Русина, помилково назвавши останнього першим львівським аптекарем.

Опосередковане відношення до теми мали праці Р. Вежбіцького⁷¹⁶, Ю. Вайгеля⁷¹⁷, які містили вагому підбірку літератури або ж висвітлювали окремі корисні для порівняння епізоди побутування середньовічних аптекарських цехів Західної Європи.

Потужна хвиля наукових досліджень з історії львівського аптекарства припала на радянську добу. Характерною рисою цього періоду стали: розширення переліку розроблюваних питань; формування репрезентованого іменами О. Подражанського, Н. Сингалевич, В. Отамановського, С. Гургули, Ю. Сайковської, Л. Ходосевич кола дослідників з фаховою медичною освітою.

Історіографічний доробок радянської доби відкрила стаття ужгородського науковця О. Подражанського “Из истории аптечного дела во Львове”, надрукована в медичній періодиці у 1954 р.⁷¹⁸ Попри ідеологічні нашарування, згадана розвідка стисло висвітлювала розвиток аптекарського цеху пізньосередньовічного та ранньомодерного Львова і містила низку цінних зауважень. Передчасною видавалась лише репліка автора стосовно низького матеріального статку аптекарів як основної причини того, чому представники саме цього фаху (йшлося про аптекаря Яна Альнпека) очолили в 1602 р. повстання проти міського патриціату Львова.

Історії цеху аптекарів О. Подражанський присвятив ще одну статтю, в якій коротко виклав зміст пов'язаних з цією галуззю медицини подій⁷¹⁹.

Радянську модель дослідження послідовно продовжили дві тематичні статті львівського фармацевта Неоніли Сингалевич, опубліковані на межі

⁷¹⁴ *Ziembicki W.* Szymona z Łowicza “Aemilius macer de herbarum virtutibus” // *Archivum Historj i Filozofji Medycyny*. Poznań, 1929. T. IX. Z. I. S. 1-7.

⁷¹⁵ *Badecki K.* Zaginionie księgi średniowiecznego Lwowa: Studium rekonstrukcyjne. Lwów, 1927. S. 47. № 41.

⁷¹⁶ *Wierzbicki R.* Historia słownictwa lekarskiego polskiego. Poznań, 1924. S. 8-13, 34-41.

⁷¹⁷ *Weigel J.* Historia medycyny w wiekach średnich. Lwów, 1895. S. 230-231, 243-245. Автор стверджував, що у Франції XIV ст. аптекарський цех за значимістю посідав п'яте місце в ієрархії ремісничих цехів.

⁷¹⁸ *Подражанский А.* Из истории аптечного дела во Львове // *Аптечное дело*. Москва, 1954. № 5. С. 43-45.

⁷¹⁹ *Его же.* Цеховая медицина... С. 127-129.

50-60-х рр. ХХ ст. Перша з них змістовно перегукувалась з розвідкою О. Подражанського, однак відмінною її рисою стали дещо ширший потік наукової інформації, а також логічні висновки з уміло розставленими авторкою акцентами⁷²⁰.

Друга стаття Н. Сингалевиц відтворювала етапи розвитку фармацевтичної освіти на західноукраїнських землях у ХІV-ХХ ст.⁷²¹ Як зазначила дослідниця, для давніх аптекарів *alma mater* слугували цехи та братства, а домінуючими при набутті фаху були не стільки освіта, скільки практичний досвід.

Знаковою подією стала публікація в 1960 р. статті доктора історичних наук, професора Харківського медичного інституту В. Отамановського під – “Перші аптеки на Україні”⁷²². Стаття відрізнялась від інших публікацій цього періоду територіальною розгорнутістю, глибиною і спектром охопленого матеріалу, порівняльною методикою побудови тексту. В результаті тривалої кропіткої роботи в архівах України, опрацювавши значну кількість джерельного та історіографічного фактажу В. Отамановському вдалося показати як розвивалася аптечна справа у найбільших містах Речі Посполитої – Києві, Львові, Кам’янець-Подільському, Луцьку тощо. Як виявилось, на тлі згаданих українських міст Львів посів чільне місце за часом постання перших аптек, їх чисельністю та деякими іншими критеріями.

Опосередковане відношення до львівського терену мала інша стаття В. Отамановського, яка містила фрагментарні нотатки про діяльність місцевих аптекарів, зокрема – про вміщені у лікарському poradnikу 1705 р. секретні засоби боротьби з чумою (теріак Мітрідата, “оцет чотирьох розбійників”, амулети з часником, висушеними жабами, живим сріблом та ін.)⁷²³.

Історії львівського фармацевтичного музею та оглядові його подекуди екстравагантної експозиції присвячені кілька статей колишньої завідувачки першої в Україні аптеки-музею Софії Гургули⁷²⁴. Як зазначила дослідниця,

⁷²⁰ Сингалевиц Н. К истории развития аптечного дела во Львове // Аптечное дело. Москва, 1959. № 5. С. 81-87.

⁷²¹ Сингалевиц Н. К истории фармацевтического образования на территории западноукраинских земель // К истории медицины на Украине: Сб. науч. трудов. Львов, 1961. С. 288-299.

⁷²² Отамановський В. Перші аптеки на Україні // Фармацевтичний журнал. К., 1960. № 2. С. 60-67.

⁷²³ Його ж. Розвиток аптечної справи на Україні з середини ХVІІ до початку ХІХ ст. // Фармацевтичний журнал. К., 1963. № 6. С. 56-67.

⁷²⁴ Гургула С. Матеріали Львівського фармацевтичного музею // Фармацевтичний журнал. К., 1968. № 2. С. 91-96; 1969. № 1. С. 83-86; 1971. № 5. С. 88-93; Її ж. 3

серед близько двох тисяч експонатів цього закладу, що функціонував від 1735 р. як військова аптека Наторпта, – старовинні видання зільників, фармакопей, унікальне аптечне обладнання.

Опубліковані С. Гургулою матеріали про львівський музей-аптеку отримали доволі широкий резонанс у науковому світі. Так, у 1970 р. в одному з діаспорних медичних видань Північної Америки з'явився передрук статті дослідниці про львівський фармацевтичний музей⁷²⁵, а в 1972 р. – рецензія польського професора Вітольда Завадовського на згадану статтю, що надрукована в “Archiwum historii medycyny”⁷²⁶.

Поверхневий огляд колекції Львівського музею-аптеки ліг в основу ще однієї статті анонімного автора, опублікованої в Чикаго у 1987 р.⁷²⁷

Наприкінці 80-х рр. ХХ ст. вийшли друком дві статті фармацевта Юлії Сайковської під назвою “З історії старовинних львівських аптек”⁷²⁸. У них авторка подала аннотовані повідомлення про півтора десятка аптек ранньомодерного Львова, з-поміж яких чотири були засновані ще до кінця ХVІІІ ст.:

- 1) 1574 р. – “Під Золотим оленем” Матвія Зенткевича (пл. Ринок, 29);
- 2) 1735 р. – “Під Чорним орлом” Наторпта (вул. Ставропігійська, 1);
- 3) 1762 р. – “Під Угорською короною” (пл. Соборна, 1);
- 4) 1783 р. – “Під Срібним орлом” Ф. Томанека (вул. Краківська, 26).

Продовжуючи справу С. Гургули, Ю. Сайковська у співпраці з Людмилою Ходосевич опублікувала в 1990 р. розвідку про старовинні видання фармацевтичної літератури у фондах Львівської аптеки-музею⁷²⁹.

Схожу до статті О. Подражанського схему побудови тексту мав один з розділів монографії відомого дослідника економічної історії Львова Я. Кіся,

історії фармації // Фармацевтичний журнал. К., 1974. № 4. С. 80-83; Її ж Гален і два коментарі його творів ХVІ сторіччя // Фармацевтичний журнал. К., 1976. № 4. С. 87-89.

⁷²⁵ Гургула С. Матеріяли львівського фармацевтичного музею // Лікарський вісник. Чикаго, 1970. Ч. 2 (57). С. 37-41.

⁷²⁶ Gurgula S. Materiały muzeum farmaceutycznego we Lwowie. Doniesienie III / Recenzja W. Zawadowskiego // Archiwum historii medycyny. Warszawa, 1972. T. XXXV. Z. 1-2. S. 207-208.

⁷²⁷ Медицина й фармація у старому Львові // Український медичний архів. Чикаго, 1987. Ч. ХІ. С. 92-94.

⁷²⁸ Сайковська Ю. З історії старовинних львівських аптек // Фармацевтичний журнал. К., 1986. № 4. С. 74-75; 1987. № 1. С. 72-75.

⁷²⁹ Сайковська Ю., Ходосевич Л. Старовинні видання фармацевтичної літератури у фондах Львівської аптеки-музею // Фармацевтичний журнал. К., 1990. № 4. С. 76-77.

присвячений аптекарському цехові міста⁷³⁰. Щоправда, автор жодним словом не згадав про генезу самого цеху, обставини та дату його виникнення. Принагідну інформацію про львівських аптекарів містили також праці відомих українських дослідників Й. Гронського⁷³¹ та В. Плюща⁷³².

Вагомий внесок у вивчення різноманітних сторін діяльності аптекарської гільдії здійснив польський науковець Ян Шостак. Наприкінці 70-х рр. XX ст. він опублікував серію джерелознавчих статей про укладені в XVI ст. зільники Стефана Фаліміржа, Ієроніма Спичинського, Мартина Сенника⁷³³. Усі три розвідки дослідника відрізнялись скрупульозним аналізом досліджуваного матеріалу, багатством і глибиною висвітлених проблем, єдиною схемою побудови тексту.

Нові здобутки у сфері дослідження історії львівського аптекарства принесла доба державної незалежності. Знаковою подією цього періоду стала поява першої на місцевому ґрунті монографії з історії фармації Галичини XIII-XX ст., авторство якої належало Наталії Бенюх⁷³⁴. Як зауважила Н. Бенюх, “наукова новизна дослідження полягала в тому, що вперше системно вивчена актуальна для історії фармації України проблема розвитку аптечної справи в Галичині протягом понад сімсотрічного періоду, визначені роль і місце фармації в соціально-економічному розвитку м. Львова.”⁷³⁵

Дослідження Н. Бенюх містить широку підбірку літератури, власні цікаві спостереження авторки. Щоправда, згаданий роботі властиві компілятивний характер, оперування не завжди вивіреними фактами (як у випадку зі шпиталем Йоана Хрестителя), нарешті – незначний обсяг текстового матеріалу в хронологічних межах XIII-XVIII ст.

Не зважаючи на вказані деталі, значимі лише для фахівця у даній галузі знань, монографія Н. Бенюх залишається єдиною публікацією сучасного

⁷³⁰ Кісь Я. Промисловість... С. 152-153.

⁷³¹ Гронський Й. Будні середньовічного Львова // Жовтень. Львів, 1981. № 10. С. 122, 123; 1983. № 3. С. 105; 1983. № 4. С. 94; 1984. № 7. С. 100; 1984. № 8. С. 95.

⁷³² Плющ В. Нариси з історії української медичної науки та освіти. Кн. I (від початків української державності до 19 століття). Мюнхен, 1970. С. 34, 50-51, 53.

⁷³³ Szostak J. Zielnik Stefana Falimirza z roku 1534. Cz. I i II // Ze skarbca kultury. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1977. Z. 28-29; *Ejusz.* Zielnik Hieronima Spiczynskiego z roku 1542 // Ze skarbca kultury. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1978. Z. 30. S. 5-36; *Ejusz.* Zielnik Marcina Siennika z roku 1568 // Ze skarbca kultury. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1979. Z. 31. S. 5-48.

⁷³⁴ Бенюх Н. Історія фармації Галичини (XIII-XX ст.). Львів, 1999. С. 19-49, 64-69.

⁷³⁵ Там само. С. 8-9.

українського автора, яка використовується медичними вузами Львова як підручник з історії фармації.

Серед фахових істориків цього періоду найбільш працьовитим автором виявився Володимир Чернов. Його статті друкувались у місцевих краснавчих та медичних виданнях і часто носили не лише притаманний вітчизняним дослідженням фактографічний, але й інтерпретативний характер⁷³⁶. В окремих випадках статті В. Чернова, органічно розкриваючи порушену тему, перегукувались за змістом⁷³⁷.

Виняток становила розвідка під назвою “Середньовічний Львів: екскурсія до аптеки”, в якій автор, на основі архівних джерел, детально описав інвентар діючої в XVII ст. аптеки львів'янина Яна Кіліановича⁷³⁸. За докладністю висвітленого фактажу, відсутністю додаткових досліджень з історії цієї аптеки згадану статтю В. Чернова слід зарахувати до спеціальних розвідок з даної проблематики.

Схожий принцип формування наукового матеріалу дотриманий в іншій праці цього автора⁷³⁹.

Певний інтерес для дослідників порушеної проблеми представляли два датовані 1651 і 1713 рр. документи, перший з яких дозволяв львівським вірменам торгувати аптечними препаратами вроздріб та гуртом, другий – зрівнював у правах українських та католицьких аптекарів. Обидва документи у перекладі українською мовою опубліковані в упорядкованому М. Капралем збірнику “Привілеї національних громад міста Львова”⁷⁴⁰.

⁷³⁶ Чернов В. Таємниці львівського аптекарства // Літопис Червоної калини. Львів, 1994. № 7-9. С. 42-49; *Його ж.* Медицина, фармація і... алхімія // Галицька брама. Львів, 1997. № 10-11 (34-35). С. 26-27; *Його ж.* Середньовічний Львів: перехрестя медичних і фармацевтичних доктрин // Аптека Галицька. Львів, 2003. № 2 (95). С. 31-32; *Його ж.* Середньовічний Львів: епідемії, лікарі, аптекарі // Там само. 2003. № 3 (96). С. 30-31, № 15 (108). С. 20-22; *Його ж.* Середньовічний Львів: аптекарі та шпиталі // Там само. 2003. № 16 (109). С. 29-31; *Його ж.* Середньовічний Львів: екскурсія до аптеки // Там само. 2004. № 5 (120). С. 26-27; *Його ж.* Аптекарі середньовічного Львова // Там само. 2004. № 17 (132). С. 30-32.

⁷³⁷ Йдеться про перші п'ять праць, зазначених у попередній примітці: фактично усі вони стисліше дублювали зміст статті під назвою “Таємниці львівського аптекарства”.

⁷³⁸ Чернов В. Середньовічний Львів: до аптеки // Аптека Галицька. Львів, 2004. № 5 (120). С. 26-27.

⁷³⁹ Чернов В. Аптекарі... С. 30-32.

⁷⁴⁰ Привілеї національних громад міста Львова (XIV-XVIII ст.): Львівські історичні пам'ятки / Упор. М. Капраль. Львів, 2000. Т. II. С. 94-98, 327-330.

Короткий популярного гатунку екскурс по зільниках XVI-XVII ст., а також до аптеки-музею здійснили Христина Дорожовець⁷⁴¹ і Тарас Арсенюк⁷⁴².

Отже, історіографічна спадщина з історії розвитку львівського аптекарства доволі об'ємна. Зважаючи на появу наприкінці 1990-х рр. єдиної на сьогоднішній день монографії з історії фармації Галичини (Н. Бенюх), значний відсоток цієї спадщини склали невеликі за обсягом наукові та науково-популярні розвідки В. Лозінського, К. Венди, О. Подражанського, В. Отамановського, Н. Сингалевич та В. Чернова.

За принципом написання текстів згадані автори послуговувались переважно методикою позитивізму: попри всю цінність цих праць останні, проте, побудовані на констатації історичних фактів і носять переважно фрагментарно-інформативний характер.

Натомість інтерпретативний стиль викладу матеріалу, властивий закордонним науковцям і вживаний при дослідженні шпиталів св. Духа і св. Станіслава (М. Слонь) та епідемій (А. Карпінський), у випадку з львівськими аптеками себе практично не зреалізував. Засновки інтерпретативності помітні лише у статтях В. Чернова.

Існування багатьох "білих плям" в історії розвитку львівського аптекарства, відсутність системного вивчення проблеми відповідно до історичної періодизації регіону залишають тему відкритою для дослідження.

Цирульники. Датований 1615 р. латиномовний "Опис Львівської архієпископії" Т. Піравського доніс до сучасників прізвища кількох місцевих цирульників кінця XVI – початку XVII ст., котрих автор (очевидно, небезпідставно) йменував *chirurgus*: Гаспар Янкович⁷⁴³, Лукаш Пукажовський⁷⁴⁴, Тобіас⁷⁴⁵.

Практично через пів століття цей список продовжив Б. Зіморович, згадавши таких благодійників шпиталю св. Духа як цирульник Станіслав Кастеллі⁷⁴⁶, військовий цирульник Єжи⁷⁴⁷, Ян "balwierz"⁷⁴⁸.

⁷⁴¹ Дорожовець Х. Не бійтесь заглядати у травник // Аптека Галицька. Львів, 2003. № 20 (113). С. 29.

⁷⁴² Арсенюк Т. За стародавніми рецептами // Галицька брама. Львів, 1994. № 2. С. 5.

⁷⁴³ Pirawski T. Relatio... S. 161.

⁷⁴⁴ Ibid. S. 102.

⁷⁴⁵ Ibid. S. 85, 99.

⁷⁴⁶ Zimorowic B. Fundatio... S. 47, 53, 56, 59.

⁷⁴⁷ Ibid. S. 65.

⁷⁴⁸ Ibid. S. 67.

Значно об'ємнішу інформацію про будні львівських цирульників надав хроніст XVIII ст. Т. Юзефович⁷⁴⁹. В одному з наведених ним епізодів описуються причини смерті 7-річної дитини та її матері (в 1658 р.) внаслідок необдуманих дій хірурга-шахрая Лукаша Годзішевського. Коментуючи цей прикрий випадок, Т. Юзефович занотував фразу, гідну того, щоб до неї апелювали й через віки: "...niedoskonały lekarz doskonałym jest zabójcą"⁷⁵⁰. Про напрямки діяльності цеху львівських цирульників свідчила збережена у відділі рукописів ЛННБ ім. В. Стефаника рукописна книга цеху за 1692-1783 рр.⁷⁵¹

У "Хроніці" (1844 р.) Д. Зубрицький суттєво розширив коло порушених Т. Юзефовичем питань⁷⁵². Серед головних: орієнтовна ідентифікація часу заснування цеху хірургів (до 1612 р., оскільки цього року нецеховим цирульникам суворо заборонялося практикувати під загрозою штрафу 200 дукатів⁷⁵³); пов'язаний з лікуванням тортурованих додатковий заробіток ката на початку XVIII ст.⁷⁵⁴; механізм ротації у раді 40 мужів, членами якої не могли бути цирульники і хірурги⁷⁵⁵.

Водночас Д. Зубрицький досліджував таке питання теми як реальність існування всередині XVIII ст. двох тотожних ремесел – хірурга і цирульника, дифініції яких автор вживав паралельно. Залишилось незрозумілим, що спонукало науковця на подібний крок: данина вимогам лінгвістики, довільне оперування синонімами чи, можливо, розмежування двох названих професій все-таки мало під собою реальні підстави?

Монографією Д. Зубрицького завершився період первинного нагромадження фактажу. Єдиним відхиленням від наукової історично-хронікарської традиції XVII-XIX ст. став медичний трактат Л. Пежини "Лікар для селян", адаптований для використання не лише ескулапами, але й пересічними мешканцями. Кілька розділів трактату були присвячені особливостям професійної діяльності цирульників: рани, їх класифікація, методи лікування, переломи та вивихи кісток, способи виготовлення мазей і пластирів⁷⁵⁶.

⁷⁴⁹ *Józefowicz T. Kronika...* S. 16, 228, 406.

⁷⁵⁰ *Ibid.* S. 228.

⁷⁵¹ *Księga cechu chirurgów we Lwowie 1692-1783 // ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Фонд Оссолінських. Спр. 3258 II. 115 арк.*

⁷⁵² *Зубрицький Д. Хроніка...* С. 220, 251, 395, 419, 422, 433.

⁷⁵³ Там само. С. 220.

⁷⁵⁴ Там само. С. 422.

⁷⁵⁵ Там само. С. 433.

⁷⁵⁶ *Perzyna L. Lekarz...* S. 236-247.

За фаховістю, зміст книги Л. Пежини відповідав духові часу, висвітлюючи представлені автором прогресивні діагностично-лікувальні методики.

На перетині XIX-XX ст. почали з'являтися роботи дослідницького плану, в яких частково висвітлювались різні аспекти діяльності львівського цеху цирульників. Першою повноцінною розвідкою такого плану слід вважати монографію відомого історика медицини В. Шумовського "Galicya pod względem medycznym za Jędrzeja Krupińskiego"⁷⁵⁷ (опублікована у 1907 р.). Праця написана на основі аналізу пакету документів першого протомедика Галичини Анджея Крупінського (1772-1783 рр.), що стосувались покращення санітарно-медичної ситуації на новоприєднаних східних землях.

У невеликій за обсягом роботі автор розглянув стан хірургічної допомоги у Львові в 70-х рр. XVIII ст., тобто на момент включення міста до значно прогресивнішої в галузі медицини Австрійської імперії. Як зауважив В. Шумовський, відсталість польської медицини від світової проявлялась зокрема у давно застарілому оцінюванні учнів при здачі іспиту на звання цирульника. Цитуючи дослідника, у Речі Посполитій ще наприкінці XVIII ст. "практичний екзамен на майстра полягав у приготуванні мазей та пластирів, а також у демонстрації вправності при гостренні хірургічного інструментарію"⁷⁵⁸. За підрахунками В. Шумовського, хірургічною практикою на той час займалися професійні медики з університетською освітою (їх автор налічував 3), цехові цирульники (5), боніфратри (8), монах-бернардин Емпідіуш, різник Анджей, партачі різних національностей (кілька десятків), а також ціла низка інших "умільців". Нова австрійська влада посилено намагалась ліквідувати партатство у сфері медицини, однак, схоже, безрезультатно (принаймні, на початку свого правління).

Генеza цехової медицини стала предметом дослідження іншого львівського історика – Ф. Яворського. Видана ним на початку XX ст. праця "O szarym Lwowie" містила менше фактографічного матеріалу у порівнянні з монографією В. Шумовського, однак була насичена коментарями автора⁷⁵⁹. Окремі фрагменти цієї праці висвітлювали діяльність львівських докторів медицини, котрі, всупереч усталеній традиції, практикували саме як хірурги (Джюрдзі Боїм)⁷⁶⁰.

⁷⁵⁷ Szumowski W. Galicja... S. 53-58, 97-98.

⁷⁵⁸ Ibid. S. 56.

⁷⁵⁹ Jaworski F. O szarym Lwowie. Lwów, 1917. S. 29-32.

⁷⁶⁰ Ibid. S. 29.

Принагідні згадки про місцевих цирульників зустрічались у працях В. Лозінського, М. Балабана та ін.⁷⁶¹

Видані на зламі XIX-XX ст. збірники публікованих джерел ("Pomniki", "AGZ") містили окремі записи про фінансові операції львівських *rasores* (*barbierer, scherer*). Цінність вміщених у цих працях цитат полягала у демонстрації відношення тогочасного поспільства до представників такого ремесла як хірург⁷⁶², а також у збереженні імен перших львівських цирульників: Ватеруш (1382 р.)⁷⁶³, Йоанн (1409 р.)⁷⁶⁴, Нікрос (1405-1411 рр.)⁷⁶⁵, Марк (1422-1423 рр.)⁷⁶⁶, Прокоп (1441-1448 рр.)⁷⁶⁷, Ніклос (1441 р.)⁷⁶⁸, Урбан (1444 р.)⁷⁶⁹, Ян (1447 р.)⁷⁷⁰.

Намір тематично систематизувати пов'язані з розвитком цеху *chirurgorum vel barbitonsorum* події, втілила (у 1929 р.) Л. Харевічова шляхом ретельного аналізу відповідних архівних документів та наявного історіографічного матеріалу⁷⁷¹. У монографії вперше піднято таке дискусійне питання як хронологія постанови цеху цирульників: якщо в дослідженнях В. Шумовського і Ф. Яворського цю подію без посилання на джерело пов'язували з 1512 р., то саме завдяки праці Л. Харевічової у літературі запанувала інша документально підтверджена дата – 1578 р.

Як зазначила Л. Харевічова, хірургічна практика *rasores* охоплювала широкий спектр медичних послуг (лікування ран, виразок та шкірних висипок, кровопускання, застосування банок), який при порівнянні з сучасною медициною передбачав знання з хірургії, стоматології, дерматології, венерології, епідеміології. Фактично, монографія Л. Харевічової, доповнена відповідним науковим апаратом, стала єдиним історіографічним надбанням міжвоєнного періоду з історії цеху цирульників.

⁷⁶¹ Łoziński W. Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI i XVII wieku. Lwów, 1902. S. 174, 340, 389; Balaban M. Życie prywatne Żydów lwowskich na przełomie XVI i XVII wieku. Lwów, 1905. S. 17-18; Ejusd. Dzielnicza żydowska, jej dzieje i zabytki. Lwów, 1909. S. 45, 47.

⁷⁶² AGZ. T. X. S. 152. № 2330.

⁷⁶³ Pomniki... T. I. S. 1. № 3.

⁷⁶⁴ Ibid. T. II. S. 80. № 227.

⁷⁶⁵ Ibid. S. 15. № 58, S. 37. № 134, S. 76. № 217, S. 97. № 266, S. 108. № 291.

⁷⁶⁶ Ibid. T. III. S. 75. № 296, S. 97. № 336.

⁷⁶⁷ Ibid. T. IV. S. 35. № 261, S. 43. № 342, S. 47. № 385, S. 51. № 427, S. 114. № 858, S. 116. № 864, S. 296. № 2470.

⁷⁶⁸ Ibid. S. 35. № 262.

⁷⁶⁹ Ibid. S. 178. № 1361.

⁷⁷⁰ Ibid. S. 280. № 2310.

⁷⁷¹ Charewiczowa Ł. Lwowskie... S. 162-165.

Значно більше уваги цій темі приділили дослідники радянської доби: О. Подражанський, Я. Кісь, М. Горн, Й. Гронський. За інформативною насиченістю з-поміж праць перелічених авторів виділялась розвідка ужгородського історика медицини О. Подражанського⁷⁷². Окрім фактографічного матеріалу з історії розвитку львівського цеху *chirurgorum et barbitonsorum*, автор оприлюднив власне бачення такого спірного питання як соціальна значимість хірургів XVI-XVIII ст. у ланцюгу «лікар – аптекар – цирульник». Відповідно до трактування О. Подражанського, ремесло хірурга вимагало від своїх носіїв безпосереднього “рукодіяння”, а саме цей фактор прирівнював їх до рангу ремісників. Натомість опертий на схоластичній теорії і тісно пов’язаний з торгівлею фах лікаря чи аптекаря поєднував останніх з купецькою, а не ремісничою гільдією. Цирульники належали до когорти представників практичної медицини, котра займалась лікуванням зовнішніх недуг, тоді як лікарі та аптекарі – медицини теоретичної, пов’язаної з лікуванням внутрішніх захворювань.

Зазначимо, що практично ідентичне змістове навантаження мала інша стаття О. Подражанського, опублікована роком пізніше⁷⁷³. Загалом, за масивом піднятих автором дискусійних питань та їх тлумаченням цитовані розвідки О. Подражанського слід зарахувати до числа кращих.

Кілька цікавих зауваг щодо практичної діяльності цеху цирульників зробив Я. Кісь. За його підрахунками, у Львові впродовж XVI-XVIII ст. постійно працювали 8-10 цирульників-хірургів. Розділення цього ремесла на дві окремі спеціальності – цирульника-фельдшера і цирульника-перукаря – відбулось шойно наприкінці XVIII ст.⁷⁷⁴

Кілька документів з покликанням на діючих у місті хірургів ввійшли до виданого у 1961 р. (під редакцією Я. Кіся) тематичного збірника архівних джерел⁷⁷⁵.

Фрагментарні звістки про львівських *rasores* зустрічались у наукових статтях М. Горна⁷⁷⁶, Й. Гронського⁷⁷⁷, А. Вітковського⁷⁷⁸. Так, досліджуючи

⁷⁷² Подражанский А. Хирургическая помощь в г. Львове в XVI-XVIII вв. // Вестник хирургии. Москва, 1955. № 10. С. 133-137.

⁷⁷³ Его же. Цеховая медицина... С. 123-127.

⁷⁷⁴ Кісь Я. Промисловість... С. 153-154.

⁷⁷⁵ Соціальна боротьба в місті Львові в XVI-XVIII ст.: 36. документів / Під ред. Я. Кіся. Львів, 1961. С. 140, 315, 322.

⁷⁷⁶ Horn M. Towarzysze cechów lwowskich w walce z wyzyskiem mistrzów w I połowie XVII w. // Kwartalnik Historyczny. Warszawa, 1959. R. LXVI. Z. 2. S. 379-401.

⁷⁷⁷ Гронський Й. Будні... // Жовтень. Львів, 1981. № 10. С. 119.

⁷⁷⁸ Вітковський А. Минуле і сьогочасне української стоматології // Матеріали до історії української медицини / Упор. М. Семчишин. Чикаго, 1988. Т. II. С. 260-265.

проблему внутрішніх конфліктів між челяддю та майстрами у цехах Львова першої половини XVII ст., польський історик Маурици Горн під 1618 і 1647 рр. зафіксував два такі конфлікти у середовищі цирульників⁷⁷⁹.

У 60-х рр. XX ст. у закордонній медичній періодиці вийшла друком стаття Андрія Олеарчика про історію анестезіології в Україні. Зміст статті мав узагальнюючий характер, а, отже – опосередковане відношення до львівського терену, однак піднята автором проблематика логічно заповнила забраклу інформативну нішу в порушеній темі⁷⁸⁰.

Радянською епохою завершився процес формування літератури предмету та припинилась подальша й так не надто потужна хвиля розробки даної теми. У 90-х рр. XX ст., на жаль, генеза цеху цирульників жодного разу не зацікавила фахівців відповідних галузей. Єдиним винятком можна вважати публікацію привілею 1713 р. Августа II у перекладі українською мовою, у якій йшлося про зрівняння в правах української та католицької громад Львова⁷⁸¹.

Отже, історіографічна спадщина історії львівського цирульництва, у своєму розвитку пройшла два етапи – накопичувальний і дослідницький. Перший етап тривав упродовж XVII – середини XIX ст. і був репрезентований іменами відомих львівських хроністів – Т. Піравського, Б. Зіморовича, Т. Юзефовича, Д. Зубрицького. Другий етап, започаткований на перетині XIX-XX ст., знаменували спеціальні інформативно насичені розвідки В. Шумовського, Ф. Яворського, Л. Харевічової, О. Подражанського, Я. Кіся. Усі перелічені статті, за винятком наповненої авторськими коментарями та роз'ясненнями праці О. Подражанського, носили науково-фактографічний характер, промовляючи мовою дат, цифр і подій.

Порівнюючи історіографію цехів аптекарів та цирульників, можна стверджувати, що історія львівської хірургії, всупереч історії фармації, досі не була написана і видана окремим монографічним дослідженням. Без сумніву, причиною цього стала низка нерозроблених питань з даної проблематики, починаючи від буденної конкретики щодо надання цирульниками медичних послуг і закінчуючи розкодуванням таємничих для сучасника назв мазевих та пластирних інгредієнтів.

⁷⁷⁹ Horn M. Towarzysze... S. 398-399.

⁷⁸⁰ Олеарчик А. До історії анестезіології в Україні // Лікарський вісник Українського Лікарського Товариства Північної Америки. Чикаго, 1966. № 3-4. С. 19-21, 24.

⁷⁸¹ Привілеї... Т. II. С. 97.

4.2 Позацехова медицина

Як зауважив один з дослідників історії медицини Ю. Вайгель⁷⁸², більшість лікарів доби пізнього середньовіччя походили з числа духовних осіб. Широке розповсюдження медичної науки в середовищі духовництва мало вагомі підстави. Річ у тім, що в середньовічному суспільстві вищі духовні уряди могли посідати виключно представники шляхти або ж ті особи нешляхетного походження, котрі були захищені титулом доктора (права, філософії, медицини). В архівних фоліантах XV-XVIII ст. – опублікованих і неопублікованих – можна відшукати безліч згадок про тогочасних *doctores*, серед яких найчастіше фігурували саме доктори медицини. Значна їх кількість пояснювалась тим, що фах лікаря вимагав значно менше зусиль при його здобутті порівняно з професією доктора прав чи філософії.

Лікарі. Доволі потужний інформативний потік, отриманий завдяки традиційним для XVII ст. працям Т. Піравського і Б. Зіморовича засвідчив, що наприкінці XVI – в першій половині XVII ст. у Львові практикували більше десятка докторів медицини: Андреас Абрек⁷⁸³, Павло Боїм⁷⁸⁴, Станіслав Дибовіцький⁷⁸⁵, Домінік Гепнер⁷⁸⁶, Павло Новокампіан⁷⁸⁷, Мартин Кампіан⁷⁸⁸, Еразм Сикст⁷⁸⁹, Гаспар Шлегель⁷⁹⁰, Ян Алембек⁷⁹¹, Мартин Коженювський⁷⁹², Ян Урсін, Анджей Шимонович, Симон Бірковський⁷⁹³, Анджей Гебрецький⁷⁹⁴ та ін. При цьому в “Описі Львівської архидієцезії” Т. Піравського, увага акцентувалась на приналежності перелічених вище лікарів до числа міського патриціату.

Водночас неокресленими та нерозкритими залишились епізоди стосовно професійної діяльності згаданих *doctores medicine*. Альтернативною в цьому сенсі виявилась монографія Б. Зіморовича “Потрійний Львів”, в якій

⁷⁸² Weigel J. Historya... S. 220-221.

⁷⁸³ Pirawski T. Relatio... S. 115.

⁷⁸⁴ Ibid. S. 101.

⁷⁸⁵ Pirawski T. Relatio... S. 80; Зіморович Б. Потрійний... С. 147-148.

⁷⁸⁶ Pirawski T. Relatio... S. 79, 96; Зіморович Б. Потрійний... С. 138.

⁷⁸⁷ Pirawski T. Relatio... S. 80, 97.

⁷⁸⁸ Ibid. S. 76, 122; Зіморович Б. Потрійний... С. 165-166.

⁷⁸⁹ Pirawski T. Relatio... S. 101.

⁷⁹⁰ Ibid. S. 164-165; Зіморович Б. Потрійний... С. 142.

⁷⁹¹ Zimorowic B. Fundatio... S. 47.

⁷⁹² Ibid. S. 46.

⁷⁹³ Зіморович Б. Потрійний... С. 138.

⁷⁹⁴ Там само. С. 159.

автор вперше висвітлив такі епізоди: запрошення до міста в 1467 р. лікаря Зигмунта з Кракова⁷⁹⁵; меценатство Яна Замойського на ниві академічної підготовки фахових медиків⁷⁹⁶; особистий внесок докторів медицини Анджея Гебрецького, Станіслава Дибовіцького та Мартина Кампіана у скарбницю професійних здобутків тодішніх ескулапів⁷⁹⁷ тощо.

Описуючи випадки смерті, Б. Зіморович, подібно до інших тогочасних дослідників, не вказував на її причину. Цей принцип порушувався лише двічі, коли автору був достеменно відомий діагноз або один з симптомів хвороби – “ангіна” чи “біль у боці”⁷⁹⁸.

Кілька цікавих фактів з історії львівського лічництва навів Т. Юзефович в укладеній у XVIII ст. “Хроніці міста Львова”⁷⁹⁹. Судячи з датованого 1651 р. фрагменту, найбільш популярним лікувальним методом, застосовуваним не лише цирульниками, але й докторами медицини, стало кровопускання⁸⁰⁰. Керуючись поглядами тогочасної науки на причини захворювань, колосальний терапевтичний ефект мало саме кровопускання, а тому лікарі не гребували застосовувати “вампірську” терапію без огляду на соціальний статус своїх пацієнтів.

Другий описаний Т. Юзефовичем фрагмент стосувався виданої в 1658 р. королівської заборони щодо надання медичних послуг лікарями, котрі не володіли дипломом про університетську освіту. Причиною цього вимушеного кроку слугувала смерть двох осіб від непрофесійних дій хірурга-шарлатана Лукаша Годзішевського⁸⁰¹. Крім того, автор хроніки оприлюднив прізвища ще кількох раніше невідомих докторів медицини: Мартина Никанора Анчевського⁸⁰², Якуба Гідельчика⁸⁰³, Мартина Грозваєра⁸⁰⁴, Якуба Юзефовича⁸⁰⁵.

Опублікована в 1844 р. “Хроніка міста Львова” Д. Зубрицького доповнила список львівських докторів медицини, перший з яких з’явився

⁷⁹⁵ Зіморович Б. Потрійний... С. 85.

⁷⁹⁶ Там само. С. 138.

⁷⁹⁷ Там само. С. 147-148, 159, 165-166.

⁷⁹⁸ Там само. С. 167, 174-175.

⁷⁹⁹ Józefowicz T. Kronika... S. 52, 55, 148, 195, 228, 279, 320, 406, 414.

⁸⁰⁰ Ibid. S. 148.

⁸⁰¹ Ibid. S. 228.

⁸⁰² Ibid. S. 52, 195.

⁸⁰³ Ibid. S. 55.

⁸⁰⁴ Ibid. S. 279.

⁸⁰⁵ Ibid. S. 414.

у місті в 1405 р.⁸⁰⁶ Незважаючи на величезну кількість згадок про лікарів⁸⁰⁷, лише декотрі з них містили абсолютно нову, нерозкрити попередніми дослідниками інформацію. Так, завдяки монографії Д. Зубрицького стало відомо, що до початку XVI ст. у расцькому уряді Львова зовсім не було фахових докторів медицини; лише у 1529 р. лікар Станіслав Мозанч⁸⁰⁸ став райцем. Радикально ситуація змінилася через століття, коли з-поміж 12-ти райців Львова 6-ро належали до когорти медиків⁸⁰⁹. У цьому сенсі спірним залишилось питання – свідчив даний факт про високий рівень медичного обслуговування мешканців Львова, чи вказував на провладну перспективу лікарської кар'єри та певну політичну спрямованість представників цієї професії.

Цікавими слід вважати також коментарі Д. Зубрицького щодо усталеного для доби феодалізму титулування докторів медицини: шляхетний (*nobilis*), славний (*egregius*), високий (*excellens*)⁸¹⁰. Можна стверджувати, що критично опрацьована “Хроніка” Д. Зубрицького, доповнена досконалим науковим апаратом, внаслідок довершеності сконцентрованого у ній фактографічного матеріалу належала до переліку кращих праць з історії Львова загалом та історії місцевої медицини зокрема.

У 60-х рр. XIX ст. були опубліковані праці Ф. Бішоффа та С. Баронча, котрі за допомогою документів та історичного опису висвітлили життя вірменської громади Львова доби феодалізму. Обидві роботи містили “Вірменський статут 1519 р.”, який регулював правові стосунки церковного, шлюбного, кримінального, фінансового, цивільного, медичного характеру. Стаття 99 цього Кодексу врегульовувала правовідносини між докторами медицини та їх пацієнтами⁸¹¹.

У виданому через два десятиліття 10-му томі “AGZ” містилося посилення на збережений у ЦДІАУЛ документ про призначення (в 1695 р.) Людвіка Валер'яна Алембека лікарем до шпиталю львівських боніфратрів та особистим лікарем Яна III Собеського⁸¹².

⁸⁰⁶ Зубрицький Д. Хроніка... С. 62.

⁸⁰⁷ Там само. С. 62, 107, 138, 157, 160, 165, 188, 196, 234, 239-240, 250, 255, 258, 261, 287, 292, 300, 341, 349, 353, 356, 363, 376, 390, 398-399, 401, 422, 424.

⁸⁰⁸ Там само. С. 138.

⁸⁰⁹ Там само. С. 240.

⁸¹⁰ Там само. С. 143.

⁸¹¹ Bischoff F. Das alte Recht der Armenier in Lemberg. Wien, 1862. S. 6-50; Barącz S. Rys dziejów ormiańskich. Tarnopol, 1869. S. 205-261. Український переклад “Вірменського статуту 1519 р.” див.: Привілеї... Т. II. С. 189-249.

⁸¹² AGZ. Т. X. С. 373. № 6262.

На зламі XIX-XX ст. вийшли друком тематичні дослідження з історії Львова В. Лозінського⁸¹³, М. Балабана⁸¹⁴, В. Шумовського⁸¹⁵, Ф. Яворського⁸¹⁶, Ю. Вічковського⁸¹⁷. Окремі фрагменти цих праць дотично висвітлювали діяльність львівських докторів медицини у період між XIV-XVIII ст. Так, доповнена ілюстративним матеріалом монографія В. Лозінського “Патриціат і міщанство Львова в XVI і XVII століттях” сприяла оприлюдненню низки біографічних фактів з життя таких популярних у тогочасному суспільстві медиків як С. Дибовіцький, П. Кампіан і М. Кампіан, В. Алембек та ін.

В опрацьованій за архівними джерелами статті “Леополітана” В. Лозінський навів опис майна італійського лікаря Андреаса Курті, котрий помер у Львові в 1603 р.

Присвячена розвитку галицької медицини монографія В. Шумовського зафіксувала існуючий (на момент входження міста до складу Австрійської імперії) стан справ з лічництвом, чисельністю місцевих *doctores in medicinis*, рівнем освіти та фаховістю кожного з них тощо.

Намагання дослідити тонкі професійні межі між лікарями та хірургами доби пізнього середньовіччя та ранньомодерного часу, розкрити взаємовідносини цих двох категорій медиків простежувалось у працях М. Балабана і, особливо активно – Ф. Яворського. Останній, до речі, єдиним серед дослідників історії міста Лева вдався до скрупульозної фіксації випадків нездужання чи смерті польських королів на теренах Львова⁸¹⁸.

Репрезентантами історіографії міжвоєнного періоду стали відомі львівські історики М. Балабан, Я. Птасьнік, В. Зембіцький, Л. Харевічова, Ю. Скочек, а також А. Беднарський. Так, у 1920 р. вийшла друком монографія М. Балабана “З історії євреїв у Польщі”, в одному з розділів якої висвітлювались маловідомі факти з життя династії єврейських лікарів де Йона⁸¹⁹.

⁸¹³ *Łoziński W.* Patrycyat... S. 33, 82-112, 119-150 etc.; *EjUSD. Leopolditana* // *Kwartalnik Historyczny*. Lwów, 1890. R. IV. S. 448-451.

⁸¹⁴ *Balaban M.* Życie prywatne... S. 17-18; *EjUSD. Żydzi lwowscy na przełomie XVI i XVII wieku*. Lwów, 1906. S. 522-523; *EjUSD. Dzielnica*... S. 45, 55.

⁸¹⁵ *Szumowski W.* Galicya... S. 50-52, 113-114.

⁸¹⁶ *Jaworski F.* Lwów za Jagiełły. Lwów, 1910. S. 127-128; *EjUSD. O szarym*... S. 29-32; *EjUSD. Królowie*... S. 22-23, 67, 79-80, 108-113, 120, 123-124.

⁸¹⁷ *Wiczowski J.* Lwów; jego rozwój i stan kulturalny oraz przewodnik po mieście. Lwów, 1907. S. 187-189. Ю. Вічковський опублікував даний матеріал з посиланням на Ф. Яворського, однак без зазначення конкретної праці останнього.

⁸¹⁸ *Jaworski F.* Królowie... S. 22-23, 67, 79-80, 108-113, 120, 123-124.

⁸¹⁹ *Balaban M.* Z historii Żydów w Polsce: szkice i studia. Lwów, 1920. S. 49-58.

З-поміж праць інших авторів особливої уваги заслуговує серія наукових статей фахового лікаря, історика медицини В. Зембіцького, у яких на підставі аналізу автентичних документів XVII ст. детально описувались не лише причини захворювань, їх перебіг, обставини смерті Яна III Собеського, але й результати проведеного у 1696 р. посмертного паталого-анатомічного обстеження тіла польського короля⁸²⁰.

Нотатки про львівських докторів медицини, зафіксовані у працях Яна Птаєвського та Луції Харевицької, носили епізодичний характер, ілюструючи властивий для студентів-медиків Падуанського університету навчально-побутовий алгоритм роботи⁸²¹, а також нотуючи імена діючих у Львові на межі XVII-XVIII ст. лікарів⁸²².

Показовим для Львова фактом слід вважати значну кількість праць природничо-медичного спрямування в книгозбірнях львівських патріциїв XVI-XVIII ст. На думку дослідника бібліотечних інвентарів епохи ренесансу Ю. Скочека, появі літератури медичного гатунку сприяли не лише пануюча в тогочасному суспільстві культура гуманізму, але й значна чисельність лікарів на теренах Львова⁸²³.

Характерною ознакою міжвоєнного періоду став той факт, що саме у 20-30 рр. XX ст. розпочалась активна фаза досліджень таких вузько-спеціалізованих галузей медицини як курортологія⁸²⁴ й офтальмологія⁸²⁵. Скеровані саме в цьому напрямку архівні пошуки В. Зембіцького спричинили появу двох авторських брошур про курорти Львівщини – Шкло та Моршин. Підставою для публікації статті В. Зембіцького про цілющі шклівські джерела слугувало раритетне видання 1617 р. Еразма

⁸²⁰ Ziembicki W. Zdrowie i niezdrowie Jana Sobieskiego: studium historyczno-lekarskie. Poznań, 1931. 116 s.; *EjUSD. Nieznana relacja o śmierci Jana III* // Kwartalnik Historyczny. Lwów, 1933. T. I. R. XLVII. S. 214-219; *EjUSD. Wstrzymanie wyjazdu Jana III na sejm w grudniu 1693* // Kwartalnik Historyczny. Lwów, 1933. T. I. R. XLVII. S. 576-580.

⁸²¹ Ptański J. Lwowianie w Nacyi Polskiej w Padwie // Kwartalnik Historyczny. Lwów, 1923. R. XXXVII. S. 346-357.

⁸²² Charewiczowa Ł. Lwów na przełomie XVII i XVIII wieku. Lwów, 1931. S. 354, 362, 368.

⁸²³ Skoczek J. Lwowskie inwentarze... S. 65.

⁸²⁴ Ziembicki W. Przypomnienie starego zdroju i starego o nim dzieła (Szkló i Syxt). Lwów, 1926. 13 s.; *EjUSD. Morszyn-zdrój: W czterechsetną rocznicę historycznego dokumentu (1538-1938)*. Lwów, 1938. 8 s.

⁸²⁵ Bednarski A. Historia okulistyki w Polsce w wieku XIII-XVIII. Lwów, 1928. S. 12-45, 68-92.

Сикста – доктора медицини, одного з перших дослідників лікувальних властивостей місцевого сірководню.

Інший науковець – Адам Беднарський – у власній монографії з історії окулістики в Польщі розкрив практично недосліджені в історіографії питання патології, діагностики і лікування очних захворювань, провівши для цього ретельний аналіз зільників та інших друкованих праць XVI-XVIII ст. Як зауважив дослідник, наприкінці XVIII ст. у Львові працювали кілька лікарів, котрі вельми успішно провадили офтальмологічну практику: Анджей Крупінський, Томаш Седей та ін.⁸²⁶

Малоінформативною стосовно львівських докторів медицини періоду феодалізму виявилась історіографія радянської доби. Надруковані у 60-80-х рр. XX ст. збірники архівних документів містили постанову львівського уряду про позбавлення в 1605 р. міського права лікаря та аптекаря Яна Алембека за підбурювання мешканців Львова проти магістрату⁸²⁷. Кілька коротких, притаманних працям історично-описового характеру, і відомих завдяки публікаціям попередніх дослідників згадок про лікарів зустрічались у статтях Й. Гронського⁸²⁸, А. Олеарчика-Керенка⁸²⁹ та ін.⁸³⁰

Надбанням цього періоду слід вважати надруковану у польській науковій періодиці (в 1973 р.) статтю відомого історика, дослідника давньої медицини Збігнева Куховича під назвою “Домашня медицина в Польщі у XVI ст.”⁸³¹. Автор згаданої розвідки навів загальне тло розвитку лікувальної справи в Польщі у XVI ст., відобразив співвідношення у ній часток наукової та народної медицини, розкрив експериментальний характер тогочасного лічництва. На користь домінуючої ролі народної медицини, як зазначив З. Кухович, свідчив хоча б той факт, що реформатор XVI ст. в галузі медицини Парацельс у своїх мандрівках Європою вдавався до контактів з братствами лазнярів, ковалів, вівчарів, знахарок та ін., переймаючи у них мистецтво лікування⁸³².

⁸²⁶ *Bednarski A. Historia... S. 88.*

⁸²⁷ Соціальна боротьба... С. 127. № 41; Історія Львова в документах і матеріалах: 36. док. і матер. С. 67. № 55.

⁸²⁸ *Гронський Й. Будні...// Жовтень. 1981. № 10. С. 121-122; 1983. № 4. С. 94.*

⁸²⁹ *Олеарчик-Керенко А. Видатні українські лікарі XVIII сторіччя // Український медичний архів. Чикаго, 1986. Ч. X. С. 59-62.*

⁸³⁰ *Українські студенти в університетах Європи XIV-XVIII століть // Український медичний архів. Чикаго, 1985. Ч. IX. С. 105-109.*

⁸³¹ *Kuchowicz Z. Medycyna domowa w Polsce XVI wieku // Rocznik Łódzki. Łódź, 1973. T. XVIII. S. 51-82.*

⁸³² *Ibid. S. 56.*

Дискусію в науковому середовищі викликала опублікована на зламі 60-70-х рр. ХХ ст. серія статей З. Куховича та Е. Ростворовського, які, щоправда, не мали безпосереднього стосунку до діяльності докторів медицини давнього Львова⁸³³. Автори цих публікацій, використовуючи різні методики дослідження, намагались висвітлити стан здоров'я польської знаті у XVI-XVIII ст. Так, З. Кухович, застосовуючи метод зондажу і наводячи низку показових прикладів, прийшов до висновку про прогресуюче погіршення психофізичних показників здоров'я польських магнатів цього періоду. Причинами він називав негігієнічний спосіб життя, посилені внутрішньородинними шлюбами спадкові захворювання та ін. Усі ці фактори, на думку З. Куховича, негативно відобразились на політичному та культурному житті керованої знаттю Речі Посполитої.

Натомість Емануель Ростворовський, вважаючи застосований З. Куховичем метод зондажу малопереконливим, прагнучи встановити середню тривалість життя як об'єктивний критерій стану здоров'я польської шляхти провів власний статистичний аналіз. Саме у світлі статистичних досліджень виявилось, що в XVI і XVIII ст. тривалість життя польських магнатів була значно довшою, аніж у XVII ст. Таким чином, отримані З. Куховичем та Е. Ростворовським результати кардинально відрізнялись один від одного, хоча обидва містили як раціональне зерно, так і певну частку субєктивізму.

Історіографія періоду української незалежності не збагатилася жодною монографічною роботою щодо діяльності лікарів феодального Львова, хоча й виявила кілька відповідних згадок на сторінках опублікованих у 1990-х рр. праць. Це, зокрема, цитовані у попередніх розділах публікації В. Меламеда⁸³⁴, Я. Хонігсмана⁸³⁵, О. Шишки⁸³⁶, В. Чернова⁸³⁷. Оприлюднений

⁸³³ *Kuchowicz Z.* Społeczne konsekwencje postępującej degeneracji możnowładztwa polskiego w XVII-XVIII w. // *Kwartalnik Historyczny.* Warszawa, 1969. R. LXXVI. № 1. S. 21-43; *Rostworowski E.* Zdrowie i niezdrowie polskich magnatów XVI-XVIII wieku // *Kwartalnik Historyczny.* Warszawa, 1969. R. LXXVI. № 4. S. 865-887; *Kuchowicz Z.* Jeszcze o zdrowiu i niezdrowiu magnatów XVII-XVIII w. // *Kwartalnik Historyczny.* Warszawa, 1970. R. LXXVII. № 2. S. 394-403.

⁸³⁴ *Меламед В.* Евреи во Львове (XIII – первая половина XX века): События, общество, люди. Львов, 1994. С. 91-92.

⁸³⁵ *Хонигсман Я.* Люди, годы, события. Львов, 1998. С. 30-31.

⁸³⁶ *Шишка О.* Наше місто – Львів: Посібник з курсу “Львовознавство”. Львів, 2002. Ч. I. С. 93-95.

⁸³⁷ *Чернов В.* Середньовічний Львів: епідемії, лікарі, аптекарі // *Аптека Галицька.* Львів, 2003. № 3 (96). С. 30-31; № 15 (108). С. 20-22.

названими авторами фактографічний матеріал здебільша трактують як компілятивний. Незначний виняток складав науковий доробок В. Меламеда, у якому йшлося про започатковану Сімхе Менахемом (у другій половині XVI ст.) єврейську лікарську династію, а також Я. Хонігсмана, котрий описав діяльність у Львові (в XV-XVI ст.) лікарів-євреїв: Якова Ізачко, Мойсея Фішеля, Еліяша бен Йосифа.

Надрукований на початку XXI ст. збірник документів “Привілеї національних громад міста Львова (XIV-XVIII ст.)” містив україномовний переклад “Кодексу прав вірменського народу”, стаття 99 якого регулювала діяльність лікарів і визначала покарання за нефаховість медиків⁸³⁸.

Отже, попри значну кількість писемних згадок стосовно львівських докторів медицини та наявність збережених архівних джерел, література предмету донині не отримала жодної спеціальної розвідки з історії діяльності лікарської гільдії Львова впродовж XIV-XVIII ст. Схвалений на старті історіографічної науки принцип кількісного нагромадження фактажу згодом не зумів отримати якісного втілення. Прикладом своєрідного “завмирання” пошукових інтересів науковців стали опубліковані у XX ст. вузькотематичні дослідження В. Шумовського, В. Лозінського, В. Зембіцького, в яких діяльність львівських лікарів висвітлювалась побіжно і без належної уваги. Нерозкритими залишилися питання щодо деталізуючих подробиць професійної діяльності докторів медицини, їх фаховості, обсягу виконуваних робіт, усіх граней тотожностей чи відмінностей між лікарями і хірургами та ін.

* * *

Отож, в історіографії Львова питання розвитку цехової та позацехової медицини впродовж XIV-XVIII ст. висвітлене нерівномірно і представлене незначною кількістю публікацій. Так, вивчення діяльності львівського аптекарства відбувалось за принципом планомірного прогресу, наслідком чого стала серія наукових розвідок В. Лозинського, К. Венди, Л. Харевічової, О. Подражанського, Я. Кіся, Н. Сингалевич і єдина (в царині сучасної місцевої медицини) монографія Н. Бенюх “Історія фармації в Галичині”. Всупереч цьому, фактографічні дані про львівських цирульників та лікарів XIV-XVIII ст. надто розпорошені, особливо – в останньому випадку, в результаті чого спостерігався певний регрес у напрацюванні відповідних наукових розвідок. Чільне місце тут посіли присвячені цеховій медицині дослідження Ф. Яворського, Л. Харевічової, О. Подражанського та Я. Кіся.

⁸³⁸ Привілеї... Т. II. С. 243. № 99.

Порівнюючи розвиток усіх трьох досліджуваних у монографії ланок медичної справи давнього Львова, можна цілком певно говорити про те, що чи не найслабше в історіографії представлена позацехова медицина.

ВИСНОВКИ

Реалії української історичної науки, одним з напрямків розвитку якої є узагальнюючі дослідження, і відсутність таких в історії розвитку медицини пізньосередньовічного та ранньомодерного Львова, визначили доцільність опрацювання обраної проблематики.

Аналізуючи історіографічний аспект усіх ланок медичної справи Львова XIV-XVIII ст. у монографії було окреслено низку ключових проблем, широко чи опосередковано представлених в історіографії. На їх підставі автором запропонована схема поділу медицини на три основні ланки: санітарний благоустрій Львова (розвиток комунальної мережі міста, поширення епідемій), медично-харитативна опіка (функціонування міських і парафіяльних шпиталів), генеза цехової та позацехової медицини (діяльність аптекарів, цирульників і лікарів).

Науковому та науково-популярному вивченню історії розвитку медицини пізньосередньовічного і ранньомодерного Львова передував етап первинного нагромадження фактажу – основи для подальшої розробки порушеної теми. Зацікавлення медициною як складовою частиною історії та культури з'явилося на початку XVII ст. У цьому сенсі показовими стали описи та хроніки авторів XVII – першої половини XIX ст. – М. Грунєвега, Т. Піравського, Я. Альнпека, Б. Зіморовича, Т. Юзефовича, Д. Зубрицького, а також археографічні видання кінця XIX – початку XX ст. Важливе практичне значення набула збережена в ЦДІАУЛ, АГАД та відділі рукописів ЛННБ ім. В. Стефаника підбірка документів, які розкривають діяльність цехів аптекарів і цирульників, міських й парафіяльних шпиталів, фінансування заходів пургації (статути братств і ремісничих цехів, аптечні реєстри, рукописи магістерських дисертацій та ін.).

З другої половини XIX ст. історія медицини, шляхом узагальнення та систематизації існуючих джерел, перейшла у ранг наукової дисципліни. Поступово сформувалось коло проблем пов'язаних з даною галуззю знань, які вимагали спеціального наукового опрацювання. Змістова вартість набутої протягом кінця XIX-XX ст. літератури предмету різнопланова: від спорадичних згадок (дане зауваження особливо актуальне в пункті “лазні”, “будинок розпусти”, “парафіяльні шпитали”, “лікарі”), до відносно повноцінного висвітлення окремих ланок медичного забезпечення давнього Львова (водопровід, епідемії, міські шпитали, аптекарі).

Упродовж кінця XIX-XX ст. історіографія медичної справи пізньосередньовічного та ранньомодерного Львова збагатилася спеціальними дослідженнями з історії спорудження водогінно-каналізаційної системи

(Л. Харевічова, Р. Зубик), трасування вулиць (Л. Харевічова, У. Піхурко), розвитку львівської некрополії (В. Цесельський, В. Грабовецький), поширення епідемій (Ю. Крашевський, Л. Харевічова), діяльності міських та окремих парафіяльних шпиталів (К. Расп, Л. Харевічова, В. Зембіцький, І. Крип'якевич, М. Оборін, Ф. Марковський, С. Малець, О. Денис, М. Слонь), функціонування аптекарського та цирульничого цехів (В. Лозінський, Ф. Яворський, К. Венда, Л. Харевічова, О. Подражанський, Я. Кісь, Н. Бенюх). Низка інших питань висвітлена доволі фрагментарно, що створює враження про залишковий принцип опрацювання порушеної теми.

Якісно і кількісно найбільш плідним на нові здобутки історіографії медичної справи давнього Львова виявився період між кінцем ХІХ – 30-ми рр. ХХ ст. Першість у вивченні медицини пізньосередньовічного і ранньомодерного Львова належала медикам ХVІІ ст. – Я. Альнпеку та Е. Сиксту. Проте, наукову ініціативу в опрацюванні даної тематики з середини ХІХ ст. перехопили фахівці в галузі історії, з яких найбільш результативною виявилась творча спадщина польської дослідниці Л. Харевічової. Представники лікарської гільдії звернулися до цієї теми щойно на початку ХХ ст.: дослідження фахових медиків В. Шумовського, В. Зембіцького носили академічний характер, тоді як праці їх наступників здебільша мали відбиток компілятивності.

Поглиблений аналіз стану наукового опрацювання проблеми дозволив виокремити кілька концептуальних особливостей, що притаманні дослідженням з історії медицини пізньосередньовічного і ранньомодерного Львова:

По-перше, однією з характерних особливостей розвитку регіональної історіографії є притаманний позитивізму інформативно-констатуючий стиль написання наукових праць, при якому нівелюється авторське бачення певної проблеми і, як правило, пошукова робота зводиться до нагромадження фактажу. Останній чинник сприяє замиранню дослідницької ініціативи та конкурентності, традиціоналізує мислення науковця, спричиняє міграцію фактів з одного видання в інше. Винятком є спеціальні розвідки Ю. Скочека, А. Бладія, частково – О. Подражанського, В. Чернова і, найбільш виразно – сучасного польського історика М. Слоня.

По-друге, беручи до уваги достатньо високий рівень джерельного забезпечення порушеної проблеми та нехарактерну цьому відсутність спеціальних наукових публікацій, літературу предмету слід обумовити терміном “чисельно не переобтяжена”. Порівнюючи історіографію локальної медицини осіб на місцевому та загальноєвропейському ґрунті,

цілком підставово можна говорити про зародковий етап формування історіографії медичної справи Львова XIV-XVIII ст.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що у монографії вперше запропоновано комплексну концептуальну схему аналізу історіографії медичної справи пізньосередньовічного і ранньомодерного європейського міста на прикладі Львова. Її складниками, що претендують на наукову новизну, виступають:

- 1) обґрунтування специфіки історіографії регіональної історії медицини доби пізнього Середньовіччя і раннього Модерну з виділенням ключових проблем її дослідження;
- 2) узагальнення та ієрархізація принципів дослідження історіографії, а також виділення на цій основі шести основних груп видань XIX-XX ст.;
- 3) розмежування головних соціокультурних чинників, які вплинули на становлення історіографії проблеми та періодизацію її основних етапів;
- 4) реконструкція (на основі історіографічних праць і джерел) схеми розвитку медицини Львова XIV-XVIII ст., що дало можливість систематично простежити зміст і ступінь розробленості кожного напрямку;
- 5) визначення типології історіографічних критеріїв, що дозволило структурувати медично-харитативні заклади Львова XIV-XVIII ст.;
- 6) розвиток категоріально-понятійного апарату дослідження, який знайшов втілення в авторському словнику архаїчних і маловживаних медичних термінів;
- 7) розробка і запровадження методичних прийомів критичного аналізу вкорінених в історичній науці стереотипів і фактографічних помилок;
- 8) окреслення основних дослідницьких напрямків і нерозроблених проблем, які вимагають подальших наукових студій і конкретизують потенційні можливості опрацювання обраної теми у майбутньому.

Проведені автором монографічного дослідження студії дозволили виявити наступні дискусійні питання історіографії:

- 1) підставовість паралельного вживання термінів “інфірмарія” та “шпиталь”;
- 2) ідентичність понять “цирульник” і “хірург” до другої половини XVIII ст.;
- 3) реальність існування у XIII ст. шпиталю св. Йоана Хрестителя;
- 4) загальна чисельність львівських медично-харитативних закладів до кінця XVIII ст.;
- 5) тотожність шпиталю св. Духа – св. Єлизавети;
- 6) сутність конфлікту між духовною та світською владами щодо адміністрування шпиталем св. Духа;

7) підставовість канонічної фундації лепрозорію св. Станіслава, вірогідність ідентичності або неідентичності лепрозорію зі шпиталем св. Станіслава;

8) суперечливий підхід до трактування різними авторами профілю лічного осередку боніфратрів (шпиталь для убогих, військова лікарня чи притулок для душевнохворих); внутрішньоорганізаційна неоднорідність шпиталів за функціональною ознакою.

Дослідження стану і повноти вивчення історіографії медичної справи пізньосередньовічного і ранньомодерного Львова, при аналізі аналогічних процесів у сусідній Польщі, виявили значне відставання української історичної науки у ступені розробленості даної проблеми, а також методики написання наукових праць. Причиною очевидного дисбалансу в розвитку української та зарубіжної медичної історіографії виступає: відсутність львівської наукової школи істориків медицини та зумовлене цим завмирання наукових дискусій з проблеми; мовний бар'єр при вичитуванні документів; вкорінення позитивізму в науці.

З огляду на залишковий принцип формування в історіографії такої перспективної галузі, як регіональна історія медицини, доцільно окреслити дослідницькі напрямки, реалізація котрих спонукатиме подальші наукові студії. Це, зокрема, перевидання старовинних медичних трактатів з адаптованим українським перекладом (лікарські поради, зільники С. Фалеміржа, М. Сенника, П. Сиреніуса та ін.), публікація архівних і музейних рукописів з теми (шпитальні кошториси та ін.), започаткування відповідних спеціальних і нормативних курсів у вищих навчальних закладах, заохочення дипломних і дисертаційних досліджень.

Подальшого вивчення і наукової інтерпретації вимагає низка нерозроблених питань, до яких належать:

- 1) конкретика (на основі повсякденного життя) щодо обсягу та якості надаваних циркулярниками лікувальних послуг;
- 2) пояснення тасмничих для сучасника назв мазевих і пластирних інгредієнтів, застосовуваних львівськими аптекарями та хірургами;
- 3) етнічний ценз пацієнтів шпиталю св. Станіслава;
- 4) наявність медичної допомоги у шпиталях та її рівень;
- 5) атрибутування особливостей львівської медицини у порівнянні з загальноєвропейською.

Активізація зусиль науковців різних галузей у дослідженні історії медицини пізньосередньовічного і ранньомодерного Львова дозволила б заповнити відповідну прогалину в історії місцевої урбаністики і, можливо, під іншим поглядом оцінити соціокультурне середовище тогочасного Львова.

ДОДАТОК

Словник архаїчних і маловживаних медичних термінів

Англійська болість – рахітизм

Антоновъ огонь⁸³⁹, пекельний огонь, зараза смердячая пекелная, пекелное проклятво, загниль, вогнець, спалень – гангрена

Ароматарій – аптекар

Бетюгъ, бѣтегъ, болѣсть, болость, болясть, болечъ, болѣзнь, недуг, немощь, немочь, хворота, фороба, хорота, хороба, слабость – хвороба

Білячка, білачка – лейкомія

Болестъ кополиповая – вовчак, вовчий лишай

Болестъ плючная – біль у легенях

Болестъ селезенная – біль у селезінці

Болотна пропасница, пропасница, трясавица, трясучка, зима, жовта гарячка, жолтяница, хороба жолтая – малярія

Больничний антоновъ огонь – лікарняна гангрена

Болѣзни по составахъ – артрити

Болѣзнь доуши – душевна біль

Б'ючка – артерія

Бѣгунка, кривавая бѣгунка, рѣзачка, червінка, хороба чирвона – дизентерія

Вдушъ – астма

Великая хороба, огнѣная болѣзнь, ракъ, пістряк – злоякісна пухлина, рак

Весняница, скорбут – цинга

Внутрная болѣзнь – захворювання внутрішніх органів

Внѣшная болѣзнь – зовнішнє захворювання, ураження зовнішніх покривів

Водяна – набряки

Возугліє, вигіль, жабур, телій – сибірка

Волокнинна жаба, волокнинна горляница – крупозна ангіна

Волосник – капіляр

Воніти – блювотиння, рвотні маси

Ворочок, торбинка – фоллікул

Впасть въ болѣзнь – занедужати

⁸³⁹ За ім'ям св. Антонія, якому молились під час спалаху епідемій у середні віки в країнах Західної Європи.

- Вуспа – віспа
В'язок – зв'язка
Въ болѣзни быти – хворіти
Гариця, багрова гарячка – скарлатина
Геонская болѣзнь – муки в пеклі
Глитна клітина – макрофаг
Гнилосна зараза – сепсис
Гнійна зараза – пісмія
Грець – мозкова апоплексія
Гудзок – вузлик
Давуха – сильна біль за грудиною
Джума, пестіленція, приморки, чорна смерть – чума
Дишиця, дихавка – трахея
Дишка – бронх
Діабересь – захворювання нирок
Дробина – молекула
Дрогерія – крамниця з ліками, на які не потрібно рецепт, а також косметикою та хімічними матеріалами, необхідними у домашньому господарстві
Екцема – свербляча висипка
Ерготизм – отрута ріжками
Єгипѣтская болѣзнь – страждання євреїв у Єгипті
Живок – вірус
Жилоздебелення – атеросклероз
Жовни – лімфатичні залози на шиї
Жовниця – запалення лімфатичних залоз
Жовниця слинівок – запалення слинних залоз
Завалки, завалок, задавка, обклади, обкладова жаба, давлячка – дифтерія, круп
Заживок – бактерія
Запирание водное, заперте водного проходу, возбраніе мочу – сечокам'яна хвороба
Заразливая хвороба – інфекційне захворювання
Заціпнення серцем – інфаркт міокарда
Златяниця, хвороба жолте – жовтяниця, жовтуха
Знам'янець – ген
Золки – зілля, запашна трава
Золотуха – діатез, поверхневі форми туберкульозу (шкіри, очей)
Зубоволок – зубний лікар, стоматолог

Інфлюєнца, іспанка – грип
Кадук – рід хвороби, народна назва диявола, чорта
Кам'їнь – жовчекам'яна або сечокам'яна хвороба
Камчюг – артрит
Карбункуль – гнійний нарів
Катар – запалення слизової оболонки внутрішніх органів
Кашлюк, скаса – коклюш
Кваруватий – слабкий, хворий
Кварь, кваріті, скв'їрна – зла смерть, важка хвороба
Кволість – астенія
Кволість нервова – невроз
Кила, руптура – грижа
Колтонь, ковтун – жмут збитого на голові волосся, котрий знаменував
невідоме системне захворювання суглобів, очей та ін.
Конання, часування – агонія
Конечная бол'їзнь – смертельне захворювання
Коса – селезінка
Крижі – спина
Легениця – пневмонія
Лихорадка, ліхорадка, трясовиця – гарячка, висока температура
Лишай – струпи на тілі, суцільна висипка, короста
Ломота, гостець, артетика, артетична хвороба, артетичне боленіє – рев-
матизм
Ломцева суглобиця – ревматоїдний артрит
Лупус – сифілітичні рани
Люпанарій, замтуз – будинок розпусти
Лярдум – мазь для загоєння ран
Меркурій, маркурій – ртуть
Мозоліє – бубонна чума
Морь, моровое пов'їтріє, морове пов'їтре, пов'їтрія, пошесть, примор-
ки – епідемія, чума
М'ясуку – саркома
Надавлювання крові, друк у мозгу – гіпертонія
Недокрів'я – анемія
Незносная бол'їзнь – нестерпна біль
Немощь – безсилля, слабкість, хвороба
Нервиця – неврит
Нівечна суглобиця, нівечлива суглобиця – деформуючий артрит
Німецький кір, нічна висипка, рубела – краснуха

- Нужа – насильство
Об'ява – симптом
Огнева – тиф
Огневиця – лихоманка, висипка на губах і тілі
Одутлівка – трихінельоз
Озявки – бронхи
Озявниця – бронхіт
Олегочна – плевра
Олійкарі – мандрівні аптекарі та медики
Останок – рудимент
Оуломний, недостаточный – неповносправний, людина з обмеженими фізичними можливостями
Очий болєзнь – кон'юнктивіт
Очная болєсть – захворювання очей
Падуча неміч, чорна неміч, падачка, причинна, бирса – епілесія
Пасока – лімфа
Пасочка, пасокова залозка – лімфатична залоза
Педагра, гирагра, хирагра – подагра
Пекельний огонь – гнійна висипка, пустули, ракова пухлина, гангрена
Пелагра – отрута грибками, що ростуть на кукурудзі
Перепно – діафрагма
Перст зараженный гнилством – гангрена пальця
Печінниця – гепатит
Полуда, туск, сивий морок – катаракта
Пострѣль – вогнестрільна рана
Пранець – бліда спірохета
Пранці, франца, нечистий гостець, поганий гостець – сифіліс
Пранцьова жаба – сифілітична ангіна
Пранцьова суглобиця – сифілітичний артрит
Пранцюватий, француватий – сифілітичний хворий
Прикинути къ себе болѣзнь – удавати з себе хворого
Прокажѣніє, хвороба св. Лазаря⁸⁴⁰, “лисяча короста”, “ледача смерть”, скорбота, кримка, кримська хвороба, арабська хвороба, східна хвороба – проказа
Пѣсокъ – хвороба нирок і сечового міхура

⁸⁴⁰ Назва походить від імені св. Лазаря, який страждав цією недугою. Саме тому спеціально створений у середньовіччі чернечий орден св. Лазаря опікувався прокаженими.

Рамено – плече
Рознизання – деградація
Розслаблення, апоплексичний удар – параліч, інсульт
Розщеплення особовости – шизофренія
Рѣзалникъ, рукоділ, цирульник, цирулик – хірург
Свербежь, сверб'єчка – сверблячка
Свинка, привушниця, заушниця, мумс – епідемічний паротит
Сказъ, скажениця – сказ, душевна нечистота, гріх
Сосудина – вена
Сумне рішення розуму, чорна жовч – меланхолія
Сухотка – затяжна диспепсія
Сцѣятика, сцѣятика – запалення стегнових суглобів
Танок св. Віта⁸⁴¹, химерна недуга – хорея, гіперкінез
Татарське зілля – лепеха
Темний – сліпий
Темнота – сліпота
Триденна гарячка, москітна гарячка, літній грип, москітка – гарячка папатачі
Трійливий – отруйний
Трійло – трунок, отрута, яд
Тужець, скорч карчила, карковець – менінгіт
Уди – члени тіла
Удо – стегно
Удуше – задуха
Усові – запалення плеври, плеврит
Хороба лакомства, опасистість – ожиріння
Хороба французская – шаленство
Хробаковиця – апендицит
Цукрівниця, цукриця – цукровий діабет
Чахотка, сухоти, сухотка, горбковиця – туберкульоз
Черевослинниця – підшлункова залоза
Чрѣсло – поясниця
Шидерство – глум, знущання
Щепиця – вакцина
Ядуха – стенокардія, задишка, астма

⁸⁴¹ За ім'ям св. Віта, від якого чекали зцілення хворі істерією під час психічної епідемії в Німеччині у XIV ст.

Зворотній словник

- Агонія – конання, часування
Анемія – недокрів'я
Апендицит – хробаковиця
Апоплексія мозкова – грець
Аптекарь – ароматарій
Артерія – б'ючка
Артрит – камчюг, болѣзнь по складахъ
Артрит деформуючий – нівечна суглобиця, нівечлива суглобиця
Артрит ревматоїдний – ломцева суглобиця
Артрит сифілітичний – пранцьова суглобиця
Астенія – кволість
Астма – вдушь, ядуха
Атеросклероз – жилотдебелення
Бактерія – заживок
Безсилля, слабкість, хвороба – немощь
Біль за грудиною – давуха
Біль у легенях – болѣсть плючная
Біль у селезінці – болѣсть селезенная
Бліда спірохета – пранець
Бронх, бронхи – дишка, озявки
Бронхіт – озявниця
Бубонна чума – мозоліє
Будинок розпусти – люпанарій, замтуз
Важка хвороба, зла смерть – кварь, кваріті, сквѣрна
Вакцина – щепиця
Вена – сосудина
Вірус – живок
Віспа – вуспа
Вовчий лишай, вовчак – болѣсть кополиповая
Вогнестрільна рана – пострѣль
Вузлики – гудзок
Гангрена – антоновъ огонь⁸⁴², пекельний огонь, зараза смердячая пекел-
ная, пекелное проклятво, загниль, вогнець, спалень
Гангрена лікарняна – больничний антоновъ огонь

⁸⁴² За ім'ям св. Антонія, якому молились під час спалаху епідемій у середні віки в країнах Західної Європи.

Гангрена пальця – перст заражений гнильством
 Гарячка, висока температура – лихорадка, ліхорадка, трясовиця
 Гарячка папатачі – триденна гарячка, москітна гарячка, літній грип, москітка
 Ген – знам'янець
 Гепатит – печінниця
 Гіпертонія – надавлювання крові, друк у мозгу
 Глум, знущання – шидерство
 Гнійний нарив – карбункуль
 Грижа – кила, руптура
 Грип – інфлюенца, іспанка
 Деградація – рознизання
 Дизентерія – б'гунка, кривавая б'гунка, р'зачка, червінка, хвороба чир-вона
 Диспепсія затяжна – сухотка
 Дифтерія, круп – завалки, завалок, задавка, обклади, обкладова жаба, давлячка
 Діафрагма – перепно
 Душевна біль – бол'їзнь доуши
 Епідемічний паротит – свинка, привушниця, завушниця, мумс
 Епідемія, чума – моръ, моровое пов'їтриє, морове пов'їтре, пов'їтрія, пошєсть, приморки
 Епілепсія – падуча неміч, чорна неміч, падачка, причина, бирса
 Жмут збитого на голові волосся, котрий знаменував невідоме системне захворювання суглобів, очей та ін. – колтонъ, ковтун
 Жовтяниця, жовтуха – златянниця, хвороба жолте
 Жовчекам'яна або сечокам'яна хвороба – кам'їнь
 Задуха – удуше
 Занедужати – впасть в'ї бол'їзнь
 Запалення лімфатичних залоз – жовниця
 Запалення слизової оболонки внутрішніх органів – катар
 Запалення слинних залоз – жовниця слинівок
 Запалення стегнових суглобів – сц'їатика, сц'їятика
 Захворювання внутрішніх органів – внутрняя бол'їзнь
 Захворювання нирок – діабєрєсь
 Захворювання очей – очная болєсть
 Зв'язка – в'язок
 Зілля, запашна трава – золки
 Злоякісна пухлина – ракъ, великая хвороба, огн'їная бол'їзнь, пістряк

- Зовнішні захворювання, ураження зовнішніх покривів – внѣшная бо-
лѣзнь
- Інсульт, параліч – апоплексичний удар, розслаблення
- Інфаркт міокарда – заціпнення серцем
- Інфекційне захворювання – заразлива хвороба
- Капіляр – волосник
- Катаракта – полуда, туск, сивий морок
- Коклюш – кашлюк, скуса
- Кон'юнктивіт – очий болѣзнь
- Короста, струпи на тілі, суцільна висипка – лишай
- Крамниця з ліками, на які не потрібно рецепт, а також косметикою та
хімічними матеріалами, необхідними у домашньому господарстві –
дрогерія
- Краснуха – німецький кір, нічна висипка, рубела
- Крупозна ангіна – волокнинна жаба, волокнинна горляниця
- Лейкемія – білячка, білачка
- Лепеха – татарське зілля
- Лихоманка, висипка на губах і тілі – огневиця
- Лімфа – пасока
- Лімфатична залоза – пасочка, пасочкова залоза
- Лімфатичні залози на шиї – жовни
- Мазь для загоєння ран – лярдум
- Макрофаг – глитна клітина
- Малярія – болотна пропасниця, пропасниця, трясавиця, трясучка, зима,
жовта гарячка, жолтяниця, хвороба жолтая
- Мандрівні аптекарі та медики – олійкарі
- Меланхолія – сумне рішення розуму, чорна жовч
- Менінгіт – тужець, скорч карчила, карковець
- Молекула – дробина
- Муки в пеклі – геоньская болѣзнь
- Набряки – водяна
- Насильство – нѹжа
- Неврит – нервиця
- Невроз – кволість нервова
- Неповносправний, людина з обмеженими фізичними можливостями –
оуломний, недостаточный
- Нестерпний біль – незносная болѣзнь
- Ожиріння – опасистість, хвороба лакомства
- Отруйний – трійливий

Отрута, яд – трійло, трунок
Отрута грибками, що ростуть на кукурудзі – пелагра
Отрута ріжками – ерготизм
Підшлункова залоза – черевослинниця
Піємія – гнійна зараза
Плевра – олегочна
Плеврит – усові
Плече – рамено
Пневмонія – легениця
Подагра – педагра, гирагра, хирагра
Поясниця – чрѣсло
Проказа – прокахѣніє, хвороба св. Лазаря⁸⁴³, “лисяча короста”, “леда-
ча смерть”, скорбота, кримка, кримська хвороба, арабська хвороба,
східна хвороба
Рахітизм – англійська болість
Рвотні маси, блювотиння – воніти
Ревматизм – ломота, гостець, артетика, артетична хвороба, артетичне
боленіє
Рід хвороби, народна назва диявола, чорта – кадук
Ртуть – меркурій, маркурій
Рудимент – останок
Саркома – м’ясук
Свербляча висипка – екцема
Сверблячка – свербежъ, сверб’єчка
Селезінка – коса
Сепсис – гнилосна зараза
Сечокам’яна хвороба – запираніє водное, заперте водного проходу, воз-
бране мочу
Сибірка – возугліє, вигіль, жабур, телій
Симптом – об’ява
Сифіліс – пранці, франца, нечистий гостець, поганий гостець
Сифілітична ангіна – пранцьова жаба
Сифілітичний хворий – пранцюватий, француватий
Сифілітичні рани – лупус
Сказ, гріх, душевна нечистота – сказъ, скажениця

⁸⁴³ Назва походить від імені св. Лазаря, який страждав цією недугою. Саме тому спеціально створений у середньовіччі чернечий орден св. Лазаря опікувався прокаженими.

Скарлатина – гариця, багрова гарячка
Сліпий – темний
Сліпота – темнота
Смертельна хвороба – конечная болѣзнь
Спина – крижі
Стегно – удо
Стенокардія, задишка, астма – ядуха
Стоматолог, зубний лікар – зубоволок
Страждання євреїв у Єгипті – Єгипѣтская болѣзнь
Тиф – огнева
Трахея – дишиця, дихавка
Трихінельоз – одутлівка
Туберкульоз – чахотка, сухоти, сухотка, горбковиця
Удавати з себе хворого – прикинути къ себе болѣзнь
Фоллікул – ворочок, торбинка
Хворий, слабкий – кваруватий
Хворіти – въ болѣзни быти
Хвороба – бетюгъ, бѣтегъ, болѣсть, болость, болясть, болечъ, болѣзнь, недуг, немощь, немочь, хворота, фороба, хорота, хороба, слабость
Хвороба нирок і сечового міхура – пѣсокъ
Хірург – рѣзалникъ, рукоділ, цирульник, цирулик
Хорея, гіперкінез – танок св. Віта⁸⁴⁴, химерна недуга
Цинга – весняниця, скорбут
Цукровий діабет – цукрівниця, цукриця
Члени тіла – уди
Чума – джума, пестіленція, приморки, чорна смерть
Шаленство – хороба французская
Шизофренія – розщеплення особовості

⁸⁴⁴ За ім'ям св. Віта, від якого чекали зцілення хворі істерією під час психічної епідемії в Німеччині у XIV ст.

Нез'ясовані медичні терміни

Бородавица

Водоточивий недугъ

Гусече повітри

Дворска хвороба

Дикое мясо

Димениця

Дихавица

Діавольская хвороба

Жовнуватий

Незадержане урини

Третодневная трясовица

Третьачка

Трудъ

Четверодневная трясовица

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Неопубліковані джерела

Архівні документи

1. Центральний Державний Історичний Архів України у Львові (далі – ЦДІАУЛ). Фонд 52 (Магістрат міста Львова), оп. 2, спр. 25, с. 1036; спр. 256, с. 382-394; спр. 342, с. 491-512; спр. 371, с. 438.
2. ЦДІАУЛ. Ф. 129 (Ставропігійський інститут), оп. 1, спр. 83, с. 1-2; спр. 201, с. 1.
3. ЦДІАУЛ. Ф. 131 (Пергаментні дипломи), оп. 1, спр. 587, 589, 607, 648, 797.
4. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Archiwum Radziwiłłów. Dział spraw VIII. Sygn. 205. Akta luźne.

Рукописи

5. *Кухта О., Кухта С.* Нариси історії медицини Львова (на правах рукопису) // Бібліотека Львівського Національного медичного університету ім. Данила Галицького. Львів, 1991. 36 арк.
6. *Bryckij S.* Stan gospodarczy Lwowa w okresie wojny północnej (1700-1721) // Львівська Національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України (далі – ЛННБ ім. В. Стефаника). Відділ рукописів. Ф. 132 (Львівський університет), спр. У-123. 16 арк.
7. *Dobrucka H.* Kłęski elementarne w Polsce 1582-1632 // ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 132 (Львівський університет), спр. У-72. 44 арк. Рец. Я. Адлера. 16 арк.
8. *Kelbicka A.* Stosunki higieniczne w miastach polskich w średniowieczu // ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 132 (Львівський університет), спр. У-136. 24 арк.
9. *Kochanowska S.* Kłęski elementarne w Polsce 1450-1586 // ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 132 (Львівський університет), спр. У-94. 125 арк.
10. *Księga cechu chirurgów we Lwowie 1692-1783* // ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів Фонд Осолінських. Спр. 3258 II. 115 арк.
11. *Morawicka D.* Ludność miasta Lwowa od XVI-XIX na podstawie metryk kościołów parafialnych // ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 132 (Львівський університет), спр. У-112. 102 арк.
12. *Mrozik F.* Kronika kłesk elementarnych w Polsce i krajach sąsiednich // ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 132 (Львівський університет), спр. У-74. Ч. 1. 131 арк.; Ч. 2. 365 арк.

13. *Namaczyńska S.* Kłęski elementarne 1548-1586 // ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 132 (Львівський університет), спр. У-82. 245 арк.
14. *Nyczywna J.* Kłęski elementarne 1450-1586 // ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 132 (Львівський університет), спр. У-79. 143 арк.
15. *Szewczuk I.* Kłęski elementarne w Galicji 1772-1848 // ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 132 (Львівський університет), спр. У-121. 517 арк.
16. *Szewczuk I.* Źródła do kłesk elementarnych w Galicji w okresie 1772-1848 // ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 132 (Львівський університет), спр. У-22. 51 арк.
17. *Walawender A.* Badania kłesk elementarnych (metoda i znaczenie) // ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 132 (Львівський університет), спр. У-120. 21 арк.
18. *Walawender A.* Kłęski elementarne w Polsce od roku 1506 do 1548 // ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 132 (Львівський університет), спр. У-11. 217 арк. Рец. Р. Верхрацького. 24 арк.
19. *Werchracki R.* Kłęski elementarne za panowania Władysława IV (1632-1648) // ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 132 (Львівський університет), спр. У-47. 211 арк.
20. *Wiszniewska L.* Szkoci w Polsce z uwzględnieniem Lwowa i Rusi // ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 132 (Львівський університет), спр. У-49. 125 арк.

Опубліковані джерела

21. Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные археографической комиссией. Санкт Петербург, 1846. Т. I. 414 с.; 1848. Т. III. 347 с.; 1851. Т. IV. 574 с.
22. Акты относящиеся к истории Южнозападной Руси / Изд. А. С. Петрушевич. Львов, 1868. 192 с.
23. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографической комиссией. Санкт Петербург, 1863. Т. I. 301 с., Т. IV. 276 с.; 1867. Т. V. 310 с.
24. Архив Юго-Западной России, издаваемый комиссией для разбора древних актов. К., 1904. Ч. 1. Т. X. 967 с.; Ч. 1. Т. XI. 772 с.; Ч. 1. Т. XII. 748 с.
25. *Вердум У.* Щоденник подорожі, яку я здійснив у роки 1670, 1671, 1672... через королівство Польське... / Пер. з нім. І. Сварника // Жовтень. Львів, 1983. № 9. С. 87-99, № 10. С. 89-105.
26. *Груневег М.* Опис Львова / Пер. з нім. Я. Ісаевича // Жовтень. Львів, 1980. № 10. С. 109-114.

27. Жерела до історії України – Руси: Галицькі акти з р. 1648-1649 / Зібр. і впор. С. Томашівський. Львів, 1898. Т. IV. 412 с.
28. *Зіморевич Б.* Потрійний Львів / Пер. з лат. Н. Царьової, наук. коментар І. Мицька. Львів, 2002. 223 с.
29. Історія Львова в документах і матеріалах: Зб. док. та матер. / Упор. У. Я. Єдлінська, Я. Д. Ісасвич, О. А. Купчинський та ін. К., 1986. 422 с.
30. Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові 1233-1799 / Під ред. О. Купчинського, Е. Ружицького. К., 1972. 670 с.
31. *Кушевич С.* Листи зі Львова / Пер. І. Сварника // Жовтень. Львів, 1980. № 1. С. 119-127; № 2. С. 130-136; № 3. С. 99-106; № 4. С. 117-127.
32. Лист от великого царя // Временник института Ставропигийского с месящесловом на год простой 1871. Львов, 1870. С. 129-130.
33. *Лясота Е.* Щоденник / Пер. з нім. Г. Сварник та І. Сварника // Жовтень. Львів, 1984. № 10. С. 97-110.
34. Львівський літопис // Галицько-Волинський літопис: Історико-літературна пам'ятка XIII ст. / Автор вступ. ст. і упорядник Р. Федорів. Львів, 1994. С. 169-200.
35. Опис міста Львова Яна Альнпека, присвячений читачеві – любителю науки / Пер. Р. Івасіва // Жовтень. Львів, 1986. № 3. С. 89-95.
36. Привілеї міста Львова (XIV-XVIII ст.): Львівські історичні пам'ятки / Упор. М. Капраль. Львів, 1998. Т. I. 639 с.
37. Привілеї національних громад міста Львова (XIV-XVIII ст.): Львівські історичні пам'ятки / Упор. М. Капраль. Львів, 2000. Т. II. 575 с.
38. Соціальна боротьба в місті Львові в XVI-XVIII століттях: Зб. документів / Під ред. Я. П. Кіся. Львів, 1961. 443 с.
39. *Фракасторо Дж.* О контагии, контагиозных болезнях и лечении / Под ред. К. Быкова. Москва, 1954. 323 с.
40. Юбилейное издание в память 300-летнего основания Львовского Ставропигийского братства. Львов, 1886. Т. 1. 79 с., 16 ил.
41. Юбилейный сборник в память 350-летия Львовского Ставропигиона. Львов, 1936. Ч. 1. 284 с.
42. Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie. Lwów, 1872. Т. III. 315 s.; 1873. Т. IV. 305 s.; 1875. Т. V. 295 s.; 1876. Т. VI. 304 s.; 1878. Т. VII. 328 s.; 1883. Т. IX. 342 s.; 1884. Т. X. 545 s.; 1909. Т. XX. 690 s.; 1911. Т. XXI. 757 s.; 1914. Т. XXII. 870 s.; 1928. Т. XXIII. 703 s.; 1931. Т. XXIV. 585 s.
43. *Badecki K.* Zaginione księgi średniowiecznego Lwowa: Studium rekonstrukcyjne. Lwów, 1927. 69 s.

44. *Bischoff F.* Das alte Recht der Armenier in Lemberg. Wien, 1862. 50 s.
45. *Bischoff F.* Urkunden zur Geschichte der Armenier in Lemberg. Wien, 1864. 155 s.
46. *Diplomata statutoria a patriarchis orientalibus Confraternitati Stauropeigianae Leopoliensi a 1586-1592 data.* Leopoli, 1895. T. II. 133 s.
47. *Józefowicz T.* Kronika miasta Lwowa od roku 1634 do 1690, obejmująca w ogólności dzieje dawnej Rusi Czerwonej a zwłaszcza historia arcybiskupstwa lwowskiego w tejsze epoche / Przeł. M. Piwocki. Lwów, 1854. 504 s.
48. *Monumenta Confraternitatis Stauropeigianae Leopoliensis, sumptibus Instituti Stauropeigiani edidit dr. Wladimirus Milkowicz.* Leopoli, 1895. T. I. 960 s.
49. *Monumenta Poloniae historica: Pomniki dziejowe Polski.* Lwów, 1884. T. IV. 993 s.
50. *Pamiętnik dziejów polskich, z aktów urzędowych lwowskich i z rękopisów / Zebr. S. Barącz.* Lwów, 1855. 311 s.
51. *Pamiętniki do panowania Zygmunta III, Władysława IV i Jana Kazimierza / Wyd. K. W. Wójcicki.* Warszawa, 1846. T. I. 288 s.; T. II. 235 s.
52. *Pirawski T.* Relatio status almae archidioecesis Leopoliensis / Edid. K. J. Heck. Leopoli, 1893. 206 s.
53. *Pomniki dziejowe Lwowa z archiwum miasta. T. I: Najstarsza księga miejska 1382-1389 / Pod red. A. Czołowskiego.* Lwów, 1892. 153 s.
54. *Pomniki dziejowe Lwowa z archiwum miasta. T. II: Księga przychodów i rozchodów miasta 1404-1414 / Pod red. A. Czołowskiego.* Lwów, 1896. 184 s.
55. *Pomniki dziejowe Lwowa z archiwum miasta. T. III: Księga przychodów i rozchodów miasta 1414-1426 / Pod red. A. Czołowskiego.* Lwów, 1905. 187 s.
56. *Pomniki dziejowe Lwowa z archiwum miasta. T. IV: Księga ławnicza miejska 1441-1448 / Pod red. A. Czołowskiego i F. Jaworskiego.* Lwów, 1921. 361 s.
57. *Volumina Legum / Ed. J. Ohryzko.* Petersburg, 1859. Vol. II. 482 c. XIV c.; 1859. Vol. IV. 501 c. XVIII c.; 1860. Vol. V. 463 c. XVI c.
58. *Wybór tekstów źródłowych do dziejów medycyny polskiej: Praca zbiorowa.* Kraków, 1983. 547 s.
59. *Zbiór pamiętników historycznych o dawnej Polsce z rękopisów, tudzież dzieł w różnych językach o Polsce wydanych, oraz z listami oryginalnymi królów i znakomitych ludzi w kraju naszym / Zebr. J. Niemcewicz.* Lipsk, 1838. T. I. 363 s.; 1839. T. II. 355 s., T. III. 364 s., T. IV. 379 s.

Література

60. *Александрович В.* П'ятницька церква та її пам'ятки // Галицька брама. Львів, 1997. № 3 (27). С. 14-15.

61. Аникин И. Монастырская медицина древней Руси // Советское здравоохранение. Москва, 1991. № 11. С. 58-61.
62. Аптека-музей у Львові // Український медичний архів. Чикаго, 1987. Ч. XI. С. 82.
63. Арсенюк Т. За стародавніми рецептами // Галицька брама. Львів, 1994. № 2. С. 5.
64. Бабенко Л. Церковно-монастирське господарство як впливовий фактор економічного розвитку Київської Русі // Історія релігії в Україні: Праці XII-ї міжнародної наукової конференції. Львів, 2002. Кн. I. С. 35-41.
65. Бабишин С. Изучалась ли в школах древней Руси медицина? // Советское здравоохранение. Москва, 1975. № 12. С. 60-62.
66. Бандрівський М. Як був знищений козацький курган у Львові // Промісвіт. Львів, 1998. 12 II. Ч. 1 (203). С. 10.
67. Барвіньський О. Ставропигійське братство Успенське у Львові, его засноване, діяльність и значенє церковно-народне. Львов, 1886. 82 с.
68. Бевзо О. Львівський літопис і Острозький літописець: Джерелознавче дослідження. К., 1971. 199 с.
69. Бенюмов Р., Макаренко І. З історії розвитку громадської медичної думки на Україні. К., 1993. 162 с.
70. Бенюх Н. Исторические тенденции становления медико-санитарного обеспечения в Галичине в XIII-XVII вв. // Провизор. Харьков, 1999. № 20. С. 16-18; № 21. С. 41-42.
71. Бенюх Н. Історія фармації Галичини (XIII-XX ст.). Львів, 1999. 215 с.
72. Бенюх Н., Урицький Л. Від "Лаокоону" до АТ "Галичфарм" // Галицька брама. Львів, 1997. № 3 (27). С. 7-8.
73. Берест О. Психіатрія в українській народній медицині // Лікарський вісник Українського Лікарського Товариства Північної Америки. Чикаго, 1963. Ч. 3 (30). С. 16-19.
74. Берест О. Чудотворні лікарі, пророки і шарлатани // Лікарський вісник Українського Лікарського Товариства Північної Америки. Чикаго, 1964. Ч. 1 (32). С. 19-24.
75. Білостоцький С. Провадження в кримінальних справах у Львівському лавничому суді XVI-XVIII століть // Вісник Львівського університету: Серія історична. Львів, 1998. Вип. 33. С. 80-85.
76. Болтарович З. Аїр, татарник, лепеха, шувар... // Жовтень. Львів, 1988. № 4. С. 57-58.
77. Болтарович З. Народна медицина українців. К., 1999. 229 с.
78. Болтарович З. Українська народна медицина: історія і практика. К., 1994. 320 с.

79. *Бородулин Ф.* История медицины: Избранные лекции. Москва, 1961. 250 с.
80. *Боряк О.* Стан народного акушерства в XIX ст. // Український історичний журнал. К., 2001. № 2. С. 49-61.
81. Братчик. Культурная деятельность Львовской Ставропигии в XVI и XVII вв. // Временник Ставропигийского института с месящесловом на обыкновенный год 1906. Львов, 1906. С. 1-14.
82. *Верхратский С.* Из медицинского прошлого старого Львова и Западных украинских земель // Врачебное дело. К., 1956. № 1. С. 93-96.
83. *Верхратський С.* Історія медицини. К., 1974. 334 с.
84. *Верхратський С., Заблудовський П.* Історія медицини. К., 1991. 431 с.
85. *Вуйцик В.* Вулицями Львова // Галицька брама. Львів, 1995. № 6. С. 4-5.
86. *Вуйцик В.* Галицька брама у Львові // Галицька брама. Львів, 1998. № 3 (39). С. 12-13.
87. *Вуйцик В.* Львівський державний історико-архітектурний заповідник. Львів, 1979. 55 с.
88. *Вуйцик В.* Територіальний розвиток міста Львова // Вісник інституту "Укрзахідпроектреставрація". Львів, 1997. Ч. 8. С. 41-48.
89. *Вуйцик В.* Шпиталь і костел св. Лазаря у Львові // Галицька брама. Львів, 1998. № 11 (47). С. 13.
90. *Вуйцик В., Липка Р.* Зустрічі зі Львовом. Львів, 1987. 175 с.
91. *Ганіткевич Я.* До хронології становлення української медицини // Лікарський збірник: Нова серія. Львів, 1996. Т. III. С. 104-109.
92. *Ганіткевич Я.* Історія української медицини в датах та іменах. Львів, 2004. 366 с.
93. *Ганіткевич Я.* Українська медицина: сутність, етапи становлення // Лікарський вісник Українського Лікарського Товариства Північної Америки. Львів; Чикаго, 2001. Ч. 1. С. 52-55.
94. *Гербельський Г.* Петро I в Західній Україні 1706-1707 рр. Львів, 1948. 95 с.
95. *Голубець М.* Богоявленська церква на Галицькому передмісті // Діло. Львів, 1926. 29 VI. Ч. 141 (10818). Рік XLIV. С. 2-3; 30 VI. Ч. 142 (10819). Рік XLIV. С. 2-3.
96. *Горелова Л.* Монастирська медицина Русі // Агапіт. К., 1996. № 4. С. 15- 18.
97. *Гошко Т.* Маловідомі матеріали істориків Львова // Україна в минулому. К.; Львів, 1994. Вип. VI. С. 54-77.
98. *Грабовецький В.* З історії Львівського некрополя // Пам'ятники України. К., 1970. № 3. С. 45-47.

99. *Гравовецький В.* Львівський некрополь // Жовтень. Львів, 1970. № 6. С. 124-137.

100. *Гравовецький В.* Перший твір з історії Львова // Жовтень. Львів, 1986. № 3. С. 90-93.

101. *Грандо А.* Путешествие в прошлое медицины. К., 1995. 176 с.

102. *Грандо А.* Развитие гигиены в Украинской ССР. К., 1975. 196 с.

103. *Грандо О., Межиров Л.* Історія гігієни та санітарії на Україні (бібліографічний покажчик). К., 1964. 124 с.

104. *Гранкін П.* Будинки Львівського Аптекарського товариства // Аптека Галицька. Львів, 2003. № 9 (102). С. 27.

105. *Гранкін П.* Військові могили давнього Львова // Галицька брама. Львів, 1998. № 5-6 (53-54). С. 12-13.

106. *Гранкін П.* Жебраки, ченці, єпископи... (з історії шпиталю св. Лазаря) // Галицька брама. Львів, 1999. № 9-10 (57-58). С. 22-23.

107. *Гранкін П.* Львівський танець смерті // Галицька брама. Львів, 1998. № 1 (37). С. 11, 16.

108. *Гранкін П.* Про водопроводи єврейської ділянки середмістя // Галицька брама. Львів, 1997. № 10-11 (34-35). С. 27.

109. *Гранкін П.* Трагічне й комічне над Полтвою // Галицька брама. Львів, 1998. № 2 (38). С. 5.

110. *Гронський Й.* Будні середньовічного Львова // Жовтень. Львів, 1981. № 10. С. 115-128; 1983. № 3. С. 99-107, № 4. С. 90-95; 1984. № 7. С. 95-101, № 8. С. 90-96 (= Літопис Червоної калини. Львів, 1991. № 1. С. 40-43, № 2. С. 50-53, № 3. С. 52-57).

111. *Грушевський М.* Історія України-Руси в одинадцяти томах, дванадцяти книгах. К., 1993. Т. III. 586 с.; 1995. Т. VI. 670 с.

112. *Гургула С.* Гален і два коментарі його творів XVI сторіччя (з матеріалів аптеки-музею у Львові) // Фармацевтичний журнал. К., 1976. № 4. С. 87-89.

113. *Гургула С.* З історії фармації // Фармацевтичний журнал. К., 1974. № 4. С. 80-82.

114. *Гургула С.* Матеріали Львівського фармацевтичного музею // Лікарський вісник Українського Лікарського Товариства Північної Америки. Чикаго, 1970. Ч. 2 (57). С. 37-41.

115. *Гургула С.* Матеріали Львівського фармацевтичного музею // Фармацевтичний журнал. К., 1968. № 2. С. 91-96; 1969. № 1. С. 83-86; 1971. № 5. С. 88-93.

116. *Гургула С.* На спогад про аптеку-музей у Львові. Львів, 1970. 2 с.

117. *Дакура О.* Стремління і здобутки теперішньої терапії // Збірник математично-природописно-лікарської секції Наукового Товариства імені Шевченка. Львів, 1898. Т. III. Вип. 1. С. 2-26.

118. Данилейченко В. Санитарно-эпидемиологическая служба в западных областях Украины до и после их воссоединения с СССР // К истории медицины на Украине: Сб. науч. тр. / Под ред. И. Шапиро. Львов, 1961. С. 119-128.
119. Даценко І. Професор Василь Плющ – видатний історіограф медицини в Україні // Лікарський збірник: Нова серія. Львів; Чикаго, 2002. Т. XI. С. 18-24.
120. Даценко І., Габович С. Профілактична медицина: загальна гігієна з основами екології. К., 1992. 692 с.
121. Дейнека І., Маренко Ф. Короткі нариси з історії хірургії в Українській РСР. К., 1968. 254 с.
122. Демський М. Пам'яті великого вченого // Український медичний архів. Чикаго, 1989. Ч. XIII. С. 145.
123. Денис О. Зanedбана сторінка історії // Галицька брама. Львів, 1995. № 6. С. 8-9.
124. Джуль П. Співучасть лікарів у виконанні смертного вироку // Лікарський вісник Українського Лікарського Товариства Північної Америки. Чикаго, 1980. Ч. 4 (99). С. 230-231.
125. Дзюбан О. Доля козацьких поховань у Львові // Ратуша. Львів, 1992. 9 VI. № 60 (239). С. 2.
126. Дидик Г. З історії формування медичної термінології // Українська історична та діалектна лексика: Зб. наук. праць. Львів, 1996. Вип. 3. С. 149-157.
127. Дидик Г. Номінація конкретних захворювань людей в українських пам'ятках XVI-XVIII ст. // Вісник Львівського університету: Серія філологічна. Львів, 2000. Вип. 29. С. 102-109.
128. Дидик-Меуш Г. З історії творення медичних найменувань // Вісник Черкаського університету: Серія філологічні науки. Черкаси, 2001. Вип. 25. С. 108-111.
129. Дидик-Меуш Г. Зміни топологічної структури слова внаслідок появи нового (медичного) значення // Ukrainistika na Prahu noveho století a tisíciletí: Problemy jazyka, literatury a kultury. Olomouc, 2001. S. 107-109.
130. Долинська М. До проблеми локалізації львівських некрополів // Галицька брама. Львів, 1999. № 9-10 (57-58). С. 23.
131. Долинська М. Йосифінська метрика як джерело для вивчення території львівських передмість // Семінарії "Княжі часи": Давній Львів. Львів, 2003. С. 47-54.
132. Долинська М. Приватні і громадські кам'яниці у кварталах Львова біля Успенської церкви у XVIII ст. // Вісник Львівського університету: Серія історична. Львів, 1997. Вип. 32. С. 206-217.
133. Дорожовець Х. Аптека в камені, аптека з музами // Аптека Галицька. Львів, 2004. № 1-2 (116-117). С. 20-21.

134. *Дорожовець Х.* Не бійтесь заглядати у травник // Аптека Галицька. Львів, 2003. № 20 (113). С. 29.
135. *Друль О.* Цвинтарні символи // Поступ. Львів, 1998. № 181 (190). 29 IX. С. 8.
136. Життєписи Василіян (Виїмок з рукописного збірника митрополита Льва Кишки) // Записки Чину Святого Василя Великого. Жовква, 1924. Рік I. Т. I. С. 105-121.
137. *Заблудовский П.* Два века в патологической анатомии // Клиническая медицина. Москва, 1962. Т. 40. № 4. С. 152-155.
138. *Заблудовский П.* Медицина в Киевской и Московской Руси // История отечественной медицины. Москва, 1967. С. 29-43.
139. *Запаско Я., Ісаєвич Я.* Пам'ятки книжкового мистецтва: Каталог стародруків, виданих на Україні (1701-1764). Львів, 1984. Кн. 2. Ч. 1. 132 с.; Кн. 2. Ч. 2. 128 с.
140. *Засс Р.* Народна медицина Київської Русі // Український медичний архів. Чикаго, 1986. Ч. X. С. 63-64.
141. *Заяць Ю.* Бібліографія історії міста Львова. Львів, 1948. Ч. 1. С. 1-150; Ч. 2. С. 151-316 (машинопис у відділі бібліографії ЛННБ).
142. *Зіменковський Б., Каленюк Т.* Внесок фармацевтів Галичини у скарбницю медицини // Фармацевтичний журнал. К., 1994. № 5-6. С. 14-18.
143. *Змеев Л.* Русские врачебники: Исследование в области нашей древней врачебной письменности. Санкт Петербург, 1895. 273 с.
144. *Зубрицкий Д.* Аноним гнезненский и Иоанн Длугош. Львов, 1855. 122 с.
145. *Зубрицкий Д.* История древнего Галичско-Русского княжества. Львов, 1854. Т. III. 314 с.
146. *Зубрицкий Д.* Летопись Львовского Ставропигиального братства. Львов, 1926. 197 с.
147. *Зубрицкий Д.* Хроніка міста Львова: Львівські історичні пам'ятки / Пер. з пол. І. Сварника, наук. коментар М. Капраля. Львів, 2002. 601 с.
148. История развития медицины и здравоохранения в России: Обзор документальных материалов / Сост. Р. Мацкина, ред. Б. Петров. Москва; Ленинград, 1958. 98 с.
149. *Інкін В.* Нариси економічного розвитку Львова у XVIII столітті. Львів, 1959. 91 с.
150. *Ісаєвич Я.* Архів Львівського братства // Архіви України. К., 1968. № 1. С. 88-93.
151. *Ісаєвич Я.* Боплан і його "Опис України..." // Жовтень. Львів, 1981. № 4. С. 52-88.

152. Ісаєвич Я. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI-XVII ст. К., 1996. 251 с., іл.
153. Ісаєвич Я. Львівське Успенське братство, його школа і друкарня // Львів: Історичні нариси / Ред. Я. Ісаєвич, Ф. Стеблій, М. Литвин. Львів, 1996. С. 82-89.
154. Ісаєвич Я. Найдавніший історичний опис Львова // Жовтень. Львів, 1980. № 10. С. 105-108 (= Україна давня і нова: народ, релігія, культура. Львів, 1996. С. 132-152).
155. Ісаєвич Я. Українське книговидання: Витоки. Розвиток. Проблеми. Львів, 2002. 517 с.
156. Історія Львова / Ред. Ю. Сливка, Ф. Стеблій та ін. К., 1984. 414 с.
157. Історія українського мистецтва в шести томах: Мистецтво XIV – першої половини XVII століття / Ред. кол.: М. Бажан (гол. ред.) та ін. К., 1967. Т. II. 468 с.
158. Кавецкий Р., Балицкий К. У истоков отечественной медицины. К., 1954. 103 с.
159. Капраль М. Власники нерухомості на львівських передмістях у другій чверті XVI ст. (за матеріалами чиншових реєстрів) // Вісник Львівського університету: Серія історична. Львів, 1997. Вип. 32. С. 188-198.
160. Капраль М. Демографія Львова XV – першої половини XVI ст. // Львів: Історичні нариси / Ред. Я. Ісаєвич, Ф. Стеблій, М. Литвин. Львів, 1996. С. 67-81.
161. Капраль М. Історіографія Львівського Успенського братства // Україна в минулому. К.; Львів, 1992. Вип. I. С. 54-71.
162. Капраль М. Населення Підзамча та деканату св. Йоана на передмісті Львова наприкінці 16-х – на початку 17-х років XVI ст. (за матеріалами фінансових документів) // Вісник Львівського університету: Серія історична. Львів, 2000. Вип. 35-36. С. 469-493.
163. Капраль М. Національні громади Львова XVI-XVIII ст. (соціально-правові взаємини). Львів, 2003. 439 с.
164. Капраль М. Станово-професійна структура населення Львова у другій чверті XVI ст. (за матеріалами міських рахункових книг) // Україна в минулому. К.; Львів, 1994. Вип. VI. С. 7-34.
165. Капраль М. Українська громада на вулиці Руській Львова в 1550-1585 роках // Вісник Львівського університету: Серія історична. Львів, 2002. Вип. 37/1. С. 145-160.
166. Карсавин Л. Монашество в средние века. Москва, 1992. 191 с.
167. Качор І., Качор Л. Львів крізь віки. Львів, 2004. 240 с.
168. Квасниця І., Глібов І., Федик І. Історико-природничі нариси з краєзнавства. Львів, 1994. 233 с.

169. Кісь Я. Промисловість Львова в період феодалізму (XIII-XIX ст.). Львів, 1968. 223 с.
170. Коваль Ю. Аптека-музей у Львові: Ілюстрований нарис. Львів, 1976. 47 с.
171. Коваль Ю. Львівська аптека-музей // Жовтень. Львів, 1976. № 9. С. 143-147.
172. Козак З. Заїжджі двори Львова // Вісник інституту «Укрзахідпроект-реставрація». Львів, 2002. Ч. 12. С. 123-141.
173. Козицький А., Білостоцький С. Кримінальний світ старого Львова. Львів, 2001. 230 с.
174. Козубська О. Львівський костел Марії Сніжної в історіографії // Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. Львів, 2001. Вип. 4. С. 327-333.
175. Копыстьянский А. Дополнение к материалам относящимся к истории Львовского Ставропигиона в XVIII ст. / Оттиск из Временника на 1937 год. Львов, 1937. 19 с.
176. Копыстьянский А. Исторический очерк сооружения Ставропигийской Успенской церкви во Львове (по поводу 300-летнего юбилея ее освящения, состоявшегося 16 ст. ст. января 1631 г.). Львов, 1931. 48 с.
177. Кос А. Храм Івана Хрестителя у Львові // Релігія в Україні: Дослідження. Матеріали. Львів, 1994. Т. II. С. 75-78.
178. Кос Г., Федина Р. Вулиця Руська у Львові. Львів, 1996. 89 с.
179. Кравченко В. Шкірні та венеричні хвороби. К., 1995. 302 с.
180. Кривонос М. Вірменські ремісники у Львові в XV-XVII ст. // Галицька брама. Львів, 1996. № 21-22. С. 11.
181. Крижанівський В. Від скіфів до наших днів // Український медичний архів. Чикаго, 1987. Ч. XI. С. 79-81.
182. Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. Львів, 1999. 172 с.
183. Крип'якевич І. Історичні проходи по Львові. Львів, 1991. 165 с.
184. Крип'якевич І. Львів, його минувшина і теперішність. Львів, 1910. 64 с.
185. Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст.: Дослідження і матеріали / Упор. М. Капраль. Львів, 1994. 388 с.
186. Крип'якевич І. Середньовічні монастирі в Галичині // Записки Чину Святого Василя Великого. Жовква, 1927. Рік III. Т. II. С. 70-104.
187. Крип'якевич І. Українські шпиталі у Львові в XVI-XVIII ст. // Діло. Львів, 1929. 5 VI. Ч. 123.
188. Крип'якевич І. Українські шпиталі у Львові в XVI-XVIII ст. // Лікарський вістник. Львів, 1930. Рік VIII. Ч. 1. С. 15-19.

189. Крыловский А. Львовское Ставропигиальное братство (опыт церковно-исторического исследования). К., 1904. 315 с.
190. Крыштопа Б. Об истоках медицинского образования на Украине // Актуальные вопросы истории медицины в Украинской ССР: Сб. науч. тр. / Под ред. Б. Крыштопы. К., 1978. С. 59-68.
191. Кузьмин М. Лекции по истории русской медицины. Москва, 1961. 46 с.
192. Кузьмин М., Сорокина Т. Медицина в древней Руси // Фельдшер и акушерка. Москва, 1984. № 12. С. 31-37.
193. Кулишер И. История экономического быта Западной Европы в 2-х томах. Москва; Ленинград, 1931. Т. I. 322 с.; Т. II. 452 с.
194. Культ поляглих. Звідомлення з діяльності Т-ва Охорони Воєнних Могил у Львові // Діло. Львів, 1929. 5 IV. Ч. 75. С. 3-4.
195. Кухта О., Кухта С. Зазираючи у глиб віків // Медичні кадри. Львів, 1990. 31 V. № 19 (1357); 7 VI. № 20 (1358).
196. Кухта С. Біля джерел Львівської стоматологічної школи // Медичні кадри. Львів, 1989. 14 XII. № 36 (1337).
197. Кухта С. Всемилосердний ізцілитель Пантелеймон // Народне здоров'я. Львів, 1993. VI. № 16 (44). С. 1.
198. Кухта С. Пам'ять не згасає // Народне здоров'я. Львів, 1995. XI. № 10 (80). С. 4.
199. Лабенский Ф. Русские церкви и братства на предградиях Львовских: Материалы по истории города Львова. Львов, 1911. 37 с.
200. Лахтин М. Старинные памятники медицинской письменности. Москва, 1912. 177 с.
201. Лильо І. Економічне становище міської служби Львова у 1730-1750 роках // Вісник Львівського університету: Серія історична. Львів, 1999. Вип. 34. С. 439-447.
202. Лильо І. Проблеми господарського та фінансового життя Львова XVII-XVIII ст. у дослідженнях Львівської школи економічної історії першої половини XX ст. // Вісник Львівського університету: Серія історична. Львів, 1997. Вип. 32. С. 199-205.
203. Луній Г. Львівський історико-культурний музей-заповідник "Личаківський цвинтар". Львів, 1998. 367 с.
204. Луців В. Дещо про українське зільництво // Лікарський вісник Українського Лікарського Товариства Північної Америки. Чикаго, 1963. Ч. 2 (29). С. 18-21.
205. Львівський Державний медичний інститут: 36. праць / Під ред. М. Павловського, І. Даценко, Л. Петрух. Львів, 1994. 328 с.

206. Львівщина: Історико-культурні та краєзнавчі нариси / Упор. та відпов. ред. Ю. Бірюльов. Львів, 1998. 390 с.
207. Максимович В. Найбільший лікар усіх часів // Лікарський вісник Українського Лікарського Товариства Північної Америки. Чикаго, 1987. Ч. 2 (116). С. 100-104.
208. Малець С. З історії львівських книгарень // Жовтень. Львів, 1981. № 1. С. 116-121.
209. Малець С. Спомин про нереалізовані ідеї з площі Св. Духа... // Галицька брама. Львів, 1995. № 6. С. 11.
210. Малець С. Століття оживають у камені // Жовтень. Львів, 1979. № 8. С. 144-147.
211. Маслов Е. Из истории психиатрии в западных областях УССР // К истории медицины на Украине: Сб. науч. тр. / Под ред. И. Шапиро. Львов, 1961. С. 223-234.
212. Материалы к истории гигиены и санитарного дела в УССР / Под ред. П. Лещенко, Д. Калюжного, А. Грандо. К., 1959. 255 с.
213. Матеріали до історії української медицини / Ред. кол.: В. Плющ, Р. Осінчук, Р. Сочинський та ін. Нью-Йорк; Мюнхен, 1975. Т. 1. 336 с.
214. Матеріяли до історії української медицини / Упор. М. Семчишин. Чикаго, 1988. Т. 2. 298 с.
215. Медицина в памятниках латинской и греческой литературы / Под ред. Ю. Ф. Шульца. Москва, 1966. 271 с.
216. Медицина й фармація у старому Львові // Український медичний архів. Чикаго, 1987. Ч. XI. С. 92-94.
217. Меламед В. Евреи во Львове (XIII – первая половина XX века): События, общество, люди. Львов, 1994. 263 с.
218. Мельник Б. Вулицями старовинного Львова. Львів, 2001. 270 с.
219. Мельник Б. З історії львівських вулиць. Львів, 1990. Вип. 1. 63 с.; Вип. 2. 46 с.
220. Мельник І. Готель на кістках // Поступ. Львів, 1999. 18 III. № 49 (305). С. 1.
221. Мицько І. Королевич Лев Данилович та давній Львів (сторінки з книги) // Галицька брама. Львів, 2001. № 9-10 (81-82). С. 18-23.
222. Мицько І. Про деякі давні церкви Львова // Семінарії “Княжі часи”: Давній Львів. Львів, 2003. С. 25-31.
223. Могитич Р. Будівництво Львова у XIII ст. // Галицька брама. Львів, 2001. № 9-10 (81-82). С. 6-8.
224. Могитич Р. Передмістя самоврядного Львова у першій половині XVII століття // Вісник інституту “Укрзахідпроектреставрація”. Львів, 2003. Ч. 13. С. 33-51.

225. *Могитич Р.* Розвиток міських функцій середньовічного Львова // Вісник інституту "Укрзахідпроектреставрація". Львів, 1997. Ч. 8. С. 49-52.
226. *Могитич Р.* Розвиток планувальної структури північно-західної частини львівського середмістя (до кінця XIV ст.) // Вісник інституту "Укрзахідпроектреставрація". Львів, 2000. Ч. 11. С. 15-22.
227. *Могитич Р.* Розкопки на площі Підкови у Львові // Вісник інституту "Укрзахідпроектреставрація". Львів, 1997. Ч. 8. С. 67-71.
228. *Могитич Р.* Священний дуб у давньому Львові // Історія релігії в Україні. Матеріали VIII міжнародного круглого столу 11-13 травня 1998. Львів, 1998. С. 151-153.
229. *Могитич Р.* Яким був стольний Львів: До суперечки про львівське будівництво XIII-XIV ст. // Дзвін. Львів, 1991. № 6. С. 128-134.
230. *Надрага Б.* До історії львівських шпиталів // Народне здоров'я. Львів, 1995, № 6. С. 4.
231. *Найда А., Нартіков В.* 55 років діяльності Львівського обласного бюро судово-медичної експертизи // Лікарський збірник: Нова серія. Львів; Чикаго, 2000. Т. VIII. С. 61-67.
232. Нариси історії Львова 1256-1956 / Під ред. І. Крип'якевича. Львів, 1956. 437 с.
233. Наш Львів: Ювілейний збірник 1252-1952. Нью-Йорк, 1953. 215 с.
234. *Німчук І.* Цвинтарі у Львові // Краківські вісті. Львів, 1943. 20 VI. Ч. 130 (868), С. 3.
235. *Новамбергский Н.* Врачебное строение в до-Петровской Руси. Томск, 1907. 387 с.
236. *Нудьга Г.* Перші магістри і доктори: Українські студенти в університетах Європи XIV-XVIII століть // Жовтень. Львів, 1982. № 3. С. 89-101.
237. *Нудьга Г.* Студенти з України на лекціях у Галілея // Жовтень. Львів, 1987. № 5. С. 96-104.
238. О начале Львовской городской церкви Успения Пресвятой Богородицы и судьбах ея даже до наших времен // Временник института Ставропигийского с месящесловом на год високосный (переступный) 1864. Львов, 1863. С. 69-74.
239. *О. В.* Бібліографія княжого Львова // Ґалицька брама. Львів, 1996. № 12. С. 14.
240. *Оборин Н.* Львовские украинские шпитали XVI-XVIII века // Советское здравоохранение. Москва, 1958. № 4. С. 30-34.
241. *Оборин М.* Погляд на лікування хворих на чуму і профілактику її в Україні та в Росії у XVIII столітті // Агапід. К., 1998. № 9-10. С. 66-69.

242. *Озаркевич Є.* Досліди над пропасницею (malaria) // Збірник математично-природописно-лікарської секції Наукового Товариства імени Шевченка: Частина лікарська. Львів, 1898. Т. IV. Вип. 1. С. 1-17.
243. *Озаркевич Є.* Недуги пошестні: Порадник гігієнічно-лікарський. Львів, 1911. 134 с.
244. *Озолиня М.* Об истории развития гомеопатической службы // Фармация. Москва, 1991. № 1. С. 65-66.
245. *Олеарчик А.* До історії анестезіології в Україні // Лікарський вісник Українського Лікарського Товариства Північної Америки. Чикаго, 1966. Ч. 3-4 (42-43). С. 19-32.
246. *Олеарчик А.* До історії медицини та охорони здоров'я на Україні // Лікарський вісник Українського Лікарського Товариства Північної Америки. Чикаго, 1980. Ч. 1 (96). С. 37-53.
247. *Олеарчик А., Олеарчик Р.* Коротка історія медицини // Лікарський вісник Українського Лікарського Товариства Північної Америки. Чикаго, 1991. Ч. 3 (125). С. 3-75.
248. *Олеарчик-Керенко А.* Видатні українські лікарі XVIII сторіччя // Український медичний архів, Чикаго, 1986. Ч. X. С. 59-62.
249. *Оприск В., Лек О.* Найновіші археологічні розкопки княжого Львова // Галицька брама. Львів, 2001. № 9-10. С. 30-31.
250. *Орлевич І.* Майнове становище та фінансова діяльність Ставропігійського інституту у Львові наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. // Вісник Львівського університету: Серія історична. Львів, 2000. Вип. 35-36. С. 134-148.
251. *Осадча-Яната Н.* Українська народня медицина // Лікарський вісник Українського Лікарського Товариства Північної Америки. Нью-Йорк, 1954. Ч. 2. С. 19-25; 1955. Ч. 1 (3). С. 9-15; 1955. Ч. 2 (4). С. 14-18; 1956. Ч. 2 (6). С. 8-15; 1957. Ч. 1 (7). С. 17-23.
252. *Осінчук Р.* Стан здоров'я населення Західних українських земель після приєднання їх до Австрії // Лікарський вісник Українського Лікарського Товариства Північної Америки. Чикаго, 1962. Ч. 3 (26). С. 2-12.
253. *Отамановский В.* Реформы в Речи Посполитой, направленные на создание государственной системы здравоохранения, и их значение для Правобережной Украины // Советское здравоохранение. Москва, 1959. № 7. С. 35-41.
254. *Отамановський В.* Перші аптеки на Україні // Фармацевтичний журнал. К., 1960. № 2. С. 60-67.
255. *Отамановський В.* Розвиток аптечної справи на Україні з середини XVII до початку XIX ст. // Фармацевтичний журнал. К., 1963. № 6. С. 56-67.
256. *Падовська О.* Про існування церкви св. Теодора // Історія релігії в Україні: Праці XII-ї міжнародної наукової конференції. Львів, 2002. Кн. I. С. 312-315.

257. *Петров Б.* Очерки истории отечественной медицины. Москва, 1962. 301 с.
258. *Петрушевич А.* Дополнения ко сводной Галицко-русской летописи с 1700 по 1772 год. Львов, 1896. Ч. 2. 423 с.
259. *Петрушевич А.* Сводная Галицко-русская летопись с 1600 по 1700 год. Львов, 1874. 700 с.
260. *Петрушевич А.* Сводная Галицко-русская летопись с 1700 до конца Августа 1772 г. Львов, 1887. Ч. 1. 329 с.
261. *Пиріг Л.* Медицина на шляхах історії українського народу // Розбудова держави. К., 1993. № 7. С. 41-45.
262. *Піхурко У.* Львівські бруки (за матеріалами проекту шляхових покриттів і мощення пішохідних територій центральної частини Львова) // Вісник інституту "Укрзахідпроектреставрація". Львів, 2000. С. 23-30.
263. *Плющ В.* До історії української медицини // Лікарський збірник: Нова серія. Львів; Чикаго, 2002. Т. XI. С. 161-171.
264. *Плющ В.* Медицина на українських землях за часів гетьмана Івана Мазепи // Лікарський збірник: Нова серія. Львів; Чикаго, 2002. Т. XI. С. 128-140.
265. *Плющ В.* Нариси з історії української медичної науки та освіти: Кн. I (від початків української державності до 19 століття). Мюнхен, 1970. 342 с.
266. *Плющ В.* Народня медицина в Україні // Лікарський вісник Українського Лікарського Товариства Північної Америки. Чикаго, 1966. Ч. 1-2 (40-41). С. 2-10.
267. *Плющ В.* Перший український учений медик // Український медичний архів. Чикаго, 1987. Ч. XI. С. 86-89.
268. *Подолінський С.* Життя і здоров'я людей на Україні. Женева, 1878. 243 с.
269. *Подражанский А.* Из истории аптечного дела во Львове // Аптечное дело. Москва, 1954. № 5. С. 43-45.
270. *Подражанский А.* Краткий очерк развития медицинского образования и медицинской науки на Украине // Наукові записки Ужгородського Державного університету. Ужгород, 1954. Т. IX. С. 323-368.
271. *Подражанский А.* О гражданских больницах на Руси // Советское здравоохранение. Москва, 1953. № 1. С. 52-55.
272. *Подражанский А.* Санитарно-гигиенические мероприятия в городах западной Украины в XIV-XVII вв. // Врачебное дело. К., 1956. № 8. С. 885-888.
273. *Подражанский А.* Хирургическая помощь в г. Львове в XVI-XVIII вв. // Вестник хирургии. Ленинград, 1955. № 10. С. 133-137.
274. *Подражанский А.* Цеховая медицина Львова в XVI-XVIII вв. // Научные записки Ужгородского Государственного университета: Медицинский сборник. Львов, 1956. Т. XIX. С. 122-130.

275. *Потимко О.* Братські шпиталі Львова XVI-XVIII ст. // Наукові записки інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України: Збірник праць молодих вчених та аспірантів. К., 2005. Т. 10. С. 97-116.
276. *Потимко О.* Братські шпиталі Львова XVI-XVIII ст. // Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. Львів, 2003. Вип. 5-6. С. 49-53.
277. *Потимко О.* До питання про генезу львівського лепрозорію в XV ст.: спроба інтерпретаційного підходу // Матеріали всеукраїнської історико-медичної конференції “Актуальні проблеми історії медицини України” 22-23 вересня 2004 р. / Під ред. О. М. Голяченка. Тернопіль, 2004. С. 48-52.
278. *Потимко О.* Лепрозорій св. Станіслава у Львові у XV ст. // Український інформаційний бюлетень здоров'я. Львів, 2004. № 3. С. 6-9.
279. *Потимко О.* Львівський шпиталь св. Станіслава // Лікарський збірник: Нова серія. Львів; Чикаго, 2004. Т. XIII. С. 25-31.
280. *Потимко О.* Львівський шпиталь-лепрозорій св. Станіслава // Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. Львів, 2005. Вип. 7. С. 47-57.
281. *Потимко О.* Проказа у середньовічному Львові // Аптека Галицька. Львів, 2004. № 5 (120). С. 24-25.
282. *Потимко О.* Санітарний благоустрій Львова у XV-XVIII століттях: історичні тенденції становлення (за матеріалами фондів Львівської Наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України) // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника: Зб. наук. праць. Львів, 2003. Вип. 11. С. 395-404.
283. *Потимко О.* Церемонія вступу прокажених до лепрозорію у середньовіччі // Аптека Галицька. Львів, 2004. № 23 (138). С. 26-27.
284. *Потимко О.* Шпиталі Львова XIV-XVIII ст. (Історіографічні спостереження) // Записки Наукового Товариства імені Шевченка. Львів, 2006. Т. CCLII: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. С. 228-268.
285. *Потимко О.* Шпиталі Львова під опікою магістрату (XIV-XVIII ст.) // Лікарський збірник: Нова серія. Львів; Чикаго, 2002. Т. X. С. 38-50.
286. *Потимко О.* Львівський шпиталь св. Духа в історіографії // Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. Львів, 2007. Вип. 8. С. 95-108.
287. *Потимко О.* Шпиталь святого Станіслава у Львові // Alma Mater. Львів, 2001. VI. №7 (148). S. 8.
288. *Потимко О.* Шпиталь Успенського братства у Львові в XVI-XVIII ст. // Наукові записки Острозької академії: Серія “Історичні науки”. Острог, 2006. Вип. 6. С. 113-125.

289. Ренер В. Історичні дані про початки медицини // Лікарський вісник Українського Лікарського Товариства Північної Америки. Чикаго, 1982. Ч. 1 (103). С. 37-39.
290. Розгін І. Матеріали до історії української ветеринарно-медичної науки // Лікарський вісник Українського Лікарського Товариства Північної Америки. Чикаго, 1963. Ч. 3 (30). С. 2-7.
291. Розгін І., Розгін В. До історії медицини на Україні // Лікарський вісник Українського Лікарського Товариства Північної Америки. Нью-Йорк, 1956. Ч. 2 (6). С. 19-24.
292. Российский Д. История всеобщей и отечественной медицины и здравоохранения: Библиография (1996-1954 гг.). Москва, 1956. 938 с.
293. Рузанов О. Львівське медичне училище. Львів, 1993. 63 с.
294. Сайковська Ю. Діяльність аптек та виникнення фармацевтичної промисловості на Львівщині у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. // Фармацевтичний журнал. К., 1988. № 1. С. 73-75.
295. Сайковська Ю. З історії старовинних львівських аптек // Фармацевтичний журнал. К., 1986. № 4. С. 74-75; 1987. № 1. С. 72-74.
296. Сайковська Ю. Напівзабуті прізвиська // Фармацевтичний журнал. К., 1971. № 2. С. 89-92; 1972. № 2. С. 84-85.
297. Сайковська Ю., Ходосевич Л. Науково-фармацевтична конференція у Львові // Фармацевтичний журнал. К., 1990. № 6. С. 69-70.
298. Сайковська Ю., Ходосевич Л. Старовинні видання фармацевтичної літератури у фондах Львівської аптеки-музею // Фармацевтичний журнал. К., 1990. № 4. С. 76-77.
299. Сайковська Ю., Ходосевич Л. Участь львівських фармацевтів у вивченні та освоєнні мінеральних джерел Прикарпаття // Фармацевтичний журнал. К., 1988. № 4. С. 71-72.
300. Сварник І. Міське самоуправління середньовічного Львова // Галицька брама. Львів, 1996. № 19. С. 8-9.
301. Серкіс Я. Історичне краєзнавство. Львів, 1995. 93 с.
302. Сингалеви́ч Н. К истории развития аптечного дела во Львове // Аптечное дело. Москва, 1959. № 5. С. 81-87.
303. Сингалеви́ч Н. К истории фармацевтического образования на территории западноукраинских земель // К истории медицины на Украине: Сб. науч. тр. / Под ред. И. Шапиро. Львов, 1961. С. 288-299.
304. Сингалеви́ч Н. До історії розвитку аптечної справи у м. Львові та області // Фармацевтичний журнал. К., 1964. № 1. С. 65-70.
305. Сингалеви́ч Н. З історії професійного руху фармацевтів-службовців західноукраїнських земель // Фармацевтичний журнал. К., 1968. № 4. С. 3-7.

306. Січинський В. Медицина на Україні в козацьких часах XVII-XVIII ст. // Лікарський вісник Українського Лікарського Товариства Північної Америки. Нью-Йорк, 1955. Ч. 1 (3). С. 16-19.
307. Смирнов Ю. Оточення римо-католицького кафедрального собору у XVII-XVIII ст. Кафедральний цвинтар у XVII ст. // Галицька брама. Львів, 1999. № 11-12 (59-60). С. 24-26.
308. Смирнов Ю. Римсько-католицький кафедральний собор у XVII – першій половині XVIII ст. // Історія релігії в Україні: Праці X-ї міжнародної наукової конференції. Львів, 2000. Кн. II. С. 267-275.
309. Смирнов Ю., Смирнова Я. Цвинтар при римсько-католицькому соборі у XVII ст. // Історія релігії в Україні: Праці X-ї міжнародної наукової конференції. Львів, 2000. Кн. II. С. 276-281.
310. Сорокина Т. Эпидемии в средние века // Фельдшер и акушерка. Москва, 1988. № 2. С. 54-58.
311. Степанів О. Сучасний Львів. Львів, 1992. 141 с.
312. Стех Я. 325-річчя Львівського університету // Український медичний архів. Чикаго, 1987. Ч. XI. С. 95-98.
313. Столмакова А. К истории санитарного благоустройства города Львова // К истории медицины на Украине: Сб. науч. тр. / Под ред. И. Шапиро. Львов, 1961. С. 128-134.
314. Сятиня М. Історія фармації. Львів, 2002. 660 с.
315. Трегубова Т., Мих Р. Львів: Архітектурно-історичний нарис. К., 1989. 271 с., іл.
316. Туркало Я. Перша медична книжка українською мовою // Лікарський вісник Українського Лікарського Товариства Північної Америки. Чикаго, 1987. Ч. 1 (115). С. 28-30.
317. Українські студенти в університетах Європи XIV-XVIII століть // Український медичний архів. Чикаго, 1985. Ч. IX. С. 105-109.
318. Федик І. Сторінками історії Львова. Львів, 1999. Ч. 1. 71 с.
319. Флеров И. О православных церковных братствах, противоборствовавших унии в Юго-Западной России в XVI, XVII и XVIII столетиях. Санкт Петербург, 1857. 203 с.
320. Хмільевський Я. На що хворіли та від чого помирали деякі українські князі // Лікарський вісник Українського Лікарського Товариства Північної Америки. Чикаго, 1962. Ч. 2 (25). С. 21-28.
321. Ходосевич Л., Паньків З. Аптека-музей у Львові: Путівник. Львів, 1989. 32 с.
322. Ходосевич Л., Сайковська Ю. Конференція з нагоди 20-річчя заснування Музею-аптеки м. Львова // Фармацевтичний журнал. К., 1987. № 4. С. 76-78.

323. Хонигсман Я. Люди, годы, события: Статьи из нашей давней и недавней истории. Львов, 1998. 136 с.
324. Чернов В. Аптекарі середньовічного Львова // Аптека Галицька. Львів, 2004. № 17 (132). С. 30-32.
325. Чернов В. Медицина, фармація і... алхімія // Галицька брама. Львів, 1997. № 10-11 (34-35). С. 26-27.
326. Чернов В. Середньовічний Львів: аптекарі та шпиталі // Аптека Галицька. Львів, 2003. № 16 (109). С. 29-31.
327. Чернов В. Середньовічний Львів: екскурсія до аптеки // Аптека Галицька. Львів, 2004. № 5 (120). С. 26-27.
328. Чернов В. Середньовічний Львів: епідемії, лікарі, аптекарі // Аптека Галицька. Львів, 2003. № 3 (96). С. 30-31; № 15 (108). С. 20-22.
329. Чернов В. Середньовічний Львів: перехрестя медичних і фармацевтичних доктрин // Аптека Галицька. Львів, 2003. № 2 (95). С. 31-32.
330. Чернов В. Таємниці львівського аптекарства // Літопис Червоної калини. Львів, 1994. № 7-9. С. 42-49.
331. Чорний Ю. З історії медичної освіти на Україні // Український медичний архів. Чикаго, 1983. Ч. VI. С. 124-127.
332. Шапиро И. Замойская академия и её роль в развитии медицинского образования на западноукраинских землях (XVI-XVII вв.) // К истории медицины на Украине: Сб. науч. тр. / Под ред. И. Шапиро. Львов, 1961. С. 261-278.
333. Шапиро И. Итоги и задачи исследований по истории медицины в западных областях УССР // К истории медицины на Украине: Сб. науч. тр. / Под ред. И. Шапиро. Львов, 1961. С. 5-12.
334. Шапиро И. Очерки по истории Львовского мединститута. Львов, 1959. 224 с.
335. Шараневич И. Гальшка княгиня Острожска. Львов, 1880. 198 с.
336. Шараневич И. Николай Крассовский. Львов, 1895. 196 с.
337. Шараневич И. Стародавний Львов (от року 1250-1350): Стародавние Галицкии города. Львов, 1861. Ч. II. 118 с.
338. Шараневич И. Юрий Елияшевич. Львов, 1895. 36 с.
339. Шегедин М. Медсестринство у світі. Львів, 1998. 287 с.
340. Шегедин М., Рузанов О. Львівський державний медичний коледж. Львів, 1998. 185 с.
341. Шегедин М., Рузанов О. Львівський медичний колегіум. Львів, 1994. 174 с.
342. Шишка О. Гетьманські вали – проспект Свободи // Галицька брама. Львів, 1998. № 2 (38). С. 3-4.

343. *Шишка О.* З історії львівських кладовищ // Галицька брама. Львів, 1998. № 1 (37). С. 2-5.
344. *Шишка О.* Констанція – дружина чи мачуха Лева? // Галицька брама. Львів, 2001. № 9-10. С. 17.
345. *Шишка О.* Наше місто – Львів: Посібник з курсу “Львовознавство”. Львів, 2002. Ч. I. 191 с.
346. *Шишка О., Дзюбан О.* Військові поховання: Бібліографія // Галицька брама. Львів, 1998. № 5-6 (53-54). С. 30-31.
347. Шляхетний дар львівських аптекарів – будинок Collegium Pharmaceuticum // Аптека Галицька. Львів, 2003. № 5 (98). С. 30-31.
348. *Шульц Г.* Охорона здоров'я в Україні // Лікарський вісник Українського Лікарського Товариства Північної Америки. Чикаго, 1988. Ч. 2 (118). С. 105-117.
349. *Шутой В.* Оборона Львова від шведської навали в 1704 році // Жовтень. Львів, 1955. № 2. С. 87-94.
350. *Щодра О.* Дослідження з історії Львова у Львівському державному університеті імені Івана Франка в 1945-1998 рр. // Львів: місто – суспільство – культура. Львів, 1999. Т. 3. С. 632-638.
351. *Яцкевич Є.* Війська Хмельницького під Львовом // Жовтень. Львів, 1954. № 3. С. 101-107.
352. *Abraham W.* Początki arcybiskupstwa łacińskiego we Lwowie. Lwów, 1909. 64 s.
353. *Abraham W.* Powstanie organizacyi kościoła łacińskiego na Rusi. Lwów, 1904. T. I. 418 s.
354. *Aries Ph.* Człowiek i śmierć / Przeł. E. Bąkowska. Warszawa, 1992. 639 s.
355. *Babecki W.-J.* Gilbert Watson. Theriac and mithridatium // Archiwum historii medycyny. Warszawa, 1966. T. XXIX. Z. 4. S. 486-487.
356. *Baczyńska M.* Przewodnik po cmentarzach Łyczakowskim i Janowskim. Lwów, 1937. 25 s.
357. *Balaban M.* Dzielnica żydowska jej dzieje i zabytki. Lwów, 1909. 99 s.
358. *Balaban M.* Z historii Żydów w Polsce: Szkice i studia. Warszawa, 1920. 240 s.
359. *Balaban M.* Życie prywatne Żydów lwowskich na przełomie XVI i XVII wieku. Lwów, 1905. 19 s.
360. *Balaban M.* Żydzi lwowscy na przełomie XVI i XVII wieku. Lwów, 1906. 765 s.
361. *Banaszkiewicz J.* Czarna i biała legenda Bolesława Śmiałego // Kwartalnik Historyczny. Warszawa, 1981. R. LXXXVIII. Z. 2. S. 353-390.

362. *Barącz S.* Rys dziejów ormiańskich. Tarnopol, 1869. 318 s.
363. *Barącz S.* Żywoty sławnych ormian w Polsce. Lwów, 1856. 486 s.
364. *Barczewski W.* Znaczenie zdrowotne regulacyi miast. Lwów, 1902. 16 s.; 1905. 11 s.
365. *Bardach J.* Bractwa cerkiewne na ziemiach ruskich Rzeczypospolitej w XVI-XVII wieku // *Kwartalnik Historyczny.* Warszawa, 1967. R. LXXIV. Z. 1. S. 77-82.
366. *Barg L.* Marian Aleksander Bladye i jego dysertacja "Szpital św. Ducha we Lwowie" // *Archiwum historii i filozofii medycyny.* Warszawa, 1999. T. LXII. Z. 1-2. S. 47-66.
367. *Bednarski A.* Historia okulistyki w Polsce w wieku XIII-XVIII. Lwów, 1928. 112 s.
368. *Bednarski A.* Okulistyka ziołopisów polskich w XVI i na początku XVII wieku. Lwów, 1917. 38 s.
369. *Berger A.* O cholery i środkach jej zwalczania. Rzeszów, 1887. 15 s.
370. *Bersohn M.* Tobiasz Kohn lekarz polski w XVII wieku. Kraków, 1872. 50 s.
371. *Biegeleisen H.* Lecznictwo ludu polskiego. Kraków, 1929. 407 s.
372. *Birkenmajer A.* Historia nauk matematyczno-przyrodniczych i medycyny // *Kwartalnik Historyczny.* Lwów, 1937. R. LI. S. 425-434.
373. *Bończak J.* Epidemie w armiach. Krótki zarys historyczny. Warszawa, 1973.
374. *Budzyński Z.* Bibliografia dziejów Rusi Czerwonej (1340-1772). Rzeszów, 1990. T. I. 357 s.
375. *Bujak F.* Uwagi o potrzebach historii gospodarczej // *Nauka polska, jej potrzeby, organizacja i rozwój.* Warszawa, 1918. T. I. S. 275-286.
376. *Bujak F.* Z odległej i bliskiej przeszłości: Studia historyczno-gospodarcze. Lwów; Warszawa; Kraków, 1924. 325 s.
377. *Charewiczowa Ł.* Handel średnowiecznego Lwowa. Lwów, 1925. 156 s.
378. *Charewiczowa Ł.* Historiografia i miłośnictwo Lwowa. Lwów, 1938. 291 s.
379. *Charewiczowa Ł.* Kłęski zaraz w dawnym Lwowie. Lwów, 1930. 85 s.
380. *Charewiczowa Ł.* Lwowskie organizacje zawodowe za czasów Polski przedrozbiorowej. Lwów, 1929. 194 s.
381. *Charewiczowa Ł.* Lwów na przełomie XVII i XVIII wieku // *Odbitka z studjów z historii społecznej i gospodarczej poświęconych profesorowi dr. Franciszkowi Bujakowi.* Lwów, 1931. S. 347-374.
382. *Charewiczowa Ł.* Lwów w odnowie 1766-1769 // *Studia Lwowskie.* Lwów, 1932. T. XXXI-XXXII. S. 109-140.
383. *Charewiczowa Ł.* Wodociąg starego Lwowa. Lwów, 1934. 71 s.

384. Charitas. Miłosierdzie i opieka społeczna w ideologii, normach postępowania i praktyce społeczności wyznaniowych w Rzeczypospolitej XVI-XVII wieku / Pod red. U. Augustyniak i A. Karpinskiego. Warszawa, 1999. 263 s.
385. Chmiel A. «Imionnik» z r. 1582 Jana Alembeka aptekarza // Odbitka z nowego czasopisma aptekarskiego. Lwów, 1920. 11 s.
386. Chodynicki J. Historia stołecznego królestw Galicyi i Lodomeryi miasta Lwowa od założenia jego aż do czasów terazniejszych. Lwów, 1829. 466 s.
387. Chołodecki J. Trynitarze. Lwów, 1911. 100 s., il.
388. Chołodecki-Białynia J. Cmentarz Łyczakowski // Tygodnik ilustrowany. Lwów, 1911. № 44. 4 XI.
389. Chołodecki-Białynia J. Cmentarz Stryjski we Lwowie. Lwów, 1913. 90 s., il.
390. Chotkowski [W.]. Dzieje zniesienia klasztorów pańskich. B/m, b/r. Ks. I. 431 s.
391. Chotkowski W. Historia polityczna dawnych klasztorów pańskich w Galicyi 1773-1848. Kraków, 1905. 431 s.
392. Chotkowski W. Historia polityczna kościoła w Galicyi za rządów Maryi Teresy. Kraków, 1909. T. I. 444 s.; T. II. 532 s.
393. Ciechanowski S. W sprawie szpitalnictwa galicyjskiego. Kraków, 1907. 58 s.
394. Ciesielski W. Pomnikowe rysy z cmentarzy lwowskich. Lwów, 1890. Cz. I. 97 s.
395. Czołowski A. Historia Lwowa od roku 1600 – do roku 1772: Lwów w obrazach: Przeszłość i terażniejszość. Lwów, 1927. 20 s.
396. Czołowski A. Historia Lwowa od założenia do roku 1600: Lwów w obrazach: Przeszłość i terażniejszość. Lwów, 1925. 20 s.
397. Czołowski A. Jan III i jego pomnik we Lwowie. Lwów, 1898. 32 s.
398. Czołowski A. Lwów za ruskich czasów. Lwów, 1891. 42 s.
399. Czołowski A. Pogląd na organizację i działalność dawnych władz miasta Lwowa do 1848 r. Lwów, 1896. 64 s.
400. Dalecka J. Na Łyczakowskim cmentarzu // Dziennik Wilenski. Wilno, 1907. № 254. S. 2.
401. Delumeau J. Strach w kulturze Zachodu XIV-XVIII wieku. Warszawa, 1986. 435 s.
402. Denys O. Szpital świętego Ducha we Lwowie // Szpitalnictwo w dawniej Polsce / Pod red. M. Dąbrowskiej i J. Kruppé. Warszawa, 1998. S. 173-184.
403. Długosz T. Relacje arcybiskupów lwowskich 1595-1794. Lwów, 1937. 219 s.
404. Do mieszkańców: Ostrożności w czasie cholery. Lwów, 1872. 7 s.
405. Dobieszewski Z. Listy o szpitalach w ogólności i o szpitalu powszechnym lwowskim. Lwów, b/r. 31 s.

406. Dobieszewski Z. Zdanie sprawy z dwuletniego urzędowania w Wydziale Krajowym galicyjskim d-ra Med. Zygmunta Dobieszewskiego. Lwów, 1872. 54 s.
407. Dobrzyński W. Zdrowie publiczne, a idea miast-ogrodów. Warszawa, 1911. 19 s.
408. Działalność powiatowych związków komunalnych w dziedzinie zdrowia publicznego. Warszawa, 1927. 16 s.
409. Dzieduszycki M. Kościół Katedralny Lwowski. Lwów, 1872. 93 s., il.
410. Dzieduszycki M. Żywot Wacława Hieronima Sierakowskiego arcybiskupa Lwowskiego. Kraków, 1868. 303 s.
411. Fabicki J. Słownik preparatów biologicznych (surowice i szczepionki) najczęściej używanych w medycynie ludzkiej i weterynaryjnej. Warszawa, 1931. 92 s.
412. Feldman J. Polska w dobie wielkiej wojny Północnej 1704-1709. Kraków, 1925. 319 s.
413. Finkel L. Memoriał Antoniego hr. Pergena, pierwszego gubernatora Galicyi, o stanie kraju // Kwartalnik Historyczny. Lwów, 1900. R. XIV. S. 24-43.
414. Finkel L. Napad tatarów na Lwów w roku 1695 // Kwartalnik Historyczny. Lwów, 1890. R. IV. S. 458-478.
415. Finkel L., Głabiński S. Historia i statystyka monarchii Austriacko-Węgierskiej. Lwów, 1904. 84 s.
416. Franaszek P. Krajowe szpital powszechny we Lwowie na przełomie XIX i XX wieku // Zeszyty naukowe uniwersytetu Jagellonskiego: Prace historyczne. Kraków, 2000. Z. 127. S. 121-135.
417. Franaszek P. Szpitale Galicyjskie w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku // Zeszyty naukowe uniwersytetu Jagellonskiego: Prace historyczne. Kraków, 1999. Z. 126. S. 125-143.
418. Fritz J. Księgozbiory lekarzy lwowskich. Lwów, 1929. 16 s.
419. Gąsiorowski L. Zbiór wiadomości do historii sztuki lekarskiej w Polsce od czasów najdawniejszych, aż do najnowszych. Poznań, 1839. T. I. 394 s.; 1853. T. II. 475 s.; 1854. T. III. 710 s.; 1855. T. IV. 415 s.
420. Geremek B. Litość i szubienica: Dzieje nędzy i miłosierdzia. Warszawa, 1989. 308 s.
421. Giedroyc F. Ekspertyza lekarska w dawnych sądach polskich (do końca XVIII stulecia). Warszawa, 1896. 89 s.
422. Giedroyc F. Mór w Polsce. Warszawa, 1899. 140 s.
423. Giedroyc F. Ochrona od zarazy morowej w Polsce (profilaktyka moru) w wiekach ubiegłych // Krytyka lekarska. Warszawa, 1899. R. III. № 2. S. 41-49; № 3. S. 79-83; № 4. S. 115-120; № 5. S. 153-162.
424. Giedroyc F. Źródła biograficzno-bibliograficzne do dziejów medycyny w dawnej Polsce. Warszawa, 1911. 942 s., XXIV.

425. *Gluck L.* Przyczynek do historyi trądu w Polsce. Kraków, 1897. 10 s.
426. *Gluziński A.* Zarys historyi wydziałów lekarskich w Polsce. Lwów, 1906. 20 s.
427. Głos publiczny o pomnożeniu aptek w większych miastach Galicji // *Czasopis T-wa Aptekarskiego we Lwowie*. Lwów, 1886. 20 IX. № 18. S. 313-316.
428. Główne zasady dla zapobiegania i zwalczania zimnicy czyli tak zwanej malaryi. Lwów, 1872. 3 s.
429. *Grossek Z.* Zimnica we Lwowie. Lwów, 1914. 61 s.
430. *Grudziński T.* Nowa hipoteza o konflikcie Bolesława śmiałego z biskupem Stanisławem // *Kwartalnik Historyczny*. Warszawa, 1959. R. LXVI. Z. 4. S. 1208-1214.
431. *Gumplowicz M.* Bolesław śmiały i biskup Stanisław // *Kwartalnik Historyczny*. Lwów, 1898. R. XII. S. 515-527.
432. *Hirschberg A.* Z czasów niedoli i upadku // *Ustęp z dziejów miasta Lwowa*. B/m, 1888. S. 37-64.
433. Historyczny pogląd za rozwój szpitali powszechnych w Galicji. B/m, b/r. 16 s.
434. *Horn M.* Epidemie na Rusi Czerwonej w latach 1600-1647 // *Studia Historyczne*. Warszawa, 1968. R. XI. Z. 1 (40). S. 13-31.
435. *Horn M.* Szpitalnictwo żydowskie w dawnej Rzeczypospolitej // *Szpitalnictwo w dawnej Polsce* / Pod red. M. Dąbrowskiej i J. Kruppé. Warszawa, 1998. S. 47-54.
436. *Horn M.* Towarzysze cechów lwowskich w walce z wyzyskiem mistrzów w I połowie XVII w. // *Kwartalnik Historyczny*. Warszawa, 1959. R. LXVI. Z. 2. S. 379-403.
437. *Hoszowski S.* Ceny we Lwowie w latach 1701-1914 // *Badania z dziejów społecznych i gospodarczych* / Pod red. F. Bujaka. Lwów, 1934. T. 13. 243 s.
438. Instrukcja dla urzędów powiatowych i zwierzchności miejscowych na czas zbliżania się lub wybuchu cholery epidemicznej. Lwów, 1872. 10 s.
439. *Janiszewski T.* Kilka uwag o oddziałach szpitalnych dla chorób zakaźnych // *Odbitka z Lwowskiego Tygodnika lekarskiego*. Lwów, 1908. № 16. 9 s.
440. *Jaworski F.* Królowie polscy we Lwowie. Lwów, 1906. 144 s.
441. *Jaworski F.* Lwów stary i wczorajszy (szkice i opowiadania). Lwów, 1911. 364 s.
442. *Jaworski F.* Lwów za Jagiełły: Opowiadania historyczne z 10 rycinami w tekście. Lwów, 1910. 134 s.
443. *Jaworski F.* O szarym Lwowie / Z przedm. L. Finkla. Lwów, 1917. 245 s.
444. *Jaworski F.* Obrona Lwowa 1655 r.: Wspomnienie dziejowe w 250 rocznicę oblężenia miasta przez moskali i kozaków. Lwów, 1905. 45 s.

445. *Jeszke J.* Dzieje szpitalnictwa w polskiej historiografii medycznej // Szpitalnictwo w dawnej Polsce / Pod red. M. Dąbrowskiej i J. Kruppé. Warszawa, 1998. S. 41-46.
446. *Kantak K.* Dzieje kościoła polskiego: Kościół ostoja państwa. Wiek XIII i XIV. Gdańsk, 1912. T. II. 323 s.
447. *Kapral M., Gąsiorowski S.* Sykst Erazm (ok. 1570-1635) // Polski słownik biograficzny. Warszawa; Kraków, 2009. T. XLVI/2. Z. 189. S. 207-210.
448. *Karpiński A.* W walce z niewidzialnym wrogiem. Warszawa, 2000. 449 s.
449. *Klima T.* Historia szpitala i klasztoru Bonifratrów w Zebrzydowicach na 300-letni jubileusz. Wadowice, 1911. 66 s.
450. *Kolankowski Z.* Car Piotr i balneologia // Archiwum historii medycyny. Warszawa, 1972. T. XXXV. Z. 4. S. 465-468.
451. *Konopka S.* Nieznana relacja dra Antoniego Formiki o medycynie polskiej // Archiwum historii medycyny. Warszawa, 1967. T. XXX. Z. 3-4. S. 427-444.
452. *Koskowski B.* Kobiety w aptekarstwie // Czasopis Towarzystwa Aptekarskiego. Lwów, 1897. № 16. S. 252-253.
453. *Koskowski B.* Nauka o przyrządzaniu leków i ich postaciach. Warszawa, 1925. 635 s.
454. *Kotarska E.* Cmentarz we Lwowie // Gazeta Wyborcza. Warszawa, 1997. 18 VIII. S. 12-13.
455. *Kotwicz-Kalicki S.* Cholera. Lwów, 1872. 75 s.
456. *Kowalski H.* Cholera azyatycka, na podstawie dawniejszych i nowoczesnych wyników nauki. Tarnów, 1892. 74 s.
457. Krajowy szpital powszechny we Lwowie. Instrukcje służbowe wydane w moc uchwały wysokiego Wydziału krajowego z dnia 27 grudnia 1878 r. L. 60497/1878. Lwów, 1879. 86 s.
458. *Kraszewski J.* Notatki lekarza w czasie morowego powietrza 1623 r. we Lwowie // Athenaeum. Wilno, 1850. T. II. S. 209-225.
459. *Krętosz J.* Organizacja archidiecezji Lwowskiej obrządku Lacinskiego od XV wieku do 1772 roku. Lublin, 1986. T. I. 366 s.
460. Krótkie pouczenie o wykonywaniu końcowej dezynfekcji chat włościańskich po chorobach zakaźnych. Lwów, b/r. 4 s.
461. *Kuchowicz Z.* Jeszcze o zdrowiu i niezdrociu magnatów XVII-XVIII w. // Kwartalnik Historyczny. Warszawa, 1970. R. LXXVII. Z. 2. S. 394-403.
462. *Kuchowicz Z.* Społeczne konsekwencje postępującej degeneracji państwa polskiego w XVII-XVIII w. // Kwartalnik Historyczny. Warszawa, 1969. R. LXXVI. Z. 1. S. 21-43.
463. *Kućera P.* Pouczenie o cholery azyatyckiej. Lwów, 1914. 15 s.

464. *Kuhnel A.* Ulice. Projektowanie, budowa i utrzymanie. Lwów; Poznań, 1925. 417 s.
465. *Kutrzeba S.* Datastanagirk Mechitara Gosza i statut ormiański z r. 1519 // *Kwartalnik Historyczny.* Lwów, 1908. R. XXII. S. 658-679.
466. *Lam J.* Lwów cmentarny // *Dziennik Polski.* Lwów, 1882. 2 IV. № 76. S. 1.
467. *Legeżyński W.* Stosunki zdrowotne w mieście Lwowie w roku 1905 i 1906. Lwów, 1907. 499 s.
468. *Lernet J.* Rozprawa o morze // *Rocznik Towarzystwa Warszawskiego Przyaciół Nauk.* Warszawa, 1817. T. XI. S. 1-258.
469. *Lewicki K.* Dwa dokumenty Jana III dla bonifratrów we Lwowie // *Kwartalnik Historyczny.* Lwów, 1933. R. XLVII. T. I. S. 212-214.
470. *Litak S.* Szpitale w Polsce przedrozbiorowej. Rozwój i problematyka // *Szpitalnictwo w dawnej Polsce / Pod red. M. Dąbrowskiej i J. Kruppé.* Warszawa, 1998. S. 13-31.
471. *Lempicki S.* Postulaty kulturalne Lwowa i Małopolski Wschodniej. Lwów, 1936. 26 s.
472. *Łoziński W.* Dyaryuszek moskiewski lwowianina z r. 1606 // *Kwartalnik Historyczny.* Lwów, 1894. R. VIII. S. 627-635.
473. *Łoziński W.* Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI i XVII wieku. Lwów, 1902. 432 s., il.
474. *Łoziński W.* Życie polskie w dawnych wiekach. Kraków, 1969. 286 s.
475. *Malinowski A.* Rys historyczny rozwoju instytucji dobroczynnych i szpitali w Polsce. Warszawa, 1887. 30 s.
476. *Mańkowski T.* Dawny Lwów, jego sztuka i kultura artystyczna. Londyn, 1974. 422 s.
477. *Markowski F.* Szpital św. Stanisława z XV wieku we Lwowie // *Kwartalnik Architektury i Urbanistyki: Teoria i historia.* Warszawa, 1974. T. XVII. Z. 1. S. 67-78.
478. *Medyński A.* Ilustrowany przewodnik po cmentarzu Łyczakowskim. Lwów, 1937. 118 s.
479. *Mehrer H.* Szpital Lwowskiej gminy wyznaniowej izraelskiej fundacji Maurycego Lazarusza. Lwów, 1906. 54 s.
480. *Mianownictwo chorób i przyczyn zgonów.* Warszawa, 1922. 127 s.
481. *Muldner H.* Przyczynek do historii i statystyki zarazy morowej. Kraków, 1879. 52 s.
482. *Munkiewicz A.* Historia epidemji: Historia chorób nagminnych czyli epidemji, ułożona podług Haesera. B/m, b/r. S. 81-120.
483. *Münnich T.* Kościół św. Jana Chrzciciela we Lwowie. Lwów, 1888. 3 s.

484. *Namaczyńska S.* Kronika klęsk elementarnych w Polsce i w krajach sąsiednich w latach 1648-1696: Zjawiska meteorologiczne i pomory // *Badania z dziejów społecznych i gospodarczych* / Pod red. F. Bujaka. Lwów, 1937. № 23. 236 s.
485. *Nicieja S. S.* Cmentarz Łyczakowski we Lwowie w latach 1786-1986. Wrocław, 1989. 449 s.
486. *Nicieja S. S.* Łyczaków: dzielnica za Styksem. Wrocław, 1998. 570 s.
487. *Nicieja S. S.* Cmentarz Łyczakowski // *Opole: miesięcznik społeczno-kulturalny*. Opole, 1983. № 2.
488. *Nicieja S. S.* Dzieje Łyczakowskiej Nekropolii // *Opole: miesięcznik społeczno-kulturalny*. Opole, 1984. № 1-4.
489. *Nicieja S. S.* Mord na Zboczu Kadeckim we Lwowie // *Opole: miesięcznik społeczno-kulturalny*. Opole, 1983. № 4.
490. *Obmiński T.* Restauracje Katedry Lwowskiej (dawne i dzisiejsze). Lwów, 1932. 22 s.
491. *Papee F.* Historia miasta Lwowa w zarysie. Lwów, 1894. 214 s.
492. *Pawlikowski A.* Gruźlica we Lwowie. Lwów, 1889. 11 s.
493. *Perzyna L.* Lekarz dla włościan, czyli rada dla polspolstwa. Warszawa, 1932. 337 s.
494. *Peter J.* Sprawy medyczne w zamojskich księgach miejskich // *Archiwum historii medycyny*. Warszawa, 1966. T. XXIX. Z. 3. S. 253-257.
495. *Podgórska-Klawe Z.* Bernard O'Connor lekarz nadworny Jana Sobieskiego, autor dzieła "The history of Poland" (w 300 rocznicę jego urodzin) // *Archiwum historii medycyny*. Warszawa, 1966. T. XXIX. Z. 1-2. S. 133-139.
496. *Przyborowski J.* Rok urodzenia króla Michała Wiśniowieckiego // *Kwartalnik Historyczny*. Lwów, 1895. R. IX. S. 485-486.
497. *Ptaśnik J.* Dokumenty objaśniające Quadragintawirat w Krakowie i we Lwowie // *Kwartalnik Historyczny*. Lwów, 1925. R. XXXIX. S. 315-317.
498. *Ptaśnik J.* Lwowianie w Nacyi Polskiej w Padwie // *Kwartalnik Historyczny*. Lwów, 1923. R. XXXVII. S. 346-357.
499. *Ptaśnik J.* Walki o demokratyzację Lwowa od XVI do XVIII wieku // *Kwartalnik Historyczny*. Lwów, 1925. R. XXXIX. S. 228-257.
500. *Rachwał S.* Jan Alnpek i jego «Opis miasta Lwowa» z początku XVII wieku. Lwów, 1930. 56 s.
501. *Rachwał S.* Kasper Józefowicz, aptekarz lwowski w XVII wieku // *Czasopismo Aptekarskie*. Lwów, 1920. S. 86-88.
502. *Rasp K.* Beschreibung der Stiftungen des städtischen Burgerspitals St. Lazar in Lemberg. Wien, 1870. 40 s.
503. *Rasp K.* Opisanie zakładu dla mieszczan kalek u sw. Łazarza we Lwowie. Lwów, 1868. 27 s.

504. *Rembieliński R., Kuznicka B.* Historia farmacji. Warszawa, 1972. 455 s.
505. *Rostafiński J.* Medycyna na Uniwersytecie Jagellońskim w XV wieku: Szkic źródłowy i krytyczny. Kraków, 1900. 95 s.
506. *Rostafiński J.* Porównanie t. zw. Zelników Falimirza, Spiczynskiego i Siennika. Kraków, 1888. 32 s.
507. *Rostworowski E.* Zdrowie i niezdrowie polskich magnatów XVI-XVIII wieku // *Kwartalnik Historyczny*. Warszawa, 1969. R. LXXVI. Z. 4. S. 865-887.
508. *Rudzki S.* Zarys historii szpitalnictwa wojskowego w Polsce. Warszawa, 1927. 142 s., foto.
509. *Rutkowska-Płachcińska A.* Dżuma w Europie Zachodniej w XIV w. – straty demograficzne i skutki psychiczne // *Przegląd Historyczny*. Warszawa, 1978. T. LXIX. Z. 1. S. 75-102.
510. *Samsonowicz H.* Liczba i wielkość miast późnego średniowiecza Polski // *Kwartalnik Historyczny*. Warszawa, 1979. R. LXXXVI. Z. 4. S. 917-931.
511. *Sawicki L.* Mroczny cień Kajzerwaldu // *Semper Fidelis*. Wrocław, 1994. № 3 (20). S. 22.
512. *Schnür-Peplowski S.* Obrazy z przeszłości Galicyi i Krakowa (1772-1858). Lwów, 1896. T. II. 400 s.
513. *Semkowicz A.* Adelajda, Krystyna i Jadwiga, żony Kazimierza Wielkiego // *Kwartalnik Historyczny*. Lwów, 1898. R. XII. S. 561-566.
514. *Skalik A.* Ukraińskie żeńskie zgromadzenia zakonne w Polsce // *Історія релігії в Україні*. Львів, 2004. Кн. I. С. 519-525.
515. *Skoczek J.* Lwowskie inwentarze biblioteczne w epoce renesansu: Zabytki piśmiennictwa polskiego. Lwów, 1939. T. IX. 485 s.
516. *Skoczek J.* Studia nad patrycjatem lwowskim wieków średnich // *Pamiętnik Historyczno-Prawny* / Pod red. P. Dąbkowskiego. Lwów, 1929. T. VII. Z. 5. 73 s.
517. *Skoczek J.* Ze studjów nad średniowiecznym Lwowem // *Pamiętnik Historyczno-Prawny* / Pod red. P. Dąbkowskiego. Lwów, 1928. T. VI. Z. 3. 113 s.
518. *Słoń M.* Hospitals in the city of Lwow in the Middle Ages // *Acta Poloniae Historica*. 1997. Warszawa, 1997. T. 75. S. 5-25.
519. *Słoń M.* Szpital w Polsce średniowiecznej – o zakresie problematyki raz jeszcze // *Przegląd Historyczny*. Warszawa, 2000. T. XCI. Z. 1. S. 101-106.
520. *Słoń M.* Szpitale lwowskie w wiekach średnich // *Przegląd Historyczny*. Warszawa, 1995. T. LXXXV. S. 221-237.
521. *Słoń M.* Szpitale średniowiecznego Wrocławia. Warszawa, 2000. 366 s.
522. *Słoń M.* Wspólnoty religijne w XV-wiecznym Lwowie // *Studia nad dziejami miast i mieszczaństwa w średniowieczu*. Toruń, 1996. T. 1. S. 117-130.
523. *Spis lekarzy, weterynarzy i akuszerów praktykujących we Lwowie z początkiem 1896 roku*. Lwów, 1896. 42 s.

524. *Starzewski J.* Kilka uwag o szpitalnictwie niemieckiem. Lwów, b/r. 21 s.
525. *Stelle-Sawicki J.* Stan szpitali powszechnych w Galicji w r. 1873. Lwów, 1873. 119 s.
526. *Szostak J.* Zielnik Hieronima Spiczyńskiego z roku 1542 // *Ze skarbca kultury*. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1978. Z. 30. S. 5-36.
527. *Szostak J.* Zielnik Marcina Siennika z roku 1568 // *Ze skarbca kultury*. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1979. Z. 31. S. 5-48.
528. *Szumowski W.* Galicya pod względem medycznym za Jędrzeja Krupińskiego pierwszego protomedyka 1772-1783. Lwów, 1907. 368 s.
529. *Szumowski W.* Galicya za Jędrzeja Krupińskiego, pierwszego protomedyka (1772-1783) // *Lwowski tygodnik lekarski*. Lwów, 1906. 21 s.
530. *Szumowski W.* Historia medycyny / Pod red. T. Bilikiewicza. Warszawa, 1961. 395 s.
531. *Szumowski W.* Historia medycyny filozoficznie ujęta. Kraków, 1935. T. III. S. 389-676.
532. *Szumowski W.* Początki szkoły medycznej we Lwowie // *Tygodnik lekarski*. Lwów, 1906. № 24-25.
533. *Szydelski [S.]*. Archidiecezja Lwowska na synodzie w roku 1641. Lwów, 1910. 184 s.
534. *Świeżawski E., Wenda K.* Spis aptekarzy w dawney Polsce // *Wiadomości Farmaceutyczne*. Warszawa, 1887. T. XIV. № 6. S. 136-139.
535. *Talko [Talko-Hrynciewicz Julian]*. Przyczynek do historii medycyny w dawnej Polsce // *Medycyna: czasopismo tygodniowe dla lekarzy praktycznych*. Warszawa, 1874. R. 2.
536. *Tchórznicki J.* Stary rękopis o dżumie // *Zdrowie: miesięcznik poświęcony higienie publicznej i prywatnej*. Warszawa, 1892. T. VIII. № 3. S. 136-141; № 4. S. 184-189; № 5. S. 233-236; № 6. S. 276-280; № 7. S. 315-319.
537. *Traidos T.* Kościół katolicki na ziemiach ruskich Korony i Litwy za panowania Władysława II Jagelly (1386-1434). Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź, 1983. 330 s.
538. *Trawinski A.* Plaga szczurów ze stanowiska higieny. Lwów, 1931. 20 s.
539. *Tyszkiewicz J.* Szpitale w Polsce średnowiecznej. O zakresie problematyki i inne uwagi // *Szpitalnictwo w dawnej Polsce* / Pod red. M. Dąbrowskiej i J. Krupé. Warszawa, 1998. S. 33-39.
540. *Uhma Dr.* Syfilidologia: Część ogólna. Lwów; Warszawa, 1900. 144, 73 s.
541. *Ulanowski L.* Obraz najświętszej Maryi Panny matki Boskiej przez ś. Łukasza Ewangelistę malowany w kościele Bożego Ciała XX. Dominikanów we Lwowie łaskami i cudami słynący. Lwów, 1853. 281 s.

542. *Ulewicz K.* Początki kwarantanny w europejskiej żegludze // *Archiwum historii i filozofii medycyny*. 1985. T. XLVIII. Z. 1. S. 47-50.
543. *Wachholz L.* Szpitale krakowskie 1220-1920. Kraków, 1921. T. I. 135 s.; 1924. T. II. 65 s.
544. *Walawender A.* Badania kłesk elementarnych (metoda i znaczenie) // *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych* / Pod red. F. Bujaka i J. Rudkowskiego. Lwów, 1931. T. I. S. 79-88.
545. *Walawender A.* Kronika kłesk elementarnych w Polsce i w krajach sąsiednich w latach 1450-1586: Zjawiska meteorologiczne i pomory (z wykresami) / Z przedm. F. Bujaka. Lwów, 1932. T. I. Cz. 1. 112 s.; Cz. 2. 299 s.
546. *Weigel J.* Historia medycyny w wiekach średnich. Lwów, 1895. 276 s.
547. *Wenda K.* Aptekarze dawnego Lwowa (spis w porządku alfabetycznym) // *Nowe Czasopismo Aptekarskie*. Lwów, 1920. R. II. S. 23-25.
548. *Werchracki R.* Kłeski elementarne w Polsce w latach 1587-1647 // *Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie* / Pod red. P. Dąbkowskiego. Lwów, 1939. R. XVIII. S. 321-326.
549. *Wiczkowski J.* Lwów; jego rozwój i stan kulturalny oraz przewodnik po mieście. Lwów, 1907. 623 s.
550. *Wiczkowski J.* Walka z gruźlicą w innych krajach a u nas. Lwów, 1913. 28 s.
551. *Widmann K.* Kościół pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela we Lwowie. Lwów, 1869. 63 s.
552. *Wierzbicki R.* Historia słownictwa lekarskiego polskiego. Poznań, 1924. 51 s.
553. *Wszelaki S.* Zarys kliniki chorób zakaźnych. Warszawa, 1954. 540 s.
554. *Z dziejów rozpusty we Lwowie.* B/m, b/r. 111 s.
555. *Zabłocka A.* Cmentarze // *Spotkania z Zabytkami: kultura, tradycje, pamiątki*. Warszawa, 1984. № 2.
556. *Zajączkowski S.* Z dziejów Katedry Lwowskiej // *Przegląd Teologiczny*. Lwów, 1924. T. V. S. 41-55, 280-301.
557. *Zalewski S.* Kościół oo. Jezuitów we Lwowie pod wezwaniem św. Apostołów Piotra i Pawła. Lwów, 1879. 35 s.
558. *Zalewski S.* Jezuici w Polsce. Kraków, 1905. T. IV. 478 s.; 1906. T. V. Cz. 1. 517 s.; Cz. 2. 1300 s.
559. *Zieleniewski M.* Ilustrowany opis krajowych zakładów zdrojowo-kąpielowych hydropatycznych i klimatyczno-leczniczych (szkic naukowo-popularny). Kraków, 1894. 117 s.
560. *Zieleniewski M.* O przesądach lekarskich ludu naszego. Kraków, 1845. 76 s.
561. *Ziembicki W.* Morszyn-zdrój: W czterechsetną rocznicę historycznego dokumentu (1538-1938). Lwów, 1938. 8 s.

562. *Ziembicki W.* Nieznana relacja o śmierci Jana III // *Kwartalnik Historyczny*. Lwów, 1933. R. XLVII. T. I. S. 214-219.
563. *Ziembicki W.* Przypomnienie starego zdroju i starego o nim dzieła (Szkło i Syxt). Lwów, 1926. 13 s.
564. *Ziembicki W.* Sobiesciana: Przyczynki do pracy "Jan Sobieski jako myśliwy". Lwów, 1933. 75 s.
565. *Ziembicki W.* Szymona z Łowicza "Aemilius macer de herbarum virtutibus". Poznań, 1929. 7 s.
566. *Ziembicki W.* Wstrzymanie wyjazdu Jana III na sejm w grudniu 1693 // *Kwartalnik Historyczny*. Lwów, 1933. R. XLVII. T. I. S. 576-580.
567. *Ziembicki W.* Z dziejów naszego szpitalnictwa. Lwów, 1925. 14 s.
568. *Ziembicki W.* Założenie klasztoru i szpitala oo. Bonifratrów we Lwowie. Lwów, 1932. 19 s.
569. *Ziembicki W.* Założenie klasztoru i szpitala oo. Bonifratrów we Lwowie // *Studia lwowskie*. Lwów, 1932. T. XXXI-XXXII. S. 387-405.
570. *Ziembicki W.* Zdrowie i niezdrowie Jana Sobieskiego: Studium historyczno-lekarskie. Poznań, 1931. 116 s.
571. *Zubyk R.* Gospodarka finansowa miasta Lwowa w latach 1624-1635 / Pod red. F. Bujaka. Lwów, 1930. 496 s.

Довідкові видання

572. Большая Медицинская Энциклопедия / Под ред. Б. Петровского. Москва, 1979. Т. X. 528 с.; 1980. Т. XIII. 552 с.; 1984. Т. XXIII. 544 с.
573. Большая Советская Энциклопедия / Под ред. С. Вавилова. Москва, 1954. Т. XXVI. 652 с.
574. *Галин М.* Медичний латинсько-український словник / Під ред. Б. Матюшенка і В. Наливайка. Прага, 1906. 304 с.
575. Енциклопедія Українознавства / Гол. ред. В. Кубійович. Львів, 1994. Т. IV. С. 1205-1600.
576. *Корчак-Чепурківський О.* Номенклатура хороб: Латинсько-українські назви хороб та російський показчик до них, складена за "Номенклатурою болезней и причин смерти" НКЗ РСФСР. К., 1927. 50 с.
577. *Мельник Б.* Довідник перейменувань вулиць і площ Львова. Львів, 2001. 126 с.
578. *Олійник П., Говзан Р., Бокшан Л., Дячишин Р.* Авторські прописи: Фармацевтичний довідник. Львів, 2002. 205 с.
579. Українська Загальна Енциклопедія: Книга знання в 3-ох томах / Під гол. ред. І. Раковського. Львів; Станіславів; Коломия, б/р. Т. I. 1313 с.

580. Українська Радянська Енциклопедія / Гол. ред. П. Бажан. К., 1981. Т. VI. 552 с.
581. Энциклопедический словарь / Изд. Ф. Брокгауз, И. Ефрон. Санкт Петербург, 1898. Т. XXV. 478 с.; 1900. Т. XXXI. 472 с.
582. Энциклопедический словарь Ф. Павленкова. СПб., 1913. 3103 с.
583. Encyklopedia Kościelna podług teologicznej encyklopedji Wetzera i Weltego z licznemi jej dopełnieniami przy współudziale wielu duchownych i świeckich osób. Warszawa, 1905. Т. XXVIII. 632 s.; Włocławek, 1933. Т. XXXIII. 493 s.
584. Encyklopedia Powszechna. Warszawa, 1866. Т. XXIII. 983 s.; 1867. Т. XXIV. 983 s.
585. *Koźmiński S.* Słownik lekarzów polskich. Warszawa, 1888. 666 s.
586. Podręczna Encyklopedia Kościelna. Warszawa, 1904. Т. I-II. 428 s.; 1905. Т. V-VI. 419 s.; 1910. Т. XIX-XX. 399 s.; 1913. Т. XXXI-XXXII. 428 s.; 1912. Т. XXXV-XXXVI. 414 s.; Poznań; Warszawa, 1914. Т. XXXIX-XL. 423 s.
587. Polski Słownik Biograficzny. Kraków, 1935. Т. I. 480 s.
588. Słownik-cennik łacinsko-polski ziół leczniczych najczęściej stosowanych wlecznictwie. Lwów, b/r. 6 s.

Іменний покажчик

- Абрагам В. (Abraham W.) 19, 24, 72, 185
Абрек А. 141
Август II 140
Адлер Я. 27, 55
Александр, аптекар та лікар 124
Александрович В. 20, 168
Алембек Я. *див.* Альнпек Я.
Алембек Л. В. 98, 143–144
Альвізій М. 109
Альнпек Я. (Алембек Я.), аптекар 29, 49, 52, 54, 59–61, 64–66, 75, 130, 141, 146, 150–151
Анджей, різник 137
Анікін І. (Аникин И.) 13, 169
Анчевський М. Н. 142
А-р 46
Арієс Ф. 25
Арсенюк Т. 10–11, 135, 169
Аттабе, вірменин 41

Бабенко Л. 23–24, 169
Бабишин С. 13–14, 169
Бадєцький К. (Badecki K.) 34, 38–39, 48, 74–75, 130, 167, 185
Бажан М. 24, 174, 197
Балабан Г. (Гедеон), львівський єпископ 26, 109
Балабан М. (Bałaban M.) 19, 32, 44–45, 47, 119, 138, 144, 185
Балицький К. 12, 174
Балучинський Ф. 81
Бандрівський М. 8–9, 46, 169
Барвінський О. 20, 108, 169
Барг Л. (Barg L.) 10, 73, 186
Бардах Я. (Bardach J.) 24, 186
Баронч С. (Barącz S.) 10, 19, 25, 27, 88, 117–118, 143, 168, 186
Баторій С. 77
Бачинська М. 8–9, 45, 185
Бевзо О. 23, 169
Беднарський А. (Bednarski A.) 14, 16, 144–146, 186
Бекерська Т. 107
Беноїт, інженер 101
Бенько, перемиський староста 68
Бенюмов Р. 169
Бенюх Н. 10–12, 33, 38, 94–96, 108, 133, 135, 148, 151, 169
Бергер А. (Berger A.) 15, 186
Берест О. 16–17, 169
Бернатович М. 118
Бегановська Уршула 102
Бегановський Миколай 102
Бегелейзен Г. 12
Бельський М. 51
Білецький С. 40
Білостоцький С. 22, 33, 169, 175
Біркенмасер А. (Birkenmajer A.) 13, 186
Бірковський С., лікар 141
Бірюльов Ю. 19, 177
Бішофф Ф. (Bischoff F.) 28, 117, 143, 168
Бладій А. 63, 65, 69, 73, 76, 78, 151
Блажей М., львівський міщанин 68
Богдан, волоський господар 81
Божий Я. 101
Боїм Д. 137
Боїм П. 141

- Бокшан Л. 196
Болтарович З. 16, 169
Больч Л. 71, 83
Больч М. 68
Бомзат, ксьондз 99
Боньчак Є. (Bończak J.) 57, 186
Бородулін Ф. 12, 170
Боряк О. 170
Братчик, псевдонім 20, 109, 170
Браун Г. 64
Брицький С. (Bryckij S.) 26, 32, 165
Брокгауз Ф. 84, 197
Будзінський З. (Budzyński Z.) 7, 186
Бучко, лазняр 42
Буяк Ф. (Bujaka F.) 15, 18, 23, 26, 33, 55–56, 186, 189, 195–196
Вавилов С. 196
Вайгель Ю. (Weigel J.) 12, 53–54, 74, 84, 94, 130, 141, 195
Валявендер А. (Walawender A.) 15, 26, 55–56, 60–61, 166, 195
Ванчко, візник води 36
Ватеруш, цирульник 138
Вахгольц Л. (Wachholz L.) 14, 62, 73–74, 195
Венда К. (Wenda K.) 10–11, 15–16, 127–129, 135, 148, 151, 194–195
Вендельський Я. (Віттембергер Ісронім), аптекар 124
Верба М. 39
Вердум У. фон 29–30, 64, 87, 166
Верхратський С. (Верхратский С.) 12, 37, 40, 43, 57, 69, 75–76, 78, 101, 170
Верхрацький Р. (Werchracki R.) 15, 26–27, 166, 195
Вежбіцький Р. (Wierzbicki R.) 12, 130, 195
Відманн К. (Widmann K.) 19, 95, 195
Вільчек В., провізор 92
Вітковський А. 139
Вічковський Ю. (Wiczkowski J.) 15, 18, 53, 99, 106, 144, 195
Владислав IV, король 110
Владислав II, король 43
Войша С. (Войса), аптекар 124
Вольфович Я. 65, 81
Волянський Ф. 98, 101
Вуйцик В. 10, 18, 20–21, 92–93, 170
Вшелякий С. (Wszelaki S.) 57, 195
Габович С. 172
Гален, давньоримський медик 112
Галин М. 196
Ганіткевич Я. 13, 96, 170
Ганс з Городка (Hans von Grodig) 82–83
Гануш, рурмістр 35
Ганушевський М. 29, 34, 49
Гарго А. 35
Гебрецький А. 141–142
Гельстон Й. 46–47
Гепнер Д. 141
Гербільський Г. 22, 170
Гербурт М., староста 26, 110
Гідельчик Я. 142
Гіршберг А. (Hirschberg A.) 18, 189
Глібов І. 174
Глушинський П., аптекар 125
Говзан Р. 196
Годзішевський Л., хірург-шахрай 136
Голубець М. 20, 45, 170
Голяченко О. М. 181
Горелова Л. (Горелова Л.) 13, 93, 94, 170
Горн М. (Horn M.) 9–11, 14, 40, 57–58, 139–140, 189

- Гошко Т. 23, 170
 Гошовський С. (Hoszowski S.) 23, 189
 Грабовецький В. 8–9, 46, 61, 151, 170–171
 Грабовський П. 87
 Грандо О. (Грандо А.) 7, 171, 177
 Гранкін П. 8–10, 38, 46, 86, 92, 171
 Григорій з Кракова, аптекар 128
 Григорович В. 109
 Гронський Й., історик 18, 33, 38, 43, 48, 57, 118, 133, 139, 146, 171
 Грушевський М. 23, 171
 Губина Лукашева, хвора 111
 Гургула С. 10–11, 130–132, 171
 Гедройц Ф. (Giedroyć F.) 15–16, 53, 188
 Геремек Б. (Geremek B.) 25, 58, 188
 Гломбінський С. (Głabiński S.) 24, 188
 Глюк Л. (Gluck L.), лікар 15, 83, 189
 Гонсьоровський Л. (Gąsiorowski L.) 12, 50–51, 60, 188
 Грозваєр М. 142
 Гроссек З. (Grossek Z.) 9, 189
 Гроховський С., львівський архієпископ 74, 84, 102
 Груневег М. (Груневег М.), мандрівник 29, 31, 38–39, 41, 44, 64, 79, 97, 108, 117, 150, 166
 Дакура О. 16, 171
 Далецька Й. (Dalecka J.) 45, 187
 Данилейченко В. 172
 Даньцова У., вірменка 111
 Даценко І. (Даценко І. І.) 6, 21, 172, 176
 Дейнека І. 16, 172
 Делюмо Ж. (Delumeau J.) 25, 58
 Демський М. 172
 Денис О. (Denys O.) 10, 77–78, 120, 151, 172, 187
 Джуль П. 17, 172
 Дзедушицький М. (Dzieduszycki M.) 19, 44
 Дзюбан О. 7–9, 46, 172, 185
 Дибовицький С. 141–142, 144
 Дидик Г. (Дидик-Меуш Г.) 17, 172
 Діва Марія 74
 Діонісій, митрополит 109
 Длугош Т. (Długosz T.) 19, 74, 84, 91, 97, 100
 Добруцька Х. (Dobrucka H.) 26–27, 165
 Долинська М. 21, 172
 Доновакович Б. 118
 Дорожовець Х. 11, 135, 172–173
 Друль О. 8–9, 46, 173
 Дячишин Р. 196
 Ейзенгюттель Маргарета, львівська міщанка 68
 Ейзенгюттель Петер, львівський міщанин 68
 Емануель де Йона (Сімхе Менахем), лікар 148
 Емпідіуш, цирульник, монах-бернардинець 137
 Ефрон И. 84, 197
 Едлінська У. Я. 29, 41, 167
 Єжи, цирульник 135
 Ельонек П. 59
 Єшке Я. (Jeszke J.) 8, 190
 Жолковичі, подружжя 116

- Заблоцька А. (Zabłocka A.) 46, 195
 Завадзький Ф. Я. 105
 Завадовський В. 132
 Заленський С. (Zaleński S.) 19, 102, 195
 Замойський Ян, гетьман 142
 Запаско Я. 24, 173
 Засс Р. 16, 173
 Заяць Ю. 7, 173
 Зборовський А. 102–103
 Зенткевич М., аптекар 132
 Зенткевич Т., аптекар 128
 Зигмунт з Кракова, лікар 142
 Зіменковський Б. 173
 Зіморович Б. (Zimorowic B.) 29, 34, 39, 41, 44, 47–49, 60, 65–66, 69, 71–72, 78, 87–88, 90, 97, 124, 126, 135, 140–142, 150, 167
 Змеев Л. (Змеев Л.) 14, 173
 Зубик Р. (Zubyk R.) 22–23, 33–34, 36–38, 42, 61, 151
 Зеленецький М. (Zieleniewski M.) 12, 16, 51, 195
 Заблудовський П. 12, 16, 170, 173
 Заячковський С. (Zajączkowski S.) 19, 45, 195
 Зубрицький Д. 18, 20, 23, 31–32, 34–35, 39–42, 44, 47–50, 60, 65–67, 69, 72, 78, 80–81, 88, 90, 98, 100, 102–103, 108, 126, 136, 140, 142–143, 150, 173, 196
 Зємбіцький В. (Ziembicki W.) 10–11, 14, 16–17, 90–92, 99–101, 120, 129–130, 144–145, 148, 151, 195–196
 Івасів Р. 49, 65, 167
 Ізачко Я., лікар-євреї 148
 Інкін В. 23, 173
 Ісаєвич Я. (Ісасвич, Исаевич Я. Д.) 20, 22–24, 29, 31, 41, 43, 64, 113, 166–167, 173–174
 Ісакович М. 119
 Йоаким, антиохійський патріарх 109
 Йоанн, цирульник 138
 Йона де, лікарі-євреї 144
 Йосип II, монарх 99, 105–106
 Кавецький Р. 12, 174
 Казимир III, король 66, 73
 Казимир Ян, король 90, 102, 111, 125
 Каленюк Т. 173
 Калюжный Д. 177
 Кампіан М. 54, 68, 141–142, 144
 Кампіан П. 144
 Капраль М. (Капраль М. М.) 6, 18–19, 22–23, 28, 31, 43, 69, 75, 77, 90, 102, 107, 116, 126, 134, 167, 174–175, 190
 Кардано Дж. 112
 Карпінський А. (Karpiński A.) 15, 58–61, 135, 187, 190
 Карпович Я. (Януш Б.) 18, 99
 Карсавин Л. 174
 Кастеллі С., цирульник 135
 Качор І. 18–19, 40, 174
 Качор Л. 18–19, 40, 174
 Каштеллі С., цирульник 65
 Квасниця І. 174
 Келбіцька А. (Kełbicka A.) 26, 36, 165
 Кігнер Б., лазняр 41
 Кіліанович Я., аптекар 134
 Кісь Я. П. 23, 29, 38, 57, 85, 122, 132–133, 139–140, 148, 151, 167, 175
 Кліма Т. (Klima T.) 14, 190
 Коваль Ю. 10–11, 175
 Ковальський Г. (Kowalski H.) 15, 53, 190

- Коженівський М., доктор медици-
ни 141
- Козак З. 175
- Козицький А. 22, 175
- Козубська О. 23, 175
- Колачкович С., аптекар 125, 127
- Колесса Ф. 87
- Констанція, дружина князя Лева 93–
96
- Копистянський А. (Копыстьянский А.)
20, 175
- Корняк К. 109–110
- Корчак-Чепурківський О. 196
- Кос А. (Кос Г.) 20, 95–96, 175
- Косковський Б. (Koskowski B.) 15–
16, 190
- Косьмінський С. (Kośmiński S.) 11,
197
- Котарська Е. (Kotarska E.) 8–9, 46,
190
- Котвиц-Калицький С. (Kotwicz-Ка-
licki S.) 15, 190
- Кох Р. 60
- Кохановська С. (Kochanowska S.) 26–
27, 165
- Кравченко В. 18, 175
- Краузе Н. 83
- Крашевський Ю. (Kraszewski J.) 9,
49, 151, 190
- Крентош Ю. (Krętosz J.) 19, 69, 76–
78, 88, 91, 101, 103–104, 106–107,
190
- Кривонос М. 19, 175
- Крижанівський В. 13, 175
- Криловський А. (Крыловский А.) 20,
111–113, 176
- Крип'якевич І. 10, 18–19, 24, 40, 45,
75, 84, 91, 110–116, 120, 151, 175,
178
- Криштопа Б. (Крыштопа Б.) 13–14,
176
- Крістан, кат 32
- Кровицький Я. 41
- Кромер М., хроніст 71
- Крупінський А., промомедик 54, 137,
146
- Кубійович В. 196
- Кузніцька Б. (Kuznicka B.) 15
- Кузьмін М. (Кузьмин М.) 12–13, 176
- Кулішер І. (Кулишер И.) 25, 176
- Купчинський О. 29, 41, 95, 101–102,
167
- Курті А., лікар 144
- Кухович З. (Kuchowicz Z.) 17, 146–
147, 190
- Кухта О. 165, 176
- Кухта С. 165, 176
- Кучера П. (Kućera P.) 15, 190
- Кушевич С. 29–30, 79, 87, 167
- Кюнель А. (Kuhnel A.) 25, 40, 191
- Лабенський Ф. (Лабенский Ф.) 20,
115–116, 176
- Ланг А., аптекар 124
- Лангиш Варвара 109
- Лангиш Гаврило 109
- Лахс Я. (Lachs J.) 16
- Лахтін М. (Лахтин М.) 14, 176
- Лев, князь 94, 96
- Левіцький К. (Левицький К., Lewi-
cki K.) 10, 100–101, 191
- Лек О. 38, 179
- Леонович В. 109
- Лернет Я. (Lernet J.) 15, 50–51, 191
- Лещенко П. 177
- Лильо І. 23, 33–34, 38, 40, 176
- Липка Р. 18
- Литвин М. 20, 22, 43, 174
- Літак С. (Litak S.), історик 14, 83, 191

- Лозінський В. (Łozinський В., Łoziński W.) 10–11, 22, 24, 41, 45, 54, 71, 81, 125, 127, 135, 138, 144, 148, 151, 191
- Лоренцович Я., аптекар 124
- Лупій Г. 9, 46, 176
- Луців В. 15–16, 176
- Лям Ю. (Lam J.) 8–9, 45, 191
- Лясота Е. 29, 167
- Майзель Д., львівський міщанин 68
- Майоровський М. 100
- Макаренко І. 169
- Максимович В. 177
- Малець С. 10, 76, 120, 151, 177
- Маліновський А. (Malinowski A.) 14, 63, 98, 103
- Маньковський Т. (Mańkowski T.) 21–22, 101–102, 191
- Маренко Ф. 16, 172
- Марк, цирульник 138
- Марковський Ф. (Markowski F.) 10, 85–86, 120, 151, 191
- Мартин V, папа 66–67, 69
- Мартін, кат 32
- Мартін, лазняр 42
- Мартін, міщанин 83
- Мартін, син Григорія, міщанин 82
- Маслов Е. 101, 177
- Матій, аптекар 124
- Матій, вихрест 80
- Матій, рурмістр 38
- Матюшенко Б. 196
- Махно Н. 5
- Мацкина Р. 13, 173
- Мацюк О. 87
- Мединський А. (Medyński A.) 8–9, 45, 191
- Межиров Л. 7
- Мезапета К. 112
- Меламед В., історик 19, 47, 119, 147–148, 177
- Мельник Б. 18, 46, 86, 92, 177, 196
- Мельник І. 9, 46, 177
- Мерер Г. (Mehrer H.) 10, 118, 191
- Мечніков І. 60
- Миколай, рурмістр 35
- Мих Р. 183
- Михайло, київський митрополи *див.* Рогоза М.
- Мицько І. 18, 20, 66, 177
- Мількович В. 111
- Мнішек Ян, львівський староста 115
- Могитич Р. 20–21, 78, 177–178
- Мозанч С. 143
- Моравіцька Д. (Morawicka D.) 26–27, 57, 165
- Мрозик Ф. (Mrozik F.) 26, 165
- Мункевич Е. (Munkiewicz A.) 15, 53–54, 191
- Мюльднер Г. (Muldner H.) 15, 53–54, 191
- Мюнніх Т. (Münnich T.) 19, 95, 191
- Надрага Б. 178
- Найда А. 21–22, 178
- Наливайко В. 196
- Намачинська С. (Namaczyńska S.) 15, 26, 55–56, 60–61, 166, 192
- Нартіков В. 22, 178
- Наторпт, аптекар 132
- Немцевич Й. 128
- Ничівна Й. (Nycziwna J.) 26–27, 166
- Ніклос, цирульник 138
- Німчук І. 8–9, 46, 178
- Ницея С. (Niceja S.) 8–9, 46–47, 192
- Нічко, лазняр 42
- Новокамп'ян Павло, райця 141

- Новомбергський Н. (Новомбергський Н.) 12, 178
 Нудьга Г. 13, 178
- Обмінський Т. (Obmiński T.) 21, 45, 192
 Оборін М. (Оборин Н.) 10, 15, 58, 75, 110, 112–116, 120, 151, 178
 Озаркевич Є. 15, 53–54, 179
 Озолиня М. 15–16, 179
 Олеарчик Р. 13, 179
 Олеарчик-Керенко А. (Олеарчик А.) 13, 15, 17, 140, 146, 179
 Олійник П. 196
 Опольський Владислав, намісник 66, 70
 Оприск В. 38, 179
 Орлевич І. 179
 Осадча-Яната Н. 16, 179
 Осінчук Р. 13, 17, 177, 179
 Острогорський М., провізор 92
 Отамановський В. 15–16, 130–131, 135, 179
- Павліковський А. (Pawlikowski A.) 9, 192
 Павловський М. 21, 176
 Падовська О. 20, 179
 Паньків З. 10–11, 183
 Паппе Ф. (Papee F.) 18, 32, 41, 45, 84, 90, 192
 Парацельс, лікар 123, 146
 Паскович М., провізор 92
 Пастер Л. 60
 Пауль, аптекар 128
 Пежина Л. (Perzyna L.) 16, 49–50, 126, 136–137, 192
 Перген Й. А., граф 99
 Петер з Кракова, лазняр 42
- Петер, кат 32
 Петер, рурмістр 35
 Петір (Пашко, Петраш), візник води 36
 Петров Б. 12–13, 63, 173, 180
 Петровский Б. 79, 196
 Петрух Л. 21, 176
 Петрушевич А. (Петрушевич А. С.) 24, 28, 62, 110–111, 166, 180
 Печерський Ф. 94
 Пешко, лазняр 42
 Пиріг Л. 180
 Пій V, папа 98
 Піравський Т. (Pirawski T.), канонік 29, 96, 124–126, 135, 141, 150, 168
 Піхурко У. 8, 40, 61, 151, 180
 Плющ В. 13, 16, 94, 133, 177, 180
 Подолинський С. (Подолинський С.) 17, 53–54, 180
 Подражанський О. 8, 10–11, 13, 33, 37, 40, 43, 75, 83, 85, 112, 123–124, 130–132, 135, 139–140, 148, 151, 180
 Покорович І., провізор 92
 Поліцький Г. 100
 Попович Григорій 109
 Попович Ксенія 109
 Потимко О. 33, 38, 40, 43, 69, 78, 86, 92, 110, 113–116, 181
 Прендкувна Б. (Prendkówna B.) 8–9, 45
 Прихильний А., провізор 92
 Прокоп, цирульник 138
 Прухницький Ян, львівський архієпископ 66, 68, 88–89, 91, 101
 Птасьнік Я. (Ptaśnik J.) 22, 144–145, 192
 Пукажовський Л., цирульник 135

- Рабінович М. (Rabinowicz M.) 57
Раковський І. 196
Раковський Ф. (Радковський) 88
Расп К. (Rasp W., Rasp K.) 10, 67–69, 72, 78, 81–83, 85–86, 89–92, 120, 151, 192
Ратгбер Томас де, кат 32
Рафаель, маляр 76
Рахвал С. (Rachwał S.) 10–11, 29, 64–65, 75, 192
Рембелінський Р. (Rembieliński R.) 15–16, 193
Ренер В. 13, 182
Рогоза Михайло (Михайло), київський митрополит 109–110
Розгін В. 182
Розгін І. 13, 182
Російський Д. (Российский Д.) 7, 182
Ростафінський Ю. (Rostafiński J.) 13–14, 193
Ростворовський Е. (Rostworowski E.) 17, 147, 193
Рудзький С. (Rudzki S.), полковник 14, 99, 193
Ружицький Е. 29, 95, 101–102, 167
Рузанов О. 21, 182, 184
Русин Василь, аптекар 126, 130
Рутковська-Плахцінська А. (Rutkowska-Płachcińska A.) 25, 57, 193
Савіцький Л. (Sawicki L.) 8–9, 46–47, 193
Сайковська Ю. 130, 132, 182–183
Самсонович Г. (Samsonowicz H.) 24, 193
Сауловичова Янова, хвора 111
Сварник Г. 29, 167
Сварник І. 18, 21, 29–31, 64, 66, 79, 126, 166–167, 182
Свежавський Е. (Świeżawski E.) 15–16, 127–128, 194
Седей Т., лікар 146
Семчишин М. 13, 139, 177
Сенник М. 133, 153
Сенявські (Sieniawski), родина 104
Серкіс Я. 182
Сигізмунд І, король 77, 83, 117, 125, 129
Сигізмунд ІІІ, король 108, 115–116
Сигізмунд, аптекар 124
Сигізмунд, лікар 124
Сикст Е., доктор медицини 90–91, 141, 145, 151
Симонід А. (Шимонович А.), поет та медик 141
Сиреніус П. 153
Сіденгам Т. (Sydenham Thomas) 58, 60
Сімхе Менахем *див.* Емануель де Йона
Сінгалевич Н. (Сингалевич Н.) 10–11, 130–131, 135, 148, 182
Січинський В. 183
Скалік А. (Skalik A.) 24, 193
Скальський Я. 103
Скочек Ю. (Skoczek J.) 10, 21–22, 65, 69, 72–73, 78, 85, 112, 144–145, 151, 193
Сливка Ю. 19, 174
Слонь М. (Słoń M.), історик 10, 14, 22, 62, 69, 73, 77–78, 82, 85–86, 120, 135, 151, 193
Смірнов Ю. (Смирнов Ю.) 9, 19–20, 46–47, 183
Смірнова Я. (Смирнова Я.) 9, 46–47, 97–101, 183
Собеський Ян ІІІ (Собеський Ян, Ян ІІІ), король 114, 143, 145, 166

- Соліковський Ян, львівський архієпископ 97
- Сорокіна Т. (Сорокина Т.) 12–13, 15, 80, 83, 183
- Сочинський Р. 13, 177
- Спитек М. (Шпитек), аптекар 125, 127
- Спічинський І. 133
- Стажевський Ю. (Starzewski J.) 14, 194
- Станіслав, візник води 36
- Станіслав, рурмістр 35
- Стеблій Ф. 19–20, 22, 43, 174
- Стенцель, міщанин 82
- Степанів О. 18, 183
- Стех Я. 183
- Стіллер А., хірург 106
- Стогнев (Стогнев), лазняр 42
- Столмакова А. 33, 37, 40, 57, 61, 183
- Стрілецький Р. 112
- Сціборовський В. (Ściborowski W.) 53
- Сятиня М. 16, 183
- Тайчадин, львівський міщанин 68
- Тарновський Ян, львівський архієпископ 101–104
- Тисаровський Ієремія, львівський єпископ 109
- Тишкевич Я. (Tyszkiewicz J.) 14, 62, 194
- Тобіас, цирульник 135
- Томанек Ф. 132
- Томашівський С. 28, 79, 167
- Трайдос Т. (Traidos T.) 24, 194
- Трегубова Т. 183
- Туркало Я. 14, 183
- Тучапський Макарій, єпископ 115
- Тхужницький Ю. (Tchórznicki J.) 15, 51, 194
- Улевіч К. (Ulewicz K.) 57, 195
- Уляновський Л. (Ulanowski L.) 21, 96, 194
- Урбан, цирульник 138
- Урсін Я., доктор медицини 141
- Фабіцький Я. (Fabicki J.) 56, 188
- Фалімірж С. 133, 153
- Федик І. 18, 174, 183
- Федина Р. 175
- Федор Іванович, цар 29, 109–110, 112
- Федорів Р. 29, 34, 167
- Філіпович Б., аптекар 124
- Фімаргт М. 83
- Фінкель Л. (Finkel L.) 21, 24, 99, 188–189
- Фішель М., лікар-євреї 148
- Флеров І. (Флеров И.) 24, 111, 183
- Фракасторо Дж. 167
- Франчко, лазняр 42
- Фріц Ю. (Fritz J.) 21, 188
- Фрічко, візник води 36
- Харевічова Л. (Charewiczowa Ł.) 8–11, 22–23, 32–34, 37, 38–40, 42, 45, 56–57, 60–61, 75, 82–86, 92, 120, 129, 138, 140, 144–145, 148, 151, 186
- Хмилевський Я. 17, 183
- Ходиніцький Ю. (Chodynicky J.) 18, 62, 66–67, 98, 103, 105, 107–108, 187
- Ходоровський Я., шляхтич 68
- Ходосевич Л. 10–11, 130, 182–183
- Холодецький-Бяляня Ю. (Chołodecki-Białunia J., Chołodecki J.) 8–9, 45, 187
- Хонігсман Я. (Хонигсман Я.) 19, 147–148, 184
- Хотковський В. (Chotkowski [W.]),

- історик церкви 24, 99, 105–107, 120, 187
- Царьова Н. 29, 34, 66, 124, 167
- Цетнер І. 39
- Цесельський В. (Ciesielski W.) 8–9, 151, 187
- Чедліч К., провізор 71
- Чедліч М., провізор 71
- Челебі Е. (Челебі Э.) 43
- Чернов В. 10–12, 59, 78, 134–135, 147, 151, 184
- Чоловський А. (Czołowski A.) 18, 21, 32, 35, 70, 72, 96, 128, 168, 187
- Чорний Ю. 13, 184
- Шапіро І. (Шапино І.) 21, 172, 177, 182, 184
- Шарфенбергер М. 88–89
- Шевчук І. (Szewczuk I.) 26–27, 166
- Шегедин М. 21, 184
- Шидельський С. (Szydelski [S.]), історик церкви 19, 72, 74, 84, 87, 90–91, 103–104, 194
- Шимон з Ловича 130
- Шимонович А. *див.* Симонід А.
- Шлегель Г. 141, 169
- Шнюр-Пепльовський С. (Schnür-Pepłowski S.) 24, 193
- Шостак Я. (Szostak J.) 14, 133, 194
- Штехер П., рурмістр 34–36
- Шульц Ю. Ф. 14, 177
- Шульц Г. 185
- Шутой В. 22, 185
- Шишка О. 7, 9, 18, 46–47, 78, 147, 184–185
- Шараневич І. (Шараневич И.) 18, 20, 23, 111, 115, 184
- Шумовський В. (Szumowski W.), історик медицини 12–13, 21, 32, 39, 54, 56, 80, 85, 98, 103, 106, 128, 137–138, 140, 144, 148, 151, 194
- Щодра О. 23, 185
- Юзефович Я. Т. (Józefowicz T.) 29, 34, 49, 79–80, 87–88, 91–92, 97, 102–103, 125–126, 136, 140, 142, 150, 168
- Юлій II, папа 76
- Яблоновський Я. С. 80
- Яблоновські, шляхетська родина 81
- Яворський Ф. (Jaworski F.) 22, 28, 36, 42, 65, 68–71, 73, 78, 82, 84, 128, 137–138, 140, 144, 148, 151, 168, 189
- Ядвіга, королева 123
- Ян III *див.* Собеський Ян III
- Ян з Дуклі 56
- Ян, цирульник 138
- Янкович Г., цирульник 135
- Януш Б. *див.* Карпович Я.
- Яськевич Д. 117
- Яцкевич Є. 22, 185
- Abraham W. *див.* Абрагам В.
- Apies Ph. 185
- Augustyniak U. 25, 187
- Baczyńska M. *див.* Бачинська М.
- Badecki K. *див.* Бадецький К.
- Bałaban M. *див.* Балабан М.
- Banaszkiewicz J. 185
- Barącz S. *див.* Баронч С.
- Barczewski W. 186
- Bardach J. *див.* Бардах Я.

- Barg L. *див.* Багр Л.
 Bąkowska E. 25, 185
 Becka A. 12, 32
 Berger A. *див.* Бергер А.
 Bersohn M. 186
 Biegeleisen H. 12, 186
 Bilikiewicz T. 12, 80, 194
 Birkenmajer A. *див.* Біркенмаєр А.
 Bischoff F. *див.* Бішофф Ф.
 Bończak J. *див.* Боньчак Є.
 Bryckij S. *див.* Брицький С.
 Budnowa Z. 57
 Budzyński Z. *див.* Будзінський З.
 Bujak F. *див.* Буяк Ф.

 Charewiczowa Ł. *див.* Харевічова Л.
 Chelmicki Z. 99, 106
 Chmiel A. 187
 Chodynicki J. *див.* Ходиніцький Ю.
 Chołodecki-Białynia J. *див.* Холодець-
 кий-Бялиня Ю.
 Chotkowski [W.] *див.* Хотковський В.
 Ciechanowski S. 187
 Ciesielski W. *див.* Цесельський В.
 Czołowski A. *див.* Чоловський А.

 Dalecka J. *див.* Далецька Й.
 Delumeou J. *див.* Делюмо Ж.
 Denys O. *див.* Денис О.
 Długosz T. *див.* Длугош Т.
 Działuszycki M. *див.* Дзєдушиць-
 кий М.
 Dobrucka H. *див.* Добруцька Х.
 Dobieszewski Z. 187–188
 Dobrzynski W. 188
 Dąbkowski P. 10, 22, 72, 193
 Dąbrowska M. 8, 10, 14, 62, 77, 83,
 187, 189, 190, 194

 Fabicki J. *див.* Фабіцький Я.
 Feldman J. 188
 Finkel L. *див.* Фінкель Л.
 Franaszek P. 188
 Fritz J. *див.* Фріц Ю.

 Gąsiorowski L. *див.* Гонсьоровський Л.
 Gąsiorowski S. 90, 190
 Geremek B. *див.* Геремек Б.
 Giedroyc F. *див.* Гедройц Ф.
 Gluck L. *див.* Глюк Л.
 Gluziński A. 189
 Głabiński S. *див.* Гломбінський С.
 Grossek Z. *див.* Гроссек З.
 Grudziński T. 189
 Gumplowicz M. 189

 Heck K. J. 29, 65, 124
 Hirschberg A. *див.* Гіршберг А.
 Horn M. *див.* Горн М.
 Hoszowski S. *див.* Гошовський С.

 Janiszewski T. 189
 Jaworski F. *див.* Яворський Ф.
 Jeszke J. *див.* Єшке Я.
 Jozefowicz T. *див.* Юзефович Я. Т.

 Kantak K. 190
 Karpinski A. *див.* Карпінський А.
 (Карпінський)
 Kełbicka A. *див.* Келбіцька А.
 Kętrzyński W. 95
 Klima T. *див.* Кліма Т.
 Kochanowska S. *див.* Кохановська С.
 Kolankowski Z. 190
 Konopka S. 190
 Koskowski B. *див.* Косковський Б.
 Kościński S. *див.* Косьмінський С.
 Kotarska E. *див.* Котарська Е.

Kotwicz-Kalicki S. *див.* Котвиць-Каліцький С.

Kowalski H. *див.* Ковальський Г.

Kraszewski J. *див.* Крашевський Ю.

Krętosz J. *див.* Крентош Ю.

Kruppé J. 8, 10, 14, 62, 77, 83, 187, 189–190, 194

Kuchowicz Z. *див.* Кухович З.

Kućera P. *див.* Кучера П.

Kutrzeba S. 191

Kuznicka B. *див.* Кузницька Б.

Kuhnel A. *див.* Кюнель А.

Lachs J. *див.* Лахс Я.

Lam J. *див.* Лям Ю.

Legeżyński W. 191

Lernet J. *див.* Лернет Я.

Lewicki K. *див.* Левіцький К.

Litak S. *див.* Літак С.

Lempicki S. 191

Łoziński W. *див.* Лозінський В.

Malinowski A. *див.* Маліновський А.

Mańkowski T. *див.* Маньковський Т.

Markowski F. *див.* Марковський Ф.

Medyński A. *див.* Мединський А.

Mehrer H. *див.* Мерер Г.

Morawicka D. *див.* Моравіцька Д.

Mrozik F. *див.* Мрозік Ф.

Muldner H. *див.* Мюльднер Г.

Munkiewicz A. *див.* Мункевич Е.

Münnich T. *див.* Мюнніх Т.

Namaczyńska S. *див.* Намачинська С.

Niceja S. *див.* Ніцея С.

Niemcewicz J. 27, 129, 168

Nyczywna J. *див.* Ничівна Й.

Obmiński T. *див.* Обмінський Т.

Ohryzko J. 27, 168

Papee F. *див.* Паппе Ф.

Pawlikowski A. *див.* Павліковський А.

Perzyna L. *див.* Пежина Л.

Peter J. 192

Pirawski T. *див.* Піравський Т.

Piwocki M. 29, 34, 79, 125, 168

Podgórska-Klawe Z. 192

Prendkówna B. *див.* Прендкувна Б.

Przyborowski J. 192

Ptaśnik J. *див.* Птасьнік Ян

Rabinowicz M. *див.* Рабінович М.

Rachwał S. *див.* Рахвал С.

Rasp K. (Rasp W.) *див.* Расп К.

Rembieliński R. *див.* Рембелінський Р.

Rostafiński J. *див.* Ростафінський Ю.

Rostworowski E. *див.* Ростворовський Е.

Rudkowski J. 15, 26

Rudzki S. *див.* Рудзький С.

Rutkowska-Płachcińska A. *див.* Рутковська-Плахцінська А.

Samsonowicz H. *див.* Самсонович Г.

Sawicki L. *див.* Савіцький Л.

Schnür-Pepłowski S. *див.* Шнюр-Пепльовський С.

Semkowicz A. 193

Sieniawski *див.* Сенявські

Sieradzki W. 12, 32

Skalik A. *див.* Скалік А.

Skoczek J. *див.* Скочек Ю.

Słoń M. *див.* Слонь М.

Starzewski J. *див.* Стажевський Ю.

Stelle-Sawicki J. 194

Sydenham Thomas *див.* Сіденгам Т.

Szewczuk I. *див.* Шевчук І.

Szostak J. *див.* Шостак Я.
 Szumowski W. *див.* Шумовський В.
 Szydelski [S.] *див.* Шидельський С.
 Ściborowski W. *див.* Сціборовський В.
 Świeżawski E. *див.* Свежавський Е.

Talko-Hryncewicz J. 194
 Tchórznicki J. *див.* Тхужніцький Ю.
 Traidos T. *див.* Трайдос Т.
 Trawiński A. 194
 Tyszkiewicz J. *див.* Тишкевич Я.

Uhma Dr. 194
 Ulanowski L. *див.* Уляновський Л.
 Ulewicz K. *див.* Улевич К.

Wachholz L. *див.* Вахгольц Л.
 Walawender A. *див.* Валявендер А.

Weigel J. *див.* Вайгель Ю.
 Wenda K. *див.* Венда К.
 Werchracki R. *див.* Верхрацький Р.
 Wiczowski J. *див.* Вічковський Ю.
 Widmann K. *див.* Відманн К.
 Wierzbicki R. *див.* Вежбіцький Р.
 Wiszniewska L. 166
 Wójcicki K. W. 27, 168
 Wszelaki S. *див.* Вшелякий С.

Zabłocka A. *див.* Заблоцька А.
 Zajączkowski S. *див.* Заячковський С.
 Załęski S. *див.* Заленський С.
 Zawadowski W. 132
 Zieleniewski M. *див.* Зеленевський М.
 Ziembicki W. *див.* Зембіцький В.
 Zimorowic B. *див.* Зіморович Б.
 Zubyk R. *див.* Зубик Р.

Географічний покажчик

- Австрійська імперія (Австро-Угорська монархія) 5, 24, 128, 137, 144
Аравія 83
Варшава, м. 26, 76
Ватикан 76
Галицько-Волинське князівство 24
Галичина 54, 99, 105, 128, 133, 137, 148
Ганг, р. 52
Гонконг, м. 52
Гренада 101
Давня Русь 121
Дукля, м. 56
Європа 52, 74, 78, 83, 146
Західна Європа 7, 23, 25, 56, 44, 80, 130, 154, 159
Західна Україна 52
Збоїська, с. 118
Іспанія 98
Каліш, м. 126
Кам'янець-Подільський 131
Катинь, с. 73
Київ, м. 131
Констанція, с. 69
Краків (Краков), м. 42, 73, 79, 107, 128, 142
Литва (Велике Князівство Литовське) 55, 110
Луцьк, м. 131
Львів (Lwów), м. 5–8, 10, 31, 11–12, 18–19, 21, 23, 27–30, 32–41, 43–48, 50, 53, 55–56, 58–62, 64–66, 68–70, 72–74, 76–77, 80–81, 83, 87–88, 90, 93–94, 96, 98–99, 105–108, 110, 112, 114, 116–121, 123–126, 128–134, 137, 140–141, 143–153, 165
Львів: Високий замок 95
Галицька брама 113
Галицьке передмістя 64, 87, 113
Глинянське передмістя 96
Єзуїтська хвіртка 41, 107
Замкова гора 95
Каліча гора 87, 89–92
Краківська брама 82
Краківське передмістя 43, 44, 64–65, 75, 79, 80, 83, 85, 102, 106, 108, 115–118
Личаків 44, 101
Личаківське передмістя 44
Сокільницький гостинець 87, 90–92
Львівщина 145
Лович, м. 130
Монте-Кассіно, абатство 94
Монтпельє, м. 94
Моршин, м. 145
Москва, м. 127
Московська Русь 112

Німеччина 56, 158, 163

Туреччина 83

Пергам, м. 47

Україна 5, 7, 12–13, 23, 25, 52, 55,
58, 86, 131, 133, 140

Північна Америка 132

Польща (Річ Посполита) 7, 12–13,
23, 25, 36, 51, 55–56, 58, 68, 74,
83, 98–99, 106, 128–129, 131,
137, 144, 146–147, 153

Франкфурт-на-Майні, м. 53

Франція 83, 130

Русь 13, 93, 94

Хіос, о. 35

Руське воєводство 31

Центрально-Східна Європа 83

Салерно, м. 94

Чікаго, м. 132

Скнилівок, с. 68

Схід 112

Шкло, смт. 145 Наукове видання

Східна Римська імперія 52

Серія «Львівські історичні праці. Дослідження. Вип. 4»

Потимко Оксана Збігнєвна

**РОЗВИТОК МЕДИЦИНИ У ЛЬВОВІ В XIV–XVIII СТ.:
ЛІТЕРАТУРА, ПРОБЛЕМИ, ДИСКУСІЇ**

Науковий редактор – *Мирон Капраль*

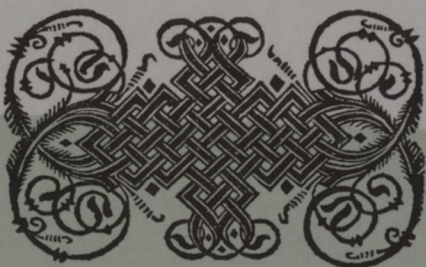
Художньо-технічне оформлення – *Юрій Пелех*
Літературна редакція і коректура – *Оксана Гладій*
Комп'ютерна верстка – *Оксана Гладій*

Підписано до друку 21.08.2012. Формат 60х84/16.
Папір офсет. Гарнітура «Times New Roman».
Умов. друк. арк. 12,32. Обл.-вид. арк. 11,5. Наклад 300 прим.

П-64 *Потимко О.* Розвиток медицини у Львові в XIV–XVIII ст.: література, проблеми, дискусії. – Львів, 2012. – 214 с. – (Львівські історичні праці. Дослідження. Вип. 4)

ББК ТЗ(4УКРЗ-2ЛЬВ)5+Р11(4УКРЗ-2ЛЬВ)22г

ISBN 978-966-02-6500-4

ISBN 978 966 02 6500 4

9 789660 265004 >